

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav jižní a centrální Asie
Historické vědy – Dějiny a kultury zemí Asie a Afriky

Michaela Budiman

**Nejvýznamnější toradžské rituály
a jejich dnešní podoba**

**The Most Important Toraja Rituals
and Their Current Form**

Disertační práce

Vedoucí práce – PhDr. Alena Oberfalzerová, PhD.

Praha 2008

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 22. července 2008

Michaela Budiman

Abstrakt

Předkládaná práce s názvem *Nejvýznamnější toradžské rituály a jejich dnešní podoba* pojednává o etniku Toradžů, jež obývá provincii Tana Toraja v jižní části indonéskeho ostrova Sulawesi. Práce se zabývá toradžskou kulturou a soustředí se na dva soudobé nejvýznamnější rituály – pohřby a svatby. Jejím cílem je nastínit podobu těchto obřadů v jejich původní formě a zachytit zásadní sociální a náboženské změny, ke kterým

dochází v toradžské společnosti od počátku 20. století, kdy na území dnešní Tana Toraja vstoupili první nizozemští misionáři. Toradžům, do té doby vyznávajícím autochtonní náboženství *Aluk Todolo*, představili křesťanství, a ti k němu postupně téměř všichni konvertovali, aniž by však zcela opustili své původní zvyky. V práci poukazují na to, jak nově přijaté křesťanství ovlivnilo podobu rituálů, soustředí se zejména na jejich formální a principiální významové posuny. Práce je založena především na terénním výzkumu, při kterém jsem uskutečnila a nahrála četné rozhovory, dále jsem také aplikovala metodu zúčastněného pozorování. Po návratu z terénu jsem shromážděný textový, hlasový i filmový materiál analyzovala. Na základě jeho rozboru a studia odborné literatury jsem dospěla k několika závěrům. Křesťanství bylo představeno nejprve ve školách, takže mezi první konvertity se řadily především děti, které pak následovali jejich rodiče. V současné době jsou mezi Toradži přibližně jen 4 % vyznavačů *Aluk Todolo*, a tak znalosti o tomto náboženství a tradicích předků jsou zejména mezi mladší populací velmi mizivé. Sociální stratifikace, která v minulosti zcela determinovala charakter pořádaných obřadů, stále hraje (i když dnes již v omezené míře) svou roli. Moderní toradžské pohřby zahrnují prvky náboženství *Aluk Todolo*, zvykového práva *adat* i křesťanství. Domnívám se, že původní rituály konané v rámci autochtonního toradžského náboženství v blízké době zcela zaniknou, avšak i nadále budou přetrvávat ve změněné podobě – doplněné křesťanskými elementy.

Abstract

The presented doctoral thesis called *The Most Important Toraja Rituals and Their Current Form* deals with the ethnic group of Toraja, who inhabit the province of Tana Toraja, located in the southern part of the Indonesian island of Sulawesi. The work presents Toraja culture with a focus on two of the most important rituals – funerals and weddings. The goal is to outline the original form of these rituals and to capture the major social and religious changes in Toraja society since the Dutch missionaries first entered the area of present day Tana Toraja at the beginning of the 20th century. The Dutch introduced Christianity to the Toraja people, who until then adhered to their autochthonous religion *Aluk Todolo*. Almost all of the Toraja people gradually converted to Christianity, though they did not fully leave behind their original customs.

In this work, I advert to how much the newly accepted Christianity influenced contemporary Toraja rituals, with an emphasis on the shift in their form and meaning. The work is based mostly on the field research; I implemented the method of concentrated observation. I also conducted and recorded many interviews with local people. After returning from the field, I analysed all of the collected text, voice, and video materials. Based on its analysis and the specialized literature on Toraja culture and history, I came to several conclusions.

Christianity was primarily introduced at schools, and therefore the first converts were mainly children, who afterwards were followed by their parents. Currently only about 4 % of the population still practises *Aluk Todolo*, thus the knowledge of this religion and the tradition of ancestors, especially among the younger generation, is decreasing dramatically. The social stratification, which in the past fully determined the character of the performed rituals, still plays a role (even though only to a limited extent).

Modern Toraja funerals include features from the religion *Aluk Todolo*, customary *adat* law and Christianity. I believe that the original rituals organized in accordance with the autochthonous Toraja religion will die out in the near future. However, they will persist in their modified form – enriched with Christian elements.

Poděkování

Na prvním místě bych chtěla vyjádřit velké díky své školitelce PhDr. Aleně Oberfalzerové, PhD. za odborné rady, přátelský přístup a čas, který mi věnovala. Ráda bych poděkovala i Ing. Zorici Dubovské, která mě vždy motivovala k hlubšímu studiu Indonésie a naučila mě mít tuto krásnou zemi ráda. Další dík patří mé rodině za poskytnuté zázemí a podporu po celou dobu mého vysokoškolského studia. Zejména pak děkuji své matce PhDr. Kataríně Rybkové za pomoc s finální úpravou textu a mému manželovi Erikmu Herlambangu Satrio Budimanovi za pomoc s přepisem a analýzou nahraných indonéských rozhovorů a také s přípravou DVD obsahujícího videonahrávku toradžského pohřbu. Dále bych chtěla poděkovat Mgr. Ivanu Hartmanovi za průběžnou jazykovou korekturu celé práce. Velmi si cením i morální podpory mnohých svých přátel a jejich pomoci s posledními úpravami.

Tato práce by samozřejmě nemohla vzniknout bez přispění stovek Indonésanů, zejména Toradžů, s nimiž jsem se při terénním výzkumu setkala a kteří mi různým způsobem pomohli. Mé velké díky patří výjimečnému člověku panu Tato' Dena', jenž mi byl ochoten předat část svých nesmírně cenných znalostí o toradžské kultuře a svým přístupem k životu mě obohatil i po lidské stránce. Klíčovou osobou byl pro mne také katolický kněz Drs. Lucas Paliling, LicIC, který mi po celou dobu pobytu v Indonésii kromě informací poskytoval i morální a materiální zázemí. Dalšími osobami, kterým vděčím za rady, jsou katoličtí kněží Drs. Stanislaus A. Dammen, MPS, MA. a Drs. Yohanes Manta' Rumengan. Mé poděkování si zaslouží také Drs. Paulus Palondongan, MM a Paulus Pasang Kanan, mnozí příbuzní kněze Lucase a Stanise, studenti STIKPAR, paní Lily a další Toradžové, které zde z pochopitelných důvodů nemohu jednotlivě jmenovat.

KURRE SUMANGA'!

Na závěr bych ráda uvedla, že tato práce vznikla za finanční podpory Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund Univerzity Karlovy v Praze.

Tidak ada agama yang saya benci, semua agama baik, sepanjang mereka itu mengejar kebenaran.

Není náboženství, které bych neměl rád, všechna náboženství jsou dobrá, pokud hledají pravdu.

Tato' Dena'

OBSAH

0. ÚVOD

0.1 Téma a cíl práce	10
0.2 Členění práce	11
0.3 Dosavadní výzkum	13
0.4 Terénní výzkum a metody práce	14
0.5 Informanti	15
0.6 Shromážděný materiál a metody jeho zpracování	17
0.7 Transkripce	18

1. VÝCHODISKA TORADŽSKÉ KULTURY

1.0 Úvod	20
1.1 Tana Toraja a její obyvatelé	20
1.1.1 Původ obyvatelstva	20
1.1.2 Dnešní chápání termínu <i>Toraja</i> a etnologická klasifikace Toradžů	21
1.1.3 Etymologie výrazu <i>Toraja</i>	22
1.1.4 Geografické, klimatické a ekonomické podmínky Tana Toraja	24
1.1.5 Důležité historické události	27
1.1.6 Jazyk a literatura	30
1.2 Autochtonní náboženství <i>Aluk Todolo</i> a přijímání křesťanství	36
1.2.1 <i>Aluk Todolo</i> (<i>Alukta</i>)	36
1.2.2 Společenské a obřadnické funkce při rituálech <i>Aluk Todolo</i>	42
1.2.3 Obětiny <i>pesung</i>	44
1.2.4 Přijímání křesťanství	46
1.2.4.1 Příchod křesťanství a zakládání prvních protestantských škol	46
1.2.4.2 Spory mezi protestanty a katolíky	48
1.2.4.3 Proces konverze ke křesťanství	50
1.2.4.4 Zvykové právo <i>adat</i> , <i>Aluk Todolo</i> a křesťanství	52

1.3 Důležité aspekty toradžské kultury	55
1.3.1 Sociální stratifikace a její vliv na společnost	55
1.3.2 Klasifikace rituálů	57
1.3.3 Tradiční dům	59
1.3.4 Typy hrobů	64
1.3.5 Buvol – nejvýznamnější zvíře v toradžské kultuře	67

2. PODOBY FUNERÁLNÍCH A SVATEBNÍCH RITUÁLŮ V MINULOSTI A SOUČASNOSTI

2.0 Úvod	72
2.1 Funerální rituály	72
2.1.1 Duše po smrti	73
2.1.2 Zaopatření těla po smrti	75
2.1.3 Vliv společenského postavení zesnulého a finančních možností rodiny na charakter a délku trvání pohřbu	78
2.1.4 Místo konání pohřebního obřadu a doprovodné rituály	82
2.1.5 Popis konkrétního katolického pohřbu Yohany Marie Sumbung	87
2.1.6 Posun ve významu některých úkonů praktikovaných křesťany	95
2.1.7 Toradžští pentekostalisté a jejich pohřby	97
2.1.7.1 Pohřeb Ne' Tappi a rozhovor s jejím synem Duma' Rante Tasikem	97
2.1.7.2 Rozhovor s knězem Nehemia Tangkinem a jeho manželkou Saarah Salino	99
2.1.7.3 Rozhovor s knězem Yunusem Padangem	104
2.1.7.4 Úkony odmítané pentekostalisty	105
2.1.8 Toradžští muslimové	108
2.1.8.1 Toradžské muslimské obřady spojené s úmrtím	108
2.1.8.2 <i>Malam empat puluh</i> (čtyřicátý večer)	109
2.1.8.3 Zabíjení buvolů	111
2.1.8.4 Rozhovor s paní Nurhayati	112
2.2 Svatební rituály	117
2.2.1 Rozhovor s <i>tominaa</i> Tato' Dena' o původních svatbách a manželství	117

2.2.2 Rozhovor s Paulusem Pasangem Kananem o tradičních i moderních svatbách	143
---	------------

3. ROZHOVORY S TOMINAA TATO' DENA'

3.0 Úvod	156
3.1 Uchovávaní <i>Aluk Todolo</i> a určení následníka <i>tominaa</i>	156
3.2 Modlitby v <i>Aluk Todolo</i> a přijímání křesťanství	166
3.3 Postavení Boha <i>Puang Matua</i> v <i>Aluk Todolo</i>	173
3.4 Problematika konverze	178
3.5 Postoj moderních křesťanů k <i>Aluk Todolo</i>	181
3.6 Spolupráce vyznavačů <i>Aluk Todolo</i> s křesťany	183

4. ZÁVĚR

4.1 Konkrétní závěry	185
4.1.1 Transformace toradžské kultury a náboženství	185
4.1.2 Funerální rituály	186
4.1.3 Svatební obřady	188
4.2 Další možnosti výzkumu	189
4.3 Shrnutí	189

LITERATURA	191
-------------------	------------

PŘÍLOHY

Doslovně přepsané rozhovory v indonéském jazyce	196
Rozpis pohřbu Yohany Marie Sumbung	242
Nejdůležitější informanti	243
Slovníček toradžských a indonéských slov používaných v práci	248
Rodokmeny bohů	253
Fotodokumentace	256

0. ÚVOD

0.1 Téma a cíl práce

Předkládaná práce se zabývá etnikem Toradžů, které žije na indonéském ostrově Sulawesi a až do příchodu prvních nizozemských misionářů počátkem 20. století bylo v podstatě izolované od okolního světa. Lze tedy říci, že až do té doby představovalo uzavřený sociokulturní systém. Práce vychází z terénního výzkumu, jehož předmětem bylo studium dvou nejvýznamnějších soudobých toradžských rituálů – pohřbů a svateb – a zachycení a zdokumentování změn, jimiž v důsledku příchodu křesťanství prošla toradžská společnost v minulém století. Oblast Tana Toraja, kterou v současnosti obývají vyznavači různých křesťanských směrů, islámu a autochtonního náboženství *Aluk Todolo* (dosl. náboženství předků), poskytovala výjimečně bohatý studijní materiál. Výsledkem terénního výzkumu je předkládaná práce, jejímž cílem je analýza shromážděného materiálu a popis formálních a principiálních významových posunů, jež se projevují v tradičních rituálech a jsou odrazem zásadních náboženských změn. Poukazují na to, jak se relativně nově přijaté křesťanství snoubí s původním náboženstvím a zvykovým právem *adat*, které z něj vychází. Snažím se objasnit, proč za necelých sto let téměř 90 % populace přestoupilo z *Aluk Todolo* především na křesťanství, a popisuji, jak probíhala konverze a do jaké míry a v jakých oblastech nová víra nejzřetelněji ovlivnila podobu moderních rituálů. Všímám si, jak křesťané i minoritní vyznavači *Aluk Todolo* pohlížejí na současnou situaci, kdy jsou zejména funerální rituály zajímavým synkretickým útvarem reflektujícím podstoupené změny.

Rozsáhlý shromážděný textový, hlasový i filmový materiál je unikátní zejména proto, že zahrnuje rozhovory s jedním z posledních znalců tradičního toradžského náboženství. Jedná se o první zpracování sebraného materiálu, který je připraven k dalšímu vědeckému rozboru. Lze jej využít například k lingvistické analýze, etnografii komunikace či komparaci s jinými etniky procházejícími podobnými změnami. Velké možnosti skýtá také dosud málo probádané téma toradžských svateb.

0.2 Členění práce

Práce je rozdělena celkem do tří oddílů, které na sebe logicky navazují a skládají se z kapitol tvořených menšími celky. Výsledky mého výzkumu jsou shrnuty v *Závěru*.

První oddíl *Východiska toradžské kultury* je rozčleněn do třech částí mapujících různé aspekty toradžské kultury. První kapitola nazvaná *Tana Toraja a její obyvatelé* představuje původ Toradžů, etymologii termínu *Toraja* a vzhledem ke kulturní odlišnosti i zeměpisné vzdálenosti předkládá stručné informace o geografických, klimatických a ekonomických podmínkách tohoto regionu. Dále následuje zmínka o toradžském jazyce a literatuře zabývající se toradžštinou a toradžskými tradicemi, na závěr jsou uvedeny historicky významné momenty tohoto etnika. Druhá kapitola *Autochtonní náboženství Aluk Todolo a přijímání křesťanství* představuje dvě teorie o postavení Boha *Puang Matua* v původním náboženství. Další část je věnována příchodu protestantských misionářů na území dnešní Tana Toraja, založení prvních škol, vstupu katolíků do této oblasti a jejich vzájemným sporům pramenících z touhy získat co nejvíce konvertitů. Poslední kapitola *Důležité aspekty toradžské kultury* pojednává o sociální stratifikaci, která již oficiálně sice zanikla, ale v praxi je její existence stále zřejmá a i v současnosti do jisté míry determinuje podobu pořádaných rituálů. Dále následuje obecná klasifikace toradžských rituálů a dělení pohřebních obřadů na základě sociální příslušnosti zesnulého. Tuto část završuje deskripce tradičních domů, které sehrávají důležitou roli při obřadech, hrobek, jež s nimi vždy tvoří neoddělitelný pár, a buvolů, bez nichž se neobejde téměř žádný toradžský pohřeb.

Vlastní jádro práce tvoří druhý, nejrozsáhlejší oddíl *Podoby funerálních a svatebních rituálů v minulosti a současnosti* založený téměř výhradně na terénním výzkumu.

V kapitole pojednávající o pohřbech je nejprve zmíněno, co se podle původní toradžské víry stane po smrti s duší člověka, jak pozůstalí naloží s tělem zesnulého a do jaké míry společenský statut a finanční situace rodiny ovlivňují v současnosti podobu a délku tohoto nejdůležitějšího toradžského rituálu. Následuje obecná charakteristika místa konání obřadu a doprovodných rituálů a popis konkrétního pohřbu Yohany Marie Sumbung. Další část této kapitoly je věnována rozdílům mezi

pohřby konanými v souladu s pravidly původního náboženství *Aluk Todolo* a současnými toradžskými obřady katolíků a protestantů. Oddíl uzavírají rozhovory s vyznavači pentekostalismu¹ a islámu, pojednávající o způsobech, jakými se s tradicemi Toradžů vyrovnávají jiné církve. Další kapitola, v níž je představen druhý nejvýznamnější soudobý toradžský rituál – svatba, je založena výlučně na přepisu dvou unikátních rozhovorů. V prvním z nich obřadník *tominaa* Tato' Dena' hovoří o tradičních svatbách² a manželství. Jeho vyprávění doplňuje rozhovor s katolíkem Paulusem Pasangem Kananen, který představuje podobu moderních svateb a upozorňuje na posun v důležitosti tohoto rituálu.

Třetí oddíl *Rozhovory s tominaa Tato' Dena'* se skládá z šesti rozhovorů, v nichž tento informant hovoří především o náboženských a sociálních změnách, jimiž toradžská společnost prochází. V jednom interview se zabývá postavením Boha *Puang Matua* v *Aluk Todolo*, v dalším zase uchováváním autochtonního náboženství, vhodným časem k modlení a ústním předáváním tradičních znalostí dalším generacím. Dále velmi zajímavě popisuje ambivalentní postoj křesťanů k *Alukta* a zvláštní náboženskou spolupráci s jedinci, kteří se oficiálně hlásí ke křesťanství, ale přitom i nadále praktikují rituály v souladu s pravidly *Aluk Todolo*.

Závěr prezentuje všechna získaná fakta zejména na základě terénního výzkumu. V přílohách je uveden přepis rozhovorů v původním znění v indonésčím jazyce, následují rozvrh pohřbu Yohany Marie Sumbung, seznam nejdůležitějších informantů s jejich stručnými autobiografickými daty, slovníček toradžských a indonésčích slov používaných v práci, fotografická příloha a rodokmeny bohů č. 1–3. Speciálními doplňky této práce jsou CD s hlasovými nahrávkami rozhovorů a DVD s videodokumentací z konkrétního křesťanského funerálního rituálu Yohany Marie Sumbung.

¹ Pentekostalisté neboli vyznavači letničního hnutí spadají pod protestantskou církev.

² Tento rozhovor je možné považovat za skutečně unikátní, neboť *tominaa* Tato' Dena' detailně pojednává o svatbě od námluv až po její úplné završení. Dosavadní odborná literatura, která se věnuje toradžským rituálům, se o svatbách zmiňuje jen velmi stručně, neboť v minulosti byly v porovnání s ostatními obřady pokládány za méně významné.

0.3 Dosavadní výzkum

Vzhledem ke skutečnosti, že Toradžové byli až do počátku 20. století etnikem bez písemné tradice, potýkají se badatelé s absencí psané literatury o toradžské historii před tímto obdobím. O životě Toradžů se dozvídáme jen z mýtů, které mají však daleko k moderní historiografii, nebo z kronik sousedního etnika Bugisanů, z nichž většina byla jen částečně publikována a prostudována. Jako první v Evropě se o dnešních Toradžích zmiňuje koncem 17. století jezuita Gervaise.³ Informace, které podává, však nezískal na základě vlastních zkušeností, nýbrž z rozhovorů se dvěma makassarskými princí, kteří studovali na jezuitské koleji v Paříži.⁴

Od dvacátých let 20. století byly zapisovány a vydávány různé mýty, pohádky, genealogie, zpěvy, básně, říkanky či přísloví a vznikaly i četné lingvistické práce. První autoři pocházeli z řad Nizozemců, v pozdějších letech je nahradili toradžští badatelé. Literatura pojednávající o historii Toradžů je poměrně omezená. Starší události jsou představeny v knize toradžského autora L. T. Tangdilintin *Toraja dan kebudayaannya* [Toradžové a jejich kultura]. Novodobé dějiny zachycující události od roku 1860 téměř do konce 20. století jsou výborně zpracovány v knize amerického autora Terance Bigalkeho *Tana Toraja: A Social History of an Indonesian People*.⁵ Nizozemská autorka Hetty Nooy-Palm ve svých dvou titulech *The Sa'dan-Toraja: A Study of Their Social Life and Religion I. Organization, Symbols and Believes* z roku 1979 a *The Sa'dan-Toraja: A Study of Their Social Life and Religion II. Rituals of the East and West* z roku 1986 detailně popisuje tradiční toradžskou kulturu a rituály v jejich původní podobě před příchodem křesťanství. Kromě uvedených děl existuje celá řada dalších publikací, které se zpravidla zabývají podobou tradičních rituálů. Zásadní práce pojednávající o změnách, kterými toradžská společnost za posledních sto let prošla, však zatím publikována nebyla. I když je předkládaná práce založena především na terénním výzkumu, informace uvedené v prvním oddíle *Východiska toradžské kultury* jsem čerpala také ze zmíněné odborné literatury. V takovém případě uvádím použitý zdroj v poznámce pod čarou, pro přehlednost zmiňuji jen příjmení

³ Kněz, misionář a posléze i biskup Nicolas Gervaise (1662–1729) působil v letech 1681–1685 v Siamu.

⁴ Nooy-Palm 1979, s. 8–9.

⁵ Tato kniha byla vydána až v roce 2005, jedná se však o jeho do té doby nepublikovanou disertační práci *A Social History of "Tana Toraja" 1870–1965* z roku 1982.

autora, rok vydání a příslušnou stranu, např. Nooy-Palm 1979, s. 78. Další informace o daném titulu uvádím vzadu v příloze *Literatura*.

0.4 Terénní výzkum a metody práce

Materiál, ze kterého vychází předkládaná práce, je výsledkem dvou terénních výzkumů, které jsem provedla v oblasti Tana Toraja na ostrově Sulawesi.⁶ První se uskutečnil v období od poloviny února do poloviny března roku 2002⁷ a jeho hlavním přínosem bylo seznámení se sociokulturním prostředím dané oblasti. Půlroční terénní výzkum v letech 2005–2006 byl již podstatně systematictější, podepřený hlubšími znalostmi a technicky výrazně lépe zabezpečený.

Při práci v terénu jsem se tak jako mnozí jiní badatelé potýkala s řadou problémů. I přes relativně dobrou znalost prostředí nebylo lehké mít neustále na mysli všechna společenská pravidla, která zásadním způsobem determinují život Toradžů. Dalším nelehkým úkolem bylo natáčení obřadů na videokameru, často šlo o balancování na hranici mezi veřejným prostorem a intimní sférou zúčastněných. Mým primárním cílem bylo získat co nejvíce materiálu, videonahrávek a informací, aniž bych se dopustila zásadního faux pas, které by mi uzavřelo přístup do sledované komunity. Pozitivní roli při mém pobytu v Tana Toraja sehrála skutečnost, že Indonésané jsou obecně vůči cizincům velmi přátelští. Toradžové byli přítomností Evropany na svých obřadech zpravidla poctěni, a tudíž se mi dostávalo kladného přijetí.⁸ Práce s lidmi, jimž nedávno zemřel blízký člověk, kladla značné nároky na psychiku, často jsem také musela řešit dilema, jak své otázky co nejcitlivěji formulovat, abych se nedotkla pozůstalých, a zároveň dokázala nasbírat potřebné informace.

Po celou dobu terénního výzkumu jsem na pozvání svého informanta kněze Lucase Palilinga, se kterým jsem se seznámila již při svém prvním pobytu, bydlela ve městě

⁶ Mezi další disertace z oboru indonésistiky založené na terénním výzkumu patří práce B.–M. Remešové *Ženské a mužské role u kmene Iban na Kalimantanu* (2007), M. Pfliegerové *Kultura Minangkabau v zrcadle divadelních her randai* (2008) a ještě neobhájená práce R. Trnkové Lorencové *Pohřební rituály Benuaqů*.

⁷ V akademickém roce 2001–2002 jsem po získání stipendia indonéské vlády studovala na prestižní univerzitě Universitas Gajah Mada na Jávě ve městě Yogyakarta. Ve druhém semestru jsem odjela na Sulawesi, abych získala potřebný studijní materiál k napsání diplomové práce.

⁸ Po celou dobu jsem usilovala, abych i přes svou odlišnou fyziognomii nepůsobila příliš nápadně. Snažila jsem se tedy oblékat, obouvat, jíst i komunikovat jako Toradžové.

Rantepao v budově patřící ke škole STIKPAR,⁹ již založil a v té době na ní působil jako ředitel.¹⁰ Z Rantepaa jsem pravidelně vyjížděla do blízkého okolí, kde jsem se účastnila pohřbů a svateb. Z metod terénního výzkumu jsem při práci aplikovala zúčastněné pozorování a interview. Pokud to bylo možné, u rozhovorů jsem si dopředu připravila alespoň rámcové otázky a poté jsem interview nechala přirozeně plynout. Strukturovaným rozhovorům jsem se záměrně zcela vyhýbala, neboť by vzhledem k charakteru prostředí působily velmi strojeně a z odpovědí respondentů by se vytratila bezprostřednost.

Po skončení obřadů, kterých jsem se zúčastnila, jsem analyzovala pořízené nahrávky a fotodokumentaci a připravila si otázky pro vybraného informanta z rodiny, která daný rituál organizovala. Několik dní po obřadu jsem se s vytypovanou osobou setkala a rozhovor, jenž byl zpravidla polostrukturovaný, jsem nahrála. Tyto materiály jsem po návratu z terénu analyzovala. V předkládané práci se prolínají hlediska etnologická, psychologická (psychologický dopad konverze k novým náboženstvím) i lingvistická (při analýze rozhovorů si všímám jazykových zvláštností a specifických obrátů).

0.5 Informanti

Výčet všech významných informantů i s jejich základními daty uvádím v příloze nazvané *Nejdůležitější informanti*. Na tomto místě se podrobněji zmíním o dvou klíčových osobnostech.

Mým hlavním informantem byl Tato' Dena' (69) z vesnice Mandetek v oblasti Tallulembangna,¹¹ který je vyznavačem autochtonního náboženství *Aluk Todolo* a zastává kněžské funkce *tominaa* a *tomenani*.¹² Respondent začal chodit do školy až ve třinácti letech, do té doby se podle toradžské tradice staral o buvoly. Jeho formální vzdělávání trvalo osm let (šest let základní školy a dva roky nižší střední školy). Už

⁹ STIKPAR (Sekolah Tinggi Kateketik dan Pastoral – Vysoká škola katechetická a pastorální).

¹⁰ Před svým působením v Rantepau zastával funkci rektora univerzity Universitas Atma Jaya v Makassaru.

¹¹ Jedná se o jižní část oblasti Tana Toraja, kterou Toradžové obývají.

¹² Viz kap. 1.2.2.

v mládí (přestože byl nejmladší ze všech sourozenců) si ho otec, jenž rovněž zastával tyto funkce, vybral za svého nástupce a postupně mu předával své obsáhlé znalosti. Rozhovory s tímto moudrým mužem, ze kterých vzešel unikátní osmnáctihodinový záznam, zásadně ovlivnily podobu prezentované práce. V současnosti neexistuje člověk, který by o toradžské kultuře a původním náboženství v oblasti Tallulembangna věděl více než můj hlavní informant.¹³ V jednom rozhovoru sám uvedl: „Až se já ztratím z Tallulembang, z Mandetek (*až já zemřu*), určitě už tu nebude člověk, který bude znát pravidla.“¹⁴ Z jeho výpovědi je tedy zřejmé, že se sám považuje za posledního znalce tradic minimálně v oblasti, ve které žije. Při rozhovorech byla patrná jeho vyrovnanost a duševní klid vycházející z víry v Boha a z přesvědčení, že celý život jedná správně, neboť dodržuje pravidla předků a zprostředkovává lidem komunikaci s Bohem. S obdivuhodnou samozřejmostí přijímal život ve všech jeho podobách a s pochopením a tolerancí hovořil i o jedincích, které by mnozí jiní považovali za rivaly či dokonce nepřátele. Svou rozvážnou a systematickou řeč někdy ilustroval pomocí bambusových tyčinek.¹⁵ Zásadně odmítal mluvit o záležitostech, o nichž podle svého názoru neměl dostatečné znalosti (např. o životě po smrti, dělení masa při pohřbech nebo o polygynii). Jeho názory a chování dokazovaly, jak velkou důležitost přikládá životu v harmonii s Bohem, přírodou, rodinou i jinými lidmi. Vzhledem k tomu, že *Aluk Todolo* je náboženství na pokraji reálného zániku, nezaspěčeným může přístup Tato' Dena' k předávání svých mimořádných znalostí dalším generacím připadat překvapivě pasivní. Tento postoj však vychází z přesvědčení, že jeho nástupce bude určen Bohem. Jelikož se tak doposud nestalo, své vědomosti si zatím z velké části nechává pro sebe a jak vyplývá z předešlé citace, je smířen i s eventualitou, že žádného nástupce mít nebude.

¹³ Z jeho vyprávění vím, že v dřívější době poskytoval informace dvěma antropologům zabývajícím se původními zvyky a náboženstvím Toradžů. Jednalo se Erica Crystala (přes třicet let se zabývá studiem jihovýchodní Asie, v současnosti je v důchodu, avšak stále přednáší na University of California, Berkley a na San Francisco Art Institute) a Dimitri Tsintjilonise (přednáší sociální antropologii na Univerzitě v Edinburghu a zaměřuje se především na fenomén smrti, rituály a náboženství v Indonésii a jihovýchodní Asii). Dále několikrát hovořil o etnomuzikoložce Daně Rappoport, která o toradžské hudbě napsala disertační práci. V roce 2007 Roxana Waterson (působí jako docentka na katedře sociologie na National University of Singapore) natočila o Tato' Dena' dokument s názvem “When the Sun Rises: A Toraja Priest of the Ancestral Way”.

¹⁴ Mandetek je vesnice nacházející se v oblasti Tallulembang.

¹⁵ Jedná se zhruba o 15 cm dlouhé a 0,5 cm široké kousky bambusových stébel, které Toradžové používají jako názornou pomůcku při vysvětlování.

Diametrálně odlišný pohled na toradžskou kulturu mi zprostředkoval můj další významný informant, katolický kněz Lucas Paliling (51). Na rozdíl od hlavního respondenta Tato' Dena' se jednalo o člověka s vysokoškolským vzděláním, který byl díky dvouletému studiu v Římě a několika dalším pobytům v Evropě poměrně dobře seznámen s evropskými tradicemi a způsobem života. Velkým přínosem byla jeho schopnost pohlížet na toradžskou kulturu z pozice příslušníka daného etnika a zároveň vzdělance zvyklého na život v odlišném prostředí. Kromě důležitých informací mu vděčím také za poskytnutí materiální základny a psychickou podporu.

0.6 Shromážděný materiál a metody jeho zpracování

Během výzkumu jsem nashromáždila celkem přes čtyřicet pět hodin hlasových nahrávek, dvacet dva hodin videonahrávek a stovky fotografií. Po návratu z terénu jsem si všechny hlasové nahrávky poslechla a podstatné informace zaznamenala. Při analýze některých z nich jsem dospěla k závěru, že mají natolik vysokou výpovědní hodnotu, že jsem se je rozhodla přepsat, přeložit a opatřit vysvětlujícím komentářem. Domnívám se, že zejména doslova přepsané rozhovory s Tato' Dena' (ale nejen s ním) umožňují vytvořit si plastičtější obraz o toradžské kultuře z pohledu samotných Toradžů. Způsob, jakým informanti hovoří, skutečnost, že někdy duplikují prezentované informace a jindy se naopak vyhýbají deskripci některých jevů, volba použitých termínů či slovních spojení, přirovnání nebo metafor, jsou velmi informativní. Z toho důvodu jsem do své práce začlenila mnoho doslovně přepsaných rozhovorů přeložených do češtiny (uvádím je také v původním znění v indonéštině), které mohou posloužit pro další rozbor.

Při analýze některých interview, zejména s *tominaa* Tato' Dena', jsem narážela na řadu lingvistických problémů vycházejících především ze skutečnosti, že indonéština není jeho mateřským jazykem.¹⁶ Porozumění hovoru bylo značně ztíženo informantovým chybným používáním slov a netradičním slovosledem. Na druhé straně se však Tato' Dena' nejednou vyjadřoval poeticky a v jeho mluvě se odrážely

¹⁶ Mateřským jazykem téměř všech Indonésanů je vždy jazyk používaný v dané lokalitě, v tomto případě toradžština. Indonéština (standardizovaný dialekt malajštiny, jež se používala jako lingua franca této oblasti po dobu několika století) byla vyhlášena za oficiální jazyk Indonésie až v roce 1945 a je mateřským jazykem jen velmi malého procenta Indonésanů. Ostatní se ji učí až v průběhu školní docházky.

zcela mimořádné znalosti toradžské kultury. Problematické pasáže jsem analyzovala za pomoci rodilého mluvčího, jehož mateřským jazykem je indonéština.

Rozhovory jsou ve většině případů pro lepší srozumitelnost přeloženy volně, avšak použil-li informant zajímavý obrat nebo metaforu, uvádím tyto výrazy nejprve v doslovném překladu a v závorce v kurzívě následuje jejich volné převedení do českého jazyka. V některých případech je text doplněn o české slovo (je uvedeno v kurzívě v závorce), které informant sice nevyřkl, ale jeho uvedení činí text srozumitelnějším. Ponechávám-li v textu toradžské termíny, následuje závorka (bez kurzívy), ve které slova překládám, je-li překlad doslovný, na tuto skutečnost upozorňuji zkratkou „dosl.“. Rozhovory jsou často pro snadnější porozumění komentovány přímo v textu. V případě, že interview trvalo několik hodin, v prepisu z něj uvádím jen nejzajímavější pasáže, které čísluji (viz např. rozhovor č. 10). Vzhledem ke skutečnosti, že některé poskytnuté informace považuji za důvěrné, rozhodla jsem se v inkriminovaných případech pozměnit jména osob a míst. Pokud jsem tak učinila, v textu na tuto skutečnost poukazuji. Všechna doslovně přepsaná interview jsou uvedena v příloze v indonéském jazyce a ve zvukové podobě na přiloženém CD. Videonahrávky pořízené v terénu dokumentují podobu soudobých rituálů. Třiceti osmi minutový videozáznam na přiloženém DVD doplňuje popis pohřebního obřadu Yohany Marie Sumbang neboli Ne' Robin z května 2006 uvedený v kapitole 2.1.5.

V příloze *Fotodokumentace* jsou uvedeny fotografie reprezentující toradžskou kulturu – nejprve jsou představeny domy, hrobky a snímky z pohřbů, poté následují fotografie ze svateb a přílohu uzavírají portréty lidí. Pokud není uvedeno jinak, fotografie byly pořízeny autorkou.

0.7 Transkripce

V celé práci užívám pravopis, který je od 1. ledna 1973 závazně platný pro oblast Indonésie a Malajsie. Jedná se o pravopis v podstatě fonetický. To platí plně pro samohlásky, ve výslovnosti souhlásek jsou tyto odchylky od české výslovnosti: c se čte přibližně jako české č (mezi č a ť)

j se čte přibližně jako české dž (mezi dž a d’)
y odpovídá českému j
ny odpovídá českému ň
sy se čte přibližně jako české š
ng je zadopatrová nosovka jako v německém „singen“
kh se čte jako české ch¹⁷

Ve slovech odvozených od výrazu Toraja (např. Toradžové, toradžský nebo toradžština) používám český přepis, neboť se nejedná o slova indonéská ani toradžská.

Vzhledem ke skutečnosti, že čeština je na rozdíl od indonéštiny a toradžštiny flexivním jazykem, potýkala jsem se, zejména při skloňování osobních jmen a indonéských i toradžských podstatných jmen, se značnými problémy. V některých případech jsem se rozhodla pro ponechání původní koncovky, jindy jsem se naopak uchýlila ke skloňování.

V práci používám tyto zkratky:

amb. = ambonsky
dosl. = doslovně
ind. = indonésky
niz. = nizozemsky
sa. = sanskrtsky
tor. = toradžsky
řec. = řecky

¹⁷ Dubovská, Petrů, Zbořil 2005, s. 21.

1. VÝCHODISKA TORADŽSKÉ KULTURY

1.0 Úvod

V tomto prvním oddíle představuji etnikum Toradžů a důležité aspekty jejich kultury. V kapitole nazvané *Tana Toraja a její obyvatelé* pojednávám o dané oblasti a jejích geografických, klimatických i ekonomických podmínkách, dále o samotných Toradžích a etymologii etnonyma *Toraja*. V další části *Autochtonní náboženství Aluk Todolo a přijímání křesťanství* hovořím o charakteru původní víry a příchodu křesťanství do Tana Toraja počátkem 20. století. V poslední kapitole pojmenované *Důležité aspekty toradžské kultury* se zabývám zejména sociální stratifikací, klasifikací rituálů, významnou rolí tradičních domů, hrobek a buvolů, nejdůležitějších zvířat v toradžské kultuře.

1.1 Tana Toraja a její obyvatelé

1.1.1 Původ obyvatelstva

Antropologové řadí Toradže stejně jako Bataky ze Sumatry a Dajaky z Kalimantanu mezi první migrační vlnu Protomalajců. Kultura těchto tří etnik je podobná dongsonské kultuře,¹⁸ což vědce dovedlo k závěrům, že Toradžové pocházejí z Dongsonu, Annamu nebo Indočíny. Není známa přesná datace jejich příchodu, ale většinou se v pramenech uvádí období 3 000–2 000 př. n. l. Toradžové si s sebou přinesli kulturu doby kamenné a železné.¹⁹ Z Dongsonu se vypravili dvěma směry, jedna skupina zamířila na jih a přes Malajsii, Sumatru a Jávu pokračovala dále; druhá si vybrala cestu přes Čínu, do Japonska a na Filipíny a odtud směrem na jih na Sulawesi, Borneo a další ostrovy indonéského souostroví.²⁰ Kolem let 300–200 př. n. l. byli Toradžové zatlačeni do vnitrozemí druhou migrační vlnou

¹⁸ Dongsonská kultura je kulturou doby bronzové (7. stol. př. n. l.– 2. stol. př. n. l.) a byla pojmenovaná podle naleziště Dong Son v severním Vietnamu. Typické jsou pro ni velké bronzové bubny. Zasahovala přilehlé oblasti jižní Číny, Kambodže, Laosu, Malajsie a Indonésie. Dlouho byla považována za nejstarší kulturu v jihovýchodní Asii, avšak nové výzkumy ukazují, že navazovala na starší tradici sahající až na přelom 4. a 3. tis. př. n. l.

¹⁹ Sandarupa 2000, s. 11.

²⁰ Salombe' 1972, s. 11.

Deuteromalajců – patří mezi ně například Bugisané či Makassarci obývající pobřeží Sulawesi.

1.1.2 Dnešní chápání termínu *Toraja* a etnologická klasifikace Toradžů

V kulturní antropologii se výraz Toradža původně používal jako obecný termín pro nemuslimské obyvatelstvo žijící na středním a jižním Sulawesi.²¹ Nizozemští etnografové a misionáři Nicholas Adriani a Albert C. Kruyt počátkem 20. století rozdělili toto obyvatelstvo do tří hlavních skupin: východní Toradžové neboli Poso-Tojo či Bare'e Toradžové, západní Toradžové neboli Palu-Koro či Parigi-Kaili Toradžové a jižní Toradžové neboli Tae' či Sa'dan Toradžové.²² První dvě skupiny obývají v současnosti provincii Střední Sulawesi, jižní Toradžové žijí na území dnešní provincie Jižní Sulawesi. Mezi jednotlivými skupinami jsou značné rozdíly, především mezi východními a západními Toradži na jedné straně a jižními Toradži na straně druhé. Největší odlišnosti jsou patrné v jazyce,²³ v náboženství, sociální stratifikaci, ve způsobu stavby domů, v zemědělství, v technice tkaní a mnoha dalších oblastech. Antropologové, kteří se později rovněž zabývali studiem obyvatel horských oblastí jižního a středního Sulawesi, zavedené dělení modifikovali. Zásadní změnu učinil americký antropolog a sociolog Raymond Kennedy, který eliminoval rozdíly mezi východní a západní větví a sjednotil je do jedné skupiny, jež nazval Toradžové. Příslušníky jižní větve pojmenoval pro odlišení Sa'danci. Na druhou stranu například antropolog Walter Kaudern zdůrazňoval, že Sa'danci mají hodně společného s ostatními Toradži.²⁴ Etnoložka Nooy-Palm s odkazem na práce Adrianiho a Kruyta uvádí, že i přes jisté difference se u východních, západních i jižních Toradžů vyskytují shodné rysy kultury. Například buvol hraje v životě všech Toradžů velmi důležitou roli, nepřehlédnutelné je i to, že určité rituály jsou téměř identické. Adriani také tvrdí, že jednotlivé skupiny Toradžů mají i velmi podobné mýty a pohádky, ve kterých vystupují stejná zvířata, především kohouti a buvoli,²⁵ a objevuje se v nich existence vrchního a spodního světa.²⁶

²¹ Sulawesi (189 216 km² 16 milionů obyvatel) je třetím největším ostrovem v Indonésii a jedenáctým na světě (mapy Sulawesi a Indonésie – s. 35). Na západ od něj se nachází Borneo, jižně Flores a Timor, východně Moluky a severně Filipíny. Sulawesi tvoří šest provincií: Gorontalo, Západní Sulawesi, Jižní Sulawesi, Střední Sulawesi, Jihovýchodní Sulawesi a Severní Sulawesi.

²² Liku Ada' 1986, s. 9.

²³ Nooy-Palm 1975, s. 53.

²⁴ Liku Ada' 1986, s. 10.

²⁵ Obě tato zvířata jsou pro Toradže i v současnosti velmi důležitá.

²⁶ Nooy-Palm 1975, s. 58.

Je ironií, že klasifikace Adrianiho a Kruyta, a poté i její Kennedyho modifikace, se naprosto odlišují od současného úzu. Výraz Toradža se totiž nikdy neuchytil v oblasti středního Sulawesi, ale naopak je dnes používán pouze pro obyvatele oblasti Sa'dan.²⁷ V této disertační práci, která pojednává o Sa'dan Toradžích, budu používat jednotný termín Toradža.

1.1.3 Etymologie výrazu *Toraja*

Výraz *Toraja* se začal užívat přibližně v 17. století, kdy Toradžové přicházeli do kontaktu s jinými etniky. Jeho etymologie není přesně známá, existuje však poměrně mnoho rozličných hypotéz. Podle jedné z nich pojmenování *Toraja* pochází z jazyka Bugisanů a skládá se ze tří slov: *to-ri-aja*. *To* – člověk, *ri* – předložka „z“, *aja* – vnitrozemí, nebo předložka „nad“. *Toraja* tedy znamená „lidé z hor“ či „lidé z vnitrozemí“. Bugisané tak údajně označovali své sousedy, kteří se usídlili ve vnitrozemské a hornaté části Sulawesi. Jméno *Toraja* může být chápáno jako protiklad ke jménu *To Luwu'* – „lidé žijící u moře“; *to* – člověk a *luwu'* – moře (*luwu'* > *luu'* > *lu'* > *loo'* > *lau'* > *laut*).²⁸

Nicholas Adriani a Albert C. Kruyt se domnívali,²⁹ že se rovněž jedná o spojení tří slov, z nichž poslední však znamená sever.³⁰ Podle této teorie Bugisané takto pojmenovali Toradže, neboť obývali oblast severně od jejich území. Adriani a Kruyt jako první cizinci převzali od Bugisanů etnonymum *Toraja* a aplikovali ho právě na obyvatelstvo, které žilo ve vnitrozemí středního Sulawesi a jižního Sulawesi.³¹ Později od nich toto označení převzali i další vědci, nizozemští vládní úředníci, cestovatelé a spisovatelé. Podle jiné domněnky výraz *Toraja* pochází z oblasti Luwu' obývané Bugisany a skládá se ze dvou slov: *to – rajang* – „lidé ze západu“. Toradžové totiž osídlili oblast západně od Luwu'.³²

Jedna z dalších hypotéz hovoří o mytické postavě toradžského prince Lakipada, který na cestě za nesmrtelností dorazil pravděpodobně někdy koncem 13. století do makassarského

²⁷ Bigalke 2005, s. 7.

²⁸ Salombe' 1972, s. 7.

²⁹ Nooy-Palm 1975, s. 54.

³⁰ Podle těchto etnografů *aja/raja* původně v jazyce Bugisanů znamenalo sever, v indonéštině/majalštině je odpovídajícím ekvivalentem *daya/dayak* a v toradžštině *daa/daya* (Nooy-Palm 1975, s. 54).

³¹ Salombe' 1972, s. 7.

³² Tangdilintin 1975, s. 2.

království Gowa. Místní lidé nevěděli odkud pochází, avšak na základě rozličných indicií poznali člověka z královské rodiny, o jehož původu svědčila i skutečnost, že přišel z východu. Podle mytologie totiž na jižním Sulawesi králové vždy přicházeli z východu. Lakipada tedy dostal jméno *Tau Raya*, což v makassarštině znamenalo „člověk z východu“. Z tohoto pojmenování údajně vznikl termín *Toraja*.³³

Toradžský autor Marampa' uvádí,³⁴ že Toradžové se dnes nazývají *To Raa* nebo *Toraya*. *To Raa* se skládá ze dvou slov, tj. *to* – člověk a *raa* – štědrý. Výraz *Toraya* je také složeninou dvou slov: *to* – člověk a *raya* – veliký, takže *Toraya* značí člověka váženého a uctívaného.³⁵

Pomineme-li lidovou etymologii Toradžů, lze předpokládat, že pojmenování *Toraja* pochází od sousedních etnik. Před několika sty lety mělo negativní konotaci a Bugisané a Makassarci obývající nížiny jimi nazývali různorodé obyvatelstvo, které žilo v horách.³⁶ Lidé na vysočině Sa'dan i obyvatelstvo roztroušené v horách jižního a středního Sulawesi tento výraz nepoužívali. Sa'danci se dříve jmenovali podle rodné vesnice – například *to Pao* byl člověk z vesnice Pao.

Výrazem *Toraja* se začali označovat sami obyvatelé vrchoviny Sa'dan až ve dvacátých a třicátých letech 20. století, kdy docházelo k postupnému etnickému uvědomění. Výrazy Tana Toraja a Toradžové bychom tedy správně neměli používat v souvislosti s událostmi, ke kterým došlo před začátkem 20. století. Mohli bychom tím totiž navodit chybný dojem, že mezi skupinami obývajícími vysočinu Sa'dan panovala jistá solidarita a rodová sounáležitost.³⁷ Ve skutečnosti tomu tak vůbec nebylo, jednotlivé vesnice existovaly nezávisle na sobě a spojily se pravděpodobně pouze jedenkrát – v 17. století, kdy čelily bugiskému vůdci Arung Palakka.³⁸ Zabýváme-li se obdobím před 20. stoletím, nahrazuji Tana Toraja slovním spojením vrchovina nebo vysočina Sa'dan a výraz Toradžové slovem Sa'danci.³⁹

³³ Tangdilintin 1975, s. 3.

³⁴ Marampa' (*Mengenal Toraja*), s. 31.

³⁵ Existuje i domněnka, kterou však nepovažuji za pravděpodobnou, podle které slovo *Toraja* pochází původně ze sanskrtského *raja* neboli král (v indonéštině slovo *raja* taktéž znamená král). Všichni Toradžové by podle ní tedy pocházeli z královského rodu. Toradžská společnost byla dříve stratifikována a toto členění je patrné ještě v dnešní době (tímto tématem se budu zabývat později), proto tato teorie není mezi šlechtici přijímána s velkým nadšením. Kdyby všichni Toradžové byli považováni za urozené lidi, šlechtici by ztratili své výlučné postavení.

³⁶ Jaida n'ha Sandra 1998, s. 1.

³⁷ Bigalke 2005, s. 6–8.

³⁸ Jaida n'ha Sandra 1998, s. 4.

³⁹ Tímto termínem nazývám obyvatelstvo žijící na území vrchoviny Sa'dan, které spojuje přibližně stejný jazyk, zvyky a náboženství, ne však pocit příslušnosti k etnické skupině.

1.1.4 Geografické, klimatické a ekonomické podmínky Tana Toraja

Abychom lépe rozuměli způsobu života Toradžů, je důležité se stručně zmínit o geografických, klimatických a ekonomických podmínkách regionu Tana Toraja. a některých zásadních údajích nezbytných pro pochopení pro nás tak odlišné kultury.

Indonésie je tvořena celkem 33 provinciemi, které se člení na správní celky *kabupateny*. Toradžové v dnešní době obývají severní část provincie Jižní Sulawesi – se zeměpisným názvem Tana Toraja. Jižní hranice *kabupatenu* Tana Toraja leží 310 km severně od Makassaru, hlavního města provincie Jižní Sulawesi.⁴⁰ Jeho rozloha činí 3 205 km². Tana Toraja je velmi hornaté území, pohoří zde zaujímají celkem 40 % celkové plochy.⁴¹ Oblastí protéká řeka Sa'dan, která je nejdelším tokem na Jižním Sulawesi. Podle této řeky bylo pojmenováno tamní obyvatelstvo. Od června do října je zde období sucha, kdy se srážky vyskytují jen minimálně, v období dešťů od prosince do dubna prší prakticky každý den po dobu několika hodin. Květen a listopad jsou přechodnými měsíci. Podle sčítání obyvatelstva v roce 2004 žilo ve všech patnácti *kecamatanech*⁴² *kabupatenu* Tana Toraja 429 859 lidí.⁴³ Více než milion Toradžů se usídlil v dalších oblastech Indonésie. Hlavním městem a současně správním střediskem Tana Toraja je Makale. Zastínilo ho však druhé největší město Rantepao, které se nachází v blízkosti všech turisticky zajímavých míst a stalo se tak centrem cestovního ruchu, kultury i obchodu.

Obyvatelé Tana Toraja se živí převážně zemědělstvím,⁴⁴ využívají jak pole suchá (*ladang*), tak pole zavlažovaná (*sawah*). Pěstují hlavně rýži, kávu, zázvor, kasavu, hřebíček a zeleninu. Rýže, která roste na terasovitých zavlažovaných políčkách, se sází ručně a sklízí pluhem, do kterého je někdy zapřažený buvol. Žeň probíhá v Tana Toraja na rozdíl od výjimečně úrodné Jávy jen jednou, maximálně dvakrát za rok. Produkce rýže zcela nepokrývá poptávku, a tak se

⁴⁰ Na jih od tohoto *kabupatenu* se rozprostírají *kabupateny* Enrekang a Pinrang, na severovýchod Luwu', na sever Mamuju a na západ Polewali Mamasa.

⁴¹ Hory se rozprostírají v nadmořské výšce 1500–3 083 m.

⁴² Kabupaten Tana Tora je tvořen patnácti *kecamatan*y: Bonggakaradeng, Saluputti, Mengkendek, Makale, Sangalla', Sanggalangi, Rantepao, Sesean, Rindingallo, Simbuang, Rantetayao, Tondon Nanggala, Sa'dan Balusu, Bittuang, Buntao Rantebua.

⁴³ Tana Toraja dalam Angka 2004, s. 6.

⁴⁴ Přibližně 90 % obyvatelstva tvoří zemědělci.

částečně dováží z okolních oblastí. Na některých územích, především v *kecamatanu* Mengkendek, se střídavě s rýží sklízí i brambory nebo zelí. Těmto plodinám, včetně další zeleniny (například mrkve či kukuřice), se zemědělci v Indonésii věnují především v horách, odkud je exportují do nížin. Hlavní vývozní artikl představuje v současné době káva, která se pěstuje v Tana Toraja přibližně od poslední třetiny 19. století, dále kakao určené především pro evropský trh. Nejmladší pěstovanou plodinou, populární u zemědělců pro vysokou prodejní cenu, je vanilka, která se také vyváží do Evropy. Vzhledem k neustálému růstu populace trpí Tana Toraja nedostatkem úrodné půdy, a to i přes ustavičnou kultivaci další území na svazích hor. Zvláště z tohoto důvodu od konce šedesátých let minulého století mnoho Toradžů opustilo rodný kraj a vydalo se hledat práci do jiných částí Indonésie. Mnoho z nich se usadilo na Jávě, jiní se nechali zaměstnat v těžařských či ropných společnostech na Kalimantanu, Západní Papue nebo odešli do Malajsie.

Z hospodářských zvířat je za nejdůležitější považován buvol, který hraje v toradžské kultuře nezastupitelnou roli zejména při pohřebních obřadech, zároveň je však i zdrojem obživy. Prasata chovají Toradžové nejen pro vlastní potřebu, ale i pro nemuslimskou část populace ve městech jako Makassar či Pare-Pare. Chovu koz a koní se věnují jen ojediněle, neboť jejich maso nekonzumují. Naopak drůbež a ryby jsou velmi oblíbené. Ryby se často chovají na zavodňovaných rýžových polích, která právě nejsou osázena, a chytají se speciálně upravenými košíky.

Z řemesel má nejdelší tradici tkaní látek, ale Toradžové také taví železo a měď na výrobu zemědělského nářadí, nožů a sekyr. V současné době je velice rozšířené dřevořezbářství, které však nepatří mezi tradiční řemeslná odvětví. Toradžové začali vyřezávat modely svých typických domů, malé buvoly a jiné předměty symbolizující jejich kulturu až v druhé polovině 20. století jako reakci na poptávku turistů. K obchodu slouží v Tana Toraja především trhy, které se konají pravidelně každých šest dní; nejznámější jsou ve městech Rantepao a Makale. Dva kilometry na sever od Rantepaa probíhá každý šestý den speciální trh, na němž se prodávají pouze buvoli a prasata.

Dalším zdrojem obživy Toradžů je turismus, který se začal rozvíjet až v sedmdesátých letech 20. století. Indonéská vláda se od konce šedesátých let⁴⁵ intenzivně snažila o rozmach turismu v celé Indonésii, v letech 1969–1973 se zaměřila především na návštěvníkům dostupné oblasti, jakými byly Jáva, severní Sumatra a Bali. V následujících letech věnovala pozornost dalším ostrovům, mezi nimi i Sulawesi. Součástí plánu bylo přilákat turisty do vzdálených destinací, které ke svému rozvoji potřebovaly finance, jež jim právě cestovní ruch mohl poskytnout. Tana Toraja byla zajímavá zejména zvláštními pohřebními obřady a způsobem života, který působil na turisty archaicky, tudíž velmi atraktivně. Počátkem sedmdesátých let 20. století začali do této oblasti jezdit první cestovatelé, jejichž počet každým rokem rapidně stoupal.⁴⁶ Největší návštěvnost zaznamenala Tana Toraja koncem osmdesátých let a počátkem devadesátých let minulého století.⁴⁷ V důsledku společenských nepokojů, které zasáhly celou Indonésii v roce 1996 se však počet návštěvníků začal prudce snižovat. V prosinci 1996 došlo k etnickým střetům na západním Kalimantanu, v červenci 1997 následovala finanční krize, která byla provázena četnými demonstracemi ve velkých městech.⁴⁸ 12. května 1998 odstoupil prezident Suharto (s jeho érou skončila i masivní propagace turismu), avšak neklid pokračoval. Následovaly protičínské vzpoury v květnu 1998, v lednu 1999 došlo ke konfliktům na Ambonu, v květnu 2000 v oblasti Poso na středním Sulawesi a na mnoha dalších místech. O všech těchto událostech informovala světová média, je tedy pochopitelné, že Indonésie v té době nebyla vyhledávanou turistickou destinací. Klesající počet návštěvníků rovněž silně ovlivnily pozdější obavy z radikalizace islámu a teroristické útoky na ostrově Bali v letech 2002 a 2005.⁴⁹ Nejméně úspěšný

⁴⁵ 30. září 1965 došlo v Indonésii ke státnímu převratu, posléze byl sesazen první indonéský prezident Sukarno (1901–1970; u moci 1945–1967) a místo něj nastoupil generál Suharto (1921–2008; u moci 1967–1998), který zcela změnil politickou orientaci země směrem na Západ. Po brutálním puči, při němž byly zabity pravděpodobně až statisíce sympatizantů *PKI (Partai Komunis Indonesia – Komunistická strana Indonésie)*, nastolil takzvaný *Orde Baru (Nový pořádek)*, jenž byl protikladem *Orde Lama (Starý pořádek)*. Do Indonésie začal pronikat zahraniční kapitál a vláda se mimo jiné snažila o podporu turismu, který měl pomoci rozvoji ekonomiky.

⁴⁶ V roce 1971 se začaly vést statistiky o počtu návštěvníků v této oblasti. Do Tana Toraja tehdy zavítalo 58 turistů, o 4 roky později to bylo již 6 008 osob (Crystal 1978, s. 111).

⁴⁷ Vliv na vysokou návštěvnost Tana Toraja v první polovině devadesátých let 20. století měla i propagace Indonésie v rámci programu “Visit Indonesia Year 1992”. Především za vlády prezidenta Suharta dostávaly místní vlády dotace určené k podpoře a rozvoji turismu. V roce 1994 navštívilo Tana Toraja celkem 258 700 turistů. Adams 1998, s. 81.

⁴⁸ Experti se domnívají, že ekonomická krize v Indonésii byla součástí východoasijské finanční krize, která v červenci 1997 postihla především Jižní Koreu, Thajsko a Indonésii, částečně byl zasážen i Hong-Kong, Malajsie, Laos a Filipíny.

⁴⁹ Indonésie je největší muslimskou zemí na světě. Z celkového počtu přibližně dvě stě třicet milionů obyvatel (údaj z roku 2007) cca 86 % tvoří muslimové.

byl pro turismus v Tana Toraja rok 2004, kdy sem zavítalo téměř desetkrát méně návštěvníků než o deset let dříve. Můžeme tedy konstatovat, že i přes rapidní nástup turismu v sedmdesátých letech 20. století (došlo k němu především díky vládnímu programu propagace Indonésie), negativní společenské události z devadesátých let minulého století a počátku 21. století přispěly k tomu, že se cestovní ruch nestal pro Toradže očekávaným zdrojem obživy a velká část obyvatel se i nadále živí zemědělstvím.

1.1.5 Důležité historické události

Javánští obchodníci

Z ústní tradice víme, že přibližně v 15. století přišli na vrchovinu Sa'dan z jihu javánští obchodníci, kteří nabízeli různé dekorativní předměty, například porcelán, batikované látky či ozdoby ze zlata, které jsou dodnes mezi potomky šlechticů uchovávány a předávány z generace na generaci. Nejznámějším z nich byl Puang Rade'.⁵⁰ Traduje se, že spolu se členy své družiny naučil Sa'dance zpracovávat zlato a vyrábět z něj dekorativní předměty – zvláště ozdoby na tradičních dýkách *gayang*. Jejich rukojeti mají často tvar draka nebo znázorňují hinduistické motivy.⁵¹ Javánští obchodníci představili i javánskou, v té době hinduistickou kulturu, která ovlivnila tamější umění a rovněž formu vlády. Někteří z nich se oženili s místními ženami a usadili se zde. I když bugisští obchodníci z okolních království Bone, Luwu' a Sidenreng nakonec přinutili Javánce z vysočiny Sa'dan odejít, přesto stačili v toradžské kultuře zanechat stopy. Bugisané zavítali na vrchovinu Sa'dan počátkem 17. století, neboť se od Javánců dozvěděli, že zdejší obyvatelé disponují velkým množstvím zlata, které jsou ochotni vyměnit za ozdobné předměty a jemně tkané látky různých barev.

Bugisané v čele s Arung Palaka

V roce 1675 obsadila armáda uznávaného a obávaného bugiského prince Arung Palaky vysočinu Sa'dan. Nedílnou součástí společenského života po příchodu Bugisanů se staly hazardní hry v kostky a karty. Sa'danci do té doby znali hazard jen ve formě kohoutích zápasů. Mnozí z nich, obzvláště šlechtici, se stali na nových hrách závislí, což mělo silně negativní

⁵⁰ Je pravděpodobné, že jméno Rade' vzniklo zkomolením javánského šlechtického titulu Raden.

⁵¹ V 15. století byla Jáva ještě zcela hinduistická, islám začal pronikat na toto území až v průběhu 16. století.

dopad na celou společnost.⁵² Bugisané požadovali stále vyšší daně z hraní hazardu, které Sa'danci nebyli schopni platit, a proto byli často skončeni jako otroci. Téměř všichni obyvatelé vrchoviny Sa'dan se kolem roku 1690 sjednotili a porazili armádu Arung Palaky. Tato událost měla pro Sa'dance velký historický význam a dodnes je považována za velmi důležitou událost.

Bugisané z Bone v pramenech uvádějí, že v letech 1702 a 1705 opět napadli oblast Sa'dan, zároveň se mezi Bugisany z Luwu' traduje, že se spolupodíleli na invazi z roku 1702. Obě skupiny se shodují na tom, že Sa'danci tehdy uznali jejich svrchovanost, ti však takovou verzi zcela popírají a zdůrazňují příměří, jež bylo uzavřeno v roce 1710 s králem Bone. Po odchodu vojáků Arung Palaka z vysočiny Sa'dan byly zpřetrhány veškeré kontakty mezi Bugisany a Sa'danci.

Válka o kávu a její důsledky

Po podepsání mírové smlouvy s Bone se Sa'danci vrátili zpět k tradičnímu způsobu života. Jednotlivé oblasti s odlišným zvykovým právem *adat* existovaly i nadále jako samostatné nezávislé útvary.⁵³ Až v 2. polovině 19. století došlo k závažným společenským změnám. Na počátku sporů mezi Sa'danci a Bugisany, ale i nesvárů mezi jednotlivými skupinami na vysočině Sa'dan, byl obchod s kávou. Tuto plodinu tam přivezli bugisští drobní obchodníci z kraje Alla v oblasti Duri a se Sa'danci ji směňovali za bavlněné látky. Časem se s narůstajícím zájmem o kávu snažili převzít kontrolu nad její produkcí dvě království. Od roku 1885 se systematicky pokoušelo proniknout na trh s kávou na vysočině Sa'dan království Sidenreng. Království Luwu' se však nechtělo vzdát svého dominantního postavení a tudíž docházelo mezi nimi k bojům o monopol. Sidenreng postupně převzal dohled také nad obchodem, který do té doby provozovalo výlučně Luwu'. V roce 1895 Sidenreng obchod s kávou zcela ovládl a v jeho rukou zůstal i po příchodu Nizozemců.

Válka o kávu koncem 19. století měla negativní vliv na sociální i politickou situaci na vrchovině Sa'dan. Poté, co Bugisané seznámili místní obyvatele se střelnými zbraněmi, Sa'danci, kteří jinak žili po staletí v míru, začali mezi sebou bojovat. Zajatí nepřátelé byli často prodáváni do otroctví a zároveň docházelo k násilnému zabírání půdy. Situace se

⁵² Tangdilintin 1975, s. 39–48.

⁵³ Liku Ada' 1986, s. 39–41.

změnila až s příchodem Nizozemců, kdy se Sa'danci museli sjednotit, aby jim byli schopni čelit.

Příchod Nizozemců na vysočinu Sa'dan

I když se Indonésie stala nizozemskou kolonií již na samém počátku 17. století a jižní Sulawesi kolonizátoři osídlili v polovině téhož století, na vysočinu Sa'dan pronikli nizozemští vojáci poprvé až v roce 1905.⁵⁴ V letech 1905–1906 si kolonizátoři nejprve postupně podmaňovali významné státy v nížinách jako Bone, Sidenreng, Gowa a Luwu'. V druhé fázi bojů se zaměřili na menší království v nížinách a nakonec jejich snahy kulminovaly dobytím horské oblasti Sa'dan. V roce 1905 se Nizozemcům podařilo obsadit téměř celé jižní Sulawesi, což mělo zásadní vliv na atmosféru této oblasti. Sa'danci se obávali nizozemské armády a snažili se připravit na její příchod, čelní představitelé se dohodli na sjednocení, aby mohli kolonizátorům vzdorovat. Každý vůdce musel postavit nebo opravit vlastní pevnosti na vyvýšených strategických místech, zásobit je a také zdokonalit armádu. Navzdory těmto opatřením byli nakonec všichni poraženi a obyvatelé vysočiny Sa'dan se náhle ocitli pod koloniální nadvládou. Území bylo administrativně rozděleno na několik správních jednotek, které byly řízeny vládou dosazenými kontrolory. Od roku 1913 se datuje působení prvních nizozemských protestantských misionářů, kteří se zasloužili o výstavbu škol a šíření vzdělání mezi Sa'danci. Vzrůstající vzdělanost ve dvacátých a třicátých letech 20. století přispěla k etnickému uvědomění a místní „moderní elita“ začala vrchovinu Sa'dan nazývat „Tana Toraja” – země Toradžů. Na vesnických školách byla zahájena výuka standardizované formy jazyka Tae' neboli toradžštiny, jež se poprvé objevila v psané podobě. Během těchto dvou desetiletí učitelé z řad etnických Toradžů nahradili malajsky⁵⁵ hovořící pedagogy pocházející z jiných částí Indonésie, kteří sem byli dosazeni v rámci nizozemské misie. Mnozí studenti po ukončení škol zůstali ve městech a oproštěni od příbuzenských vazeb a domova, zakládali rodiny a pracovali mimo rodné vesnice. Poté, co se ve třicátých letech tito

⁵⁴ Sandarupa 2000, s. 18.

⁵⁵ Standardizovaný dialekt malajštiny byl poprvé prohlášen za indonéštinu až 28. října 1928 v Batávii (dnes Jakarta) při příležitosti kongresu mládeže (*Sumpah Pemuda*). Jejich heslem bylo – jedna země, jeden národ, jeden jazyk. Tato událost se stala symbolickým počátkem boje za indonéskou nezávislost.

absolventi etablovali v městském prostředí, vědomí etnické identity mezi Toradži intenzivně zesílilo. K nové toradžské příslušnosti náležel otevřený protibugiský odpor a vzájemná solidarita. Nizozemští misionáři se těmito tendencím rozhodně nebránili, naopak se podíleli na jejich propagaci a akcentovali důležitost obrany proti možné bugiské hrozbě. Křesťanství tedy napomohlo Toradžům jasně se vymezit vůči muslimskému obyvatelstvu žijícímu v nížinách.⁵⁶

1.1.6 Jazyk a literatura

Indonésie je z lingvistického hlediska nesmírně různorodou oblastí, proto považuji za důležité stručně se zmínit o jazykové situaci v Tana Toraja. V druhé části této kapitoly pojednávám o literatuře, která se podrobně zabývá toradžštinou a toradžskými tradicemi.

Jazyková situace Toradžů

K dorozumívání mezi sebou Toradžové používají toradžštinu.⁵⁷ Lingvisté, například Cornelius Salombe, hovoří o tomto jazyku jako o Sa'dan toradžštině a rozlišuje v ní tři dialekty: *Makale* – *Rantepao* na východě Tana Toraje, *Saluputti* – *Bonggakaradeng* na západě Tana Toraja a *Sillinan* – *Gandang Batu* na jihu Tana Toraja.⁵⁸ Toradžština má dvě jazykové roviny: *bahasa pergaulan* (každodenní jazyk), která se používá při běžné komunikaci, a *bahasa tominaa* (jazyk obřadníků *tominaa*) neboli *bahasa kesusasteraan* (literární jazyk), která je určena jen pro jasně definované příležitosti a ovládají ji jen někteří jedinci.⁵⁹ *Bahasa tominaa* obsahuje výrazy a metafory, jež mnozí lidé, zejména mládež, jen stěží chápou, neboť se jedná o rituální jazyk.⁶⁰ Vedle toradžštiny se v Tana Toraja komunikuje i v indonéštině, oba tyto jazyky patří mezi austronéské jazyky.⁶¹ Odlišnost obou jazykových rovin toradžštiny je patrná z následující ukázky.⁶²

⁵⁶ Bigalke 2005, s. 178–179.

⁵⁷ Někdy se také uvádí synonymické termíny jazyk *Sa'dan* nebo jazyk *Tae*.

⁵⁸ Sandarupa 2000, s. 3.

⁵⁹ Marampa' (*Mengenal Toraja*), s. 39.

⁶⁰ Sandarupa 1984, s. 4. Během mého terénního výzkumu se mi tento fakt potvrdil. V Rantepau jsem se na tento jazyk tázala několika studentek STIKPAR (Sekolah Tinggi Kateketik dan Pastoral – Vysoká škola katechetická a pastorální) a skutečně ani jedna z nich mu nerozuměla.

⁶¹ Do austronéské skupiny se řadí přibližně 770 jazyků, kterými se hovoří převážně v ostrovních oblastech od Madagaskaru po Havaj a Velikonoční ostrovy včetně některých území Zadní Indie. Dělí se na čtyři větve – indonéskou, polynéskou, melanéskou a mikronéskou.

⁶² Marampa' (*Mengenal Toraja*), s. 40.

bahasa pergaulan (každodenní jazyk)	bahasa <i>tominaa</i> (jazyk <i>tominaa</i>)	čeština
baine	simbolong manik	dívka
pare	tallu bulinna	rýže na poli
tedong	sanglamba bulanna	vodní buvol
siulu'ku	renden loloku	sourozenec

Indonéštinu dnes ve městech ovládají prakticky všichni obyvatelé. V izolovaných horských vesnicích však mají s jejím porozuměním problémy jak starší lidé, kteří nikdy neměli možnost ani potřebu se indonésky učit, tak i děti předškolního věku. Znalost indonéského jazyka u žáků první třídy je téměř nulová, takže ve skutečnosti musí učitel postupně nahrazovat toradžštinu indonéštinou, která by však měla být všude vyučovacím jazykem již od první třídy, jak je tomu v Makale, Rantepau a celé Indonésii.

Po získání nezávislosti v roce 1945 byla politika indonéské vlády v jazykové oblasti vedena v duchu unifikace celého národa, výuka místních jazyků tudíž nebyla podporována. V tom samém roce byla indonéština, lingua franca této oblasti, prohlášena za oficiální jazyk Indonésie, avšak jen pro velmi málo Indonésanů je jejich mateřštinou. V důsledku politických změn po roce 1965 se však postoj vlády k této problematice značně změnil a místní jazyky se dnes vyučují jako samostatné předměty na šestiletých základních školách.

Literatura zabývající se toradžštinou a toradžskými tradicemi

Toradžové byli etnikum bez písemné tradice, znalost historie, genealogie, tradic, etiky, morálky i náboženství byla tudíž předávána v ústní podobě z generace na generaci prostřednictvím modliteb a básní, které byly recitovány při různých rituálech. Především z modliteb se dovídáme mnohé o morálních, spirituálních i společenských stránkách toradžské kultury. Nejdůležitější a nejdelší je *Passomba Tedong* – modlitba, která se přednáší před

obětováním buvola při rituálech, jimiž Toradžové vzdávají dík Bohu.⁶³ Pronést ji může jen obřadník *tominaa*, jenž byl vybrán na základě souhlasu řídicí rady. Vše, co souvisí s *Passomba Tedong*, je považováno za posvátné – recitace, obsah textů, uchovávání tohoto zvyku i jeho tradování. Písmo Toradžové většinou poznali až s příchodem Nizozemců počátkem 20. století.⁶⁴ Od dvacátých let 20. století byly vydávány toradžské pohádky, genealogie, mýty, zpěvy, básně, říkanky či přísloví a vznikaly i práce zabývající se toradžštinou. První autoři byli zejména Nizozemci, později je vystřídali toradžští badatelé.

Prvním vědcem, který zkoumal jazyky této lokality, byl nizozemský lingvista Hendrik van der Veen (1888–1977). Od roku 1916 pracoval téměř čtyřicet let v Rantepau a na jiných místech jižního a středního Sulawesi. Do oblasti ho nevyšlala Reformní misijní liga (GZB),⁶⁵ i když se na jejích aktivitách také podílel, ale zastupoval Nizozemskou biblickou společnost (Nederlandsch Bijbelgenootschap). Studoval Sa'dan toradžštinu a jiné jihotoradžské dialekty, svůj zájem soustředil na lidovou slovesnost, která byla v té době ještě v podstatě nezaznamenaná.⁶⁶ V roce 1940 vydal *Kamus Tae'-Belanda* [Toradžsko-nizozemský slovník], pro Nizozemskou biblickou společnost přeložil do Sa'dan toradžštiny také bibli, která byla publikována čtyři roky po jeho návratu do Nizozemska v roce 1960. S prací mu pomáhalo několik Toradžů, mezi jinými například L. Pakan a J. Tammoe.⁶⁷ V roce 1965 se na knižním trhu objevil soubor rituálních textů *Passomba Tedong* s titulem *The Merok Feast of the Sa'dan Toradja* v toradžštině, jenž sesbíral, editoval a doplnil anglickým překladem. O rok později následoval druhý díl *The Sa'dan Toradja Chant for the Deceased*. Třetí svazek *Overleveringen en zangen der Zuid-Toradja's* [Tradice a písně jižních Toradžů], doplněný úvodem a překladem do nizozemštiny, vyšel až dva roky po autorově smrti v roce 1979. Obsahuje šest toradžských textů o předcích králů a písních doprovázejících různé obřady a pohřební rituály. Van der Veen se podílel i na několika pracích s prvním nizozemským protestantským knězem A. A. van de Loosdrechtem působícím v oblasti Sa'dan. Jejich

⁶³ Jedná se například o rituály *merauk* a *ma'buat* konající se u tradičního toradžského domu (*tongkonan* – viz kap. 1.3.3) patřícímu příbuzenské skupině (*rapu*). V této modlitbě děkují Bohu a stvořiteli *Puang Matuovi* a také božstvům (*deata*) za náklonnost, jež jim projevují. Součástí *Passomba Tedong* jsou i příběhy o stvoření všech živých bytostí i neživé přírody, zároveň i různá pravidla a zákazy. Samban, Parinding a kolektiv 1988, s. 37.

⁶⁴ V devadesátých letech 19. století uměla většina vůdců hovořit, číst i psát jazykem Bugisanů (Bigalke 2005, s. 34).

⁶⁵ Gereformeerde Zendings Bond – sdružení protestantské církve, které šířilo víru mimo území Nizozemska a bylo založeno v roce 1902 v Utrechtu v Nizozemsku. Nizozemci, kteří počátkem 20. století působili na jižním a středním Sulawesi, byli zpravidla spřízněni s GZB.

⁶⁶ V rámci svého misionářského působení také vyučoval a spolu se svou ženou poskytoval Toradžům zdravotní péči.

⁶⁷ Van den End 1994, s. 17.

společnými díly jsou: *Onder de Toradja's van Rante Pao* [Mezi Toradži z Rante Pao] a *Voorloper spel- en leesboek in de Tae'-taal* [Slabikář a čítanka v jazyce Tae']. Díky četným jazykovým publikacím je Sa'dan toradžština jedním z nejprobádanějších jazyků na jižním Sulawesi.

Od sedmdesátých let 20. století začali publikovat první lingvistické studie toradžští autoři. Za jednoho z nejpłodnějších tvůrců je považován jazykovědec Cornelius Salombe, který se zabývá především morfologií toradžštiny.⁶⁸ Další významný badatel J. S. Sande se zaměřil mimo jiné na lidovou slovesnost, sbíral lidová vyprávění, toradžská rčení a přísloví, ale i původní toradžskou poezii či zpěvy doprovázející tance *badong*. Ve svých pracích analyzoval zejména toradžský jazyk a jeho strukturu, gramatiku, morfologii i fonologii.⁶⁹ Dále byly publikovány knihy o syntaxi, fonetice a fonologii.⁷⁰ V posledních dvaceti letech 20. století vycházely zajímavé lingvistické studie (spisy i články) orientované na komparaci toradžštiny a jiných jazyků.⁷¹ Za zmínku stojí i publikace zabývající se tradičními rčeními a bajkami z jižního Sulawesi.⁷²

V této úvodní, a tedy poněkud informativní, kapitole jsem představila etnikum žijící v oblasti Tana Toraja. Pojednala jsem o původu obyvatelstva, o dnešním chápání a etymologii termínu *Toraja* a etnických skupinách Toradžů. Podala jsem důležitá fakta týkající se geografických, klimatických a ekonomických podmínek, která

⁶⁸ Mezi jeho díla patří například *Proses morfemis kata kerja bahasa Toraja Saqdan* [Morfologie sloves v Sa'dan toradžštině] 1978, *Struktur morfologi dan sintaksis bahasa Toraja Saqdan: laporan penelitian* [Morfoloická a syntaktická struktura Sa'dan toradžštiny: výzkumná zpráva] 1979, *Bahasa Toraja Saqdan: proses morfemis kata kerja* [Sa'dan toradžština: morfologie sloves] 1982, *Sistem perulangan bahasa Toraja Saqdan* [Systém reduplikace v Sa'dan toradžštině] 1982.

⁶⁹ Mezi jeho díla například patří *Himpunan cerita rakyat dalam sastra Toraja* [Sebrané lidové povídky v toradžském slovesném umění] 1981, *Seni Badong dalam sastra Toraja* [Umění badong v toradžském slovesném umění] 1982, *Struktur bahasa Toraja Sa'dan* [Struktura Sa'dan toradžštiny] 1984, *Ungkapan dan peribahasa Toraja* [Toradžská rčení a přísloví] 1984, *Londe puisi asli Toraja* [Tradiční toradžská poezie Londe] 1986, *Passomba Tedong: sastra lisan Toraja* [Passomba Tedong: ústně tradovaná toradžská lidová slovesnost] 1986, *Morfologi nomina bahasa Toraja* [Morfologie toradžských podstatných jmen] 1987, *Prosa lirik sastra Toraja* [Lyrická próza v toradžské lidové slovesnosti] 1989, *Sastra Toraja dan terjemahannya* [Toradžská literatura s překladem] 1990, *Verba bahasa Toraja* [Toradžská slovesa] 1994, *Tata bahasa Toraja* [Toradžská gramatika] 1997.

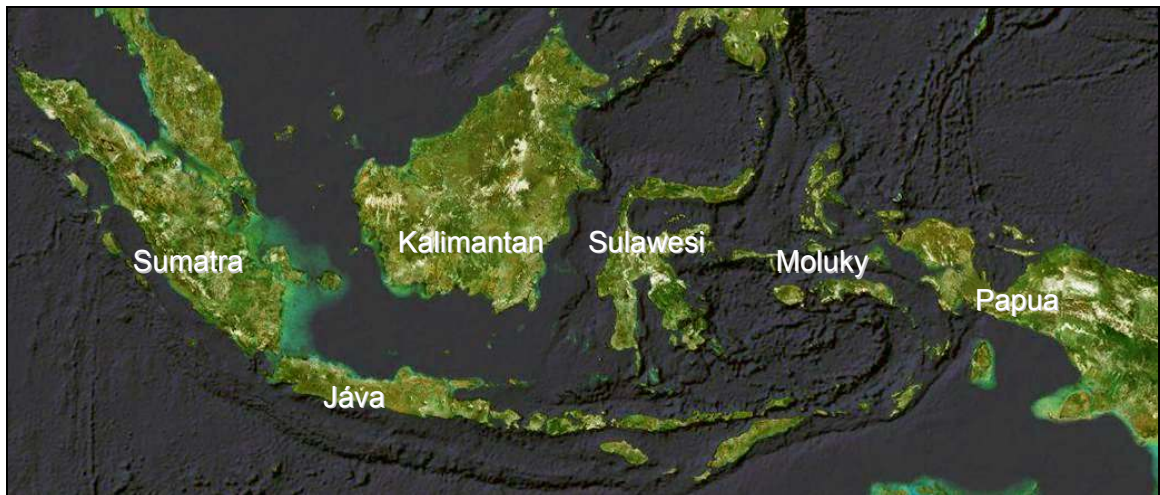
⁷⁰ Badudu, J. S., *Fonetik dan fonologi bahasa Bare'e – Toradja di Sulawesi Tengah* [Fonetika a fonologie Bare'e toradžštiny na středním Sulawesi] 1963.

⁷¹ Palinggi, O. O., *Analisis kontrasif antara fonem bahasa Inggris dan fonem bahasa Toraja* [Kontrastní analýza anglických a toradžských fonémů] 1982.

⁷² Tangdilintin, L. T., *Ungkapan tradisional sebagai sumber informasi kebudayaan Daerah Sulawesi Selatan* [Tradiční lidová rčení jako zdroj informací o kultuře jižního Sulawesi] 1984. Mustari, *Kumpulan cerita fabel Sulawesi Selatan* [Sebrané bajky z jižního Sulawesi] 1999.

spoluvytvářejí základní obraz života Toradžů a v závěru jsem se zmínila o jazykové a kulturní situaci Toradžů ve 20. století. Uvedené informace umožní snadnější vhled do kultury Toradžů a přispějí k jejímu pochopení.

Mapa Indonésie

Mapa Sulawesi

Zdroj: maps.google.com, upravila Michaela Budiman.

1.2 Autochtonní náboženství *Aluk Todolo* a přijímání křesťanství

1.2.1 *Aluk Todolo* (*Alukta*)

Původní náboženství Toradžů se nazývá *Aluk Todolo* (náboženství předků) neboli *Alukta*⁷³ a v současnosti jej vyznávají jen přibližně 4 % z celkového počtu obyvatel Tana Toraja.⁷⁴ *Aluk Todolo* bylo uznáno v roce 1970 jako forma hinduismu a stalo se jedním ze státem respektovaných náboženství. Je založeno na souboru velmi přesně daných pravidel, od nichž se odjakživa odvíjel každodenní život Toradžů. Konkrétní podoby této víry se v jednotlivých regionech liší. Avšak za hlavní duchovní pilíře *Aluk Todolo* jsou všude považovány tři prvky: *Puang Matua* (Starý Bůh),⁷⁵ *deata*⁷⁶ neboli božstva a *To Membali Puang* – duše předků. Božstva *deata* byla stvořena *Puang Matuem*, aby vládla zemi a nebi a starala se o ně. Podle místa svého vlivu se dělí na *Deata Tangngana Langi'*, která panují nebi a nebeské klenbě, *Deata Kapadanganna*, jež dohlíží na vše na zemi, a *Deata Tangngana Padang*, která vládne půdě, moři a řekám. V každé z těchto tří skupin existuje ještě velké množství božstev, z nichž každé je zodpovědné za určité konkrétní místo – například za specifickou horu, řeku nebo les. Duše zesnulých předků *To Membali Puang* zase dohlíží na správné chování svých potomků a dávají jim požehnání. Vyznavači *Aluk Todolo* se tedy modlí nejen k *Puang Matuovi*, ale i k *deata* a *To Membali Puang*. Podle charakteru rituálu obětují předepsaný počet a druh zvířat (buvoly, prasata a kohouty/slepice).⁷⁷

Při studiu odborné literatury jsem se setkala s různými mýty o původu světa, které se od sebe ve větší či menší míře lišily v závislosti na oblasti, z níž pocházely. Podle jedné verze je stvořitelem celého vesmíru Bůh *Puang Matua* – tento názor zastává i můj hlavní informant

⁷³ Několik informantů nezávisle na sobě tvrdilo, že se jedná o kompozitum tvořené slovem *aluk* a sufixem *ta* (tor.), který pochází ze slova *kita* (tor.) a znamená my/náš. *Alukta* je tedy naše náboženství. Přívrženci křesťanství raději používali termín *Aluk Todolo*, aby jím vyjádřili, že se jedná o víru předků a ne o jejich současné náboženství. Nooy-Palm 1979, s. 107 však uvádí, že sufix *ta* je možná odvozen ze slova *tau* (tor.) – člověk/lidé. V tomto případě by se *Alukta* dalo přeložit jako náboženství lidí.

⁷⁴ *Tana Toraja dalam Angka* [Tana Toraja v číslech] 2004, s. 46.

⁷⁵ *Puang Matua* je chápán buď jako absolutní stvořitel celého světa nebo alespoň jeho velké části.

⁷⁶ V celé práci budu pro výraz *deata* (tor.), respektive *dewa* (ind.), používat termín božstvo. Výraz *Tuhan* (ind.) budu překládat slovem Bůh.

⁷⁷ Tangdilintin 1975, s. 55.

tominaa Tato' Dena' z oblasti Mandetek.⁷⁸ Podle druhé teorie, kterou zmiňují například Van der Veen, Nooy-Palm nebo Sandarupa, existovaly nejdříve Nebe a Země, jež později vytvořily tři bohy; *Puang Matua* je považován za potomka jejich třetí generace.

Podle první teorie se Sa'danci domnívali, že jejich předkové povstali z božských stvoření, která do nebe umístil *Puang Matua*.⁷⁹ Podle kosmogonického mýtu byl nejprve svět chaotický a tmavý, bez slunce, měsíce i hvězd a nebe bylo spojeno se zemí. Když *Puang Matua* od sebe oddělil „vše přikrývající střechu a pozemskou část“, stvořil své tři děti – *Pong Banggai Rante* (Širokou planinu), *Pong Tulak Padang* (Toho, který podpírá Zemi) a *Gaun Tikembong* (Narůstající mrak). Pod vedením *Puang Matua* se jeho děti radily o tom, jaké budou mít povinnosti a kde budou žít. Rozhodnutí musela být jednomyslná: tento mytický konsenzus v rozhodování byl nebeským předchůdcem všech podobných shromáždění *kombongan*.⁸⁰ Všechny tři děti *Puang Matua* se shodly, že jejich posláním je starat se o lidské a jiné živé bytosti. *Pong Banggai Rante* se usídlil na zemském povrchu, *Pong Tulak* ve středu země a *Gaun Tikembong* si vybral oblohu. Po jisté době mu začalo být samotnému na nebi smutno, proto požádal *Puang Matua* o pomoc. Ten mu dovolil, aby si vyňal jedno žebro,⁸¹ ze kterého stvořil muže jménem *Usuk Sangbamban* (Z jednoho žebra). Ten však začal také brzy tesknit, a proto bloudil po nebi a hledal manželku. Náhle uslyšel z jedné skály překrásný ženský hlas a začal se neviditelné dívce dvořit. Ta jeho návrhy neodmítla, ale pravila, že nejdříve musí přinést nejvyššímu bohu *Puang Matuovi* oběť *piong salampa*.⁸² Po vykonání rituálu vyšla ze skály překrásná dívka jménem *Arang di Batu* (Skalní záře).

Piong salampa byl prvním z obřadů provedených k uctění *Puang Matua*, které jsou všeobecně známé jako *Aluk Rampe Matallo* (obřady místa východu slunce) či jako *Aluk Rambu Tuka'* (obřady stoupajícího kouře). Poté *Puang Matua* nařídil *Usuk Sangbambanovi*, aby vytvořil prvního člověka. *Usuk Sangbamban* tedy odlil z čirého zlata pomocí dmychadla *Sauan Sibarrung* lidskou postavu. Stejně dmychadlo bylo použito ke stvoření nebeských předků

⁷⁸ Viz transkripce rozhovoru doplněná mým komentářem – kap. 3.3.

⁷⁹ Samban, Parinding a kolektiv 1988, s. 37–41. Viz Rodokmen bohů č. 1 na s. 253. Tento rodokmen jsem vytvořila na základě informací z knihy Samban, Parinding a kolektiv 1988, s. 37–41. V textu není blíže specifikováno přesné místo původu tohoto mýtu.

⁸⁰ *Kombongan* (tor.) – schůze, setkání. Systém, který se používal v celé Indonésii a dodnes se zachoval v Lidovém poradním shromáždění.

⁸¹ Tento motiv připomíná biblický příběh o Adamovi a Evě.

⁸² *Piong salampa* (tor.) – obětina v podobě bambusu naplněného lepkavou rýží. V dnešní době je tradičním toradžským jídlem právě *pa' piong* – maso a zelenina připravované v bambusu.

všech živých bytostí a veškeré přírody. Předchůdkyní lidského rodu se stala *Datu Laukku*,⁸³ která si vzala za muže *Bongga Langi*'na. Po šest generací žili potomci tohoto páru v nebi.

Podle mytologie umožňoval nebeský žebřík *Eran Dilangi*' v dobách, kdy byl svět ideální, spojení mezi nebem a zemí.⁸⁴ Jednoho dne se *Puang Matua* rozhodl, že sešle na zem 7 777 pravidel *Aluk Todolo*. Tento úkol svěřil muži jménem *Puang Bura Langi*' a jeho ženě *Kombong Bura*, které na cestě doprovázel otrok *Pong Pako Lando*. Čekala je příliš těžká cesta, a proto se rozhodli s sebou vzít pouze 777 pravidel. Na zemi se usadili v oblasti Rura jižně od dnešní hranice Tana Toraja. Manželé počali syna jménem *Pong Mula Tau*, který byl prvním člověkem narozeným na zemi. Ten se později oženil se *Sanda Bilik*, s níž zplodil dva syny – *Londong di Langi*' a *Londong di Rura*.⁸⁵

Podle jedné verze měl *Londong di Rura* čtyři děti, dva syny a dvě dcery. Rodiče pro ně nenašli žádné partnery, a proto poslali dva otroky, aby se zeptali Boha *Puang Matua*, zda je dovoleno uzavírat sňatky mezi pokrevními sourozenci. Cesta do nebe byla příliš dlouhá a namáhavá, takže otroci k Bohu vůbec nedorazili. Svému pánovi však po návratu namluvili, že taková svatba je možná.⁸⁶ Po svatebním obřadu se *Puang Matua* strašlivě rozhněval a celé místo konání sňatku nechal zalít vodou.⁸⁷ Poté byl bratr *Londonga di Rura*, tj. *Londong di Langi*', povolán do nebe, v němž dostal od *Puang Matua* čtyři oříšky z arekové palmy, které měl zasadit. První byl celý, druhý rozdělený na dvě poloviny, třetí na čtvrtiny a poslední na osminy. Kdyby vyrostl první oříšek, znamenalo by to, že se mohou brát sourozenci mezi sebou. Bratrance a sestřenice by se mohli sezdat v případě, že by se ujal i druhý oříšek. Třetí vzrostlý oříšek by dával povolení k vzájemnému sňatku jejich dětí a čtvrtý by umožňoval svatbu mezi potomky, jejichž prarodiče jsou ve vztahu bratranec – sestřenice. Když se *Londong di Langi*' vrátil zpět na zem, nebeský žebřík byl zlomen, aby obloha již nebyla lidem přístupná. Měsíc po zasazení všech čtyř oříšků *Londong di Langi*' shledal, že první z nich shnil, avšak zbylé tři vyrostly. Z toho vyplynulo, že sňatek mezi sourozenci je nepřípustný,

⁸³ V tomto případě byla prvním člověkem žena, ale v některých jiných částech Tana Toraja se traduje, že *Datu Laukku*' byl muž.

⁸⁴ Tedy až sestup na zem odlišil nebeské a pozemské lidské bytosti.

⁸⁵ Sandarupa 2000, s. 15.

⁸⁶ V toradžské mytologii se objevuje velmi známý motiv: lež jako první hřích.

⁸⁷ Potopa jako projev božího hněvu za hříšné chování se objevuje v mnoha kulturách. Nejstarší písemně dochovaná zmínka o podobné katastrofě se objevuje již v Eposu o Gilgamešovi.

kdežto svatba mezi bratrance a sestřenicemi i dalšími potomky, jejichž rodiče či prarodiče jsou ve vztahu bratranec – sestřenice, je povolen.⁸⁸

Jiná verze uvádí, že se *Londong di Rura* stal úspěšným zemědělcem a otcem osmi dětí, čtyř synů a čtyř dcer. Chtěl, aby jeho majetek zůstal i nadále pouze v rodině, a tak syny oženil s dcerami. Tento troufalý čin, porušující zákon, velice pobouřil *Puang Matua*. Za trest celou oblast Rura, kde se svatba konala, zaplavil vodou. Jako jediný se zachránil *Londong di Langi*, který svého bratra od takové svatby odrazoval. *Puang Matua* mu nařídil, aby našel poustevníka *Suloara* (Duchovní světlo), jenž je schopen těm, kteří přežili, ukázat správnou cestu životem. *Suloara* je od té doby podle mytologie považován za nositele světla, za zachránce Toradžů, spasitele a učitele morálky pocházející od Boha.⁸⁹

Podle jiného znění mýtu,⁹⁰ který, jak uvádí Nooy-Palm, se traduje v oblasti Kesu' a je zachycen v *Passomba Tedong*,⁹¹ existovaly na počátku jen Nebe a Země. Z jejich posvátného svazku vzešel celý svět. Nejprve vznikly jejich tři děti *Pong Tulakpadang* (Ten, který podpírá Zemi) – Bůh podsvětí, *Pong Banggairante* (Bůh, jehož povrch je široký) – Bůh Země a *Gauntikembong* (Sám narůstající mrak) – Bůh vzduchu. *Gauntikembong* si vyňal žebro a vytvořil z něj *Usuk Sangbambana*, jež se oženil se *Simbolong Manik* zvanou také *Lokkon Lo-Erara*. Narodil se jim syn *Puang Matua*, který byl tedy potomkem třetí generace původního božského páru Nebe a Země. Podle této verze mýtu není *Puang Matua* stvořitelem celého světa, přesto je považován za významného boha. Je mu přisuzováno stvoření prvního člověka, na kterého i dohlížel a učinil ho smrtelným. Poté, co se lidé přestali chovat mravně, dopouštěli se incestu a krádeží a tím porušovali jeho příkázání, nechal *Puang Matua* nebe a zemi od sebe oddělit. Z veršů z *Passomba Tedong* můžeme usuzovat, že *Puang Matua* vždy zaujímal výsadní postavení mezi ostatními bohy, po příchodu křesťanství se stal ještě důležitějším.⁹²

Sídlí v srdci nebe;

je bohem oslepujícího slunce;

je bohem, kterého ctění předkové snažně žádají, aby přijal připravenou obětinu;

⁸⁸ Sandarupa 2000, s. 15–16.

⁸⁹ Samban, Parinding a kolektiv 1988, s. 40.

⁹⁰ Viz Rodokmen bohů č. 2 na s. 254. Tento rodokmen bohů z Kesu' jsem převzala a přeložila z Nooy-Palm 1979, s. 132.

⁹¹ Rituální texty *Passomba Tedong* vydal v roce 1965 Hendrik van der Veen pod titulem *The Merok Feast of the Sa'dan Toradja* – viz kap. 1.1.6.

⁹² Nooy-Palm 1979, s. 118 a 134–135.

on vytyčil zavlažovaná rýžová pole, označil místa na obětiny pro rýži;
on stvořil rýži a stvořil lidstvo, praotce vodního buvola a další;
on dal podobu slunci; on zformoval měsíc jako kruh, on vytvořil mraky a hřmění;
je ztotožňován s vrcholem.⁹³

Puang Matua se oženil s bohyní *Arrang di Batu* (Skalní záře). Manželka jej poslala hledat zlato, z něhož později pomocí dmychadla *Sauan Sibarrung* vytvořil prvního člověka *Datu Laukku'* (i v případě tohoto mýtu z *Kesu'* byla prvním člověkem žena) a sedm dalších živých bytostí.⁹⁴ Jednalo se o *Allo Tiranda* – předchůdce jedovatého stromu (*Antiaris toxicaria* Lesch), *Laungku* – předchůdce bavlny, *Pong Pirik-Pirik* – předchůdce deště, *Menturiri*⁹⁵ – předchůdce drůbeže, *Manturini* – předchůdce buvola, *Riako'* – předchůdce železa, *Takkebuku*⁹⁶ – předchůdce vařené rýže. Popel, který zbyl po stvoření těchto osmi sourozenců, byl roztroušen a vyrostly z něj různé stromy.⁹⁷ Potom *Puang Matua* stejným způsobem stvořil šest svých potomků. Jedním z nich byl *Kambunolangi'* (Sluneční clona nebeské klenby)⁹⁸ – první obřadník *tominaa*, kterému byl přidělen statut poloboha. Potomci jeho bratra⁹⁹ – *Datu Bakka'* a *Pong Malaleong* měli na společenském žebříčku zcela jiné postavení, stali se prvními otroky. Mezi další sourozence patřili *Pande Patangnga'* (Ten, který je dobrý v plánování), *Pande Pandita* nebo *Pande Paita* (Ten, který výborně vidí),¹⁰⁰ *Pande Manarang* (Zručný tesař) a *Pande Paliuk* (Ten, který je výjimečně zručný). Dále *Passomba Tedong* pojednává o tom, jak *Puang Matua* vytvořil zavlažovaná pole *sawah*, zavedl různé rituály (rýžový rituál, rituál *maro*, jenž slouží k uzdravení nemocného, slavnost *bua'* oslavující úspěšnou úrodu a blaho společnosti, či rituál *merok*, který vykonává jedinec nebo celá příbuzenská skupina *rapu* jako vyjádření

⁹³ Nooy-Palm 1979, s. 119.

⁹⁴ Viz Rodokmen bohů č. 3. Tento rodokmen jsem vytvořila na základě informací v Nooy-Palm 1979, s. 137 a Sandarupa 1984, s. 30.

⁹⁵ Sandarupa 1984, s. 29 uvádí *Menturini*.

⁹⁶ Tangdilintin 1975, s. 53 místo *Riako* uvádí *Irako* a místo předchůdce vařené rýže *Takkebuku* uvádí předchůdce ještě neuvařené rýže *Lamemme*. Indonéština používá odlišné termíny pro rýži jako plodinu (*padi*), zrnka neuvařené rýže (*beras*) a vařenou rýži (*nasi*).

⁹⁷ Nooy-Palm 1979, s. 136.

⁹⁸ Nooy-Palm 1979, s. 137 neuvádí překlad tohoto jména. Tento překlad jsem převzala ze Sandarupa 1984, s. 30.

⁹⁹ Nooy-Palm 1979, s. 137 nezmiňuje jméno *Kambunolangi'ho* bratra, jehož potomci se jmenovali *Datu Bakka'* a *Pong Malaleong*. Dále však zmiňuje čtyři další sourozence *Kambunolangi'ho*. Sandarupa 1984, s. 30, jež představuje stejný výčet, uvádí jako šestou osobu *Pande Nunu*. Předpokládám tedy, že otcem *Datu Bakka'* a *Pong Malaleonga* byl *Pande Nunu*.

¹⁰⁰ Nooy-Palm 1979, s. 137 opět neuvádí překlad tohoto jména. Převzala jsem ho ze Sandarupa 1984, s. 30.

díku za to, že se jim v životě daří) a přesně určil, jaká zvířata u nich budou obětována. Na závěr této modlitby je zmíněno, jak *Puang Bura Langi'* a *Kembong Bura* společně s otrokem *Pong Paku Lando* sestoupili na zem a přinesli s sebou 777 pravidel *Aluk Todolo*.¹⁰¹

Aluk Todolo existovalo ve dvou autochtonních podobách jako *Aluk Sanda Pitunna* (Celých sedm náboženských pravidel), které vzniklo přibližně v 10. století, a *Aluk Sanda Saratu'* (Celých sto náboženských pravidel) pocházející ze 13. století. *Aluk Sanda Pitunna* se nazývalo také *Aluk Patang Pitu* – náboženská pravidla čtyř sedmiček (7 777) nebo *Aluk Pitung Sa'bu Pitu Ratu' Pitung Pulo Pitu* – Sedm tisíc sedm set sedmdesát sedm náboženských pravidel (7 777) či dokonce *Aluk Pitung Pitu* – náboženská pravidla sedmi sedmiček (7 777 777).¹⁰² Je evidentní, že skutečný počet náboženských pravidel *aluk* nebyl relevantní, číslo sedm mělo pouze symbolický charakter, vyjadřovalo jejich hojnost a zároveň poukazovalo na souvislost s počtem náboženských pravidel *aluk*, která *Puang Matua* původně seslal na zem. O rozšíření *Aluk Sanda Pitunna* (Celých sedm náboženských pravidel) se zasloužil především *Tangdilino'*, potomek šesté generace muže *Londong di Langi'* a jeho ženy *Tumba'*. *Tangdilino'* je pokládán za jednoho z nejdůležitějších předků v mnoha příbuzenských skupinách *rapu*. Proslavil se tím, že nesouhlasil s formou vlády v oblasti Rura, v jejímž čele stál šlechtic užívající titul *Puang* (Bůh). Toto uspořádání společnosti se mu zdálo příliš monarchistické, a tak se přestěhoval na sever do oblasti Mengkendek,¹⁰³ kde nastolil demokratičtější formu vlády a místo titulu *Puang* (Bůh) zavedl titul *Ma'dika* (Svobodný).¹⁰⁴

Aluk Sanda Saratu' (Celých sto náboženských pravidel) přinesli nebešťané *tomanurun*,¹⁰⁵ které vedl *Puang Tamboro Langi'* přibližně ve 13. století. *Aluk Sanda Saratu* vycházelo z *Aluk Sanda Pitunna* (to bylo založeno na upevňování vztahu mezi člověkem a Bohem *Puang Matua*

¹⁰¹ Nooy-Palm 1979, s. 136–138.

¹⁰² Liku Ada' 1986, s. 26.

¹⁰³ *Tangdilino'* se zasloužil o postavení význačného tradičního domu *tongkonanu* Banua Puan ve vesnici Marinding v oblasti Mengkendek. Nooy-Palm 1979, s. 25 a 76.

¹⁰⁴ Tangdilintin 1975, s. 10. *Ma'dika* odpovídá indonéskému výrazu *merdeka* – svobodný.

¹⁰⁵ *Tomanurun* dorazili na území dnešní Tana Toraja někdy kolem 13. století. Místní obyvatelstvo bylo ohromeno jejich znalostmi a schopnostmi, a tak usoudilo, že nově příchozí pocházejí z nebe a jsou polobozi. Nejznámějšími *tomanurun* byli *Manurun di Langi' di Kesu'*, *Tamboro Langi' di Kandora* a *Mambio Langi' di Kaero*. Tangdilintin 1975, s. 19. Dodnes není zcela jasný původ nebešťanů *tomanurun*, ale předpokládá se, že s největší pravděpodobností přišli z východní Jávy z království Singhasari za vlády krále Kertanagary.

a božstvy *deata*), avšak nově kladlo větší důraz na světské uspořádání společnosti.¹⁰⁶ *Aluk Sanda Saratu* se uchytilo zejména na jihu v lokalitách Makale, Sangalla' a Mengkendek.

Toradžové věřili, že náboženská přikázání *aluk* obsahující normy, podle kterých by se měli chovat, jim byla seslána z nebe. Spolu s nimi se však na zem dostaly i zákazy *pemali*, za jejichž porušení čekal provinilce přesně určený trest. Některé z nich nápadně připomínají křesťanské desatero: *Pemali ma'pangan buni* – Nesesmilniš! *Pemali Boko* – Nepokradeš! Jiné jsou naopak odrazem nejtypičtějších rysů toradžské kultury ovlivněné sociální stratifikací a důležitostí rituálů smrti: *Pemali unteka' palanduan* – Členové rozdílných sociálních skupin nesmí mezi sebou uzavřít sňatek. *Pemali urrusak pote di bolong* – Pohřební obřad ani pohřbení nebožtíka nesmí být ničím narušeny. Zákazů *pemali* bylo nespočet a v minulosti se pokládalo za nutné, aby se jimi všichni příslušníci toradžské společnosti přesně řídili, existovala dokonce osoba *to ma'pemali*, která na jejich dodržování dohlížela.

1.2.2 Společenské a obřadnické funkce při rituálech *Aluk Todolo*

Aluk Todolo rozeznávalo několik typů obřadníků, z nichž každý vykonával jiné rituály a úkony.¹⁰⁷ Nooy-Palm uvádí, že se dělili do šesti základních kategorií: *tominaa* a *tomenani*, o kterých pojednám později, *to indo' padang*, *to mebalun*, *to burake tattiku'* a *to ma'dampi*. *To indo' padang* se účastnil rituálů spojených s ornou půdou (rýžovými poli). *To mebalun* měl na starosti balení těl zesnulých a byl pokládán za vyvržence společnosti. *To burake tattiku'* se mohla stát jen žena a *to burake tambolang* byl muž převlečený za ženu, oba vykonávali svou obřadnickou funkci při rituálu *bua'*, jenž oslavoval úspěšnou úrodu a blaho společnosti. Funkci *to ma'dampi* mohli zastávat muž nebo žena obdařeni léčitelstvími schopnostmi – účastnili se očištění rituálů *maro* a *ma'bugi*.¹⁰⁸

Ve své práci hovořím pouze o *tominaa* a *tomenani*, proto se zde o nich zmíním podrobněji. Nejdůležitějším obřadníkem byl tradičně *tominaa* (dosl. člověk bohatý v myšlenkách; moudrý člověk), který se podílel na velké části všech obřadů – vyznačoval se výjimečnou pamětí (byl schopen z paměti recitovat dlouhé modlitby),

¹⁰⁶ Liku Ada' 1986, s. 30.

¹⁰⁷ V současnosti je takovýchto obřadníků už jen velmi málo.

¹⁰⁸ Nooy-Palm 1979, s. 274.

znal mytologii i zvykové právo. Nooy-Palm¹⁰⁹ dokonce uvádí, že v oblasti Kesu' recitování modlitby *Passomba Tedong* před obětováním buvolů při obřadu *merok* (jedinec nebo celá příbuzenská skupina *rapu* tímto rituálem děkují Bohu za to, že se jim v životě daří) trvalo dvanáct hodin. Díky znalostem obřadníků *tominaa* mohla být v době, kdy Toradžové ještě neznali písmo, předávána kultura ústně z generace na generaci. *Tominaa* Tato' Dena' uvedl, že tímto obřadníkem se mohl stát příslušník jakékoliv vrstvy,¹¹⁰ tato funkce nebyla dědičná, ale přesto byla velmi často předávána z otce na syna, a vykonávali ji pouze muži. Záleželo především na tom, aby byl dotyčný člověk chytrý, vše potřebné si zapamatoval a byl obdařený zvláštní schopností docílit vyslyšení svých modliteb. Jako příklad uvedl situaci, kdy *tominaa* pomocí prosby k Bohu dokáže uzdravit nemocného člověka. Dále musel adept umět vést celou řadu obřadů, až poté měl právo být nazýván *tominaa*.

Na rozdíl od *tominaa* byla funkce obřadníka *tomenani* dědičná a mohla ji zastávat i žena. *Tomenani*, kterého mohl vystřídat jen člověk, jenž s ním byl pokrevně spřízněn, vlastnil různé rodinné dědičné předměty a jeho typickým atributem byly mosazné rohy, které si při rituálech nasazoval na hlavu. V dřívějších dobách, kdy byly zakázány smíšené sňatky mezi jednotlivými sociálními skupinami, pocházeli *tomenani* z nejvyšší vrstvy *tana' bulaan*. V současnosti však již pravděpodobně neexistuje člověk, jehož předci mají původ jen v jedné společenské skupině, a to samozřejmě platí i pro *tomenani*. Když jsem se informanta tázala na další rozdíly mezi *tominaa* a *tomenani*, uvedl jen, že ne každý *tominaa* je *tomenani*, avšak každý *tomenani* je automaticky zároveň *tominaa*. *Tomenani* bývá v oblasti Tallulembangna osloven titulem *Ne' Sando* (dosl. starý pán mající nadpřirozené schopnosti). Tato' Dena' je v současnosti v této oblasti jediným *Ne' Sando*. Podle jeho tvrzení *tominaa* i *tomenani* pomáhají vyznavačům *Aluk Todolo* při realizaci jejich proseb a přání vycházejících z tohoto náboženství.

Další důležitou osobou při vykonávání rituálů, která však nezastávala roli obřadníka, byl v dřívějších dobách místní vládce *to parengnge'* (dosl. člověk, který nese břemeno), jehož funkce, stejně jako v případě *tomenani*, byla dědičná. Podle informanta Tato' Dena' *to parengnge'* na rozdíl od *tominaa*, který zajišťoval při

¹⁰⁹ Nooy-Palm 1986, s. 275.

¹¹⁰ Toradžská společnost byla dříve striktně stratifikována – viz kap. 1.3.1.

rituálech spojení s Bohem pomocí modliteb a obětí, měl na starosti zabezpečit obřad po materiální stránce. Při obřadech *bua*, oslavujících především úspěšnou úrodu, musel obstarat například betel, rýži, kohouta, prase nebo dokonce i buvola. Při pohřebních obřadech potom dostával jako projev úcty a vděčnosti velké kusy masa z obětovaných zvířat. Tato 'Dena' se pozastavoval nad současnou situací, kdy značná část lokálních vládců *to parengne* konvertovala ke křesťanství, čímž se do velké míry změnilo chápání jejich povinností. S nelibostí konstatoval, že současní *to 'parengne* jen těží ze své pozice (přijímají velké kusy masa z obětovaných zvířat při funerálních rituálech a podílejí se na řízení vesnice) a zanedbávají své povinnosti pramenící z pravidel *Aluk Todolo*, neboť jsou již křesťané.

1.2.3 Obětiny *pesung*

Při rituálech *Aluk Todolo* slouží zabitá zvířata (především kohouti, slepice, prasata a buvoli) jako oběť božstvům a předkům, z každého usmrceného zvířete se tudíž musí připravit oběť *pesung* (viz foto č. 9 a 10). Křesťané od tohoto zvyku zcela ustoupili, neboť je nesporné, že *pesung* souvisí s náboženstvím *Aluk Todolo*, a proto v praktikování této zvyklosti nemohou pokračovat.

Počet a skladba obětí i světová strana (určovaná pozicí tradičního domu), na kterou se *pesung* položí, závisí na typu rituálu. Jisté atributy má *pesung* však vždy stejné – spodní část obětiny tvoří polovina listu banánovníku, na kterou se ve dvou vrstvách (spodní část je větší než vrchní) položí několik obdélníkových plátků listu banánovníku (zpravidla jde o 4–8 kusů), na ně se naskládá maso z různých částí těla obětovaného zvířete, kosti i uvařená krev, dále rýže, betelový list, arekový oříšek a vápno.¹¹¹ Poté obřadník, který tento rituál vykonává (většinou se jedná o *tominaa*), pokape oběť *pesung* palmovým vínem a její jednotlivé části přenesse na přesně určená místa v blízkém okolí. Vzápětí se *tominaa* napije z bambusu palmového vína a tímto gestem vyjádří, že příprava první *pesung* je dokončena a může se začít chystat druhá a posléze popřípadě třetí oběť. Božstva, kterým je *pesung* určena, si z ní vezmou „vše potřebné“ a potom ji mohou sníst buď lidé, nebo zvířata. *Tominaa*

¹¹¹ Jedná se o hašené práškové vápno.

Tato' Dena' tvrdil, že konzumují-li tento pokrm těhotné ženy, může mít dokonce magické účinky.

Rozhovor č. 1

M. B.:¹¹² Když už obřad skončí, mohou lidé sníst betelový list a arekový oříšek?

T. D.:¹¹³ Mohou, mohou. Obvykle jedí obětiny těhotné ženy, když chtějí, aby jejich dítě bylo hezké.

M. B.: Obětiny jako betelový list a arekový oříšek nebo rýži a kuře?

T. D.: Těhotné ženy jedí rýži a kuře z obětiny *pesung*. Jednou v minulosti jsem řekl jedné mladé ženě v Enrekangu, že udělám obřad jako tento.¹¹⁴ Náhodou ta žena byla černá, byla to manželka mého synovce. Její sestra byla těhotná a ona i její manžel byli z Floresu, takže oba byli úplně černí.¹¹⁵ Zavolal jsem na ni: „Pojď, dám ti obětinu *pesung*, aby tvé dítě bylo bílé.“ Váhala a řekla: „To se dá?“ „Proč ne?“ Když se jí narodilo dítě, křičela v nemocnici, že dítě je bílé jako západní rasa, jako vy. Řekla: „Narodila se nám Holanďanka¹¹⁶ díky Nene' Tato'.“ [Směje se.] To dítě je čilé, nikdy nechce prohrávat. Takže kdo ví, teď už je asi na základní škole, ale vždy mě hledá. Když sem přišla poprvé, říkala: „Chci dát pusu Nene' Sandovi, kde je?“ Objala mě a řekla: „Díky tobě jsem krásná.“ [Směje se.]

Obětiny *pesung*, které byly dříve nedílnou součástí všech rituálů, se dnes vyskytují jen ve velmi omezené míře, praktikují je totiž pouze vyznavači *Aluk Todolo*. V současnosti tak existuje již jen málo obřadníků, kteří jsou schopni obětiny v souladu s přesně danými pravidly předků připravit.

¹¹² Michaela Budiman.

¹¹³ Tato' Dena'.

¹¹⁴ *Tominaa* právě dokončil jeden z mnoha rituálů souvisejících se stavbou domu, při němž obětoval jednoho kohouta.

¹¹⁵ Všichni Indonésané touží mít co nejlépejší pokožku.

¹¹⁶ Tato' Dena' použil termín *Belanda* (ind.) – Holanďan, který je ještě dnes synonymem pro bělochy. V době koloniální vlády byli Nizozemci v podstatě jedinými bělochy, s nimiž Indonésané přišli do styku.

1.2.4 Přijímání křesťanství

1.2.4.1 Příchod křesťanství a zakládání prvních protestantských škol ¹¹⁷

I když se první křesťanští misionáři objevili v Indonésii již v 16. století krátce po příchodu portugalských a nizozemských obchodníků, do dnešní oblasti Tana Toraja pronikli až v roce 1913. Následovali nizozemské vojáky, kteří již dříve (1905–1907) ovládli území politicky. Na konci roku 1913 koloniální vláda udělila Gereformeerde Zendings Bond (GBZ) povolení působit v *onderafdeeling*¹¹⁸ Rantepao a Palopo, o půl roku později i v *onderafdeeling* Makale. Prvním šířitelem křesťanství v Rantepau a Palopu se stal A. A. van de Loosdrecht. Jeho působení v této oblasti nebylo však dlouhé, neboť 26. července 1917 jej zavraždil Ne' Matandung – vůdce distriktu Balusu. Překvapivě však k vraždě nedošlo z náboženských, ale politických důvodů. Ne' Matandung se později totiž přiznal, že cílem jeho útoku neměl být Van de Loosdrecht, nýbrž státní úředník, který stál v čele administrativní jednotky *onderafdeeling*. Dá se tedy konstatovat, že i když přijímání křesťanství nebylo zcela bezproblémové, daleko těžší pro Toradže bylo smířit se s nadvládou, kterou do té doby neznali.

Křesťanství se etablovalo pomalu a nenásilně. Nejprve Nizozemci založili školy, které v Tana Toraja dosud neexistovaly. Na jejich vybudování se podle požadavků A. A. van de Loosdrechta museli fyzicky podílet samotní Toradžové. V roce 1920 koloniální vláda zavedla školné, což nebylo většinou akceptováno, proto v roce 1931 vydala nové opatření o povinnosti platit školné. Ani to však nepřineslo výrazné změny, neboť mnozí lidé v té době nedisponovali žádnou hotovostí. Tuto skutečnost potvrzují v následujícím rozhovoru i čtyři starší toradžské ženy (ve věku 78, 78, 77 a 66 let),¹¹⁹ které chodily do školy převážně ve třicátých letech 20. století.¹²⁰

¹¹⁷ Historická data uvedená v této části jsem čerpala z indonéské knihy Van Schie 2000, s. 19–47.

¹¹⁸ Tato správní jednotka přibližně odpovídá okresu v České republice.

¹¹⁹ V seznamu nejdůležitějších informantů jsou uvedeny pod čísly 28–31.

¹²⁰ Přepis rozhovoru není zcela identický s nahrávkou, neboť respondentky často mluvily najednou a občas se mezi sebou radily v toradžštině, když se snažily na něco si vzpomenout. Nicméně v transkripci se pokouším zachytit vše podstatné.

Rozhovor č. 2

M. B.: Muselo se tehdy (v době, kdy jste chodila do školy) platit školné?

P. T. R. A.:¹²¹ Ano, muselo. Tehdy jsem měla dědečka v Makale, když se mělo platit školné, šla jsem za ním do úřadu v Makale a přinesla mu dopis, ve kterém jsme ho žádali, aby mi dal peníze na školu. Školné bylo dvacet pět centů.

M. B.: Dvacet pět centů na měsíc?

P. T. R. A.: Ano, na měsíc.

M. B.: Kolik v té době stálo třeba kilo rýže? *[Na rýži jsem se ptala záměrně, neboť ji Toradžové, stejně jako téměř všichni ostatní Indonésané, jedí zpravidla třikrát denně. Domnívala jsem se tedy, že by si ženy na její cenu mohly pamatovat.]*

P. T. R. A.: Ta byla ještě levná. V době, kdy žili rodiče, bylo ještě levno, ještě nebylo moc lidí. Když bylo v domě pět lidí, to už bylo moc. *[Celková populace byla dříve samozřejmě nižší než dnes, ale tradiční rodina, od které se v současnosti již ustupuje, měla přibližně 10 dětí. Toradžové totiž věřili, že jejich velký počet symbolizuje boží náklonnost. Potomci zároveň zachovávali rodovou kontinuitu a představovali vítanou pracovní sílu, zejména na polích.]*

M. B.: Kolik tedy stálo kilo rýže?

P. T. R. A.: Byla levná.

M. B.: Chtěla bych to vědět, abych si mohla představit, kolik to bylo v porovnání se školným.

P. T. R. A.: My jsme si vlastně rýži nikdy nekupovali, pěstovali jsme si ji sami. *[K tomuto závěru dospěly ženy po krátké diskuzi v toradžštině.]*

M. B.: A když jste si chtěli koupit buvola?

P. T. R. A.: Buvol stál sto padesát centů. Nepotřebovali jsme kupovat rýži, a tak vlastně ani nevíme, kolik stála, měli jsme vlastní rýži.

Z rozhovoru vyplývá, že financemi v rodině pravděpodobně disponoval především dědeček, který žil ve městě. Jeho příbuzní na vesnici neměli žádnou hotovost. Informaci o výši školného a ceně buvola jsem si neměla možnost ověřit, pro mou práci je však podstatné zjištění, že běžní lidé skutečně v inkriminované době nedisponovali penězi, a tudíž nemohli platit školné, což vyplynulo z odpovědí žen. S jejich tvrzením o školném koresponduje i další rozhovor,¹²² ve kterém jsem se

¹²¹ Puang Toding Rante Allo.

¹²² Byl to jediný rozhovor vedený v toradžštině za pomoci tlumočnicka. Respondent totiž neuměl indonésky a moje znalost toradžštiny je na úrovni začátečnicka.

pokoušela zjistit období, kdy téměř devadesátiletý pán konvertoval ke křesťanství. Nemohl se rozpomenout, a tak jsem se mu snažila pomoci návodnou otázkou, zda už tehdy chodil do školy. Evidentně byl zaskočen, začal se smát a pravil, že v té době (tj. počátkem dvacátých let 20. století) školy navštěvovali jen bohatí lidé, obyčejní zemědělci neměli na školné peníze.¹²³ Situace se postupně měnila, počet žáků stoupal, i když rodiče často posílali děti do škol jen s neochotou – přicházeli totiž o finance i o pracovní sílu. Také se oprávněně obávali, že jejich potomci pod vlivem křesťanské výuky budou časem konvertovat k tomuto náboženství.

1.2.4.2 Spory mezi protestanty a katolíky

V roce 1930 provozovala Reformní misijní liga (GZB) již 73 tříletých lidových škol, jednu navazující školu v Makale, kde se vyučovalo v malajštině, a jednu pětiletou nizozemskou. Ve stejném roce také otevřela i kazatelský kurz s přednáškou „Falešná náboženství, to jest animismus, islám a katolické učení“. O katolicismu pak bylo v této souvislosti mimo jiné konstatováno: „Katolíci se všude dostanou a je jisté, že nakonec i zde s nimi budeme muset soutěžit“.¹²⁴ Protestanti se velmi obávali, že katolíci nakonec proniknou do jejich teritoria. Prvním katolickým knězem, který vstoupil na půdu dnešní Tana Toraja, byl v roce 1910 jezuita H. Leemker SJ.¹²⁵ V rámci několikadenní návštěvy odsloužil i první katolickou mši,¹²⁶ a pak se vrátil zpět do Makassaru. V roce 1925 žádali katolíci o povolení, aby mohli působit na několika místech na jižním a středním Sulawesi. Svůj požadavek pak ještě několikrát bezúspěšně zopakovali, ale teprve v roce 1927 dosáhli svolení pro území Banggai.¹²⁷ Souhlas s vykonáváním misie na tomto území měl pravděpodobně eliminovat jejich snahy o proniknutí do oblasti Sa'dan. Během druhé poloviny dvacátých a první poloviny třicátých let 20. století navštívili katoličtí kněží několikrát tuto lokalitu, při této příležitosti vždy pokřtili několik věřících (ve stejné době byli Sa'danci křtěni i

¹²³ Pentekostalistický kněz Yunus Padang se zmínil, že rodiče někdy museli prodat buvola, aby byli schopni zaplatit školné.

¹²⁴ Van Schie 2000, s. 25.

¹²⁵ Vzhledem k tomu, že v této době ještě nebyly vybudovány silnice, kněz se nejprve přeplavil lodí z Makassaru do Palopa, odkud pak pokračoval pěšky přes hory až do Rantepaa.

¹²⁶ Van Schie 2000, s. 21 uvádí, že se nepodařilo zjistit, ve kterém domě celebroul mši. V knize se též nepíše, pro koho mši sloužil. Domnívám se, že možná pro katolíky, kteří pocházeli z jiných částí Indonésie, kam katolicismus pronikl již dříve.

¹²⁷ Ostrov patří ke Střednímu Sulawesi.

v Makassaru). Počátkem třicátých let docházelo k ideologickým třenicím mezi protestanty, kteří se obávali ztráty své výlučné duchovní pozice, a katolíky, jež se naopak všemožně snažili o proniknutí na vrchovinu Sa'dan. Protestanti o katolících tvrdili, že se pokoušeli úplatky ve formě darů přimět Sa'dance, aby konvertovali ke katolicismu. Katolíci se pochopitelně hájili, že se k takovým praktikám nikdy neuchylovali, v některých případech údajně dávali drobné finanční příspěvky jen velmi chudým obyvatelům. V roce 1932 zástupce guvernéra zjišťoval u protestantů, zda má katolíkům udělit povolení k misijní činnosti. Protestanti razantně hájili své pozice a argumentovali tím, že katolíci by narušili jejich doposud úspěšnou činnost. Dezorientovali by Sa'dance, kteří nedávno konvertovali, což by mohlo vyústit i v politickou nestabilitu regionu. Na základě tohoto prohlášení a dalších kritických ohlasů byla žádost opět zamítnuta. Navzdory tomu se však v letech 1937–1938 katolíci začali již pomalu připravovat na své působení, z toho důvodu zakoupili pozemky i dům pro kněze a pustili se do budování první školy.¹²⁸ Povolení k pobytu a šíření misie dosáhli konečně v roce 1939. Prvním knězem, jenž se v Makale usadil nastálo, byl Chr. Eykemans.

Katolíci postupovali obdobně jako protestanti – ze všeho nejdříve se zaměřili na vybudování škol. První tříletou základní školu postavili na žádost místních obyvatel ve vesnici Kasimpo, avšak vzhledem k silnému nesouhlasu protestantů, kteří se odvolali až do Makassaru, musela být brzy uzavřena. I s budováním dalších vzdělávacích zařízení byly značné problémy. Je celkem pochopitelné, že protestanti přijímali s nevolí skutečnost, že katolíci nevyžadovali placení školného. Protestantům dalo velkou práci přesvědčit Toradžce o důležitosti vzdělání, a když se jim to konečně podařilo a rodiče začali své děti posílat do škol, náhle se objevil konkurenční edukativní systém, který nabízel bezplatnou výuku. Někteří rodiče přehlásili své děti na katolické školy právě z ekonomických důvodů. Jako reakci na danou situaci

¹²⁸ Prvním neoficiálním katolickým učitelem se však v roce 1938 stal překvapivě toradžský duchovní – laik Petrus Pemba pocházející z Tampo Makale. Po absolvování základní školy nastoupil na navazující školu v Makale. Rodiče ho často fyzicky trestali, tak se jednoho dne ze školy již nevrátil a začal žít u ředitele protestantské školy. Později se přestěhoval do Palopa a posléze do Minahasy, kde pokračoval ve studiu. I když byl jeho adoptivní otec pochopitelně protestant, sám Petrus se stal katolíkem. Roku 1938 se vrátil do rodné vesnice Tampo Makale, kde začal v prostoru pod svým domem (tradiční toradžské domy stojí na kůlech, mezi nimi je prostor, který se dříve využíval k chování dobytka) vyučovat děti křesťanství pomocí písní a her. Přestože byl několikrát nařčen z nelegálního provozování školy, byl vždy schopen se obhájit.

nechali protestanti postavit na místech určených pro nové katolické vzdělávací instituce tři vlastní základní školy s bezplatnou výukou. V roce 1939 přes značné finanční obtíže zřídili dokonce sedm dalších škol. Situace se vyostřila natolik, že inspekce, jež se pokoušela o ukončení sporů mezi oběma stranami, nařídila, že v okruhu pěti kilometrů kolem již existující školy nesmí být postavena nová. Dále zcela zakázala přestup žáků na jinou školu. Navzdory ekonomickým problémům se katolíkům podařilo otevřít v Rantepau, Makale i Malahanu navazující školy, které byly pro šíření katolictví velmi významné.¹²⁹

1.2.4.3 Proces konverze ke křesťanství

Z rozhovorů, které jsem pořídila, kromě jiného vyplynulo, že nejdříve konvertovaly převážně děti, jež navštěvovaly křesťanské školy. Jejich rodiče se o křesťanství dozvěděli většinou zprostředkovaně právě od svých potomků nebo od jejich učitelů. Ve vesnickém prostředí se pedagogové s žáky a jejich rodiči poměrně dobře znali. Vyučující někdy zavítali do rodin žáků, zejména v případě, když děti do školy nechodily. Při této neformální příležitosti šířili učitelé novou víru podobně jako kněží a učitelé náboženství. V pozdější době se pochopitelně myšlenky křesťanství předávaly z generace na generaci. Většina dospělých až na výjimky, přistupovala ke křesťanství na rozdíl od svých dětí negativně.¹³⁰ Oslovení respondenti nejčastěji tvrdili, že se jejich rodiče zlobili a zakazovali jim konvertovat. Děti ale byly novým náboženstvím okouzleny. Někdy se dokonce nechaly pokřtít bez vědomí rodičů, neboť někteří kněží netrvali na jejich souhlasu (ve většině případů jej však požadovali). Jedna z respondentek v rozhovoru uvedla, že její touha po křesťanství byla tak silná, že i přes výslovný nesouhlas rodičů potají docházela na hodiny náboženství.

Informanti ve svých vzpomínkách různě reflektovali bezprostřední kontakt s křesťanstvím. Mnozí dotázaní byli nadměru zaujati poutavými biblickými příběhy, z čehož usuzuji, že nizozemští kněží museli být velmi zdatnými vypravěči.

¹²⁹ Věřící v té době církev ještě nedotovali. Finanční pomoc z Vatikánu byla minimální a po vypuknutí 2. světové války úplně ustala.

¹³⁰ Jen malý počet informantů uvedl, že jejich rodiče s konverzí souhlasili.

Protestantský pentekostalický kněz Yunus Padang popsal tehdejší situaci následovně: „Každé ráno jsme zpívali náboženské písně a pak asi jednou týdně nám vyprávěli příběhy z bible, příběhy o stvoření světa, o Josefovi, to jsem měl moc rád. [*Z jeho intonace bylo cítit silné pohnutí.*] Ještě dnes mám ty příběhy z bible v paměti. Škola byla místem, kde se vlastně šířilo náboženství.“ Dále uvedl, že děti rády chodily za kněžími, neboť od nich dostávaly chléb, sýr a čokoládu – pokrmy, které v té době Toradžové neznali. Informantka Martha Pudi pravila: „Byli jsme uneseni náboženstvím. [*Měla na mysli pro Toradže nové náboženství – křesťanství.*] Dříve jsme se ve škole pořád učili o křesťanství. O Pánu Ježíšovi, o jeho narození a tak dále.“ Respondenti se dále zmiňovali, že je zaujala výzdoba (zejména katolických) kostelů a jejich sakrální atmosféra, vůně kadidla i kněžská roucha. Například Yasinta Rumengan Ronting z tohoto důvodu ve věku jedenácti let na popud své katolické sestřenice konvertovala od protestantismu ke katolictví. I po mnoha letech byla viditelně hrdá na to, že tehdy jako dítě šla za „hlasem svého srdce“, jak sama pravila, a vybrala si katolicismus. Před touto zásadní událostí navštěvovala protestantskou základní školu a v blízké době měla být pokřtěna. Když ji učitel chtěl připravit na křest, klamala, že ještě nedostala povolení od rodičů, což chápavý pedagog toleroval. Paní Yasinta s touto lží absolvovala zbytek docházky na šestileté základní škole, poté rodičům oznámila pravdu a ti ji přihlásili na střední katolickou školu. Ve druhém ročníku ve věku čtrnácti let byla pokřtěna. Při rekapitulaci rozhovoru jsem dospěla k závěru, že hlavním důvodem, proč paní Yasinta tehdy přestoupila na katolicismus, bylo okouzlení kněžským rouchem. Informantka však oponovala, že ji zaujala i posvátná atmosféra kostela a způsob, jakým mše probíhala, a to i přesto, že tyto dva faktory předtím vůbec nezmínila. Domnívám se, že velkým lákadlem byla pro děti také svátost křtu. I když paní Yasinta byla pokřtěna téměř před půl stoletím, její poměrně detailní vyprávění¹³¹ bylo i po tolika letech plné entusiasmů. Další důvod ke konverzi uvedla například Gisberta Balla Tandiayu: „Hodně dětí konvertovalo, tak my jsme také chtěly. I když nám to rodiče zakázali, stejně jsme přestoupily.“

¹³¹ Zmiňovala se i o tom, kde během hodin určených speciálně k přípravě na křest seděly mladší a starší děti. Pamatovala si i jména obou kněží, jež je na tuto událost připravovali. Věděla, který z nich křtil starší a který mladší děti. Vyprávěla, jak si spolu se sestřenicí vybraly svá křesťanská jména, jak se při křtu smály. Vzpomněla si i na spolužáka, který si vybral jméno Maria, jež musel po učitelově vysvětlení změnit na Marianos.

Křesťanští misionáři se obecně (i když postoj k *Alukta* se u jednotlivých církví lišil) snažili šířit názor, že původní náboženství je zastaralé, proto je vhodné od něj ustoupit. *Alukta* tudíž v současné době většina lidí interpretuje jako víru, která patří do minulosti, jako náboženství předků, které bylo překonané a nahrazené „lepším a modernějším“ křesťanstvím. Většina respondentů odpověděla lakonicky a rychle přešla k jinému tématu, jako Martha Pudi v následující ukázce.

Rozhovor č. 3

M. B.: Doma i u vás na vesnici ještě všichni vyznávali *Alukta* a praktikovali *Alukta* obřady a potom ve škole vás učili něco jiného. Jaké jste měla pocity?

M. P.:¹³² Já jsem opravdu opustila zvykové právo a držím se křesťanství, zajímalo mě to. [Po jedné větě téma opustila a začala hovořit o svých rodičích.] Ale můj otec, přestože byl člověk zvykového práva (*přestože vyznával původní náboženství*), se vůbec nezlobil. Avšak matka byla roztrpčená. Ale on pravil: „Nemůžeme se na to dítě zlobit. Nebudeme jí bránit v tom, co se jí líbí.“ To bylo moc dobře.

Velkou výpovědní hodnotu mají výrazy, které dnes používají křesťané k označení vyznavačů *Alukta*. Vedle termínu *orang Alukta*, který by se do češtiny dal volně přeložit jako vyznavač *Alukta*, jsem často zaregistrovala i pojmenování *orang yang belum masuk Kristen* – člověk, který ještě nekonvertoval ke křesťanství, *orang yang belum masuk agama* – člověk, který si ještě neosvojil náboženství, *orang apa namanya?* – ti, jak se jim říká? (tento termín používali tázaní, když si nemohli vzpomenout na slovo *Alukta*)¹³³ či *orang kafir* – bezvěrec. Všechny tyto pejorativní obraty reflektují negativní a povýšený postoj křesťanů k původní víře. Vyplývá z nich, že *Alukta* není považováno za náboženství.

1.2.4.4 Zvykové právo *adat*, *Aluk Todolo* a křesťanství

Na první pohled by se mohlo zdát, že přijímání křesťanství v Tana Toraja proběhlo velmi úspěšně a bezproblémově, neboť necelých sto let od vstupu prvních

¹³² Martha Pudi.

¹³³ Domnívám se, že pod vlivem křesťanství, které *Alukta* zavrhovalo, mnozí Toradžové toto slovo vytěsnili ze své mysli.

křesťanů na toto území, se oficiálně k tomuto náboženství hlásí 89 % obyvatelstva. Toradžové sice přijali novou víru, zároveň si však do velké míry ponechali i své původní zvyky, a tak má jejich současná víra velmi specifickou podobu. Nejvíce patrné je to u složitých pohřebních rituálů, jejichž forma byla jen částečně modifikována a obohacena o křesťanské elementy. Domnívám se, že kdyby jejich pohřeb navštívil křesťan, který nemá toradžský původ, nikdy by neidentifikoval tento rituál jako křesťanský (s výjimkou klasicky pojaté mše, jež je dnes jeho nedílnou součástí).

Náboženské autority si zejména zpočátku nevěděly rady, jak přesvědčit hlavně dospělé Toradžce, aby ustoupili od praktikování *Alukta* a konvertovali k náboženství, které se tolik lišilo od jejich autochtonní víry. Protestanti nejprve odmítali programově vše, co bylo s původním náboženstvím spojeno, ale tato metoda se neprojevila jako příliš účinná, a tak od ní později ustoupili. Katoličtí kněží byli opatrnější, seznamovali se postupně s toradžskou kulturou a poté při mši upozorňovali věřící na duchovní principy, které byly v rozporu s biblí. Přesto se rituály i nadále uskutečňovaly v téměř nezměněné podobě. Ve druhé polovině 20. století kněží tedy přistoupili k bizarnímu řešení: kulturu de facto rozdělili na dvě části, tzn. interpretovali a prezentovali ji ve dvou rovinách. První tvoří *adat* neboli zvykové právo, do něhož spadá vše, co správný Toradžce může i po přijetí křesťanství nadále praktikovat. Jedná se o tradice předků, proto je vhodné se jich držet a nadále je rozvíjet. Do druhé roviny patří *Alukta*, neboli původní náboženství předků, které bylo klasifikováno jako zastaralé a v rozporu s křesťanskou vírou, proto je správné ho za všech okolností zavrhnout. Díky tomuto dělení Toradžové nabyli dojmu, že jsou správnými toradžskými křesťany, neboť se při svých rituálech řídí jak toradžským *adatem* (zvyklostmi), tak i křesťanstvím.

Na počátku terénního výzkumu na mě křesťanské pohřby skutečně působily velmi podobně jako obřady *Alukta*, které jsem znala z literatury. Když jsem namítala, že zabíjení buvolů a prasat při funerálních rituálech je přece jednoznačně typické pro *Alukta*, dostalo se mi vysvětlení, že tento zvyk pochází z *adatu* a je tedy nedílnou součástí toradžské kultury. Z toho důvodu se buvoli i prasata obětují i v dnešní době, kdy již téměř všichni vyznávají křesťanství. Po jisté době jsem začala zkoumat, kdo je tím arbitrem, který určuje daná pravidla. Zjistila jsem, že o tom, co bude při daném obřadu povoleno a co zakázáno rozhodují kněží, avšak i přes jejich snahy je patrné, že

současné toradžské křesťanské rituály jsou stále silně ovlivněny původním náboženstvím.

1.3 Důležité aspekty toradžské kultury

1.3.1 Sociální stratifikace a její vliv na společnost

Dalším aspektem, který dodnes silně ovlivňuje toradžské rituály, je sociální stratifikace společnosti. V minulosti byla společnost striktně rozčleněna do několika sociálních vrstev, jejich počet a charakter závisel na zvyklostech dané lokality. Stratifikace se nejvíce projevovala při vládnutí, pořádání svateb, ale především pohřbů a podle *Aluk Todolo* existovala už v nebi.¹³⁴ Rozdělení společnosti na čtyři společenské vrstvy nastalo pravděpodobně po příchodu takzvaných nebešťanů *tomanurun* (viz kap. 1.2.1) ve 13. století.

Do první sociální skupiny *tana' bulaan* (zlatý sloup) patřili vyšší šlechtici, kteří byli oproštěni od všech běžných pracovních úkolů a od nepaměti požívali mnoha výhod. Na rozdíl od nižších vrstev si mohli například řezby na domech zdobit barvami a měli právo pořádat nejhonosnější pohřební obřady spojené s velkými oběťmi. Jejich posláním bylo zajišťovat dodržování a správnou interpretaci zvykového práva *adat* a také se starat o své otroky. Druhou skupinu *tana' bassi* (železný sloup) tvořila takzvaná střední nebo nižší šlechta. Její členové často působili jako pomocníci *tana' bulaan* při řešení problémů týkajících se vlády. Do třetí třídy *tana' karurung* (palmový sloup) patřilo svobodné prosté obyvatelstvo tvořící podstatnou část toradžské společnosti, které pracovalo pro výše zmíněné sociální skupiny. Tito lidé se živilo především řemeslem. Čtvrtou vrstvu *tana' kua-kua* (třtinový sloup) reprezentovali otroci, kteří neměli žádná sociální práva, ale velké množství povinností. Marampa'¹³⁵ se zmiňuje o rozdělení společnosti jen na tři skupiny. Do první kategorie se řadili příslušníci nejvyšší šlechty *tana' bulaan* (zlatý sloup) neboli také *tokapua* (velicí lidé), kteří tvořili přibližně 10 % populace. Do druhé spadali nižší šlechtici *tana' bassi* neboli *tomakaka* (střední třída), jež představovali asi 20 % z celkového počtu obyvatelstva. Třetí skupina *tobuda* (většinová společnost), kterou tvořilo zbývajících 70 % obyvatel, se skládala z představitelů *tana' karurung* (svobodné obyvatelstvo) a *tana' kua-kua* (otroci). Otrokem se v dřívějších dobách

¹³⁴ Prvními otroky v nebi byli *Datu Bakka'* a *Pong Malaleong*. Dále se v mýtu o stvoření světa říká, že když *Puang Bura' Langi'* sestoupil z nebe na zem, doprovázel jej otrok *Pong Pako Lando*. Viz kap. 1.2.1.

¹³⁵ Marampa' (*Mengenal Toraja*), s. 42–44.

člověk buď narodil nebo se jím mohl stát během života. Jedním z možných důvodů, proč jedinec upadl do otroctví, byla neschopnost splácet dluhy pocházející především z hraní hazardních her, dalším bylo zajímání nepřátel a jejich následné prodávání do otroctví v době lokálních konfliktů v 19. století.

Dalo by se předpokládat, že s přijetím křesťanství postupně zcela vymizelo dělení společnosti na sociální skupiny s přesně definovanými právy a povinnostmi. Tento problém jsem považovala za natolik zajímavý, že jsem se mnohokrát informantů tázala, do jaké míry tradiční příslušnost k jisté sociální vrstvě determinuje jejich život ještě v dnešní době. Někteří se domnívali, že třídní rozvrstvení se v současnosti projevuje již zcela minimálně, jiní tvrdili opak. Jisté však je, že projevy původní stratifikace jsou i počátkem 21. století v různé míře patrné v každodenním životě všech Toradžů.

K bližšímu pochopení tohoto společenského jevu mi velmi pomohl rozhovor s katolickým knězem Lucasem Palilingem v květnu 2006.¹³⁶ Zdůraznil, že dnešní Tana Toraja je na základě odlišného zvykového práva rozdělena do několika oblastí, v nichž platí různá pravidla. Je tedy pochopitelné, že respondenti na mou otázku odpovídali odlišně. Na jihu Tana Toraja se nachází Tallulembangna skládající se ze tří regionů – Makale, Sangalla' a Mengkendek, v jejichž čele ještě i dnes stojí místní vládce užívající šlechtický titul *Puang* (Bůh). V západní části Tana Toraja se představitelům nejvyšší vládnoucí vrstvy dodnes říká *Ma'dika* (svobodný). Přetrvávající existence sociální stratifikace v Tallulembangna a v západní části Tana Toraja v současné době stále silně ovlivňuje především podobu funerálních rituálů (dodnes je přesně stanoveno, jaký typ obřadu musí jedinec na základě sociální příslušnosti vykonat). Na sever od Tallulembangna se rozprostírá takzvaná střední část Tana Toraja (jedná se o oblast kolem Ke'te' Kesu'), v níž stratifikace není tak znatelná jako na jihu a na západě. Marampa' uvádí, že zde se pro muže vládnoucí vrstvy používal termín *Siambe'* (veleotec) a pro ženy *Sindo'* (velematka). Na sever odtud se rozkládá momentálně nejdemokratičtější území Sa'dan. Členění na sociální vrstvy zde také existuje, není však zdaleka tak zřetelné jako v jiných regionech. Tento fakt má rovněž zásadní dopad na současnou podobu místních pohřbů. Podle autora Marampa' se pro pojmenování šlechticů na tomto území používal výraz *Puang* nebo *Pong*.¹³⁷ V Tallulembangna jsou pohřební obřady v dnešní době skromnější.

¹³⁶ Pokud nebude uvedeno jinak, veškeré informace prezentované v následující části textu pocházejí z tohoto rozhovoru.

¹³⁷ Marampa' (*Mengenal Toraja*), s. 43.

Příslušnost k jednotlivým vrstvám je zde zcela jasně dána, všem je tedy přesně určeno, jaký pohřeb mohou uspořádat. Na druhou stranu na severu od Tallulembangna, kde je rozdělení společnosti poměrně vágní, „dokazují“ lidé svou příslušnost k sociální vrstvě právě velkolepými pohřby. Po vyhlášení nezávislé Indonéské republiky v roce 1945 pocházela valná většina představitelů státní správy v Tana Toraja z jihu. Torajové ze severu a z oblasti Kesu' reagovali na vyřazení z politického života tím, že se zaměřili na podporu tradiční kultury a její zachování.¹³⁸ Od roku 1945 byl *bupati*¹³⁹ v Tana Toraja až na jednu výjimku vždy původem z jihu.¹⁴⁰ Torajové ze severu, kteří se také chtějí podílet na vládě svého regionu, se tedy domnívají, že je nutné tuto situaci změnit, a proto usilují o odtržení od jihu. V separaci vidí také ekonomické výhody – z každého obětovaného zvířete v Tana Toraja se totiž platí daň, která je pak rozdělena do celé oblasti. Na severu je při velkých pohřebních obřadech obětováno podstatně větší množství buvolů a prasat než na jihu, a tak by po odtržení byl příjem této oblasti značně vyšší než za dané situace, kdy jsou daně ze severu přerozděleny pro celou Tana Toraja. Torajové na jihu jsou většinou proti odtržení, jedním z hlavních důvodů je strach, že by na jejich území mohl snadněji proniknout islám. Podle kněze Lucase je reálné, že v budoucnosti dojde k rozdělení Tana Toraja na dva *kabupateny*¹⁴¹ – Tana Toraja a Tana Toraja Utara (Severní Tana Toraja). Kněz několikrát zdůraznil, že problémy mezi severem a jihem jsou v současné době skutečně závažné a aktuální.

1.3.2 Klasifikace rituálů

Sami Toradžové klasifikují rituály nejčastěji do dvou základních skupin. První z nich tvoří *Aluk Rambu Tuka'* (obřady stoupajícího kouře), někdy také nazývané *Aluk Rampe Matallo* (obřady místa východu slunce). Jedná se o rituály, kterými lidé zajišťují blahobyt na zemi pro sebe, svá zvířata i polnosti. Především buvoli, prasata a kohouti, někdy však i jiná zvířata, jsou zabíjeni na východ od tradičního domu *tongkonanu*, neboť tato světová strana je spojována s životem. Prostřednictvím obětin

¹³⁸ Vesnice Ke'te' Kesu' se dokonce dostala na seznam památek UNESCO.

¹³⁹ *Bupati* (ind.) – vysoký státní hodnostář stojící v čele správního celku *kabupaten*; obdoba našeho hejtmana – Dubovská, Petrů, Zbořil 2005, s. 503.

¹⁴⁰ Jediný *bupati*, který byl původem ze severu, byl zastřelen v automobilu na cestě do Makassaru v oblasti Enrekang. Předpokládá se, že jeho vraždu připravili Torajové z jihu v čele s vojevůdcem Ande Sose, který sám pocházel z oblasti Mengkendek na jihu Tana Toraja.

¹⁴¹ Dochází-li k rozdělení oblasti v Indonésii, existuje pravidlo, podle kterého si místo, na kterém bylo hlavní město původního *kabupatenu*, vždy ponechává původní název a nově vzniklý *kabupaten* dostane jiné jméno. V tomto případě je hlavním městem Makale nacházející se na jihu, proto by tato oblast nesla původní název Tana Toraja a sever by byl pojmenován Tana Toraja Utara.

doprovázených modlitbami se obracejí na Boha *Puang Matua* a božstva *deata*. Mezi *Aluk Rambu Tuka*, které se konají vždy před polednem, řadíme například svatbu, přechodové rituály spojené s narozením dítěte, stříháním vlasů, pilováním zubů, ale také obřad konaný při příležitosti postavení nebo opravení domu, dále také rituály *merok* (vyjadřuje se jim díky Bohu za spokojený život), *maro* (slouží k uzdravení nemocného) či *bua* (oslavuje úspěšnou úrodu).

Druhá skupina se nazývá *Aluk Rambu Solo* (obřady klesajícího kouře) neboli *Aluk Rampe Matampu* (obřady západu). Náleží do ní zejména pohřby, a jak uvádí Nooy-Palm,¹⁴² v dřívějších dobách také obřady spojené s lovením lebek, které se konaly v případě smrti významného člena společnosti.¹⁴³ Buvoli a prasata jsou obětováni duším předků, a to vždy až po poledni a na západ od domu, neboť ten je spolu s jihem pokládán za sféru smrti. Toradžské funerální rituály mají různé podoby – od těch nejjednodušších, při kterých stačí obětovat jen jedno vejce, až po velmi složité, jež trvají několik dnů, jsou při nich zabity desítky buvolů, stovky prasat a vyžadují několikaměsíční přípravu. Počet usmrcených zvířat při jednotlivých typech pohřbů se liší v závislosti na lokalitě a zvycích, které se tam praktikují. Pozůstalí zvolí jistý typ obřadu na základě sociální příslušnosti zesnulého, v dnešní době však se berou do úvahy i finanční možnosti rodiny. Před uskutečněním samotného obřadu se sejdou rodinní příslušníci, starosta vesnice či jiné místní autority, aby se rozhodli kdy a jaký pohřeb uspořádat a kolik při něm zabít buvolů. Jedná-li se o složitý pohřeb, takovéto schůze se organizují mnohokrát.

Nejjednodušší pohřeb nazývaný *disilli* (dosl. být vložen), který trvá jen pár hodin, se koná při úmrtí kojence či velmi malého dítěte. Pokud skoná ihned po porodu, pochová se i s placentou bez náboženského obřadu. Jestliže dítě ještě nemělo zuby, vloží se jeho tělo do kmene stromu, v němž má zesílit předtím, než odejde do světa duší z tohoto světa. Druhou variantou je pochování dítěte do kamenné hrobky. Tento obřad probíhá i v případě úmrtí dospělého člověka z nejnižší vrstvy *tana' kua-kua*, který za svého života nedisponoval vůbec žádným majetkem. Náklady na tento pohřeb jsou zcela minimální. Dříve představovala oběť za zesnulého pouze jedno slepičí vejce. Dnes se na místě pochování obětuje někdy i prase.

¹⁴² Nooy-Palm 1986, s. 3.

¹⁴³ Tsintjilonis 2000, s. 27–28 uvádí, že výpravy za lovením lebek byly v dřívějších dobách v horských oblastech na jihu Sulawesi poměrně rozšířené. Sa'danci praktikovali zabíjení lidí pouze k rituálním účelům. Tento zvyk nebyl běžný po celé oblasti Sa'dan, ale jen v některých jejích částech.

Dipasang bongi (jeden večer) je rituál trvající celý den a noc, jenž následuje po smrti člověka, který sice pocházel z nejnižší třídy *tana' kua-kua*, ale vlastnil nějaký majetek, nebo velmi chudého příslušníka třetí třídy *tana' karurung*. Při této příležitosti je zpravidla obětováno jedno prase a buvol, či pouze buvol. *Dipatallung bongi* (tři večery) trvá tři dni a tři noci, jsou při něm zabiti nejméně tři buvoli a přibližně deset prasat.

Na prvním místě mezi složitějšími rituály stojí *dipalimang bongi* (pět večerů), který trvá pět dní a pět nocí a bývá při něm obětováno pět buvolů a desítky prasat.¹⁴⁴ Při tomto typu obřadu se může z bambusu vyrobit *tau-tau lampa* (bambusová figurína), jež je oblečena do lidských šatů podle toho, zda je nebožtík muž nebo žena.

Dipapitung bongi (sedm večerů) probíhá po dobu sedmi dní a sedmi nocí. Obětuje se při něm až dvacet buvolů (někdy ale i více) a mnoho prasat, která se zabíjejí průběžně každý den. Při nejvyšším druhu pohřbu *rapasan* (dosl. být těsně uzavřen) se pořádají dokonce dva obřady, které byly dříve od sebe odděleny obdobím několika měsíců nebo let, dnes se spíše jedná pouze o několik dní. První z nich *aluk pia* (dosl. mladý obřad) se koná u domu, kde byl zesnulý uložen, a druhý *aluk dio rante* (dosl. obřad na prostranství *rante*) se pořádá na prostranství určeném ke konání pohřbů – *rante*.¹⁴⁵ *Rapasan* se v různých oblastech dělí do podskupin, pro které platí mírně odlišná pravidla. Základní rysy jsou však u všech těchto obřadů shodné: pohřeb se koná celkem dvakrát, jedná se o nesmírně složitý a nákladný rituál, který si mohou dovolit jen nejbohatší jedinci, jsou při něm obětovány desítky buvolů různých druhů, jež při rituálech plní svou přesně danou funkci, a stovky prasat.

1.3.3 Tradiční dům

Důležitou roli při funerálních obřadech Toradžů hraje i jejich tradiční dům – *tongkonan* (dosl. místo, kde se sedí). Kromě toho, že slouží svému primárnímu účelu, je zároveň místem, kde zemřelý „čeká“ (v některých případech i několik let) na svůj pohřeb. Podle tradičních pravidel se nově postavený dům nikdy nemohl nazývat *tongkonan*. K tomu, aby mohl nést toto jméno, bylo zapotřebí, aby byl postupně obýván několika generacemi, které musely průběžně provádět opakované úpravy

¹⁴⁴ Sandarupa 2000, s. 37. Marampa' (*Mengenal Toraja*), s. 67 však uvádí, že u *dipatallung bongi* musí být zabiti čtyři buvoli a u *dipalimang bongi* při nejmenším devět buvolů.

¹⁴⁵ Sandarupa 2000, s. 38.

domu, s nimiž bylo spojeno pořádání velmi nákladných rituálů. Až po mnoha letech a absolvování četných obřadů se z tradičního dům mohl stát takzvaný *tongkonan*.

Tradiční dům, který přirozeně slouží jako obydlí pro jednu rodinu, má také zásadní význam při determinování příslušenství k příbuzenské skupině – *rapu*. Členové *rapu* jsou žijící potomci váženého zakladatele (je uctívaným předkem a jeho jméno je vždy vzpomínáno při různých rituálech) jejich společného domu, vůči němuž mají všichni jistá práva a povinnosti. Vzhledem ke skutečnosti, že Toradžové jsou bilaterální, každý jedinec je členem dvou descendenčních skupin – matrilineární i patrilineární, odvozují svůj původ od několika domů. Jejich počet je ve skutečnosti téměř nespočítatelný, ale v praxi se jedinec ztotožňuje zpravidla s domem matky, otce a prarodičů. Po uzavření sňatku se jedinec ještě zařazuje do všech *rapu* svého partnera. V průběhu života je tedy člověk součástí několika příbuzenských skupin. Prestiž *tongkonanu* závisí na jeho stáří a na tom, z jaké sociální skupiny pocházel předek, který jej založil.¹⁴⁶ Jak uvádí Waterson,¹⁴⁷ k většině *tongkonanů* patří bambusový a kokosový háj nebo i rýžová pole, které *tongkonanu* daroval například bezdětný příbuzný. Tento majetek se nazývá *mana*, neměl by být nikdy rozdělen ani prodán, neboť ho vlastní celá *rapu*. Pole zpravidla obhospodařuje a nechává si z něj výnosy rodina, která dům, k němuž pole náleží, obývá. Někdy se takto získané peníze investují do opravy *tongkonanu* nebo se z nich financuje například školné nejnadanějších dětí z *rapu*. V každém domě jsou uschovávány dědičné předměty jako starodávné látky, dýky, čelenky, ozdoby *kandaure*,¹⁴⁸ *ambero*¹⁴⁹ (viz foto č. 12, 47 a 48) či jiné další artefakty, které podle tradice také nesmí být prodány. *Tominaa* Tato' Dena' mi však sdělil, že v dnešní době je poměrně běžné, že někteří rodinní příslušníci tyto předměty zcizí a zpeněží. Pokud pak uspořádají rituál, při kterém musí být vystaveny nebo použity, zapůjčí si je z *tongkonanu*, který je ještě vlastní. Příslušnost ke konkrétnímu *tongkonanu* je zcela zásadní při výběru místa pohřbu a částečně i hrobky, do které bude zesnulý pochován, dále při opravě domu a pořádání

¹⁴⁶ V dřívějších dobách, kdy byly povoleny jen svatby v rámci stejné společenské vrstvy, pocházeli všichni lidé patřící k jednomu *tongkonanu* z jedné sociální skupiny. Avšak v dnešní době, kdy se při sňatku již nebere ohled na původ snoubenců, jsou členové *rapu* z různých vrstev společnosti.

¹⁴⁷ Waterson 1995, s. 199.

¹⁴⁸ Ozdoba tvořená velmi malými barevnými korálky. Původně patřila k *tongkonanu*. Nosí ji buď ženy na horní části těla, nebo je rozprostřena na bambusové konstrukci, která svým tvarem připomíná napůl rozevřený deštník.

¹⁴⁹ Ozdoba podobná *kandaure*, liší se však tvarem. Ženy ji nosí uvázanou kolem pasu.

rituálů, které jsou s touto významnou událostí spojeny.¹⁵⁰ *Tongkonan* vždy byl a do velké míry zůstává i dnes místem, kde se konají téměř všechny významné rituály.

Tradiční toradžský dům stojí na čtyřech asi tři metry vysokých hranatých pilířích (viz foto č. 3). Je postaven pouze ze dřeva a bambusu, na spojení jednotlivých částí není použit jediný hřebík nebo jiný kus železa. Bambusová sedlová střecha domu připomíná svým tvarem loď. Dodnes se přesně neví, proč si Toradžové staví obydlí tohoto typu, nicméně existují dvě teorie pokoušející se tuto skutečnost objasnit. Podle první předkové Toradžů připluli do centrální oblasti Sulawesi od moře po řece Sa'dan, neměli kde bydlet, a tak se usadili ve svých lodích, které vytáhli na břeh. Podle druhého výkladu má zvláštní střecha *tongkonanu* představovat rohy pro Toradže nejposvátnějšího zvířete – buvola.¹⁵¹ Tradice složité stavby *tongkonanů* přetrvává do dnešní doby, i když většina populace už dává přednost komfortnějšímu bydlení. Zvenjšku krásné a rozlehlé obydlí je totiž uvnitř poměrně tmavé a stísněné. Každý tradiční toradžský dům leží na severo-jihní ose, jeho přední část je situována směrem na sever, neboť Toradžové tuto světovou stranu spolu s východem považují za strany života, na rozdíl od západu a jihu, které se pojí se smrtí (tato skutečnost se bere do úvahy i při praktikování rituálů).

Naproti domu stojí vždy sýpka *alang* (někdy jich je několik v řadě vedle sebe – viz foto č. 1), která je velmi podobná *tongkonanu*. Přestože je o něco menší, nápadně jej připomíná tvarem, rovněž stojí na podpěrných kůlech, které jsou kulaté a hladké, aby po nich nemohly lézt myši.

¹⁵⁰ Jedinci patřící k danému *tongkonanu* mají pochopitelně při opravě domu povinnost se na tomto obřadu podílet, nejčastěji tím, že obětují prase. Někdy se může však jednat jen o zcela symbolický příspěvek.

¹⁵¹ Domy s podobným tvarem střechy si dodnes stavějí i Batakové na Severní Sumatře a Minangkabauci na Západní Sumatře. V kultuře Toradžů, Bataků i Dajaků z Kalimantanu můžeme nalézt mnoho shodných prvků. Tato tři etnika se řadí mezi první vlnu příchozích – takzvané Protomalajce. Střecha sarkofágu Toradžů je zmenšeninou střechy skutečného domu, tudíž ani v tomto případě nelze přesně definovat, zda svým tvarem připomíná spíše loď nebo buvolí rohy. Zorica Dubovská (významná česká indonésistka a lingvistka) mě upozornila, že i Bataci a Dajakové mají sarkofágy v podobě lodí, u Bataků se jim říká *parholian* a objevuje se na nich motiv lodivoda. Domnívá se tedy, že u etnik patřících k Protomalajcům střechy domů symbolizují loď, které jsou v podstatě reminiscencí na původ. Tato etnika totiž věří, že jejich prapředci se dostali do oblasti, kterou momentálně obývají, na lodích a protože neměli pevné obydlí, začali v nich žít. U Deutromalajců, mezi něž patří například již zmíněný Minangkabauci, střecha symbolizuje buvolí rohy, které jsou odznakem síly. Buvol je pro Minangkabauce velmi důležitým zvířetem. Podle jedné teorie termín Minangkabau odpovídá indonéskému slovnímu spojení *menang kerbau* (*menang* /ind./ – vyhrát, *kerbau* /ind./ – buvol). Podle mýtu totiž v době Majapahitu, kdy v Minangkabau válčila armáda Gajah Mady, byli proti sobě postaveni dva kopytníci. Za Jávance bojoval býk a za Minangkabauce buvol, který byl sice menší a slabší, ale jeho rohy byly opatřeny kovovými hroty. Nakonec vyhrál buvol a Minangkabauci od této události odvozuji své jméno Minangkabau. Existují však i jiné teorie vysvětlující etymologii tohoto slova.

Její střecha je v podstatě identická, obdobné jsou i vyřezávané barevné ornamenty, které zdobí její zdi. V dřívějších dobách platilo, že čím více sýpek se nacházelo před domem, tím byl jejich majitel bohatší a ve společnosti uznávanější. Existence několika sýpek totiž znamenala, že majitel disponuje velkým množstvím sklizené rýže, která pochází z jeho rozlehlých polností. Dodnes *alang* slouží primárně ke skladování svazků rýže, zároveň se však využívá i jako místo, na kterém sedí vážení hosté během pohřebních obřadů.

Tongkonan je horizontálně rozdělen do tří rovin. V nejvyšší části, v podkroví, se uchovávají již zmíněné posvátné rodinné předměty, jež jsou uloženy ve zvláštních červených truhlách ze santalového dřeva nebo ve žlutých truhlách ze dřeva stromu *nangka*.¹⁵² Prostřední obytná část domu je vertikálně rozdělena na tři prostory. Severní pokoj *tangdo* je místem, kde spí prarodiče, jiní dospělí (kromě hlavy rodiny, jeho manželky a jejich malých dětí) či hosté. Do této místnosti se také člověk uchyluje, modlí-li se k božstvům. Centrální hlavní místnost *sali* je situována o něco níže a pomyslně je rozdělena na dvě části. Ve východní, symbolizující život, se nachází kuchyně, kde je ohniště *dapo*. Jedná se o dřevěný trám naplněný hlínou, v tomto prostoru jsou umístěny tři kameny, na které se pokládají hrnce. *Tongkonan* není opatřen komínem, a tak je pochopitelné, že když se vaří, celý dům je zadýmený. Proto se mu v toradžštině říká *banua merambu* (dosl. dům, ze kterého stoupá kouř). Kuchyň je čistě doménou žen, jež mají na starosti zajištění jídla pro každý den. Muži se naopak starají o přípravu rituálních pokrmů, které se vaří vždy venku. Západní část *sali* je místem, kde je uložen mrtvý během konání samotného pohřbu.¹⁵³ Tato místnost může být rozdělena závěsnými rohožemi na několik částí podle momentálního počtu spících osob. *Sali* tedy slouží současně jako kuchyň, jídelna i ložnice. V jižním pokoji *sumbung* spí hlava rodiny s manželkou a malými dětmi. Jih ovšem symbolizuje sféru smrti, a tak zde Toradžové ukládají zemřelé do chvíle, než nastane vhodný čas k jejich pohřbení.¹⁵⁴ Prostor pod domem *sulluk* se také nazývá *bala tedong* (buvolí chlívěk), neboť se zde mezi pilíři dříve chovali buvoli. Nizozemská vláda tuto praktiku zakázala, a tak byli Toradžové nuceni od ní postupně ustoupit.

V současnosti je téměř každý dům ozdoben vyřezávanými kolorovanými ornamenty na všech stranách. V dřívějších dobách bylo vyzdobení celého domu výsadou rodin šlechticů, které nejprve musely uspořádat pohřební rituál nejvyššího stupně *rapasan* a až poté mohly dům

¹⁵² Samban, Parinding a kolektiv 1988, s. 73. Strom *nangka* (*Artocarpus heterophyllus*) je tropický asijský morušovitý strom s jedlými plody vážícími až 27 kg.

¹⁵³ Sandarupa 1984, s. 22.

¹⁵⁴ Samban, Parinding a kolektiv 1988, s. 73.

nechat takto upravit. Podle množství a charakteru ornamentů bylo na první pohled zjevné, kdo dům obývá. V moderní době se od tohoto zvyku již zcela ustupuje, v podstatě každý dům, který je dnes postaven, je rovnou i vyzdoben.¹⁵⁵ Zvláštní pozornost byla odjakživa věnována čelní severní straně. Toradžové totiž věřili, že na severu sídlí Bůh *Puang Matua*, jenž pohlíží na tuto stranu domu, a to zejména při konání obřadu *merauk* (tímto rituálem se mu vzdával dík), který se odehrává právě před domem.¹⁵⁶ Tato strana je často ozdobena dvěma řezbami nazývanými *pa'barre allo* znázorňujícími slunce s paprsky, nad nimiž nebo vedle nichž jsou umístěni kohouti symbolizující svítání. Na štítu se často objevuje dřevěná plastika zpodobňující hlavu buvola v životní velikosti nazývaná *kabongo*, která je zpravidla doplněna skutečnými rohy. Dalším častým doplňkem je *katik* – plastika ptáka s dlouhým krkem, jehož hlava připomíná slepici.¹⁵⁷ Na přední straně domu je vystavena chloubka každé rodiny – rohy buvolů, kteří byli obětováni při rituálech. Oblíbeným motivem je i stylizovaná hlava buvola *pa'tedong*. Vyřezávané ornamenty, které mohou být také ve tvaru geometrických vzorů, prasat, ptáků, rostlin, plodů či nebeských těles, mají vždy náboženský a symbolický charakter.

Ke kolorování vyřezávaných motivů se odjakživa používaly jen čtyři barvy – černá, bílá, žlutá a červená. Černá se tradičně získávala z uhlí, který se vytvořil na vnější spodní straně hrnce, ve kterém se vařilo na ohni. V dnešní době se vyrábí z výparů benzínu a nafty. Žlutá barva vzniká zpracováním žluté hlíny, červená zase upravením červené zeminy. Výroba bílé byla poměrně složitá, bylo k ní zapotřebí mnoha malých šneků. Jejich těla byla nejprve vyjmuta z ulit, které se nechaly vyschnout a poté se vypálily, až zbělaly, pak se roztloukly na prášek obsahující vápno. V současnosti se barva vyrábí mnohem snadněji pálením vápence. Žlutá, červená a bílá se dřívě míchaly s palmovým vínem *tuak*, které zajišťovalo odolnost barev vůči přírodním vlivům. V dnešní době se *tuak* zpravidla nahrazuje lakem, nebo se používají čistě syntetické barvy, které však nejsou příliš oblíbené, neboť rychle vyblednou.¹⁵⁸

Podle mýtu ze všeho nejdříve existovala barva černá, bylo to v době, kdy ještě nebyla země, nebe, ani slunce, svět byl jednolitý a černý. Podle předků tato barva tedy symbolizuje splynutí. Pak se narodil Bůh, který byl jasným bodem v jinak temném vesmíru. Takto vznikla barva bílá, která je symbolem božství. Poté *Puang Matua* vytvořil vše – člověka, Zemi, Měsíc,

¹⁵⁵ *Tominaa Tato' Dena'*, 25. 4. 2006.

¹⁵⁶ Samban, Parinding a kolektiv 1988, s. 76–78.

¹⁵⁷ Nooy-Palm 1979, s. 239–240.

¹⁵⁸ *Tominaa Tato' Dena'*, 1. 5. 2006.

hvězdy a Slunce a zjevila se žlutá barva, jež ztělesňuje majestátnost.¹⁵⁹ Připomíná listy, které žloutnou a vadnou, neboť jsou již staré. Když smícháme žlutou kurkumu s bílým vápencem, dostaneme červenou barvu, jež je symbolem statečnosti.¹⁶⁰

Většina obydlí byla dříve roztroušena na kopcích. Jednotlivé vesnice *tondok*, obehnané kamennou zdí nebo živým plotem, byly zpravidla samostatné, jen někdy se sdružovaly do federací. Nachází-li se na jednom místě více domů, jsou postaveny v řadě vedle sebe, naproti nim pak stojí několik sýpek, které jsou od *tongkonanů* odděleny cestou. Ke každé vesnici dříve patřila pole, háj s bambusem či kokosovými palmami a otevřené – zpravidla kruhové – prostranství *rante*, na kterém se konaly pohřby.

1.3.4 Typy hrobů

Dům a hrob jsou často chápány jako pár *sipasang*, žádný dům *tongkonan* nemůže být považován za úplný, nepatří-li k němu i hrobka *liang* (díra vytesaná do skály – viz foto č. 4 a 6). Její zakladatel je stejně vzpomínán a vážen jako zakladatel *tongkonanu*. Toradžové nejen vědí, odkud pocházel jejich významný předek, ale stejně tak dobře si pamatují, kde je pochován. Vzhledem ke skutečnosti, že každý člověk patří do několika *tongkonanů*, má právo být uložen do mnoha *liang*. Obvykle je pohřben v lokalitě, kde prožil velkou část života nebo ještě častěji na místě, kde zemřel. Objevují se i případy, kdy manželé chtějí být pochováni ve společné hrobce, tato žádost je ale chápána jako porušení loajality vůči vlastní rodině, neboť dotýčný jedinec staví lásku ke svému partnerovi výše než pouta ke své vlastní rodině. Vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o poslední přání, je však většinou vyslyšeno. Někdy jsou manželé nuceni vytvořit si za tímto účelem zcela novou hrobku. Je pozoruhodné, že v některých případech se rodiny hádají (někdy dokonce dojde až k fyzickým útokům) o to, kde bude nebožtík uložen. V minulosti Toradžové totiž věřili, že duše zesnulého by měla mít pocit, že se obě strany snažily získat tělo zesnulého do své hrobky.¹⁶¹ Zejména v dřívějších dobách bylo velmi důležité pochovat nebožtíka do správné hrobky, neboť tělo nemohlo být libovolně

¹⁵⁹ Výčet jednotlivých elementů uvádím ve stejném pořadí, v jakém jej uvedl *tominaa Tato' Dena'*.

¹⁶⁰ *Tominaa Tato' Dena'*, 25. 4. 2006. Dále mě tento informant ještě upozornil na skutečnost, že i rýže se objevuje v těchto čtyřech barvách. Bílá, červená a černá rýže existují přirozeně, žlutá je vytvořena tak, že se při vaření do bílé rýže přidá kurkuma (zpravidla i kokosové mléko a jiná koření).

¹⁶¹ Waterson 1995, s. 207–212.

přemístěno. Člověk, jenž byl pohřben na chybném místě, se nazýval *topusa* (zbloudilý člověk), jeho příbuzní, kteří tento omyl způsobili, vzbudili značné pohoršení.

Otevření dveří hrobky *liang*, které umožnilo i eventuální přenesení nebožtíka, smělo být učiněno jen při obřadu *ma' nene'*, kterým se vzdávala pocta předkům.¹⁶²

Hrobka *liang*, do níž byli zejména v minulosti pochováváni příslušníci vyšších vrstev, je vytesána do strmé skály a uzavřena malými dřevěnými dvířky. Je tak vysoko, že je možné se do ní dostat jen za pomoci žebříku. Její zhotovení je nákladné a časově velmi náročné, a tak byla odjakživa privilegiem bohatých šlechticů, méně movití lidé k tomuto účelu využívali otvorů ve skalách, které vznikly erozí. V jedné skále se vždy nachází několik hrobů.

V současné době bohatí lidé, potomci příslušníků jakékoliv vrstvy, zpravidla využívají nejmodernější typ hrobky – *patane*. Jedná se o zděný domeček, jehož ploché střeše mnohokrát vévodí zmenšená replika střechy *tongkonanu*. *Patane* působí jako malý dům, který je často v lepším stavu než mnohá skutečná obydlí a často se nachází na místě s krásným výhledem. Pravidla pro pochování zesnulých v *patane* a *liang* jsou identická.

Prvním typem hrobů, které se v této lokalitě objevovaly, byly takzvané visuté hroby *erong* (viz foto č. 5), jejichž existence se datuje do doby před 800 lety. Rakve, v nichž byl nebožtík uložen, byly vyrobeny ze dřeva a měly podobu prasete, buvola, lodě nebo tradičního domu. Věšely se pod skalní převisy, kde byly chráněny před ničivým deštěm a divokými zvířaty. Do jedné rakve se dávala vždy jen jedna rodina. Z těla po jisté době zbyly pouze kosti, a tak v ní bylo dost místa i pro ostatní rodinné příslušníky. Pozůstatky *erong* můžeme v současnosti najít například v *Ke'te' Kesu'*.

Dalším typem hrobu, který se dnes již nestaví, je *pangkaro*. Tento domeček z bambusu umístěný na uměle vytvořeném kopci z hlíny byl určen jen představitelům nejvyšší vrstvy. Jeho interiér se dělil na dvě části, první patřila zesnulému a druhá jeho otrokovi. Pokud otrok zemřel jako první, byl uložen do hrobky a jeho pán ho po smrti následoval. Jestliže skončil

¹⁶² Tento rituál se konal přibližně jedenkrát do roka, vždy po obřadu spojeném se sklizní rýže. Při této příležitosti bylo před hrobem obětováno zpravidla jedno prasce, vedle nebožtíka se položily nové šaty a soškám *tau-tau* se vyměnilo oblečení. V dnešní době se tento rituál ještě pořád praktikuje, i když spíše než vzdávání pocty předkům je chápán jako povinnost pozůstalých postarat se o rodinný hrob. Waterson 1995, s. 208 uvádí, že katolická církev, která je obecně vstřícnější vůči prvkům náboženství *Alukta*, zařadila *ma' nene'* dokonce do oslavy svátku Všech svatých.

dříve pán, do hrobu mu byly dány alespoň šaty jeho sluhy. Když poté zemřel i on, byl umístěn po boku svého pána.

V lokalitách, kde rostou velké stromy baniany, byly malé děti, kterým ještě nenarostly zuby, nejčastěji pochovávány do kmene tohoto stromu. Pro tento typ hrobu se užívá výraz *liang – pia* (otvor pro děti).

Na balkoncích s dřevěným zábradlím před hrobkami *liang* jsou často umístěny sochy zemřelých – *tau-tau* (viz foto č. 6 a 7). Zesnulí jsou vyřezáni v životní velikosti ze dřeva stromu *nangka* nebo ze santalu. V dřívějších dobách se mohly takové sochy vyrobit jen tehdy, jednalo-li se o pohřeb trvající minimálně sedm dní. Tak jako mnohá další pravidla, není dnes ani toto striktně dodržováno, opět záleží na pozůstalých. Mají-li pocit, že pohřeb je dostatečně rozsáhlý a disponují potřebným množstvím finančních prostředků, *tau-tau* si prostě obstarají. Figuríny původně nezachycovaly skutečnou podobu zesnulých, až později se řezbáři, kteří navštívili Bali a byli ovlivněni uměleckou tvorbou Balijců, začali pokoušet i o realistické ztvárnění obličeje zesnulého. V dnešní době *tau-tau* vždy představují stylizovanou postavu zemřelého a jsou oblečeny do šatů; ženy mají například *sarongy*¹⁶³ a *kebayu*¹⁶⁴ (viz foto č. 8). Bělmo jejich očí může být vyrobeno z kostí a zorničky z buvolích rohů. U obřadů, které se konaly po dobu pěti dní, bylo zvykem vyrobit *tau-tau lampa* (figurínu z bambusu). Byla rovněž oblečena do mužských nebo ženských šatů, avšak neuchovávala se a ihned po obřadu se vyhodila. Tyto figuríny se vyskytují i v dnešní době, ovšem již v menší míře než dříve.

Nooy-Palm¹⁶⁵ uvádí, že původně podle *Aluk Todolo* socha představovala zesnulého, vyznavači tohoto náboženství věřili, že duše zemřelého přebývá v *tau-tau*. Zástupci Gereja Toraja (Toradžská protestantská církev)¹⁶⁶ proto nesouhlasili, aby byly tyto figury používány na pohřbech křesťanů. V roce 1983 dokonce mezi nimi a bohatými

¹⁶³ *Sarong* (ind.) – široký kus látky, jehož konce jsou sešity. Nosí se omotaný kolem beder a slouží k zakrytí spodní části těla. Tento kus oděvu připomínající sukni nosí ženy i muži v běžném životě, ale i při slavnostních příležitostech.

¹⁶⁴ *Kebaya* (ind.) – část ženského oděvu podobající se blůze.

¹⁶⁵ Nooy-Palm 1986, s. 170.

¹⁶⁶ Jedná se o církev, která vychází z učení Reformní misijní ligy (Gereformeerde Zending Bond), jejíž misionáři byli prvními křesťany na území dnešní Tana Toraja. Od roku 1947 je tato církev samostatná.

toradžskými křesťany došlo k závažnému konfliktu. Movití křesťané totiž nesouhlasili s názorem reprezentantů církve a důrazně trvali na tom, že duše v *tau-tau* nesídlí. V jejich chápání byla socha již jen jakýmsi portrétem zesnulého a kromě toho především symbolem společenského statutu. Sama jsem také od několika křesťanů slyšela názor, že v dřívějších dobách lidé věřili, že duše zemřelého obývá *tau-tau*, avšak dnes na sochu pohlížejí jen jako na umělecký portrét nebožtíka. Když jsem se ptala *tominaa* Tato' Dena' na úlohu *tau-tau*, byla jsem překvapena, do jaké míry byl nevědomky ovlivněn křesťanskými názory. Popřel souvislost mezi *tau-tau* a duší zesnulého a zdůraznil, že tvrzení některých lidí, že Toradžové se modlí ke dřevu neboli k *tau-tau*, nejsou pravdivá. Uvedl, že socha plní dvě funkce. V první řadě zpětně poukazuje na velkolepost uspořádaného funerálního rituálu a dále potomkům připomíná jejich zesnulého předka. Jejich povinností je o *tau-tau* se řádně starat, protože duše (která ovšem nesídlí v *tau-tau*) by byla nespokojena, pokud by byl oděv na *tau-tau* poničen. Obecně lze konstatovat, že na pohřbech křesťanů pocházejících z vyšších vrstev se *tau-tau* vyskytují častěji u katolíků. Protestantská církev jejich používání na rozdíl od katolické totiž oficiálně zakazuje.

1.3.5 Buvol – nejvýznamnější zvíře v toradžské kultuře

Vodní buvol (*Bos bubalus /poddruh sondaica/*),¹⁶⁷ toradžsky *tedong* nebo *karembau* (tento termín má však poetický nádech a používá se jen v modlitbách),¹⁶⁸ je v toradžské kultuře jednoznačně považován za nejdůležitější zvíře. Svou nezastupitelnou roli hraje v oblasti rituální, společenské, ekonomické i umělecké. Tato nejvíce ceněná zvířata jsou součástí všech významných obřadů, takže je jejich nedostatek a obchodníci je musí importovat i z jiných míst.

Buvoli jsou natolik oblíbení, že se velmi často stávají tématem každodenních rozhovorů místních mužů. Nooy-Palm dokonce uvádí: „Lidé hovoří o buvolech s takovou horlivostí jako Evropané diskutují o čistokrevných psech.”¹⁶⁹ Na základě vlastního pozorování jsem rovněž dospěla k závěru, že Toradžové se k buvolům chovají s takovou láskou jako Evropané k domácím zvířatům. O buvoly se odjakživa starají *gembala* (pastýři) ve věku od deseti do

¹⁶⁷ Nooy-Palm 1979, s. 184.

¹⁶⁸ Nooy-Palm 2003, s. 96.

¹⁶⁹ Nooy-Palm 1979, s. 184.

osmnácti let.¹⁷⁰ Tito hoši mají za úkol odvést buvola na pastvu, vykoupat ho v řece a celkově o něj pečovat. Téměř denně mu kartáčem čistí srst, leští mu kopyta i rohy. Po usmrcení buvola se právě pastýř stává majitelem jeho kůže. Často ji hned na místě prodá dospělému, jenž ji potom udá na trhu za částku až pětinasobně vyšší (v roce 2002 se jednalo přibližně o deset dolarů). Buvoli jsou natolik hýčkáni, že nejsou zapřaháni do pluhu, jak je to běžné na Jávě a Bali. Pokud je Toradžové využívají k práci na poli, zpravidla vybírají jedince, které považují za nejméně pohledné, jedná se zejména o krávy. U většiny rituálů jsou obětováni jen samci, jejich tělo je větší a rohy okázalejší. U prasat a drůbeže je tomu také tak.

Buvol, který podle mytologie pochází z nebe,¹⁷¹ má často důležitou funkci v mnohých oblastech toradžské kultury. Zesnulý je například pokládán za živého a hovoří se o něm jako o nemocném – *to makula'* (dosl. horký člověk) až do okamžiku, kdy je během pohřebního rituálu zabit první buvol. Od té doby je považován za skutečně mrtvého – *to mate* (dosl. mrtvý člověk). V minulosti se buvolům přikládala zásadní význam při pohřebních obřadech, neboť Toradžové věřili, že duše obětovaných buvolů dopraví duši zesnulého do říše *puya* (viz kap. 2.1.1). Buvoli hrají velmi důležitou roli také při dělení dědictví. Podle počtu zvířat obětovaných na pohřbu zesnulého, se pozůstalým přiděluje adekvátní část zděděného majetku. V dřívějších dobách buvoly představovali i platidlo. Nezastupitelní byli také při rozvodu, před sňatkem bylo totiž na základě příslušnosti k jednotlivým společenským vrstvám stanoveno, kolik buvolů bude muset zaplatit partner, který zapříčiní rozpad manželství.

Ve výtvarném umění buvoly zastávají zpravidla rituální funkci. Dřevěná plastika zpodobňující hlavu buvola v životní velikosti, nazývaná *kabongo'*, se objevuje na štítech domů nebo sýpek, často se používá také stylizovaná buvolí hlava *pa'tedong*, která je obvykle vyřezána do dveří domů a sýpek. *Kabongo'* i *pa'tedong* plní ochrannou úlohu, mají zabránit vstupu zlých sil.¹⁷² Na posvátných látkách vystavených při rituálu oslavujícím úspěšnou úrodu – *bua'*, jsou znázorněny krávy s telaty, které symbolizují plodnost.¹⁷³ Chlapci modelují z hlíny buvolí hlavy s velikými rohy nebo i celá těla,¹⁷⁴ malé děti si hrají s kopyty zabitých buvolů, která si

¹⁷⁰ *Tominaa* Tato' Dena', květen 2006. Nooy-Palm 1979, s. 190 uvádí, že se zpravidla jednalo o chlapce ve věku od šesti do dvanácti let. Vzhledem k povinné školní docházce je dnes pro ně plnění tohoto úkolu časově mnohem náročnější.

¹⁷¹ Předchůdce buvola *Manturini* podle mýtu vytvořil Bůh *Puang Matua* v nebi. Viz kap. 1.2.1 a Rodokmen bohů č. 3 na s. 255.

¹⁷² Nooy-Palm 1979, s. 193–194.

¹⁷³ Nooy-Palm 2003, s. 109.

¹⁷⁴ Byla jsem svědkem toho, jak si chlapci touto zábavou krátili dlouhou chvíli při proslovu na pohřbu. Jakmile zjistili, že je natáčím na videokameru, začali mezi sebou soutěžit a modelovat ještě

přiváží na provázek a tahají je za sebou. Podobu rohů nebo těla buvola může mít i magický kámen *balo*. Buvol, který se stal symbolem Tana Toraja, se často objevuje i v pohádkách, přirovnáních, příslovích či lidové moudrosti.

Existuje celá řada kritérií, na jejichž základě jsou buvoli klasifikováni. Podstatná je zejména barva srsti, typ a délka rohů a celková stavba těla. Hodnocení se může lišit v závislosti na lokalitě. Jeden z možných způsobů třídění vychází z barvy srsti.¹⁷⁵ Strakatý buvol s nepravidelně rozmístěnými bílo-černými skvrnami je nazýván *tedong bongga*.¹⁷⁶ Do této skupiny spadá i *tedong saleko*, jenž má na celém těle četné černo-bílé skvrny (viz foto č. 16). Buvol *saleko* je mezi Toraji pro svou jedinečnost považován za nejcennějšího. Dospělý jedinec s řádně vyvinutým silným tělem a dlouhými pevnými rohy se dá vyměnit až za deset i více běžných černých buvolů.¹⁷⁷ U buvola s názvem *tedong bongga ulu* kontrastuje bílá hlava s černým tělem a krkem. Objevuje-li se bílá barva na čele, jedná se o zvíře *tedong bongga sori* nebo také *tedong bongga rori*. Buvola *bongga tengnge*¹⁷⁸ charakterizuje bílé zbarvení hlavy a poloviny krku, *tedong todi* má zase bílou lysinu na čele. Pro všechny zmíněné buvolky je příznačný bíle zbarvený ocas nebo alespoň jeho špička. Zvíře s černou oháňkou nemůže být použito k obětním účelům. Velmi výjimečným a tedy i drahým buvolem je *tedong lotong boko*, jehož tělo je celé bílé kromě černé zadní části. Dalším typem buvola je *tedong pudu*, jeho srst má temně černou barvu, pouze hýždě jsou světlejšího odstínu. Je-li černý buvol obdařen bílými nohama, nazývá se *tedong suppak* nebo také *tedong ma' kallang*. Málo ceněné zvíře je buvol popelavě šedé barvy *tedong sambao*. Buvol *tedong bulaan* (dosl. zlatý nebo neposkvrněný buvol) je celý bílý, nesmí být nikdy obětován při pohřebních obřadech a ve většině oblastí je zakázáno konzumovat jeho maso.¹⁷⁹ Vykastrovaný buvol se nazývá *tedong balian*.

Následující klasifikace je založena na rozdílnosti buvolích rohů. *Tanduk sokko* (dosl. rohy kroucí se dolů) směřují vždy dolů a jsou znakem úcty a zdvořilosti. Pokud se vzájemně téměř

pozoruhodnější výtvoři. Nooy-Palm 1979, s. 194–195 se o tomto fenoménu také zmiňuje a dokonce dodává, že se této aktivitě věnují nejen děti, ale i dospělí muži, neboť se jedná o zábavu, která není determinována věkem.

¹⁷⁵ Pokud nebude uvedeno jinak, informace jsem čerpala především z Nooy-Palm 1979, s. 184–189.

¹⁷⁶ Nooy-Palm 1979, s. 185 uvádí, že *tedong bongga* má hodnotu deseti až dvaceti silných černých buvolů.

¹⁷⁷ Tuto informaci jsem získala na trhu s buvolky a prasaty v Bolu, kde jsem hovořila s prodejci buvolů.

¹⁷⁸ *Tengnge* (tor.) – druh velkého ptáka, jehož peří je zbarveno do červena kromě bílé hlavy a krku.

¹⁷⁹ Nooy-Palm 1979, s. 155 uvádí, že podle mytologie tento buvol pomohl hrdinovi jménem *Polopadang* a ten mu za to slíbil, že jeho potomci nebudou konzumovat maso tohoto typu buvola.

dotýkají, čímž symbolizují slušnost a přijímání božího požehnání, jedná se o takzvané *tanduk sokko mantarima* (rohy kroucí se dolů, které přijímají). *Tanduk tarangga* (dosl. rohy kroucí se nahoru) rostou dozadu směrem nahoru a mají tvar půlměsíce. Buvolům s těmito rohy je přisuzována odvaha. *Tanduk pampang* (dosl. široké rohy) rostou do strany a jsou poměrně dlouhé, s velmi širokým rozpětím. Říká se, že zvířata s *tanduk pampang* mají schopnost sjednocovat. Jdou-li buvoli v pohřebním průvodu, na prvním místě vždy kráčí zvířata s rohy *sokko*, následují s rohy *tarangga* a zástup uzavírají jedinci obdařeni rohy *pampang*. Existují ještě další dva typy rohů – *tanduk sikki'* (dosl. rohy, které se příliš kroucí), ty jsou podobné rohům *tarangga*, ale jejich konce se téměř stýkají, u rohů *tanduk tekken langi'* (dosl. rohy černé jako železo mířící k nebi) jeden roh míří nahoru a druhý dolů.¹⁸⁰

Jiné členění reflektuje délku rohů. Jako jednotka míry se používá část lidské ruky dospělého muže. Rohy jsou tedy dlouhé například jako poslední článek prostředníčku, jako jeho dva články, jako jeden prst, jako dlaň či jako vzdálenost od posledního článku prostředníčku k loktu.¹⁸¹ Je pochopitelné, že čím jsou rohy delší, tím je zvíře více ceněno a stoupá jeho cena na trhu. Při stanovení její výše jsou brány do úvahy zejména zmíněné charakteristiky jako barva srsti, typ a délka rohů, ale i jejich souměrnost, celková stavba těla a jiné další znaky. Nejdražší je zpravidla unikátní buvol *saleko*, jehož cena v roce 2006 dosahovala částky deseti tisíc dolarů. Obyčejný černý buvol stál přibližně tisíc dolarů a cena ostatních se pohybovala mezi těmito dvěma póly.¹⁸²

Nedílnou součástí velkého pohřbu jsou buvolí zápasy – *ma'pasilaga tedong*¹⁸³ dříve konané jen při pohřbech, které trvaly pět nebo více dní. Jak však *tominaa Tato' Dena'* s nelibostí poznamenal, dnes se pořádají při jakémkoliv pohřbu, při němž je obětován větší počet buvolů. K zápasu jsou do dvojice vybráni vždy jedinci s podobnou tělesnou konstitucí,¹⁸⁴ neměli by být příliš mladí (za ideální je považován věk osmi let), aby zvíře bylo silné a mělo dlouhé rohy. Většina buvolů je dnes ustájena, pokud

¹⁸⁰ Informace týkající se klasifikace buvolů na základě typu rohů – John Manta', 5. 5. 2006.

¹⁸¹ Tuto informaci jsem rovněž získala při rozhovorech s muži na trhu s buvolí.

¹⁸² Pro srovnání: průměrný plat vysokoškolského pedagoga činí přibližně sto padesát dolarů měsíčně.

¹⁸³ *Tominaa Tato' Dena'*, 1. 5. 2006.

¹⁸⁴ Prodávač buvolů na trhu v Bolu mi sdělil, že všichni buvoli jsou nejprve roztříděni do dvojic podle druhu, na zřetel je samozřejmě brána i stavba těla. Zpočátku jsou páry tvořeny buvolí stejné barvy srsti, nejprve proti sobě tedy bojují například dva černí jedinci a poté dva strakatí. Vítězové z jednotlivých dvojic se potom setkají v dalším boji, následující páry jsou tedy již smíšené.

se pohybují venku, vždy na ně dohlíží pastýř, který je každé dva nebo tři dny vodí k řece. Po koupeli se buvoli musí usušit na slunci, aby si na něj postupně zvykli a byli vůči němu při zápase odolní. Majitel buvola může před soubojem vložit do vědra s vodou nebo s palmovým vínem *tuak*, ze kterého bude zvíře pít, magický kámen *balo*'. Díky jeho zvláštním účinkům bude obdařeno nadpřirozenou silou a je pravděpodobné, že nadcházející boj vyhraje. *Tominaa* Tato' Dena' mi *balo*' ukázal, jednalo se o malý černý (může být ale i hnědý) kámen (vešel se do dlaně dospělého muže) tvarem připomínající buvolí hlavu s rohy. *Balo*' není uměle upraven do požadovaného tvaru, ale vždy se jedná o přírodní útvar. Uschovává se v horní části domu spolu s rodinnými dědičnými předměty a je předáván z generace na generaci spolu s dalšími artefakty. Je uložen v látkovém váčku a pokud není zrovna používán k rituálním účelům, nesmí být dlouho na světle, protože by ztratil své magické účinky. Buvolí zápasy jsou předem naplánované, je tedy přesně určen den a čas jejich konání. Tato zábava, která je pochopitelně spojena se sázkami, je výsadou mužů. Kdykoliv jsem viděla zápasy *ma'pasilaga tedong*, vždy byli na scéně přítomni pouze muži, kteří se nebáli stát až povážlivě blízko těchto velkých zvířat. Zápas se koná na prostranství nedaleko dějiště pohřbu, často obklopeného zavlažovanými rýžovými poli *sawah*, kam poražený zpravidla uteče. Souboj téměř nikdy nekončí smrtí jednoho z buvolů, nicméně oba jedinci jsou skoro vždy v následujících dnech obětováni na pohřbu.

V tomto oddíle nazvaném *Východiska toradžské kultury* rozděleném do tří kapitol – *Tana Toraja a její obyvatelé*, *Autochtonní náboženství Aluk Todolo a přijímání křesťanství* a *Důležité aspekty toradžské kultury* jsem představila oblast Tana Toraja, její obyvatelstvo, původní náboženství a významné kulturní aspekty, které zásadním způsobem ovlivňují charakter dvou současných nejdůležitějších toradžských obřadů – pohřbů a svateb.

2. PODOBY FUNERÁLNÍCH A SVATEBNÍCH RITUÁLŮ V MINULOSTI A SOUČASNOSTI

2.0 Úvod

Následující oddíl je vlastním jádrem této práce a je založený především na výsledcích mého terénního výzkumu. V první kapitole věnované pohřbům se nejprve zabývám tím, co se stane s duší zesnulého člověka podle náboženství *Aluk Todolo*, jak musí pozůstalí naložit s jeho tělem, do jaké míry společenský původ ovlivňuje ještě i v současnosti typ a délku funerálního rituálu. Dále popisuji konkrétní katolický pohřeb Yohany Marie Sumbung a uvádím posun ve významu některých úkonů praktikovaných křesťany. V další části zaznamenávám názory toradžských přívrženců letničního hnutí a muslimů na soudobé pohřby. Druhá kapitola pojednává o svatbách a skládá se z rozhovorů s vyznavačem *Aluk Todolo* Tato' Dena' (hovoří zejména o tradičních obřadech) a s katolíkem Paulusem Pasangem Kananem (doplňuje jeho informace, avšak věnuje pozornost také současným křesťanským svatbám pořádaným v Tana Toraja).

2.1 Funerální rituály

Jen málokteré obřady mají tolik podob odvíjejících se od příslušnosti k etnické skupině, společenského postavení, náboženského vyznání, věku či někdy i pohlaví zesnulého jako funerální rituály. Obřady související se smrtí jsou v mnoha kulturách komplexnější než jiné obřady a v případě Toradžů, pro něž je charakteristický silný kult předků, to platí obzvláště. Pohřby byly u Toradžů odjakživa klasifikovány jako nejdůležitější rituály a tento statut si zachovávají dodnes. Jejich výsadní postavení se odvíjelo od skutečnosti, že vykonáním správného rituálu se duše zesnulého dostala na určené místo (do říše duší *puya* nebo do nebe – viz kap. 2.1.1), kde byla spokojena a neměla tedy potřebu negativně ovlivňovat životy svých příbuzných. Podle tradiční víry *Aluk Todolo* tedy jednoznačně existoval vzájemný vztah mezi duší zesnulého a pozůstalými. Křesťané dnes v existenci této korelace již nevěří, ale i tak nadále uspořádávají složité funerální rituály.

2.1.1 Duše po smrti

Vyznavači *Aluk Todolo* věřili, že po smrti člověka může jeho duše žít v závislosti na sociálním původu a vykonaných rituálech, při nichž se obětují buvoli a prasata, na třech místech: ve světě lidí mezi živými, v říši duší *puya* jakožto duše předků *To Membali Puang* nebo v nebi jako božstvo *deata*. V rámci *Aluk Todolo* se tradovalo se, že duše jedinců, za něž nebylo obětováno žádné zvíře, bloudí po světě a obtěžuje živé tak dlouho, dokud jeden z rodinných příslušníků nepřivede alespoň jedno zvíře k obětování. V toradžštině existuje rčení: *Tae'na ma'din dolamun punti tu to mate*. (Každý musí být pochován s vykonáním oběti.)¹⁸⁵ *Tominaa Tato' Dena'* mi však sdělil, že nemají-li příbuzní vůbec žádné prostředky, není v rozporu s filozofií *Aluk Todolo*, pokud nebožtíka jen umyjí, oblečou, zabalí do rohože a odnesou pohřbít do skalního otvoru vzniklého erozí.

Většina duší však po uspořádání řádného rituálu v pozemském světě *lino* vejde do říše duší *puya*, která je situována na jihu. Je to místo – sféra smrti, kam údajně mizí i všechny problémy a nemoci. Nooy-Palm uvádí, že se nachází jihozápadně od Tana Toraja mezi Kalosi a Enrekangem a lidské duše se tam po uskutečnění pohřebního rituálu dostanou dírou nebo tunelem v zemi.¹⁸⁶ Toradžové se domnívali, že duše člověka se na „onen svět“ dostane prostřednictvím duší obětovaných zvířat, proto jsou na pohřbech zabíjeni buvoli a prasata. Cestu do *puya* si představovali jako dlouhou a namáhavou a věřili, že duše je při ní vystavována různým zkouškám. Z těchto důvodů bylo důležité zemřelého na ni dobře vybavit. Toradžové se dříve domnívali, že čím více zvířat bude obětováno, tím více jejich duší bude „doprovázet“ duši mrtvého a tím snazší bude její putování. Nebožtík s sebou často dostával praktické předměty jako oděv, látku, do níž bylo zabaleno jeho tělo, různé cennosti, dále například talíř, hrneček, cigarety, betel a jiné věci, které měl za života v oblibě. V dřívějších dobách Toradžové pokládali za velmi důležité uspořádat funerální rituál, který splňoval pravidla stanovená pro pohřeb představitele dané sociální skupiny. Uskutečnil-li se obřad se všemi požadovanými náležitostmi, stvrdila se tím příslušnost zesnulého ke společenské vrstvě, ze které pocházel. To bylo velmi důležité, neboť nebožtík si do *puya* kromě hmotných statků odnášel i svůj status. Vzhledem k silnému kultu předků

¹⁸⁵ Paranoan 1994, s. 19.

¹⁸⁶ Nooy-Palm 1979, s. 112–113.

se u vyznavačů *Alukta* v chápání života a smrti objevovala jasná souvislost mezi klidným životem na zemi a spokojeností duše po smrti. Vykonáním požadovaného rituálu si pozůstali pro sebe zajistili bezpečí, radost a hojnost na zemi. Pokud však rodinní příslušníci zanedbali své povinnosti, údajně je pronásledovalo neštěstí. Dalším kritériem pro spokojenost duše i po smrti bylo vykonání tří základních úkolů ještě za života člověka. Každý měl zplodit potomka, chovat hospodářská zvířata a spravovat polnosti, což se odráží i v jedné z toradžských básní:

1. To naindanriki' lino

To natimbayo-bayo

Lolo' ri Puya

Inan tontong sae lako

2. Tang kuriamo medalle

Sola mekutu padang

Kukua angku mellolok

Angku mengkala' rambu tiku.

1. Jsme zde jen dočasně

Jsme stíny světa

Ve světě duší Puya

Je naše místo navěky

2. Snažím se vydělávat na živobytí

Abych mohl mít děti a vnuky

Bohatý, známý, vzpomínaný

V srdci každého člověka ¹⁸⁷

Podle *tominaa* Tato' Dena' se údajně říká, že v *puya* se setkáme se svými předky, kteří tam žijí velmi podobným životem jako my na zemi s tím rozdílem, že jsou dokonalejší než pozemšťané, a proto nikdy nechybují.¹⁸⁸ Toto tvrzení odpovídá výroku Van Gennepa, podle něhož i když má říše mrtvých v pojetí různých etnik

¹⁸⁷ Paranoan 1994, s. 12. Z indonéštiny přeložila Michaela Budiman.

¹⁸⁸ Tato' Dena' několikrát zdůraznil, že neví, zda informace, které mi podává o *puya*, jsou pravdivé. Podle něj je těžké o tomto místě hovořit, když ještě nezemřel.

odlišnou podobu, vždy připomíná náš reálný svět, avšak život v ní je zpravidla příjemnější.¹⁸⁹ V *puya* podle *tominaa* prý nemohou vařit, protože tam nemají oheň, a tak vždy čekají, až jejich potomci na zemi uspořádají nějaký obřad, při kterém se mohou najíst.

Podle *Aluk Todolo* se do nebe dostanou jen duše bohatých jedinců vznešeného původu. V případě nejvyšších šlechticů s titulem *Puang* (Bůh) zamíří rovnou ze světa lidí do nebe, aniž by navštívily *puya*. Duše ostatních šlechticů putují nejprve do *puya* a až odtamtud do nebe. Stane se tak ovšem jen tehdy, pokud tito lidé za života vykonali nejvyšší z rituálů *rambu tuka'* (rituály stoupajícího kouře) – slavnost *bua' kassale* a zároveň jim jejich děti uspořádaly nejvyšší pohřební rituál *rapasan*. Tímto obřadem se duše očistila a pokračovala z *puya* dále, až potom mohla vystoupat na horu Bamba Puang a odtud se vydat na nebeskou klenbu, aby se stala božstvem *deata*.¹⁹⁰

2.1.2 Zopatření těla po smrti

Podle *Aluk Todolo* se duše mohla vydat na cestu do *puya* až po obětování prvního zvířete, neboť až obřadem *makaru'dusan* (dosl. napnout duši směrem ke smrti), byl nebožtík prohlášen za mrtvého a od této chvíle se nazýval *to mate* (dosl. mrtvý člověk). Do té doby byl považován za nemocného neboli *to makula'* (dosl. horký člověk). Jeho příbuzní se podle toho k němu chovali, několikrát denně mu nosili jídlo a pití, někdy i cigarety či betel. I když moderní toradžští křesťané neradi tuto skutečnost přiznávají, někdy nosí mrtvým také symbolické porce jídla (alespoň jednou denně).

Vzhledem ke skutečnosti, že se Tana Toraja nachází v tropickém pásmu a mezi úmrtím a pohřbem v každém případě uplyne minimálně několik dní, ale často i několik měsíců nebo let, je nutné tělo bezprostředně po smrti umýt a mumifikovat. V současnosti se nejčastěji používá formalin,¹⁹¹ po jehož aplikaci se tělesná schránka

¹⁸⁹ Van Gennep 1997, s. 142.

¹⁹⁰ Dubovská 1973, s. 169 uvádí, že podle toradžské legendy se duše zesnulých vrací na lodích přes moře do původní země předků. Tato představa se vyskytuje i u jiných etnik která nebyla zasažena hinduistickým ani islámským vlivem.

¹⁹¹ Formalin je sloučenina formaldehydu a vody v poměru 4:6.

zpevní a vysuší. V takové podobě, konzistencí připomínající dřevo, může být tělo uchováno po dobu mnoha let. Formalin se vstříkne do všech jeho částí, zvláště do těch, které snadno podléhají rozkladu (oči, tváře, ústa a břišní dutina). Takto se zlikvidují veškeré bakterie a urychlí se proces vysychání tělesné schránky. Ke konzervaci zesnulého je zapotřebí přibližně 600 cm³ formalinu. Tento způsob mumifikace začali Torajové používat až koncem šedesátých let 20. století.¹⁹² Do té doby se tělo konzervovalo tradičním způsobem, člověk pověřený touto činností se nazýval *to mangalai bosu* (dosl. člověk, který odstraňuje zápach). Mumifikace probíhala za použití směsi výtažku nerozkvetlého květu arekové palmy, listu citrusovníku a listu stromu *jambu batu*.¹⁹³ Tyto tři složky se smíchaly a vylouhovaly ve vodě. Po umytí a za předčítání speciálních modliteb se tělo zesnulého potřelo tímto roztokem, čímž bylo zakonzervováno a nerozkládalo se. K odstranění zápachu a odhánění much se používaly listy mangovníku, z nichž jeden se položil na tělo nebožtíka a druhý se umístil pod dům. Někdy *to mangalai bosu* zachytil do části bambusu tekutinu, jež zesnulému vytékala při koupeli z nosu, aby tak redukoval zápach. Bambus potom uložil pod strom daleko od vesnice, aby k ní zápach nedolehl. Na udržování těla v dobrém stavu se podílel *to ma 'peulli'*, který měl za úkol sbírat červy, jež z něj vylézali. Ghozi Badrie uvádí, že podle jedné verze je potom vracel zpět, podle jiné je pak vkládal do bambusu, který každý večer vyhodil. V blízkosti zesnulého se pohyboval také *to ma 'pemali*, který dohlížel, aby nedošlo k porušení některého z rituálních zákazů stanovených *Aluk Todolo*.¹⁹⁴ (V dnešní době tělo mumifikují příbuzní, zemře-li však dotyčný v nemocnici, může se tohoto úkolu zhostit za jistou finanční odměnu i zdravotnický personál.) Po zakonzervování byl zesnulý oblečen do slavnostního oděvu a ozdoben šperky a doplňky, které nosil za života. Poté bylo jeho tělo zabaleno do speciální látky *pa 'tannun* utkané z vláken zelených trnů ananasovníku *pondan datu* (královský ananas). Tuto činnost měl na starosti *to mebalun* (člověk, který balí). Nakonec jej uložili na bambusovou konstrukci a odnesli do jižní části domu nazývané *sumbung*, kde zůstalo až do započetí pohřbu. Po celou dobu, kdy byl zesnulý uložen v domě, dělal mu společnost *to ma 'parandan* (člověk, který připravuje), vždy se jednalo o blízkého příbuzného jako například manželku, manžela či dítě. Tělo nebožtíka leželo ve stejné pozici, v

¹⁹² Ghozi Badrie 1997, s. 103.

¹⁹³ *Psidium guajava* – ovocný strom guajáva z čeledi myrtovitých.

¹⁹⁴ Ghozi Badrie 1997, s. 48–49 a 102.

jaké spali členové rodiny sdílející s ním místnost. Hlava byla obrácena na západ a nohy na východ, tento směr byl Toradži považován za linii života. V této poloze setrval dotyčný až do okamžiku, kdy byl přenesen do místnosti *sali*, prohlášen za mrtvého a umístěn tak, že jeho hlava směřovala na jih, pokládáný za oblast smrti, a nohy na sever. Také v současnosti je nebožtík uložen v domě, ale není již povinností rodinných příslušníků být stále u něj. Přesto většina rodin tento zvyk stále i dnes alespoň částečně dodržuje a každou noc spí v místnosti s nebožtíkem někdo z rodiny nebo ze sousedů.

Některé z těchto tradic se zachovávají dodnes, o čemž jsem se měla možnost osobně přesvědčit během svého terénního výzkumu, kdy jsem se zúčastnila příprav a posléze i pohřbu matky mého informanta – kněze Stanise. V průběhu čtyřměsíčních příprav jsem několikrát zavítala do přízemního moderního domu jeho rodiny v Kalolu, kde byla zesnulá Yohana Maria Sumbung uložena téměř osmnáct měsíců až do započatí pohřbu. Pokoj, ve kterém se nacházela zesnulá, na první pohled prozrazoval koexistenci dvou světů: křesťanského a toradžského (viz foto č. 11). Nebožka spočívala v otevřené rakvi (víko leželo vedle), přes kterou byla přehozena světlá průsvitná látka. Na sobě měla dlouhé bílé šaty, boty a rukavičky, dále brýle, náušnice, korálky, v sepnutých rukou svírala růženec a na břicho jí ležela kytice umělých květin. U rakve byl umístěn malý nízký stůl, na němž stál v mističce naplněné pískem křesťanský kříž, po obou stranách se nacházely svíčky a dva růžence. Na zemi ležela bible, několik dalších náboženských knih a obrázek Ježíše Krista. Za hlavou zesnulé dotvářela křesťanskou atmosféru její fotografie a několik košů s umělými květinami. Ostatní ozdoby jednoznačně odkazovaly na toradžskou kulturu. Stěny včetně stropu byly potaženy červenou látkou, na některých místech pokrytou úzkými pruhy světle hnědé tkaniny s různorodými geometrickými vzorci a toradžskými symboly, ale také s motivy každodenního života. Byly zde znázorněny lidské postavy vedoucí buvol, válečníci či muži nesoucí prasata na bambusových nosítkách. Na jednom místě byl z této látky vytvořen křesťanský kříž. Dále zdi zdobily také tradiční dýky *gayang*, ozdoby z korálků *kandaure* a *ambera*, jež byly rozprostřeny do tvaru připomínajícího slunce. O prolínání toradžské kultury a křesťanství svědčila také skutečnost, že ačkoliv se jednalo o rodinu, která jako jedna z prvních konvertovala ke katolictví, zesnulá byla uložena hlavou na západ, tak jak bylo zvykem mezi přívrženci *Alukta*.

2.1.3 Vliv společenského postavení zesnulého a finančních možností rodiny na charakter a délku trvání pohřbu

I když pro Toradžé smrt nikdy nepředstavovala úplný konec, neboť byla jen přechodem z jednoho stavu bytí do jiného, i tak nebylo lehké se s ní vypořádat. Právě období smutku, přípravy pohřbu a samotný funerální obřad dávaly rodinným příslušníkům dostatek času se s touto skutečností vyrovnat. Toradžové dříve dokonce tvrdili, že pokud by byl nebožtík pochován ihned po smrti, tato situace by u pozůstalých evokovala náhlý přilet jestřába, který chytí do pařátů svou kořist a v mžiku s ní navždy odlétne. Charakter pohřbu a délka jeho trvání byly vždy v souladu se společenským postavením zesnulého, což do jisté míry přetrvává i do současnosti. Oproti minulosti však kromě sociálního původu dnes hrají nezanedbatelnou roli i finanční možnosti rodiny. Jedná-li se o menší pohřeb, koná se zpravidla několik dní nebo týdnů od úmrtí, avšak větší obřady se pořádají až za několik měsíců či let. Hlavním důvodem je fakt, že pozůstalí potřebují k přípravě náročného funerálního rituálu dostatek času, aby mohli nashromáždit potřebné finance, uvědomit příbuzné a přichystat vše nezbytné. Delší časový odstup mezi smrtí a pohřbem tedy indikuje, že zesnulý byl příslušníkem vyšší vrstvy a že se bude jednat o velký pohřeb. Nemůže-li však rodina z ekonomických důvodů uspořádat tak velkolepý pohřeb, jaký by odpovídal statutu zesnulého, snaží se o jeho urychlení. Skromný rituál po dlouhé době od úmrtí by byl chápán jako zahanbující.

Tuto skutečnost mi potvrdil rozhovor s Juchrim Layuksugim, jehož otec Marthen Mala Layuksugi zemřel 8. února 2006 v Makassaru. Jeho pohřeb se na toradžské poměry konal velmi brzy – již ve dnech 17.–19. února 2006.

Rozhovor č. 4

J. L.:¹⁹⁵ A co se týče mého otce, byly to tři dni (*v případě mého otce se schůze¹⁹⁶ konala tři dni před započítím pohřbu*), protože to bylo značně náhlé, mám tím na mysli, že jsme pospíchali, tři dni předtím, než začal obřad, jsme měli schůzi.

M. B.: Proč jste pospíchali, proč jste ho chtěli pochovat rychle?

¹⁹⁵ Juchri Layuksugi.

¹⁹⁶ Jedná se o schůzi, na které se plánovaly záležitosti spojené s nadcházejícím pohřbem.

J. L.: Takto, chtěli jsme ho pochovat rychle, protože otec zemřel v Makassaru nebo jinými slovy v Ujung Pandangu¹⁹⁷ a my jsme se tam už modlili podle naší víry – protestantské církve, kde byl otec, neboli zesnulý, zaregistrován v Makassaru jako jeden z členů Gereja Toraja (Toradžská protestantská církev). Byl protestant a obřad tam už skončil, takže pak už jen zbývalo převézt tělo z Makassaru do Tana Toraja. A náhodou máme příbuzného, je to svázaný člověk (*je zaměstnán*), to znamená, že pracuje ve vládním sektoru, takže si nemůže vzít volno, kdy chce, to znamená, že není volný, protože jsou vázáni vládou, takže z toho důvodu... A za druhé, zcela upřímně, přiznávám a musím říct, že, no, kvůli ekonomické situaci, tak to je. [*Velmi jsem ocenila, že mi informant sdělil pravý důvod uspišení pohřbu, i když z výrazů, které volil, častého váhání a intonace jeho hlasu bylo poznat, že pro něj nebylo lehké o této skutečnosti hovořit.*] Protože čím déle je nebožtík nahoře v domě,¹⁹⁸ tím jsou větší výdaje, takže jsme to udělali co nejrychleji, protože, no, už jsem to řekl předtím, kvůli omezeným ekonomickým možnostem, no, zcela upřímně. I když ve skutečnosti bychom otce mohli pohřbít o mnoho dní později, nebo kdy bychom chtěli, to bychom mohli, v tom není problém, ve skutečnosti jen, no, kvůli ekonomickým problémům. [*Touto větou respondent vyjádřil skutečnost, že jeho otec pocházel z vyšší vrstvy, a tak by jeho pohřeb mohl trvat o několik dní déle a konat se až za několik měsíců nebo let. Avšak vzhledem k omezeným finančním možnostem rodiny se konal již devět dní po úmrtí a trval jen tři dni.*] Urychlili jsme to, protože v Makassaru jsme už utratili mnoho peněz. Jak by bylo možné ještě dlouho odkládat pohřeb v Toraja? To by byla ještě větší finanční zátěž.

Z rozhovoru jasně vyplývá, že syn se cítil provinile, neboť rodina nebyla schopna uspořádat větší pohřeb, který by byl v souladu se sociálním původem zesnulého. Věděla jsem, že během obřadu bylo obětováno sedm buvolů, ale množstvím zabitých prasat jsem si nebyla jistá.

Rozhovor č. 5

M. B.: A kolik prasat bylo asi zabito?

¹⁹⁷ V letech 1971 až 1999 nesl Makassar oficiální název Ujung Pandang.

¹⁹⁸ Užití výrazu „nahoře v domě“ je pozůstatek z doby, kdy stály všechny toradžské domy na kůlech.

J. L.:¹⁹⁹ Hm, to vlastně nemůžu (*spočítat*)..., kdyby Miša (*kdybyste*)... Tu knihu s poznámkami mám u sebe, tam je to napsáno...²⁰⁰

M. B.: Ale přibližně?

J. L.: Protože ne příliš, no tak jsme ani ne příliš, no, museli jsme brát do úvahy... ekonomický faktor, plýtvání (*je to plýtvání*)... [*Několik vteřin zcela mlčí.*] Kolem padesáti.

M. B.: To je dost, padesát to je opravdu hodně.

Z verbálního i nonverbálního projevu respondenta bylo zřetelně poznat, že se cítí zahanben a není mu příjemné o této skutečnosti hovořit. V současnosti nezřídka dochází i k opačné situaci, kdy potomci otroků nebo představitelů nižších vrstev nabyli dostatečného majetku k uspořádání pohřbu hodného šlechtice. Mnozí z nich odešli mimo území Tana Toraja a zbohatli například prací pro nadnárodní těžařské společnosti nebo ropné rafinerie na Kalimantanu, případně se z nich stali úspěšní právníci, lékaři či inženýři působící nejčastěji na Jávě. Mají sice finance, ale podle pravidel předků, která do velké míry přetrvávají i do dnešní doby, nemají právo na honosný obřad. Pro takovou eventualitu neexistuje univerzální řešení, každý případ je hodnocen individuálně. Determinujícími faktory jsou zejména konkrétní území Tana Toraja, kde bude pohřeb uskutečněn, a potom také názor místních autorit zodpovědných za pořádání pohřbu.²⁰¹ Pokud chce rodina uspořádat rituál, na který by podle dřívějších pravidel zohledňujících společenskou příslušnost zesnulý neměl nárok, často se situace vyřeší kompromisem. Pozůstalí mohou zabít více buvolů a prasat, avšak musí dodržet počet dnů předepsaný jejich sociální vrstvě. Někdy se stává, že movití jedinci pocházející z nižších vrstev ani neusilují o pořádání velkolepého pohřbu, neboť jsou si vědomi, že by se kvůli svému požadavku stali terčem posměchu celého okolí.

Lze tedy říci, že funerální rituály Toradžů slouží na jedné straně k upevnování společenského statutu a zachování sociálních tříd, na druhé straně jako nástroj k zvyšování sociální prestiže. Podle některých respondentů jsou příslušníci vyšších vrstev nyní chudší než v dřívějších dobách, neboť částky, které musí vynaložit na

¹⁹⁹ Juchri Layuksugi.

²⁰⁰ Při každém pohřbu se kvůli placení daní z obětovaných zvířat eviduje jejich přesný počet.

²⁰¹ Jak bylo popsáno již dříve, vliv sociální stratifikace přetrvává spíše na jihu Tana Toraja (oblast Tallulembangna), a proto je zde uspořádání velkého pohřbu potomky představitelů nižších tříd méně přípustné než na severu v oblasti Sa'dan.

obřady, se stále zvyšují. Do jisté míry jsou také nuceni soupeřit s představiteli nižších vrstev, kteří zbohatli a snaží se jim v tomto směru vyrovnat. Situace, kdy šlechtici nebudou mít dost prostředků k pořádání nákladných rituálů a naopak nižší třída bude disponovat kapitálem, ale nebude jí dovoleno organizovat velkolepé pohřby, se může stát potenciálním zdrojem sociálního konfliktu. Velmi často dochází k tomu, že šlechtici, kteří vlastní polnosti, ale nemají dostatečné finance, si v obavách, že by uspořádáním méně nákladného pohřbu utrpěla jejich reputace, zapůjčí od představitelů nižší třídy buvola a do zástavy jim dají svá pole. Do doby, než šlechtic buvola vrátí, polnost obhospodařuje a úrodu sklízí jeho dočasný držitel. Takto získané plodiny jsou vlastně „úrokem“ za zapůjčení zvířete. Tento systém funguje už po desetiletí a vždy vyhovoval oběma stranám, v současné době se však zdá, že v důsledku mnohých společenských změn brzy zanikne, a tím mohou být do jisté míry ohroženy pohřby méně majetných šlechticů. Pole odjakživa vlastnilo dohromady několik příbuzných, i z toho důvodu jej nikdo nemohl prodat, neboť ve skutečnosti mu z něj patřila jen část. Bylo zvykem, že potřeboval-li jeden z příbuzných pole zastavit, ostatní spoluvlastníci s tím zpravidla souhlasili, neboť věděli, že se příště sami mohou dostat do podobné situace. V dnešní době je polnost často rozdělena na samostatné části a jejich majitelé s nimi libovolně nakládají dle vlastní potřeby. Nový dočasný držitel tak oproti minulosti získává jen určitý díl plochy, čímž se redukuje i výnos. Pro představitele střední třídy začíná být výhodnější uložit peníze do banky, než je investovat do koupě a zapůjčení buvola. Tato moderní instituce jim totiž zaručuje možnost kdykoliv své finance získat zpět, navíc zúročené bez jakékoliv námahy.

Postoj jednotlivých rodinných příslušníků k pohřbům se obecně liší v závislosti na místě jejich bydliště. Jedinci žijící v Tana Toraja většinou trvají na tom, aby bylo obětováno mnoho zvířat a pohřeb zahrnoval co nejvíce tradičních prvků, které ovšem nejsou – podle jejich výkladu – v rozporu s křesťanstvím. Ačkoliv by to mnozí z nich nepřiznali, zorganizování velkého pohřbu je prestižní záležitostí zaručující respekt celého okolí. Toradžové žijící mimo Tana Toraja se naopak zpravidla snaží, aby byl počet obětovaných zvířat co nejmenší. Vzhledem k tomu, že žijí v jiné oblasti, záležitosti související s místním společenským postavením je příliš nezajímají. Na druhé straně je zřejmé, že toradžské rituály mohou v daném rozsahu existovat právě díky jejich významné finanční podpoře. Honosný pohřeb je pro Toradže prioritou, a proto většina z nich neváhá vynaložit veškeré finance na uspořádání takového obřadu svým nejbližším zesnulým. Toto počínání vždy ospravedlňují svým „toradžstvím“.

V daném kontextu působilo překvapivě, když *tominaa* Tato' Dena' během jednoho rozhovoru racionálně konstatoval, že lidé by měli zacházet s penězi opatrně a neutratit je všechny za pohřby.

Rozhovor č. 6

M. B.: Myslíte, že je správné utratit tolik peněz za pohřby?

T. D.:²⁰² Obvykle je to takto, nerozházejme majetek. Má mnoho využití, mnoho účelů, použijme ho k rozvoji. Natožpak v dnešním moderním světě, vydaje za děti. Můžeme si založit živnost, koupit pole a jiné (*nebo udělat něco jiného*). Dokonce obdělávat půdu, která je ještě volná v trans oblastech.²⁰³ Takže to je dobré, že. Kapitál na živnost, kapitál na vzdělání, kapitál na obchod a jiné, (*můžeme*) si založit projekt a udělat jiné další věci.

Je paradoxní, že vyznavač *Aluk Todolo* má k organizování nákladných pohřbů racionálnější přístup než moderní toradžští křesťané, pro které je pořádání honosných obřadů především otázkou prestiže.

2.1.4 Místo konání pohřebního obřadu a doprovodné rituály

Pohřeb se koná vždy v okolí domu rodiny zesnulého a u větších obřadů také na prostranství *rante*, jež bylo tradičně součástí vesnice, avšak dnes se často jedná o soukromý pozemek nacházející se v bezprostřední blízkosti domu, u něž se obřad pořádá. I když má každý prostor svá specifika, jisté funerální atributy nesmí nikde chybět. Jedná-li se o menší pohřeb, okolo domu jsou pro hosty nainstalovány alespoň tribuny z bambusu a dřeva ozdobené látkou s toradžskými motivy. V případě pořádání rituálu příslušníka šlechty je příprava daleko náročnější. Na místě konání obřadu se postaví dřevěná věž *lakkian*, na které během pohřbu

²⁰² Tato' Dena'.

²⁰³ Výrazem *trans oblasti* měl *tominaa* na mysli místa, která jsou spojena s programem transmigrace. Toto opatření zavedla již počátkem 19. století nizozemská koloniální vláda a po 2. světové válce v jeho realizaci pokračovala i vláda indonéská. V malé míře dochází k transmigraci i v dnešní době. Jedná se o program spojený s přesídlováním obyvatel především z hustě obydlených oblastí Jávy, ale také Bali a Madury do řídko osídlených oblastí především na ostrovech Papua, Kalimantan, Sumatra nebo Sulawesi. Hlavním záměrem bylo zredukovat chudobu a přelidněnost na tehdy přibližně devadesáti milionové Jávě tím, že tamním obyvatelům byla nabídnuta práce v místech s nízkou koncentrací populace a nedostatkem pracovních sil. Kritici však tvrdí, že se vláda tímto snažila „pojavněštit“ místní obyvatelstvo a oslabit možné separatistické tendence ve zmíněných lokalitách.

spočívá po dobu několika dnů rakev se zesnulým. Po pohřbu se tato věž nesmí zbourat, nýbrž se musí nechat na místě, aby se časem sama rozpadla.

Dalšími nezbytnými budovami jsou tribuna k vítání hostů a mnoho dalších k jejich usazení. Všechny tyto přístřešky jsou postaveny z bambusu a dřeva a na jejich realizaci se podílí několik vesnic, s nimiž byl zesnulý nějakým způsobem spojen (např. místo, kde se narodil, kde žil, odkud pocházeli jeho rodiče i partner, lokalita, kde působil atd.). Podílet se na přípravách takového pohřbu je pro ně poctou. Kdyby muži z těchto vesnic nebyli vyzváni k účasti, cítili by se dotčeni, neboť by to svědčilo o tom, že nejsou pokládáni „za rodinu“. Potřebný materiál (především bambus a dřevo) zajistí příbuzní zesnulého, kteří také pracujícím mužům poskytnou jídlo, palmové víno a cigarety. Po skončení obřadu mohou být tribuny rozebrány, dřevo a bambus vesničané použijí například na vaření nebo k stavbě chlívků pro drůbež, prasata či buvoly.

Mezi hosty, jimž jsou tribuny určeny, patří široké příbuzenstvo (tradiční toradžské rodiny měly okolo deseti dětí), přátelé, i vesničané z lokalit, se kterými byl zesnulý během života spjat. Skupiny přinášejí dary v podobě buvolů a prasat, někdy se jedná i o rýži nebo jiné plodiny. Když později zemře někdo v rodině dárce, role se vymění, dřívější obdarovaní tak vyrovnají „dluh“. Předpokládá se, že darované zvíře bude přibližně hodnotově odpovídat dříve obdrženému zvířeti. Vzhledem k tomu, že doba mezi pohřby může být poměrně dlouhá, existuje kniha, do níž se veškeré údaje o daru zaznamenávají. V případě darovaných buvolů se nabízí ještě jeden způsob zachování informací o jeho parametrech a kvalitě. Rodina, jež zvíře obdržela, si po jeho porážce vystaví buvolí rohy na přední straně domu. I po mnoha letech se tak snadno porovnají obě zvířata. Ti, kteří budou buvola „vracet“, jsou si této skutečnosti vědomi, a tak raději koupí zvíře stejně velké či ještě větší, než aby se stali předmětem pomluv.

Na prostranství *rante* nesmí chybět *simbuang batu* (kamenný *simbuang*). Jedná se o kamenné stély z vápence či andezitu vytesané do tvaru kvádrů nebo nalezené v přírodě (v tom případě jsou většinou válcovité – viz. foto č. 2), které sem pro tuto příležitost přivezou. V mnoha kulturách byly chápány jako posvátné kultovní předměty. *Simbuangy* u Toradžů vypovídají o vznešeném původu zesnulého – čím je obřad složitější a delší, tím jsou tyto stély větší a vyšší.

Dalším nezbytným atributem na pohřbu šlechticů jsou *simbuang kayu* (dřevěné *simbuangy*). Jedná se o vzrostlé stromy, které jsou vyvráceny a poté převezeny na

prostranství *rante*, kde jsou zasazeny do země. Po skončení pohřbu jsou ponechány na místě, kde poté zpravidla časem odumrou. Během pohřbu jsou k *simbuang batu* i *simbuang kayu* přivazováni buvoli, které tu pak zabíjí, i když převážná část těchto zvířat je usmrcena na prostranství mezi domem *tongkonanem* a sýpkami.

V blízkosti *simbuangů* se vztyčuje dřevěná věž *bala'kaan* (po skončení pohřbu se stejně tak jako věž *lakkian* nesmí rozebrat), ze které se hází rozporcované maso z buvolů (viz foto č. 22). Tento zvyk se nazývá *ma'popendeme* a byl vždy součástí pohřebních obřadů šlechticů. Nooy-Palm uvádí, že při tomto aktu stával na *bala'kaan* obřadník *tominaa*, který recitoval modlitby.²⁰⁴ V současnosti na této věži stojí zpravidla dva nebo tři muži (obvykle se už nejedná o *tominaa*), kteří nejprve vyvolávají jména předků, již v minulosti zastávali společensky významné pozice (někdy se však jedná i o mytické postavy) a hází na zem maso. Ti, kteří se domnívají, že jsou potomky těchto osob, se na něj vrhají, obvykle se jedná o malé chlapce (viz foto č. 23), kteří svým chováním baví všechny zúčastněné. Poté jsou přidělovány větší kusy masa významným (žijícím) osobám a místním autoritám. Maso si vesničané odnesou a uvaří až doma.

Maso je později také rozdělováno na prostranství u domu *tongkonanu* (viz foto č. 20), tomuto dělení se říká *mantaa*. Svůj příděl dostávají podle sociální příslušnosti všichni vesničané, kteří se na přípravě a organizaci pohřbu podílejí. Největší kusy obdrží ještě i v současnosti potomci šlechticů, nejmenší potomci otroků. Katolická církev s tímto zvykem, který reflektuje společenskou nerovnost, nesouhlasí, ale uvědomuje si, že není reálné jej zakázat. Proto se uchyluje ke zvláštní taktice, snaží se, aby byly části masa pro šlechtice čím dál tím menší a naopak pro svobodné obyvatelstvo a bývalé otroky čím dál tím větší. Předpokládá, že tímto opatřením dosáhne stavu, kdy za několik let budou všichni dostávat přibližně stejně velké kusy masa.²⁰⁵ Přidělování masa tradičním způsobem však mělo svou logiku, šlechtici dostávali největší kusy masa, neboť také museli mnohem více obětovat, navíc ze zabitých zvířat zajišťovali potravu i pro chudé. Toradžové tento sociální aspekt pohřbů dodnes zdůrazňují, tvrdí, že neexistuje žádná jiná společnost, ve které by chudí mohli jíst tolik nemajetní Toradžové. Zabíjení velkého počtu zvířat bylo obranným mechanismem společnosti

²⁰⁴ Nooy-Palm 1979, s. 76.

²⁰⁵ Kněz John Manta', květen 2006.

proti kumulaci přílišného bohatství – nabytý majetek šlechticů byl při funerálních rituálech v podobě rozdaného masa ze zabitých zvířat redistribuován.

Větší pohřby odjakživa doprovázely buvolí a kohoutí zápasy, tanec a zpěvy či zápasy *sisemba*, které se provozovaly podle přesných pravidel, dnes je však jejich praktikování mnohem volnější. Jak již bylo uvedeno dříve, například buvolí zápasy se mohly konat až na pohřbech, které trvaly déle než pět dní, *badong* se tančil v rámci rituálů trvajících alespoň tři dni. Provozování buvolích a kohoutích zápasů je dnes poměrně problematické, neboť sází-li se při nich, jsou klasifikovány jako hazard, který je v Indonésii protizákonný.

Neodmyslitelnou součástí pohřbů je také tanec, na pohřebních obřadech šlechticů se nejčastěji tancuje *badong*. Tanečníci a tanečnice si stoupnou do kruhu otočení čelem k sobě, drží se za ruce, lehce pohupují těly, pomalu ukračují do strany a zpívají. Texty pojednávají o životě zesnulého od narození do smrti, o jeho pohřbu i cestě jeho duše opouštějící svět lidí. Marampa' uvádí příklad takové písně.²⁰⁶

Tu to natampa deata
Malemo naturu' gaun
Naempa empa salebu'
Sau'ingkokna batara
Denmo gai'na tangmamma'
Tang urra'ban bulu mata.

Člověk, který byl stvořen Bohem
Odchází teď s rosou
Je vítán mraky
Míří na kraj nebeské klenby
Zůstaly po něm plody jeho usilovné práce
Však také nikdy nezamhouřil oka

Badong byl původně chápán jako modlitba za to, aby duše zesnulého dorazila v pořádku na „onen“ svět, zároveň byl i prosbou, aby se živým i nadále dostávalo božího požehnání.

²⁰⁶ Marampa' (*Mengenal Toraja*), s. 99. Z indonéštiny přeložila Michaela Budiman.

Tominaa Toto' Dena' zdůraznil, že *badong* se mohl tancovat až po obětování prvního buvola, až ve chvíli, kdy byl nebožtík pokládán za rituálně mrtvého. Podívoval se nad případem, kdy křesťané tancovali *badong* v domě, kde se nacházel zesnulý člověk, který měl být pohřben až za několik měsíců.²⁰⁷ Křesťanská církev tancování *badongu* povoluje, ale jen za předpokladu, že zúčastnění změni text a účel tance, aby nemohl být jakkoliv spojován s *Aluk Todolo*. Kobong a kolektiv uvádí: „Oplakávejte mrtvého, zpívejte pohřební písně, tancujte pohřební tance, to není hřích, pokud však mrtvého nevyzdvihnete na místo vedle Boha nebo nad něj. Nevkládejte svou víru do duší mrtvých lidí, jako kdyby nám mohli dát požehnání. Požehnání a štěstí k nám přicházejí jen z božích rukou. Avšak nepoužívejte pohřební písně bezvěrců. Změňte slova písní, dejte jim křesťanský význam a chvalte jméno boží.“²⁰⁸

Další tanec sloužící k vítání hostů se nazývá *ma'randing*. V dřívějších dobách se tancoval při příležitosti odchodu mužů do boje i při jejich návratu domů. Předvádějí jej většinou dva až tři starší muži, ale může jich být i více. V rukou drží štíty a na hlavách mají mosazné rohy. K stejnému účelu slouží také *katia* (viz foto č. 13). Tancují jej pouze ženy, které jsou oblečené do tradičního stejnokroje skládajícího se z jednobarevné dlouhé sukně a halenky s úzkými polodlouhými rukávy a typickým špičatým výstřihem. Na hlavě mají vysoké klobouky *sa'pi* a na horní části těla uvázané ozdoby *kandaure*. *Katia* se předvádí ve chvíli, kdy jsou příchozí již usazeni na podlaze tribuny a kouří nabízené cigarety, žvýkají betel nebo cucají bonbony (vítání hostů – viz kap. 2.1.5).

Součástí funerálních rituálů jsou i zpěvy smutečních písní doprovázené hrou na flétnu *pasauling*. Dalším hudebním prvkem je takzvaná *musik bambu* (bambusová hudba). Skupinka zpravidla třiceti malých chlapců hraje pod vedením dirigenta na dechové nástroje vyrobené z bambusu. Nejedná se však o původní toradžskou hudbu, nýbrž o kulturní element importovaný ze Severního Sulawesi. Je tedy pochopitelné, že v dřívějších dobách *musik bambu* nebyla součástí funerálních rituálů.

²⁰⁷ Několik týdnů před tímto rozhovorem mi jeden muž o této události vyprávěl. Lidé se prý scházeli každou středu v domě a tancovali *badong*. Je pozoruhodné, že přestože se tento informant pokládal za vyznavače *Alukta*, těchto setkání se také účastnil.

²⁰⁸ Kobong a kolektiv 1992, s. 140. Autor v originálu uvádí, že se jedná o takzvané písně *balas-balasan*. *Balas-balasan* (ind.) – vzájemně si odpovídají. Jsou to zpěvy, při nichž se zúčastnění rozdělí do dvou skupin a svým zpěvem si vzájemně odpovídají. Tyto rady pochází z přílohy s názvem „Pravidla adatu pro křesťany“. Jedná se o doporučení, jak být zároveň dobrým Toradžou i protestantem (tuto knihu totiž vydala Gereja Toraja neboli Toradžská protestantská církev).

Během pohřbů (a dříve také při obřadech oslavujících konec sklizně) je k vidění i tradiční toradžský sport *sisemba*. Jedná se o zvláštní druh zápasu, při němž proti sobě obvykle bojují dva páry mladíků.²⁰⁹ Účelem je co nejdříve pomocí kopání nohou srazit pár protivníků k zemi, používání rukou je zakázané.²¹⁰

Mezi tance, se kterými se dnes již téměř nesetkáváme, se řadí *pa'papangan* tancovaný mladými dívkami při vítání hostů. Jejich ladné pohyby doprovázela hra na flétnu a smuteční písně *pa'marakka*. Další tanec – *ma'dondi* nápadně připomíná *badong*, dokonce i texty písní se shodují, rozdíl spočívá v odlišném rytmu. *Memanna* se tančil dříve pouze na pohřbu zavražděného člověka. Tanečníci (výhradně muži) vyhlíželi zlověstně, na sobě měli oděv z roztrhaných pletených rohoží, kolem hlavy ovázaná stébla trávy. Jejich zbraně byly vyrobeny z bambusu, štítů z kmene arekové palmy nebo kůry kmene banánovníku. Odříkáváním děsivých slov tanečníci uvalili kletbu na vraha.²¹¹

2.1.5 Popis konkrétního katolického pohřbu Yohany Marie Sumbung

V následující části popíši konkrétní pohřeb Yohany Marie Sumbung, který se konal 5.–12. května 2006 v okolí tradičního domu *tongkonanu* v To' Pao v oblasti Sangalla'. Zesnulá byla matkou kněze Stanise – jednoho z mých hlavních informantů, a tak jsem měla možnost sledovat nejen celý pohřeb, ale i jeho několikaměsíční přípravy.

Yohana Maria Sumbung se narodila 1. prosince 1925 v Sangalla' a zemřela 19. prosince 2004 v Makassaru, odkud byla o dva dny později převezena do domu v Kalolu v Tana Toraja, kde její tělo spočívalo až do započetí pohřbu, t.j. šestnáct měsíců. V roce 1942 se provdala za Felixe Dammena (zemřel v roce 2002), který byl významnou místní autoritou a zásadním způsobem se podílel na šíření vzdělání a katolictví v Tana Toraja již od čtyřicátých let

²⁰⁹ Muži tvořící pár mají k sobě přivázané ruce v oblasti zápěstí (pravá ruka jednoho z nich je spojena s levou rukou druhého).

²¹⁰ *Tominaa* Tato' Dena' mi sdělil, že sport *sisemba* dříve plnil i funkci bojového umění. Byl-li jedinec v *sisemba* zběhlý, častokrát přemohl protivníka zápasícího s mečem. Základním pravidlem dodnes zůstává, že spadne-li soupeř na zem, je zakázané na něj šlapat nebo do něj kopat. Vedle *sisemba* existoval další tradiční sport *sibamba* (provozovaný vždy po sklizni). Muži se při něm šlehali žebry palmových listů, avšak pouze do spodní části těla, neboť útočit na hlavu bylo zapovězené. Nizozemci *sibamba* zakázali, a tak tento sport zcela zanikl. Podle *tominaa* není v současnosti dovolené provozovat ani *sisemba*, avšak i tak je možné jej občas vidět.

²¹¹ Marampa' (*Mengenal Toraja*), s. 51 a 100–101.

dvacátého století. Všeobecně se tudíž očekávalo, že významná katolická rodina, ve které je navíc jeden syn katolickým knězem a jedna dcera řádovou sestrou, půjde příkladem a uspořádá zesnulé matce i přes její šlechtický původ co nejskromnější obřad zanedlouho po její smrti. Ve skutečnosti tomu však bylo naopak, pohřeb Yohany Marie Sumbung byl ze všech, jichž jsem měla možnost se zúčastnit, nejhonosnější a zahrnoval mnoho prvků z původních funerálních rituálů.

Popis lokality v To' Pao

Na místě pohřbu v To' Pao stál *tongkonan*, k jehož východní straně byl z kapacitních důvodů přistaven zcela nový dřevěný dům. Naproti stálo pět sýpek, na západ od nich věž *lakkian*, na které po dobu čtyř dní spočívala rakev se zesnulou. Směrem na východ byla vybudována tribuna k vítání hostů a za ní mnoho dalších k jejich usazení. Na tomto místě ohraničeném ze všech světových stran budovami, byla zabita většina zvířat. Na severovýchod od něj se nacházelo prostranství *rante*, na které bylo přivezeno celkem sedm *simbuang batu* (kamenné *simbuangy*) a *simbuang kayu* (dřevěné *simbuangy*) jako *ambiri*,²¹² *buangin* (*Casuarina equisetifolia* – přesličník přesličkolistý), *kalosi* (*Areca catechu* L. – palma areková) a *induk* (*Arenga saccharifera* – cukrová palma). V blízkosti *simbuangů* stála dřevěná věž *bala'kaan*, ze které se házelo rozporcované maso.

Doprovodné aktivity na pohřbu v To' Pao

Tanec *badong* předváděli v To' Pao ve dne jak profesionálové (pouze muži) v černých stejnokrojích, kteří dostali zapláceno, tak i rodinní příslušníci a hosté (muži i ženy), kteří jej tančili v pozdních hodinách. Večerní *badong* byl zajímavější a emotivnější, muži při něm popíjeli palmové víno a kouřili, v jednu chvíli se kruh pomyslně rozdělil na dvě části, z nichž vždy zpívala jen jedna polovina, po několika vteřinách jí zpěvem odpověděla druhá. Na začátku každého průvodu hostitelů kráčeli dva hráči na flétny *pasauling* doprovázeni dvěma zpěvačkami smutečních písní. Dalším hudebním doprovodem byla *musik bambu* (bambusová hudba) v provedení orchestru sestávajícího z asi třiceti malých chlapců. Tradiční boj *sisemba'* předvedly v To' Pao neobvykle ženy, které aniž by utvořily dvojice, začaly do sebe spontánně kopat za souhlasného pokřiku ostatních hostů.

²¹² Kněz Stanis mi sdělil, že se jedná o strom podobný cukrové palmě. Nooy-Palm (1986, s. 352 a 360) uvádí názvy *ampiri* nebo *lampiri* a tento strom definuje jako pseudo cukrovou palmu.

Přípravy a průběh pohřbu

Úterý 20. února 2006

Má první návštěva místa konání pohřbu v To' Pao a domu v Kalolu.

V To' Pao se začíná stavět dřevěný dům vedle tradičního domu *tongkonanu*. Před ním jsou na kupách složena několikametrová stébla bambusu (určená ke stavbě tribun), jinak nic nenasvědčuje tomu, že se zde zanedlouho bude pořádat pohřeb, jehož se účastní několik tisíc návštěvníků. Poprvé jsem navštívila také dům v Kalolu, kde byla uložena rakev se zesnulou.

Čtvrtek 23. března 2006

Nákup buvolů.

Odpoledne jsme s knězem Stanisem na trhu v Bolu zakoupili pět buvolů. Zvířata byla později odvezena nákladním autem k domu jednoho z příbuzných a uvázána v nedalekém bambusovém háji.

Pátek 14. dubna 2006

Přenesení zesulé z původní rakve do nové.

Na tento den připadl Velký pátek. Po mši v kostele se přibližně sedmdesát lidí sešlo v domě, v němž se nacházela rakev se zesnulou. Poté, co se všichni usadili na zemi a vypili nabídnutou kávu (jedná se o velmi oblíbený nápoj, který Toradžové konzumují v průběhu celého dne), bylo setkání zahájeno modlitbou, kterou vedl kněz John. Pak přečetl několik příběhů z bible a spolu s ostatními přítomnými se modlil a zpíval. Celkový křesťanský dojem umocňoval malý stoleček uprostřed místnosti, na němž stál kříž a dvě svíčky. Asi po hodině kněz přešel do vedlejší místnosti, ve které ležela zesnulá. Tam naopak převládala „toradžská“ atmosféra.²¹³ Rakev byla obklopena asi deseti starými ženami, které hlasitě vzlykaly. Po krátké modlitbě kněz pokropil svěcenou vodou připravenou novou rakev, do níž byla nebožka posléze přeložena. Po večeri se projednávala podoba nadcházejícího pohřbu. Staří muži k názornému výkladu používali bambusové tyčinky (viz foto č. 38). Asi po dvou hodinách bylo setkání ukončeno závěrečnou modlitbou, kterou opět vedl kněz John Manta'. V dřívějších dobách bylo zvykem, že se před zahájením samotného pohřbu sešli

²¹³ Jak již bylo uvedeno dříve, všechny zdi byly potaženy červenou látkou, na níž visely četné ozdoby.

nejbližší rodinní příslušníci (vdova nebo vdovec, děti a sourozenci zesnulého společně s *tominaaa*) a projednávali záležitosti související s dělením majetku. Každý z nich musel oznámit, kolik buvolů zajistí k obětování. Podle jejich počtu a kvality pak získal odpovídající část dědictví. Tento unikátní systém dělení zděděného jmění se nazývá *ma'tallang*.

Pondělí 17. dubna 2006

Přenesení rakve z domu v Kalolu do *tongkonanu* v To' Pao.

Před domem byly postaveny prosté dočasné přístřešky, které se skládaly z dřevěné podlahy (pokryté rohožemi) a bambusových sloupů umožňujících nainstalování jednoduché střechy z plachtoviny, jež chránila hosty před prudkým sluncem. Před domem mezitím asi šest žen bouchalo bambusovými tyčemi (jedná se o cca 1–1,5 m dlouhá bambusová dřevitá stébla) do *issongu*.²¹⁴ Na tomto prostranství se za přítomnosti asi dvou set hostů konala mše. Po jejím skončení se vypravil průvod s rakví a několika buvolů do To' Paa. Rakev zde byla umístěna do pokoje v tradičním domě *tongkonanu*, jehož výzdoba byla velmi podobná výzdobě v domě v Kalolu.

Čtvrtek 27. dubna 2006

Příprava kamenných stél *simbuangů*.

Společně s knězem Stanisem jsem zavítala do lomu v oblasti Durian Gote, kde přibližně deset mužů připravovalo *simbuangy*. Na místo jsme dorazili, když už byly kameny vylomeny ze skály a muži se je pomocí kladky a trojnožky z bambusových tyčí snažili přemístit na nákladní auto. Po několika hodinách namáhavé práce byly *simbuangy* převezeny do To' Paa, kde již vrcholily přípravy na pohřeb a většina tribun pro hosty byla téměř dokončena. Od dvacáté hodin se v *tongkonanu* konalo další setkání doprovázené modlitbami, kterého se zúčastnilo asi padesát pět lidí. Svým charakterem odpovídalo schůzce pořádané 14. dubna. Opět byla projednávána podoba pohřbu, diskutovalo se o počtu obětovaných buvolů a dalších záležitostech spojených s nadcházejícím obřadem.

²¹⁴ *Issong* (tor.) – dřevěné koryto určené k vytloukání zrn z rýžových klasů. Této činnosti se toradžsky říká *ma'lambuk*, což znamená vytloukat. Při pohřbu je však koryto většinou prázdné, jen jednou jsem viděla, že v něm byly klasy. Zvuky doprovázející vytloukání jsou vlastně jakousi formou hudby. I když jsem se mnohokrát tázala na původ a význam tohoto zvyku, dozvěděla jsem se pouze to, že v současné době je chápán jako projev úcty k přítomným hostům. Několik informantů mi sdělilo, že *ma'lambuk* dříve vykonávaly především otrokyně. *Tominaa* Tato' Dena' toto tvrzení však zcela popřel.

Pátek 5. května 2006

První den pohřbu. Dokončování posledních příprav a zabití prvního buvola. Tímto dnem oficiálně začal pohřeb, neboť v odpoledních hodinách byl před *tongkonanem* zabit první buvol. Jak bylo zmíněno již dříve, v minulosti byl zesnulý pokládán za mrtvého až od tohoto okamžiku. Později téhož dne bylo obětováno ještě jedno zvíře. Muži (cca dvě stě osob), kteří se podíleli na veškerých přípravách, od rána dokončovali poslední nezbytnosti, někteří upravovali tribunu k vítání hostů, jiní hloubili díry k zasazení *simbuangů*, či osekávali větve ze stromů, které byly následující den zasazeny do země. Před domem několik žen provádělo vytloukání *ma'lambuk*, na tomto prostranství a na přilehlém *rante* se nacházelo přibližně čtrnáct buvolů, kteří měli dodat obřadu na okázalosti. Někteří z nich začali nečekaně mezi sebou bojovat a způsobili tím mírný chaos. V sedmnácti hodin se na místě konala takzvaná zahajovací modlitba.

Sobota 6. května 2006

Druhý den pohřbu. Přenesení zesulé z *tongkonanu* do sýpky. Brzy ráno byly na svahu vztyčeny kamenné *simbuangy* (viz foto č. 15) i stromy *ambiri*, *buangin*, *kalosi*, a *induk*. Stěžejní osobou při tomto rituálu byl kněz John, který byl oblečen do alby se štólou, za pasem měl toradžskou dýku a v ruce držel bibli (viz foto č. 14). Nejprve se pomodlil u *simbuangů* a pokropil je svčenu vodou, stejný úkon vzápětí zopakoval s buvoly. Jen těžko by se hledal obraz, který by vizuálně lépe reprezentoval koexistenci autochtonní toradžské kultury s nově přijatým křesťanstvím. Po skončení tohoto obřadu se někteří muži podíleli na dostavění dřevěné věže *bala'kaan*, u níž byl v odpoledních hodinách obětován jeden buvol (toho dne byli zabiti celkem dva).²¹⁵ Dalším významným krokem bylo přenesení rakve z *tongkonanu* do sýpky. V místnosti, kde spočívala, se shromáždili převážně děti, vnoučata a sourozenci zesulé. Po modlitbě mnozí z nich přistoupili k nohám nebožky, objali je, a tak se s ní rozloučili. Věděli, že rakev bude brzy uzavřena, a tudíž zesnulou vidí naposledy. Před vynesemím rakve z *tongkonanu* někteří lidé tancovali v domě *badong*, jiní oblékali sochu *tau-tau* či přivazovali červenou, několik metrů dlouhou látku *lamba-lamba* k rakvi. Ženy před domem opět prováděly *ma'lambuk*, toho dne však skutečně vytloukaly zrnka z rýžových klasů, jejich

²¹⁵ Prasata byla zabíjena v průběhu celého pohřbu, jejich počet neuvádím, neboť jej nikdo přesně neevidoval. Celkem se jednalo o stovky kusů.

množství však bylo symbolické. Muži nejprve zvedli rakev a začali s ní hýbat a poskakovat. Podle *Aluk Todolo* se tento zvyk praktikoval proto, aby byla duše zmatená a nespokojená v našem světě a chtěla jej co nejdříve opustit. Poté vyšli i s rakví a sochou *tau-tau* z domu a kráčeli pod rudým sukrem k sýpce, kde byla rakev uložena. Tam zůstala až do pondělí. Během dne se konalo několik společných modliteb vedených knězem Johnem.

Neděle 7. května 2006

Svátečný den. Volno.

Kromě modlitby pro nejbližší příbuzné v devatenáct hodin se nekonal žádný jiné obřady. Všichni toradžští křesťané ctí neděli jako den odpočinku a tudíž se nezapočítává mezi dny pohřbu.

Pondělí 8. května 2006

Třetí den pohřbu. Průvod vesnicí a přenesení zesnulé na věž *lakkian*.

Od ranních hodin muži vyráběli ozdoby *belo tedong* (dosl. ozdoba buvola) a *parangka* (dosl. větev). *Belo tedong* je trojúhelníková ozdoba z červené látky se šedivým lemem, uprostřed jsou připevněny dýky a zlaté náramky (v To' Pao šlo o jednu dýku a dva náramky). Ze stran vyčnívají asi metr dlouhá stébla mladého zeleného bambusu a další rostliny, na kterých jsou přivázány různé staré tkaniny, o nichž se traduje, že mají magickou sílu. *Belo tedong* nesou muži při průvodu vesnicí před buvolu. *Parangka* je několik metrů vysoká ozdoba, jejíž kostru pokrytou červenou látkou tvoří silný bambus, k němuž jsou připevněny po obou stranách přibližně ve čtyřicetistupňovém úhlu menší bambusová stébla s pruhy starých tkanin. I ozdobu *paranku* nesou při průvodu vesnicí a po jeho skončení je vystavena před věží *lakkian*. Další muži mezitím připravovali sarkofág *pradula* – jedná se o dřevěný obdélníkový podstavec, na který se umístí rakev a přiklopí se víkem ve tvaru střechy tradičního domu *tongkonanu* (viz foto č. 29). Muži k sarkofágu *pradula* vždy zespodu připevní bambusovou konstrukci, aby jej mohli snadněji nést. Na prostranství před domem se připravoval nad ohněm v bambusu pokrm *pa'piong* z pěti prasat, která byla zabita časně ráno. Před domem čtyři ženy symbolicky vytloukaly rýži, tanečnice oděny do stejnkroje červené barvy předváděly tanec *katia*, poté následovalo přesunutí rakve ze sýpky na sarkofág. Profesionální tanečníci spolu s příbuznými

předvedli tanec *badong*, kněz John pronesl modlitbu a těsně po dvanácté hodině²¹⁶ se vypravil průvod čítající několik set zúčastněných na cestu kolem vesnice – tento dílčí rituál se nazývá *ma 'pasonglo'* (dosl. jít v průvodu dokola). Vepředu šli muži, kteří vedli téměř třicet buvolů, jejichž rohy byly ozdobeny červenou látkou, průvod doplňovaly dekorace *belo tedong* a *parangka*. Následovalo asi sedm dětí v tradičním oděvu, jedno z nich neslo fotografii zesnulé. Za nimi kráčeli pod rudým sukmem *lamba-lamba* příbuzní, zpravidla ve dvojicích (viz foto č. 26), a průvod uzavírali muži se sarkofágem a sochou *tau-tau* připomínající zesnulou.²¹⁷ Cestou poskakovali, různě pohybovali s rakví a na křižovatce se s ní i točili. Po absolvování okruhu v náročných přírodních a klimatických podmínkách²¹⁸ se všichni vrátili zpátky do To' Paa. Rakev byla vynesena na dřevěnou věž *lakkian*, na němž spočívala až do posledního dne pohřbu – pátku. V odpoledních hodinách bylo na prostranství *rante* zabito několik buvolů. Později začalo vítání hostů. Skupiny, z nichž každá čítala přibližně sto lidí, přicházely na tribunu, která byla za tímto účelem postavena, a přiváděly buvoly a prasata.²¹⁹ Zvířata byla potom dočasně umístěna na prostranství před tribunou. Dříve byli hosté slavnostně ohlašováni hlasitou recitací celého rodokmenu, dnes jsou spíše vítáni několikanásobným úderem gongu. Před vstupem na tribunu se členové jednotlivých skupin rozdělili podle pohlaví a usadili se na určená místa na podlaze (viz foto č. 24). V zápětí je následovali rodinní příslušníci v čele s *to ma 'doloan* (dosl. člověk, který je vepředu),²²⁰ dvěma flétnisty a dvěma zpěvačkami smutečních písní, kteří je přišli přivítat. Hostitelky nabízely ženské části společnosti betel ze zlaté skříňky *pa 'panganan* nebo z malých černých taštiček *sepu'*. Žvýkání betelu dnes není v Indonésii už tak rozšířené jako dříve a vzhledem k tomu, že mezi hosty byly i matky s dětmi, podávaly se často jen bonbony. U mužů tato část obřadu probíhala obdobně s tím rozdílem, že jim hostitelé rozdávali cigarety. K pobavení hostů mezitím před tribunou tanečnice předváděly tanec *ka 'tia*. Poté se hostitelé odebrali pryč a na scéně

²¹⁶ Zvyk, podle kterého se jednotlivé rituály spojené se smrtí musely vykonávat až po poledni, pochází z *Aluk Todolo*. Křesťané to však dnes přiznávají jen neradi.

²¹⁷ Sukno *lamba-lamba* tvoří pár s ozdobou *parangka*. *Parangka* symbolizuje vertikální spojení člověka s Bohem, *lamba-lamba* horizontální spojení všech lidí – žen a dětí, jež kráčeji pod sukmem v čele průvodu, zesnulého člověka, kterého nesou muži, a mužů uzavírajících průvod. Kněz Stanis, květen 2006.

²¹⁸ Část cesty se sice šlo vesnicí po asfaltové cestě, ale místy se muselo kráčet úzkou lesní stezkou. Největším problémem bylo nesnesitelné horko, během cesty proto ženy rozdávaly vodu v kelímcích.

²¹⁹ Hosté zvířata při příchodu na místo konání pohřbu zaregistrovali a zaplatili za ně povinnou daň. Za tímto účelem tam byl zřízen speciální přístřešek, kde pracovalo několik úředníků, kteří měli vybírání daní v dané lokalitě na starosti.

²²⁰ Tuto funkci dříve vykonávali otroci, kteří byli spjati s rodinou zesnulého. V dnešní době dostane *to ma 'doloan* za tuto práci zaplacen.

se objevily desítky žen nabízející hostům kávu a koláčky. Na místo tanečnic *ka'tia* nastoupili tanečníci *badongu*. Asi po patnácti minutách ženy s občerstvením odešly a vzápětí je za doprovodu *musik bambu* v provedení asi třicetičlenného orchestru dětských hráčů na dechové nástroje následovali hosté, kteří se poté rozptýlili na určená místa na tribunách. Ty byly rozděleny do několika sekcí, každá z nich byla přidělena jednomu z dětí zesulé.²²¹ Vítání se vzápětí opakovalo s další skupinou hostů. V pozdních odpoledních hodinách byly na programu buvolí zápasy (viz foto č. 18). Den byl zakončen takzvanými společnými modlitbami, jež se střídaly s proslovy různých rodinných příslušníků a posléze i s vystoupeními četných pěveckých sborů.

Úterý 9. května 2006

Čtvrtý den pohřbu. Vítání hostů.

V průběhu celého dne probíhalo pouze vítání hostů podle výše popsaných pravidel. Byli obětováni celkem tři buvoli a v odpoledních hodinách se rozdělovalo maso z věže *bala'kaan*.

Středa 10. května 2006

Pátý den pohřbu. Vítání hostů.

Středeční program byl totožný s úterním a toho dne byli zabiti čtyři buvoli. Muži (ale i několik žen) tancovali od večera do čtvrté hodiny ranní *badong*, přitom kouřili, popíjeli palmové víno (většinou ze skleníček, ale někdy i z bambusu) a výborně se bavili.

Čtvrtek 11. května 2006

Šestý den pohřbu. Obětování zbývajících zvířat.

Před domem a na *rante* u *simbuangů* byli zabiti všichni zbývajcí buvoli (viz foto č. 19), celkem se jednalo o cca třicet kusů. Usmrcena byla i zbylá prasata. Maso se poté rozdělilo mezi přítomné hosty.

²²¹ K jednotlivým tribunám byly přistavěny kuchyně, které po celou dobu pohřbu zajišťovaly hostům několikrát denně jídlo. Zpravidla bylo připraveno z obětovaných zvířat a podávalo se spolu se zeleninou a rýží.

Pátek 12. května 2006

Sedmý den pohřbu. Mše v kostele a pochování zesnulé do hrobky.

Rakev byla snesena z dřevěné věže *lakkian* a umístěna na sarkofág *pradula* (byl použit již v pondělí při průvodu vesnicí), u kterého se příbuzní (jednalo se již jen o cca dvě stě lidí) dlouho fotili. Poté si naposledy zatancovali *badong*, několik žen opět tlouklo bambusovými tyčemi do dřevěného koryta *issongu* a všichni zúčastnění se před odchodem z To' Paa pomodlili. Průvod, jehož součástí byla i socha *tau-tau*, zamířil nejprve do kostela (viz foto č. 30), kde se konala dvouhodinová zádušní mše, kterou celebroid biskup a několik kněží včetně syna zesulé ženy – kněze Stanise. Odtud byl sarkofág přenesen do hrobky *patane*, kde již spočíval manžel zesulé – Felix Dammen. Po uzamčení hrobky se pozůstalí odebrali do domu v Kalolu, kde se podával poslední společný oběd. Po něm se rodina i s biskupem fotografovala před domem.

Pohřeb Yohany Marie Sumbung, který se konal v květnu 2006 v To' Pao, trval celkem osm dnů, navštívily jej tisíce hostů (syn zesulé kněz Stanis se domnívá, že se jednalo až o deset tisíc lidí) a bylo při něm zabito zhruba třicet buvolů a stovky prasat. Zmíněný popis pohřbu doplňuje videonahrávka na přiloženém DVD.

2.1.6 Posun ve významu některých úkonů praktikovaných křesťany

Jak již vyplývá z několika příkladů zmíněných průběžně v textu práce, křesťané si většinou uchovali mnohé původní zvyky a nadále je praktikují. Často však došlo k zásadnímu posunu v jejich významu a tudíž se také změnil důvod, proč se dané úkony provádějí i dnes. V této části práce budu prezentovat poznatky získané převážně na základě několika rozhovorů vedených s katolickým knězem Johnem v průběhu května 2006.

Jak bylo řečeno již dříve, podle *Aluk Todolo* měly duše obětovaných zvířat pomoci duši zesulého při cestě do říše *puya*. Křesťané v současnosti tvrdí, že zvířata zabíjejí jen proto, aby posloužila jako pokrm pro hosty. Domnívám se, že tato skutečnost je pravdivá jen do jisté míry. Porážení buvolů a prasat při příležitosti konání funerálního rituálu je natolik zakořeněno v jejich toradžské identitě, že se ho nemohou vzdát ani po přijetí křesťanství.

V dřívějších dobách musel člověk, jenž zabíjel buvola, nejprve zabodnout mačetu do země a odříkat modlitbu, ve které žádal božstvo dané lokality o povolení zvíře na tomto místě usmrtit. Dnes se křesťané obrací k Bohu s prosbou, aby jim odpustil, že zabíjí živou bytost.

Dříve Toradžové zachytávali buvolí krev,²²² která vytryskla z hrdla po seknutí mačetou, do bambusu. Její malé množství posléze uvařili a použili jako jednu ze surovin potřebnou k uchystání obětiny *pesung*. Krev se také používala pro zlepšení chuti při vaření pokrmu *pa'piong* z masa, zeleniny a koření, což se dělá dodnes (výjimkou jsou pentekostalisté – viz kap. 2.1.7).

V minulosti bylo zvykem veřejně ohlašovat, kolik a jakých buvolů potomci zesnulého člověka obětovali. Křesťané s tímto zvykem nesouhlasí, stejně tak jako s dělením majetku pozůstalého na základě počtu zabitých zvířat. Tento obyčej považují za nespravedlivý, ale i tak v něm často pokračují, obdobný postoj zastávají i vůči dělení masa.

Podle pravidel *Aluk Todolo* se pozůstalí při zasazování *simbuangu* modlili k božstvu, jež obývalo dané místo, aby jim umožnilo v dané lokalitě tento kámen vztyčit. Křesťané se dnes při tomto rituálu obracejí ke svému křesťanskému Bohu a požadují zdárný průběh rituálu.

Poskakování mužů s rakví představuje v současnosti pouze zvyk bez hlubšího významu. Obdobně se přistupuje i ke starým látkám, které jsou během pohřbu vystavovány a v den průvodu jsou připevněny k ozdobám *belo tedong* a *parangka*. Podle *Aluk Todolo* měly tyto artefakty magickou sílu, dnes je jejich funkce redukována pouze na dekorativní doplněk.

V době, kdy byla společnost ještě přísně stratifikována, existovaly jisté činnosti, které byly přiděleny otrokům – například donesení prasat na místo konání pohřbu. Dnes již

²²² Věřilo se, že krev má regenerační účinky. Při *Alukta* obřadu pořádaném při příležitosti opravení domu jsem viděla, jak si jeden muž potřel krví ze zabitého prasete stehno, aby byl zdravý. Krví se dříve potíraly i staré látky, aby neztratily své magické účinky.

tuto práci nechce nikdo zastávat, a tak jsou tímto úkolem pověřeni zpravidla mladí chlapi. V některých případech, například u pomocnic v kuchyni, se situace řeší tak, že osoby vykonávající tuto práci, dostanou za ni zapláceno.

Na první pohled by se mohlo zdát, že pohřební rituály křesťanů se nijak významně neliší od rituálů *Aluk Todolo*. Při bližším zkoumání je však zřejmé, že jejich funkce a symbolika byly značně upraveny a uvedeny do souladu s křesťanskými zásadami a požadavky. Zmíněné změny výstižně ilustrují zjevný posun v tradičním chápání rituálů.

2.1.7 Toradžští pentekostalisté a jejich pohřby

Vyznavači pentekostalismu neboli letničního hnutí²²³ v Tana Toraja zastávají rozdílné názory na podobu funerálních rituálů než většina příslušníků jiných křesťanských náboženských směrů v této oblasti. Právě kvůli jejich extrémním postojům jsem se rozhodla blíže se jim věnovat. Pentekostalisté považují bibli za absolutní autoritu a od ostatních křesťanů se odlišují právě její doslovnou interpretací. Z této skutečnosti pramení jejich zásadní nesouhlas se začleňováním mnohých prvků pocházejících z *Aluk Todolo* do soudobých toradžských křesťanských pohřebních obřadů. Ostatní Toradžové se o přívržencích letničního hnutí mnohdy vyjadřují s posměchem, pozastavují se nad tím, že příliš často zpívají a přitom tleskají rukama,²²⁴ nesmí jíst krev a mají zakázáno zabíjet na pohřbech buvoly a prasata. Nežřídko s despektem konstatují, že stoupenci pentekostalismu konvertovali k tomuto hnutí jen proto, aby mohli vystoupit z nekonečného a finančně nesmírně náročného koloběhu darování a přijímání zvířat při pohřbech.

2.1.7.1 Pohřeb Ne' Tappi a rozhovor s jejím synem Duma' Rante Tasikem

Ve dnech 12.–13. února 2006 jsem se zúčastnila pohřbu pětadevadesátileté Ne' Tappi ve vesnici Tonga, kde jsem se seznámila se svými informanty: synem zesnulé –

²²³ Odvozeno z *pentecostē* (řec.) znamenající padesátý, myšleno padesátý po velikonoční neděli. Jedná se o období letnic, kdy byl na Zem seslán Duch svatý. Hnutí vzniklo na počátku 20. století v USA a řadí se k protestantské církvi. V Tana Toraja existuje celkem 13 denominací pentekostalismu.

²²⁴ Pentekostalisté jsou skutečně známí tím, že do svých obřadů zařazují více písní než ostatní křesťané. Jejich zpěvy jsou obecně také veselejší a rychlejší (kromě pohřebních písní), často jsou doprovázeny hrou na hudební nástroje, jako je například kytara, buben nebo varhany.

panem Duma' Rante Tasikem, knězem Nehemia Tangkinem, který na tomto obřadu celebrouval mši, a jeho manželkou Saarah Salino, jež také zastávala kněžskou funkci.

Tento pentekostalistický pohřeb se již na první pohled lišil od jiných protestantských nebo katolických obřadů. Kněz Nehemia Tangkin vystupoval při proslovech i mši sebevědomě, jeho řeč byla na rozdíl od jiných kněží emotivní až fanatická, obdobně se chovala i jeho manželka, která jej několikrát při modlitbách vystřídala. Kromě exaltovaných verbálních projevů se pořádaný rituál lišil i v jiných aspektech: jeho nedílnou součástí byly velmi časté zpěvy, navíc netradičně doprovázené hrou na kytaru, tribuny nebyly ozdobeny červenou látkou s toradžskými motivy, na místě chyběly i děti v tradičních oděvech. Na druhé straně stejně jako na jiných pohřbech byly v bezprostřední blízkosti domu a v jeho okolí postaveny tribuny z bambusu. Hosté byli rovněž při příchodu vítáni betelem, cigaretami a bonbony a na místě dostali najíst pokrm z buvolího a vepřového masa. Dvoudenní pohřeb, při němž se nekonaly tance, ani jiné aktivity (jediným programem byly modlitby a sborový zpěv doprovázený hrou na kytaru), byl zakončen pochováním zesnulé do otvoru ve skále vzniklého erozí.

Při rozhovoru se synem zesnulé – panem Duma' Rante Tasikem²²⁵ v březnu 2006 jsem se snažila zjistit, proč stoupenci tohoto hnutí nesmí na pohřbech zabíjet buvoly a prasata. Brzy se ukázalo, že tento respondent – vstřícný, avšak poměrně jednoduchý zemědělec – mi není schopen potřebné informace poskytnout. Sám totiž vůbec nevěděl, proč by jako pentekostalista neměl porážet zvířata, od tohoto zvyku upustil jen na základě zákazu kněze, kterého nechtěl rozhněvat a zklamat.

Rozhovor č. 7

M. B.: Podle pravidel pentekostalismu nemůžete tedy vůbec zabíjet? [*Z naší předešlé diskuse vyplynulo, že se ptám na porážení zvířat během pohřebních rituálů.*]

²²⁵ Pan Duma' Rante Tasik se narodil v roce 1941 v protestantské rodině, avšak roku 1967 se stal stoupencem letničního hnutí. Předpokládala jsem, že o tomto náboženství, které vyznává již po dobu 39 let, bude hodně vědět. Jeho zesnulá matka přestoupila k pentekostalismu z čistě praktických důvodů v 85 letech, 10 let před svou smrtí. V té době již nebyla schopna chodit do protestantského kostela, který byl pro ni příliš daleko. Na rozdíl od respondenta a jeho dcery mi tento důvod přišel jako zvláštní pohnutka ke konverzi.

D. R. T.:²²⁶ Nemůžeme zabíjet. Ano, můžeme, můžeme, ale nesmíme zabíjet na místě, kde je člověk ...

M. B.: ... mrtvý člověk?

D. R. T.: ... kde je mrtvý člověk, můžeme zabíjet venku. [*Zvířata nemohou být obětována na místě konání pohřbu, ale podle něj mohou být zabijena mimo tento prostor.*]

M. B.: A proč můžete zabíjet venku?

D. R. T.: Pokud zabíjíme venku, tak to už nevádí, to není problém. Ale pokud zabíjíme na místě, kněz to zjišťuje. Když zemřela moje maminka, tak jsme tu zabili buvola a prasata a kněz to zjišťoval. Takže (*zvířata*) musíme zabíjet velmi daleko.

Dotazovaný evidentně nevěděl, proč se zvířata nemají zabíjet. Stále jen opakoval (i v nepřešpané části rozhovoru), že se zvířata nesmí zabíjet tam, kde se koná pohřeb. Na základě jeho tvrzení jsem se tedy chybně domnívala, že pro pentekostalisty pravděpodobně existuje tabu vztahující se k porázení buvolů a prasat na místě konání pohřbu. Až později jsem zjistila, že zvířata se nesmí zabíjet na tomto místě, jen proto, že je dostupné kněžské autoritě, která proti této zvyklosti vystupuje a zakazuje ji. Respondent zjevně usuzoval, že budou-li zvířata utracena daleko od domu, bude z hlediska náboženských norem vše v pořádku. Dále uvedl, že pokud je na místě konání pohřbu zabít buvol, kněz a ostatní přívrženci pentekostalismu odmítají při tomto obřadu přijmout nabídnuté pohoštění.²²⁷ Pentekostalisté se často při pohřbech ocitnou v nelehké situaci – na jedné straně pociťují tlak církve, která jim zjevně usmrcování zvířat zakazuje, na druhé straně na ně naléhají rodinní příslušníci jiného vyznání, pro něž pohřeb bez buvolů a prasat není pohřbem. Do této nepříjemné situace se dostal i můj respondent, jenž byl rodinou přinucen nechat daleko od domu usmrtit alespoň jednoho buvola a několik prasat. Tuto skutečnost mi sdělil tichým hlasem, jako kdyby se omlouval za porušení pravidel stanovených letničním hnutím.

2.1.7.2 Rozhovor s knězem Nehemia Tangkinem a jeho manželkou Sarah Salino

Potřebné informace jsem získala až při rozhovoru s knězem Nehemia Tangkinem a jeho manželkou v dubnu 2006. Tento informant nejprve hovořil o problematice

²²⁶ Duma' Rante Tasik.

²²⁷ Někteří pentekostaličtí kněží skutečně na protest proti obětování zvířat nekonzumují připravený pokrm a někdy i odmítají sloužit mši. K této situaci dochází však jen sporadicky, neboť věřící vědí, že je-li jejich kněz zásadový, porušení zákazu si nemohou dovolit.

odmítání prvků pocházejících z *Alukta* a poté o dalších rozdílech, které však nesouvisely s původním náboženstvím, nýbrž vycházely ze specifčnosti pentekostalismu.

Jedním z nich bylo úsilí pentekostalických kněží, aby se alespoň ta část pohřbu, která se odehrává na veřejnosti, co nejvíce podobala křesťanským funerálním obřadům jiných etnik a aby obsahovala co nejméně prvků toradžské kultury.

Rozhovor č. 8

M. B.: A když se koná pohřeb, jsou na něm zakázané také dekorace? Nemohou se používat, nebo jak to je?

N. T.:²²⁸ Pokud se jedná o pentekotalisty, dekorace nejsou zapotřebí, nepotřebujeme je.

M. B.: Nepotřebujete je, ale mohou se používat, nebo ne?

S. S.:²²⁹ Mohou.

N. T.: Mohou, ale ještě nikdy se to nestalo, vůbec nikdy. [*Oponování manželky se mu nezamlouvalo.*]

S. S.: Takto, pane,²³⁰ co se týká nás, my Toradžové máme kasty.

N. T.: Ano.

S. S.: Existují kasty, když zemře někdo z vysoké kasty, obvykle se to místo, kde je uložena rakev, nazdobí.

N. T.: Ale když jde o pentekotalisty? [*Muž s jejím tvrzením evidentně nesouhlasil. Až později se ukázalo, že měl na mysli dekorace na tribunách pro pohřební hosty, žena však hovořila o výzdobě rakve a místnosti, ve které je nebožtík uložen do doby, než je zahájen pohřeb.*]

S. S.: To nevadí, pane.

N. T.: Ano. Ano, ale Míša se asi chtěla zeptat na dekorace, na ty.....

M. B.: Na všechny dekorace.

[*Ve skutečnosti jsem opravdu měla na mysli jen dekorace na tribunách, když jsem však slyšela, že si manželé ujasňují odlišné názory, předstírala jsem, že se zajímám o veškerou výzdobu.*]

N. T.: Na dekorace tribun (*k vítání hostů*) už při samotném obřadu. Tak to se nepoužívá nikdy. Co se týče rakve, tak ta může být nabarvena, dají se na ni květiny.

²²⁸ Nehemia Tangkin.

²²⁹ Saraah Salino.

²³⁰ Žena takto oslovila svého manžela, aby mu prokázala úctu a zároveň zdůraznila, že rozhovor považuje za důležitý. Oslovení *pane* pro muže a *paní* pro ženu je v Indonésii poměrně běžné, často se vyskytuje i mezi manžely.

[*Nalakovaná rakev a naaranžované květiny nemají souvislost s toradžskou kulturou. Jeho manželka měla na mysli zkrášlení rakve červenou látkou se zlatými ornamenty – toto zdobené dodnes používají šlechtici.*]

S. S.: Obvykle je jedna místnost, která je vyzdobena. Pouze místnost, pouze místnost může být vyzdobena. Ale tribuny, na kterých lidé sedí, tam, kde je hodně lidí, to není zapotřebí.

M. B.: To není zapotřebí.

S. S.: To se nesmí. [*Toto tvrzení později manžel vyvrátil.*]

M. B.: To se nesmí, ale místnost, ve které je uložen zesnulý... na zdi může být červená látka a meče a...

S. S.: Obvykle jedná-li se o vysokou kastu, tak to nevádí.

M. B.: To se může.

S. S.: Myslím, že s tím církev nemá problém.

N. T.: Záleží to na rodině, není přesně dané pravidlo!

S. S.: Záleží to na rodině a církev to nezakazuje.

N. T.: Takže my to nezakážeme, ale nikdy se nestalo, že by pentekostalisté v Tana Toraja použili při pohřbu červenou látku (*na výzdobu tribun*). Nepoužíváme ji, to se ještě nikdy nestalo. Co se týče venkovní dekorace, ještě nikdy nebyla použita.

M. B.: Ale pokud je to uvnitř, v místnosti, tak se to může?

N. T.: Ano, možná to záleží na přání rodiny.

S. S.: Na zesnulém.

N. T.: Na tom zesnulém. Protože jak už jsme řekli dříve, Toradžové mají čtyři kasty. Ale to už asi víš. Takže to závisí na rodině. Co se týče vysoké kasty, ještě stále mají pocit, že pokud neudělají to či ono, jak se pak budou cítit?

S. S.: Úcta, úcta. [*Výzdoba místnosti a rakve je chápána jako vyjádření úcty zesnulému.*]

N. T.: Ano, takže církev nevydává nařízení, co se musí a může. Tak to není. A asi žádná církev to nedělá, to závisí na samotné rodině. Jen sama rodina se rozhodne, že může použít tuto látku a jinou ne, či něco jiného může nebo nemůže použít. Rodina se rozhodne sama. Tato pravidla nejsou dána církví. To ne. Asi žádná církev nemá pravidla, že se to musí udělat takto. To neexistuje.

M. B.: Ale podle pentekostalistů je lepší, když není použita dekorace? Je to tak nebo ne?

N. T.: Takové rozhodnutí nebylo nikdy učiněno, nebylo. Nebylo, protože jsme se ještě nikdy nerozhodovali, že když je pohřeb, tak se mohou nebo nemohou používat

dekorace, tak to není, tak to není. [*Směje se, neboť mu připadá komické, že by se o výzdobě mělo debatovat.*] Nemám odvalu říci, zda se to může nebo ne, protože o tom jsme se ještě nikdy nerozhodovali a nikdy v tom nebyl problém, záleží to na nich. Nebylo rozhodnuto, že pokud někdo zemře, pak se může používat látka. To nebylo. To nebylo.

M. B.: Záleží to tedy na rodině.

N. T.: Ano, záleží to na nich.

Z rozhovoru vyplývá, že pentekostalisté dekorace na pohřbech nepoužívají, ale na druhou stranu je ani explicitně nezakazují. Platí to i pro jiné zvyky (např. vítání hostů nebo tance), které se na ostatních toradžských křesťanských pohřbech běžně dodržují. Pentekostalisté tedy jednoznačně nepovolují úkony, které jsou v přímém rozporu s biblí a praktikování zbylých se snaží omezit. Kněží letničního hnutí spolu s představiteli dalších křesťanských směrů ostře vystupují proti přetrvávající společenské hierarchii, proto je zarážející, že sám kněz i jeho manželka v tomto případě sociální stratifikaci nepřímou tolerují, a že jejich církvi nevadí, když šlechtici, vyznáním pentekostalisté, vyzdobí místnost, v níž je nebožtík uložen. Tato skutečnost je v rozporu s demokratičností, kterou přívrženci letničního hnutí tolik prosazují. Pravděpodobně vzhledem k tomu, že církev musí neustále vystupovat proti celé řadě zvyků, které jsou v rozporu s biblí, nemůže již organizačně zvládat kontrolu a usměrňování činností spojených s pohřby, jež se provádějí v domácím prostředí. Je však také možné, že někteří kněží skutečně nevědí, že se věřící doma uchylují k podobným praktikám.

Podle Saraah Salino je způsob, jakým Toradžové nakládají s financemi neetický. Je-li v rodině nemocný, často se nenajdou prostředky k zaplacení návštěvy u lékaře či k jeho hospitalizaci. Jakmile však dotyčný zemře, rodina náhle disponuje dostatkem peněz k uspořádání nákladného pohřbu, všichni mu posmrtně projevují úctu a na jeho pohřbu se sejdou stovky lidí. Dokonce konstatovala, že mnoho Toradžů během života tak strádá, že si nemohou dovolit konzumovat ryby nebo jiné maso, a tak často jedí jen rýži. Dojde-li však v rodině k úmrtí, finanční prostředky k zakoupení buvolů se musí obstarat za každou cenu.

Kněz Nehemia Tangkin, jenž zpočátku působil jako velmi zapálený pentekostalista, později uvedl, že většina přívrženců letničního hnutí vykládá bibli příliš extrémně a on sám se řadí mezi liberální kněží. Poukazoval zejména na problém spojený s konzumací masa z obětovaných buvolů a prasat na pohřbech.²³¹ Část pentekostalických kněží z několika důvodů odmítá toto maso jíst. Jedná-li se o *Alukta* pohřby, kdy jsou zvířata obětována zesnulému, respektive jeho duši, je pro většinu kněží nemyslitelné požívat jejich maso. U některých denominací letničního hnutí je obětování zcela zakázáno, jako alternativa k nasycení hostů slouží ryby a kuřata, které na *Alukta* funerálních rituálech dříve nebyly podávány. U jiných denominací je obětování povoleno jen podle přísných pravidel – pokud kněz souhlasí se zabitím určitého počtu kusů zvířat za účelem bezprostřední konzumace, pak se z pozůstalými pochopitelně také nají. Někteří kněží letničního hnutí však odmítají maso i na pohřbech ostatních protestantů nebo katolíků. Pan Nehemia toto chování částečně odsuzoval a tvrdil, že jídlo by se nikdy nemělo stát zdrojem nesváru mezi lidmi. Odvolával se analogicky na tvrzení apoštola Pavla – jsem-li mezi pohany, neznamená to, že sám jsem pohanem. Pan Nehemia tedy jídlo přijímá, aby hostitele neurazil, avšak nikdy si nebere domů maso v syrovém stavu.²³² Na druhé straně si je však vědom skutečnosti, že jídlo by nikdy nemělo uvrhnout přítele do hříchu, což se prý píše i v bibli,²³³ a tudíž se obává, že pokud by jeho souvěrci viděli, jak pojídá maso, mohlo by je to přivést do rozpaků. Zúčastňují-li se tedy pohřbu i jiní pentekostalisté, nekonzumuje maso z buvolů ani prasat, ale jí jen rybu nebo kuře, a tím jde ostatním příkladem. Vzhledem k existenci 13 denominací pentekostalismu v Tana Toraja a absenci centralizace se názory a zásady jednotlivých kněží mohou částečně lišit, což u jiných církví není tolik obvyklé.

²³¹ Na toto téma by dokonce rád napsal bakalářskou práci, ale obává se nesouhlasné reakce svých kolegů, z nichž většina není zdaleka tak svobodomyšlná jako on.

²³² To už by bylo zavazující, toto maso by musel v budoucnu vrátit, a tím by se začlenil do koloběhu dávání a přijímání, proti kterému pentekostalisté vystupují.

²³³ Domnívám se, že má na mysli 1 K 8, 4–13.

2.1.7.3 Rozhovor s knězem Yunusem Padangem

Na doporučení Nehemia Tangkina jsem se později setkala se zkušenějším a velmi úspěšným knězem Yunusem Padangem.²³⁴ V porovnání s Nehemia Tangkinem působil ráznějším dojmem, jeho názory byly nekompromisní a po celou dobu tvrdě kritizoval postoj Toradžů jiných křesťanských směrů k pořádání soudobých pohřebních rituálů. Vystupoval zejména proti tomu, že mrtví i dnes zásadním způsobem ovlivňují chod společnosti a že pravidla *Aluk Todolo* i nadále výrazně zasahují do života Toradžů vyznávajících křesťanství.

Rozhovor č. 9

Y. P.:²³⁵ U obětování zvířat se velmi plýtvá. V současné době stojí jeden buvol více než sto milionů,²³⁶ tak sto deset až sto dvacet!²³⁷ Jeden buvol! Takže to není jen na jídlo. To platí pro protestanty, pro Toradžské katolíky, a také je ještě několik denominací pentekostalismu, které takto obětují. Ale co se týče církve, kdo by jí byl ochoten darovat sto milionů?

M. B.: Ano.

Y. P.: Buvol je od Boha, Bůh ho stvořil, Bůh mu dal dech (*život*), díky Bohu roste tráva, ale my obětujeme pro mrtvé. Ale ne jen kvůli jídlu. Kdyby to bylo jen kvůli jídlu, no, koupili bychom klidně nějakého ošklivého. Ano, buvola, nebo samici, která už není plodná, ale místní lidé to nechtějí, nechtějí zabíjet taková zvířata. Pokud má poškozené rohy nebo zlomený ocas, takové zvíře zabíjet nechtějí. Takže si můžeme být jisti, že zde existuje spojitost se zesnulým. To jsem napsal ve své bakalářské práci, že mrtví ovlivňují život pozůstalých natolik, že jsou ochotni utratit veškerý svůj majetek za zesnulé. Když už nebude existovat souvislost se zesnulým, tak to už nebude vadit, to nebude problém. Jako v Manadu,²³⁸ na Jávě, v Jakartě, když je pohřeb, zabije se prase, zabije se kráva, neexistuje žádný zákaz, není tam spojitost se zesnulým, (*zvíře je zabito*) opravdu jen na jídlo. Ale tady to není na jídlo, je na to

²³⁴ Pro pentekostalistické kněží je důležité, kolik mají registrovaných věřících. Jelikož od církve nedostávají žádný plat, věřící jim každý měsíc odvádějí 10 % ze svého příjmu. Podle veřejného mínění může úspěšný kněz letničního hnutí získat až čtyři tisíce dolarů měsíčně.

²³⁵ Yunus Padang.

²³⁶ Respondent měl na mysli *tedong saleko*.

²³⁷ Odpovídá to deseti až dvanácti tisícům dolarů.

²³⁸ Město na severu Sulawesi.

důkaz. Poznává se to z hodnoty buvolů, z hodnoty prasat. Prase se také nemůže přinést jakékoliv, nesmí to být samice, musí to být samec. Copak by mrtvý člověk odmítl samici? Maso ze samice chutná stejně dobře jako ze samce. Ale proč se musí takto rozlišovat? Pochází to z původního náboženství.

Z rozhovorů vyplývá, že pentekostalisté jsou ze všech křesťanů nejméně tolerantní k přítomnosti *Alukta* prvků ve funerálních rituálech. Intenzita odmítání toradžských elementů se různí v závislosti na příslušnosti k jednotlivým denominacím, ale rovněž závisí na stanoviscích samotných kněží, což je možné vzhledem k velké autonomii letničního hnutí.

2.1.7.4 Úkony odmítané pentekostalisty

Následující výčet představuje úkony, jejichž praktikování pentekostalisté odmítají. Doplnuji ho o důvody, které je k tomuto postoji vedou a uvádím původní účel každého úkonu.

Zabíjení buvolů a prasat při pohřebních obřadech

Podle kněze Nehemia Tangkina vidí pentekostalisté v zabíjení zvířat jasnou spojitost s původním náboženstvím, což jako vyznavači odlišné víry – křesťanství – nemohou akceptovat. Někteří protestanti a katolíci oponují tím, že i když dávno opustili *Alukta*, usmrcují zvířata, aby dodržovali tradice předchozích generací. Toto tvrzení je však pro nekompromisní pentekostalisty nepřijatelné. Cena zvířat je natolik vysoká, že se mnohé rodiny zadluží na desítky let. Pentekostalisté tvrdí, že je-li někdo donucen půjčit si peníze, znamená to, že se nachází v tíživé ekonomické situaci a není tedy správné, aby jí dále ještě prohluboval. Kromě toho pentekostalisté chápou zabíjení drahých zvířat jako neuvážené plýtvání penězi,²³⁹ které by se daly využít mnohem smysluplněji k nějakému dlouhodobému a prospěšnějšímu účelu. Kněz uvedl například sociální sféru, školství nebo budování veřejných prostranství a infrastruktury. Některé denominace souhlasí s obětováním buvolů a prasat jen za předpokladu, že jejich maso bude ihned na místě použito k přípravě pokrmů pro pohřební hosty a nebude přidělováno jednotlivým osobám v syrovém stavu, jak tomu

²³⁹ Ceny buvolů jsem uvedla již dříve. Prase v roce 2006 stálo mezi osmdesáti a sto dolary.

jinak běžně bývá. Toto však přináší řadu problémů, neboť se velmi obtížně stanoví přesný počet buvolů, který je nutný k nasycení hostů na daném pohřbu.

Konzumace masa z obětovaných zvířat na pohřbech *Alukta*

Původně byla zvířata obětována zesnulému, respektive jeho duši, a hosté poté jejich maso snědli. Pentekostalisté zakazují požívání masa, které má spojitost se zesnulým a jeho duší. Tento zákaz odvozují z bible.²⁴⁰

Konzumace buvolí krve

Jak bylo popsáno již dříve, křesťané běžně používají krev k zlepšení chuti připravovaného pokrmu. Pentekostalisté velmi tvrdě vystupují proti jejímu požívání, neboť tvrdí, že právě v ní se nachází duše zvířat. Tento výrok vyvozují z bible, konkrétně z Genesis a ze Skutků apoštolských.²⁴¹

Tradiční systém dělení dědictví

Přívrženci letničního hnutí nesouhlasí s dělením majetku, při němž je zohledňováno, kolik buvolů jednotliví rodinní příslušníci obětují, neboť jej považují za nespravedlivý a odporující bibli. Podle nich by se lidé měli navzájem milovat a pomáhat si v mezních životních situacích, zejména silnější slabšímu. Domnívají se, že nesmyslné „soutěžení“ v rámci funerálních obřadů popírá veškeré duchovní hodnoty prezentované křesťanstvím. Dále argumentují tím, že slabinou tohoto dělení je i prohlubování finančních rozdílů mezi jednotlivými členy rodiny, chudí se stávají ještě chudšími a bohatí naopak bohatnou. Velkým problémem je i skutečnost, že mnozí nemovití potomci, jež také chtějí získat alespoň část majetku svých rodičů, si na pořízení buvolů, kteří jim zaručí nabytí dědictví, musí sehnat finance. Později nejsou schopni vysoké částky splácet, tudíž se často stává, že zděděný majetek paradoxně nakonec získá věřitel. Pentekostalisté kritizují i fakt, že mnozí Toradžové umírají zadlužení. Podle nich pak po smrti totiž skončí v pekle. Velké dluhy se přesouvají na

²⁴⁰ Ž 106, 28-29.

²⁴¹ Gn 9,3-4 V českém překladu („Každý pohybující se živočich vám bude za pokrm; jako zelenou bylinu Vám dávám i toto všechno. Jen maso oživené krví nesmíte jíst.“) se slovo „duše“ nevyskytuje, avšak v indonéské verzi se ve čtvrtém verši skutečně tento termín objevuje: *Hanya daging yang masih ada nyawanya, yakni darahnya, janganlah kamu makan.* (Pouze maso, které má stále ještě duši, to jest krev, nejez.) Sk 15,20 a Sk 15,29.

další generace, neboť jen málokdo je schopen zvládnout tak enormní ekonomickou zátěž.

Konání pohřbu s odstupem několika měsíců či let od úmrtí

Jak bylo uvedeno již dříve, toradžské pohřby vyznavačů *Aluk Todolo*, ale i křesťanů, se v dnešní době konají za několik měsíců až let po úmrtí. Kněží letničního hnutí však usilují, aby jejich věřící byli pochováni nejpozději do osmi dnů od skonání.

Domnívají se, že tato doba je dostatečně dlouhá na to, aby se zpráva o úmrtí mohla donést všem příbuzným a přátelům a pozůstalí mohli připravit pohřeb. Uspíšením pohřbu totiž chtějí zabránit příbuzným jiného vyznání v nákupu buvolů. Dalším důvodem, proč se pentekostalisté snaží docílit co nejrychlejšího pohřbu, je skutečnost, že podle pravidel *Alukta* platila pro vesnici jistá omezení do doby, než byl zesnulý pochován. Týkala se vykonávání rituálů života *rambu tuka* (rituály stoupajícího kouře) – v té době nesměli být obyvatelé dané lokality oddáni, nemohli slavit narození dítěte či vykonávat obřad oslavující postavení nebo opravení domu *tongkonanu*. Vesničané se dodnes těmito zásadami částečně řídí. Vyznavačům letničního hnutí vadí jak normy pocházející z *Alukta*, tak skutečnost, že „mrtví určují chod společnosti“.

Dělení masa

Kromě toho, že pentekostalisté nesouhlasí se samotným zabíjením buvolů, považují přidělování masa za nedemokratické, neboť je založeno na stratifikaci společnosti, což odporuje bibli a křesťanským zásadám.

Pentekostalisté odsuzují obětování buvolů a prasat při pohřebních obřadech, neboť při něm shledávají spojitost s vírou předků. Někteří kněží letničního hnutí nepřijímají argument jiných křesťanů, že zvířata jsou v dnešní době zabíjena především proto, aby posloužila jako pokrm pro hosty. Svůj názor vyvozují mimo jiné z ceny buvola, která mnohonásobně převyšuje skutečnou hodnotu tohoto zvířete. Kněží také poukazují na negativní důsledky obětování: plýtvání penězi a zadlužení, ke kterému často při pohřbech dochází a jež je v rozporu s bibli. Pentekostalisté rovněž vystupují proti praktikám souvisejícím s příslušností k jednotlivým sociálním vrstvám. Nesouhlasí například s nedemokratickým přidělováním syrového masa nebo s děděním majetku na základě počtu buvolů, které děti zesnulého obětují.

Pentekostalisté na rozdíl od jiných křesťanů vyžadují, aby byli zesnulí pochováni nejpozději do osmi dnů. Snaží se tím zamezit pořádání velkých pohřbů s mnoha obětovanými zvířaty.

2.1.8 Toradžští muslimové

Muslimové tvoří přibližně 7 % z celkového počtu obyvatel Tana Toraja; zpravidla se jedná o cizince a jejich životní partnery Toradžce, kteří se přizpůsobili a konvertovali k islámu, také jejich potomci jsou většinou muslimové. Islámské příkazy, které zakazují konzumaci vepřového masa a alkoholu a nařizují pochovat zesnulého do dvaceti čtyř hodin po smrti, jsou ve značném rozporu s toradžskou kulturou, jejíž nedílnou součástí jsou pohřby za několik týdnů, měsíců či dokonce let spojené s konzumací vepřového masa a palmového vína. Muslimové, kteří se snaží skloubit islám s toradžskou kulturou, tento problém řeší dodatečným organizováním obřadů, jejichž součástí je i zabíjení buvolů.

2.1.8.1 Toradžské muslimské obřady spojené s úmrtím

Toradžští muslimové (stejně jako všichni ostatní muslimové) mají z náboženského hlediska vůči zesnulému pouze čtyři povinnosti: nebožtíka umýt, zabalit ho do bílé tkaniny, pomodlit se za něj a pochovat ho nejpozději do čtyřiaadvaceti hodin od úmrtí. V ideálním případě by mělo být tělo omyto třikrát, ale nedovolují-li to podmínky, stačí jen jednou. Muži jsou zabaleni do jedné až tří vrstev látky, ženy do tří až pěti. Tělo je převázáno provázky na pěti místech – v oblasti hlavy, prsou, pasu, kolen a kotníků. Poté, co je uloženo do hrobu, jsou uzly rozvázány, což umožní zesnulému symbolicky splynout se zemí. Jeho hlava musí směřovat na sever, nohy na jih a trup je lehce natočen na západ, aby obličej mohl mířit k Mekce.

Muslimští Toradžové po pohřbu uskutečňují ještě několik dalších obřadů. Celkově jich může být až sedm, ale jejich počet a charakter zcela závisí na přání a finančních možnostech pozůstalých. Tyto obřady jsou pojmenovány podle toho, kolik dnů uplynulo od pohřbu. *Malam pertama* (první večer) následuje bezprostředně po něm, tou dobou se sejdou (většinou v domě, kde zesnulý žil) rodinní příslušníci a sousedé. Modlí se za mrtvého a snaží se utěšit nejbližší příbuzné, imám káže o muslimském

pohledu na život a na smrt. Podává se jen čaj, káva a koláčky. *Malam kedua* (druhý večer) je svou náplní totožný s prvním večerem. Během *malam ketiga* (třetí večer) se pozůstali rovněž modlí, předčítají se pasáže z koránu, tentokrát se však podává večeře. Podle finančních možností pozůstalých mohou být obětováni buvol, koza nebo kuřata. *Malam ketujuh* (sedmý večer) svým charakterem zcela odpovídá třetímu večeru. Některé rodiny slaví také *malam sembilan* (devátý večer), významný je však především *malam empat puluh* (čtyřicátý večer), o kterém blíže pojednám v části 2.1.8.2. *Malam seratus* (stý večer) nepořádají pozůstali tak často jako rituál spojený se čtyřicátým večerem, jejich charakter je však velmi podobný, jen hostů je během sté noci méně. Hlavní náplní jsou opět modlitby, na místě se sejdou rodinní příslušníci, známí a sousedé, zabíjejí se buvoli.

Ve dnech 1.–2. dubna 2006 jsem měla možnost zúčastnit se v Rantepau muslimského obřadu *malam empat puluh*, který pořádala paní Nurhayati – dcera zesnulého pana Satu (1921–2006). Veškeré informace vztahující se k toradžským muslimským obřadům souvisejícím s úmrtí jsem získala během tohoto obřadu – pozorovala jsem prováděné úkony a hovořila s přítomnými lidmi. Později jsem navštívila úřad Ministerstva náboženství v Makale, kde jsem obdržela knihu o islámu, po jejím prostudování jsem se na úřad vypravila znovu a veškeré nejasnosti konzultovala s panem Drs.²⁴² Arifuddinem. Další informace mi poskytl pan Drs. H. Bumbun Pakata, MAg.,²⁴³ který na obřadu 1. dubna působil jako náboženský vůdce předčítající modlitby z koránu. Tento muž je v Rantepau uznávanou muslimskou autoritou, před několika lety dokonce absolvoval pouť do Mekky. S paní Nurhayati jsem pak hovořila o čtyřicátém večeru a přípravách, které s ním byly spojeny.

2.1.8.2 *Malam empat puluh* (čtyřicátý večer)

Zpravidla několik dní před konáním obřadu *malam empat puluh* (čtyřicátý večer) se sejdou rodinní příslušníci, aby se společně dohodli na organizačních záležitostech spojených s nadcházejícím rituálem a dohodli se na počtu buvolů k zabítí. Zesnulý pan Satu neměl již žádné sourozence, a tak na této schůzce byli přítomni kromě jeho

²⁴² Akademický titul *doktorandus*, jenž byl do roku 1990 udělován v Indonésii absolventům bakalářského studia společenských věd.

²⁴³ Magistr náboženství.

manželky pouze tři z jeho potomků, protože některé z dětí se nechtěly nebo nemohly setkání zúčastnit. Rodina pak počkala na den, kdy se konal trh s buvoly a prasaty (pořádá se každých šest dní v nedalekém městě Bolu), a zakoupila na něm buvoly a další potřebné věci.

Toradžští muslimové věří, že po čtyřiceti dnech od úmrtí duše zesnulého konečně opustí dům. Pan Bumbun Pakata několikrát zdůraznil, že tento rituál nemá žádnou souvislost s islámem, nýbrž je součástí tradic. Toto tvrzení nedokázal blíže specifikovat, uvedl však, že se zcela jistě nejedná o tradici toradžskou. Jelikož islám se do Tana Toraja dostal z okolních oblastí obývaných muslimskými Bugisany, kořeny tohoto zvyku můžeme pravděpodobně hledat v jejich kultuře.

Během čtyřicátého večera se po večerní modlitbě začali v domě zesnulého scházet hosté – rodinní příslušníci, sousedé i přátelé různého náboženského vyznání. Pozůstali připravili duši na cestu oblíbené věci: do svinuté matrace, jež dříve patřila zesnulému, vložili jeho oblečení, talíř a další předměty denní potřeby.²⁴⁴ Tento balíček druhý den brzy ráno odnesli člověku (jedná se o příbuzného nebo rodinného přítele), který byl večer pověřen předčítáním modliteb. Obdarován však může být i někdo jiný, zpravidla chudí lidé. Zbylé šaty zesnulého jsou pak rozdány muslimským přátelům. Paní Nurhayati nevěděla, odkud pochází tento zvyk, který praktikují mnozí toradžští muslimové v Rantepau, rovněž si však uvědomovala, že nemá původ v islámu, ani není součástí toradžské kultury. Vážení svátečně oděni hosté seděli během večera v několika řadách na podlaze domu a předčítali modlitby z koránu. Výzdoba místnosti neobsahovala žádné toradžské atributy (stěny nebyly pokryty červenou látkou, na zdi nevisely dýky, ozdoby z korálek *kandaure* ani meče), byla však slavnostně dekorována jiným způsobem – vzduch byl provoněn vonnými tyčinkami, na talířích se vršily pyramidky z lepkavé rýže, banány a jiné ovoce. Další hosté seděli venku před domem, kde pro ně byly dočasně postaveny bambusové tribuny, ty však byly ozdobeny stejně jako na jiných toradžských pohřbech červeným sukem s toradžskými motivy. Po večeři se hosté pomalu rozešli domů.

²⁴⁴ Paní Nurhayati koupila novou matraci, neboť za starou by se před ostatními styděla.

Následující den byli již před šestou hodinou ranní na prostranství za domem zabiti dva buvoli, u *Alukta* pohřbů by ranní obětování nepřipadalo za žádných okolností do úvahy, neboť zvířata při funerálních rituálech mohla být vždy usmrcena až po dvanácté hodině. Buvoly na muslimském pohřbu může porazit pouze osoba, která splňuje dvě základní kritéria. Za první musí být muslimem – pokud by buvola usmrtil člověk jiného vyznání, nebo pokud by před podřezáním zvířete nebyla odříkána modlitba, muslimové by takové maso nejedli. Za druhé musí být schopen zabít zvíře podle přesně daných muslimských pravidel, jež vyznavači této víry aplikují při zabíjení všech zvířat. Buvol je nejprve svázan, jeho hlava s tlamou otočenou na západ směřuje na jih, nohy na sever, poté vykonavatel porážky musí pronést *Bismillahi Allahu Akbar* (Ve jménu Boha, Bůh je veliký). Muslimové na rozdíl od křesťanů neberou porážku buvola jako hrdinský čin – ze všeho nejdříve ho spoutají, aby jej dostali do potřebné pozice, a z majestátného tvora se tak lidskou lstí (několik mužů používá různé provazy se smyčkami) stane během chvilky nemohoucí obět. Podříznout hrdlo takto ochromenému buvolovi je snadné – zvíře okamžitě vykrvácí a jeho smrt je velmi rychlá. Křesťanský způsob usmrcení zvířat, který byl převzat od vyznavačů *Alukta*, vyžaduje od muže, který čelí buvolovi sám, více odvahy. Zvíře, vážící několik set kilogramů, drží za provaz provlečený nozdrami, a jedním seknutím mačety ho musí zabít. Zásah do hrdla však není vždy dostatečně silný, a tak buvol častokrát ještě několik minut trpí, chroptí, někdy dokonce i chvíli běhá, než zemře.

Během dopoledne postupně přicházeli další hosté (celkem se jednalo o několik set osob), kteří byli jako na ostatních toradžských pohřbech usazeni na tribuny z bambusu, postavené speciálně za tímto účelem, a vítáni kávou, čajem a koláčky. Po obědě (podávalo se maso ze zabitých buvolů se zeleninou a rýží) se hosté rozešli domů a tím skončily veškeré aktivity spojené se čtyřicátým večerem. Pro paní Nurhayati a její rodinu se jednalo o poslední obřad konaný v souvislosti s úmrtím jejího otce.

2.1.8.3 Zabíjení buvolů

Podle pana Bumbun Pakaty převažují dnes v Tana Toraja muslimové, kteří při obřadech spojených s úmrtím zabíjejí buvoly, podle jeho odhadu se jedná přibližně o 60 % z jejich celkového počtu. Některá islámská hnutí, jako například

Muhammadiyah,²⁴⁵ porážení zvířat vůbec nepraktikují, na druhé straně Nahdatul Ulama,²⁴⁶ jejímž členem byli pan Bumbun Pakata i paní Nurhayati, jej povolují. Respondent vyjádřil názor, že je vhodnější, když muslimové buvoly nezabíjejí, ale pokud tak učiní, mají na to jako Toradžové plné právo. Na druhé straně u tradičních pohřbů oceňoval stmelování rodiny a sbližování jednotlivých rodinných příslušníků. Upozorňoval však také na to, že je velmi důležité, aby si muslimové na zakoupení buvolů nepůjčovali peníze, neboť to není v souladu s jejich náboženstvím. Pan Bumbun Pakata použil naprosto identický argument jako pentekostalistický kněz Nehemia Tangkin, když tvrdil, že musí-li si někdo půjčit, je zřejmé, že se nachází ve složité ekonomické situaci a zadlužením ji ještě zhorší. Během rozhovoru pan Bumbun Pakata několikrát zdůraznil, že islám, který Toražové vyznávají, se neliší od islámu praktikovaného v jiných částech Indonésie nebo světa, a že muslimské toradžské pohřby jsou specifické díky spojení islámu s toradžskými tradicemi. Dále informant vysvětloval, že zabíjení zvířat nijak nesouvisí s mrtvým, muslimové k němu přistupují jen proto, aby mohli poskytnout hostům jídlo. Někteří Toradžové chtějí v těchto praktikách pokračovat, ale najdou se i jejich odpůrci, takže mezi rodinnými příslušníky někdy dochází ke sporům. Tento nesoulad může být mimo jiné způsoben příslušností k odlišným islámským hnutím. V následující části uvádím přepis rozhovoru s paní Nurhayati, která právě o tomto problému hovoří.

2.1.8.4 Rozhovor s paní Nurhayati

Rozhovor č. 10

Celému rozhovoru byl přítomen i manžel paní Nurhayati, který se na její vyzvání také vyjádřil k několika otázkám.

²⁴⁵ Muhammadiyah je druhou největší indonéskou islámskou organizací sdružující celkem 29 milionů členů. Byla založena vzdělaným muslimským učencem Ahmad Dahlanem v roce 1912 v Yogyakarta na střední Jávě. Nejedná se o politickou stranu, nýbrž o organizaci, která se soustřeďuje zejména na sociální sféru, charitu a vzdělávání. V náboženské oblasti se snaží o „očistění“ islámu od lokálních vlivů. Je tedy pochopitelné, že nepovoluje zabíjení buvolů, jež jasně souvisí s původním náboženstvím. Toradžští přívrženci hnutí Muhammadiyah někdy dokonce ani nepořádají následné funerální obřady (*malam pertama*, *malam kedua* a další), neboťika pouze pochovají.

²⁴⁶ Nahdatul Ulama (NU) je největší indonéskou islámskou organizací, která vznikla v roce 1926. Její působení je srovnatelné s Muhammadiyah, soustřeďuje se také na podporu školství a zdravotnictví. Nejvíce přívrženců se nachází ve vesnických oblastech Jávy. NU je daleko tolerantnější k lokálním vlivům, které často determinují podobu islámu v dané oblasti.

M. B.: Kolik bylo zabito buvolů? *[Z naší předchozí debaty vyplývá, že se ptám na počet obětovaných buvolů při příležitosti čtyřicátého večera.]*

N.:²⁴⁷ Osm.

M. B.: A kdo je koupil?

N.: Já jsem jich koupila šest.

M. B.: Šest? *[Nikdy jsem se nesečkala s případem, že by v rodině s šesti dětmi obětoval jeden potomek šest buvolů z celkového počtu osmi.]*

N.: Protože dva sourozenci se toho nechtěli zúčastnit. Dva sourozenci se nechtěli na těchto zvycích podílet.

M. B.: Nechtěli?

N.: Řekli, že když už zemřel, tak tím to skončilo. My jsme muslimové, ale také praktikujeme toradžské zvyklosti. Toradžové zabíjí buvolů. *[Tato odpověď je výrazem ambivalentního postoje moderních Toradžů k obětování buvolů. Respondentka zdůrazňuje, že je sice muslimkou, ale na druhé straně se cítí být i Toradžkou, a proto tento zvyk schvaluje.]*

M. B.: Vy osobně máte pocit, že pokud by se nezabili buvolů, rituál by byl neúplný?

N.: To ne, že by byl neúplný, ale spíše... jak bych se cítila, že! *[Použila stejné slovní spojení jako pentekostalistka Saarah Salino.]* Je to projev úcty k rodičům, protože máme peníze, ale nikdo nás nenutí, nikdo nás nenutí, to vše závisí na nás, na naší vůli, pokud to opravdu chceme udělat, chceme rodičům naposledy projevít úctu a náhodou máme prostředky, není na tom nic špatného, pokud necháme buvolů zabít. A zabíjíme kvůli jídlu pro hosty, zabíjíme, abychom se spolu najedli, tak to je. A přesto jsou sourozenci, kteří se na tom nechtěli podílet.

M. B.: A kolik jich bylo?

N.: Dva se nechtěli zúčastnit. Jeden se ještě neoženil – ještě nemá závazky, ještě nemá práci, jeden zemřel, jeden, ten nejstarší, je na Irianu,²⁴⁸ ten se nezúčastnil. Ten jen trochu pomohl.

M. B.: Takže on nepřijel?

N.: Nepřijel, protože nemá dostatek prostředků na cestu, je daleko, na Papue.

M. B.: A ještě jeden?

N.: Ještě jeden, ano, to je ten, který nechal zabít dva buvolů.

M. B.: Přál si otec, abyste po jeho smrti zabili buvolů, nebo to nechtěl, nebo jste o tom nehovořili?

²⁴⁷ Nurhayati.

²⁴⁸ Výrazem Irian měla na mysli jednu ze dvou indonéských provincií, které se dnes nazývají Papua Barat (Západní Papua) a Papua. Obě tyto provincie leží v západní části ostrova Nová Guinea.

N.: Kdysi se k tomu vyjádřil, řekl své manželce, mé mamince, že pokud budou mít děti peníze, necht' zabijí sedm buvolů. Když budou mít..., když nebudou mít, no, co se dá dělat. Toto jí sdělil, ale nenutil nás. To je totiž takový standard, říká se, že když... jak se tomu říká...? Když jste nad běžnými lidmi, tak... Jak je to s tou kastou?
M.:²⁴⁹ No, to už je střední kasta.

N.: Kdysi říkal, že by si to přál, ale nenutil nás. Řekl, že když budou mít děti peníze, bylo by dobré, kdyby zabily sedm buvolů. Pokud nebudou mít, nikdo je nebude nutit. Ať jich zabijí, kolik budou moci.

M. B. A jaký důvod udali ti dva sourozenci, kteří se nechtěli zúčastnit? Proč nechtěli?

N.: Říkali, že pokud již zemřel, tak tím to už skončilo. Už je pochován.

[K této otázce jsem se záměrně vrátila ještě jednou, protože v předešlé části rozhovoru se respondentka k tomuto tématu vyjádřila jen velmi stručně. Doufala jsem, že ji přimějí, aby zmínila další důvody, proč se sourozenci na financování a přípravě tohoto obřadu nechtěli podílet, odpověděla však téměř identicky.]

M.: Jsou vyznavači jiného náboženského proudu.

N.: Jsou vyznavači jiného náboženského proudu, islámu, ale islámu, který je moderní.

M.: Jakého proudu? *[Na základě následného studia dané problematiky se domnívám, že se jednalo o přívržence Muhammadiyah.]*

N.: Nechci o tom hovořit, protože oni si to nepřejí.

M.: Nevím, co je to za učení. *[Domnívám se, že zde došlo k nedorozumění. Ptala jsem se na název islámského proudu, ke kterému se hlásí zmínění sourozenci, paní Nurhayati se však mylně domnívala, že jsem chtěla hovořit o jeho charakteristických rysech, což zjevně odmítla.]*

N.: Jen jeden se nechtěl zúčastnit. Ten druhý by chtěl, ale je chudý, nemá peníze, chudák. Nemá peníze, kterými by přispěl třeba na zakoupení půlky buvola, nebo kterými by mi vypomohl, protože opravdu nemá práci. Ale co se týče toho jednoho, ten se toho nechce vůbec zúčastnit.

M.: Protože on vyznává jiný náboženský proud, takže nemůžeme říkat, že zhřešil nebo pochybil, to nemůžeme, protože to je jiný proud. Je to jeho osobní věc, má vlastní názor, je to těžké. Těžko se dá říct, zda se mýlí, či zda má pravdu.

Informantka v rozhovoru zmínila několik důvodů, proč se jako muslimka rozhodla obětovat buvolů za svého otce. V první řadě uvedla, že její toradžská identita je stejně důležitá jako její příslušnost k islámu, a proto jako Toradžka chce obětovat buvolů.

²⁴⁹ Manžel.

Jako další argument, stejně jako mnozí jiní Toradžové, kteří se chtějí utvrdit ve správnosti svého jednání, uvedla, že zabitá zvířata slouží jako pokrm pro hosty. Rodinná soudržnost a udržování přátelských, sousedských i mezilidských vztahů byly totiž vždy pokládány za velmi důležité, proto žena zdůrazňovala i sociální aspekt této události. Byla přesvědčena, že zabitím buvolů naposledy vyjádřila úctu svému rodiči, v neposlední řadě se k tomu odhodlala také proto, že se jednalo o přání jejího otce. Domnívám, že nezanedbatelným motivem k zabíjení buvolů jsou často i obavy pozůstalých z negativní reakce okolí v případě, kdyby od praktikování tohoto zvyku ustoupili.

Při analýze rozhovoru mě na první pohled zarazilo, jak často respondentka uváděla, že k tomu, aby nechala za svého otce zabít buvol, ji nikdo nenutil. Tuto skutečnost zdůraznila během pěti minut celkem pětkrát. Za velmi pozoruhodný rovněž považuji „selektivní“ přístup respondentky ke svému „toradžství“. Paní Nurhayati pokládala za zcela přirozené, že jako Toradžka má obětovat buvol, avšak původní význam tohoto aktu (duše obětovaných zvířat mají přepravit duši zesnulého člověka do *puya*) se v jejím chápání, ostatně jako u většiny současných Toradžů, zcela vytratil. Zabíjení buvolů chápala již jen jako symbol „toradžství“ bez jakýchkoliv náboženských konotací. I když paní Nurhayati během rozhovoru explicitně nevyjádřila nevoli, z její řeči byla patrná výtky k jednomu ze sourozenců, který se nechtěl vůbec podílet na zabíjení buvolů a zcela ignoroval otcovo přání. Nezanedbatelným aspektem byla pravděpodobně i ekonomická stránka věci, o níž se ovšem informantka nezmínila. Vzhledem k okolnostem byli spolu s manželem nuceni financovat velkou část veškerých výdajů spojených s tímto obřadem sami.

Na základě pořádaných rozhovorů i výsledků pozorování zmíněného muslimského obřadu jsem dospěla k závěru, že toradžští muslimové se potýkají se stejným problémem jako toradžští křesťané. Neustále se snaží najít rozumný kompromis mezi tím, jak se má chovat řádný věřící (v tomto případě muslim) a dobrý Toradža. Domnívám se, že i když se někteří Toradžové hlásí k islámu, v jejich chování nalezneme znatelnou snahu o uchování původních tradic vycházejících z náboženství *Alukta*. Zvyky svých předků však mohou praktikovat, jen pokud nejsou v rozporu s islámem. Vzhledem k tomu, že tato víra zakazuje konzumovat vepřové maso, v jejich pojetí obřadu se usmrcují jen buvoli. Jelikož toradžští muslimové musí své

zesnulé pochovat do čtyřadvaceti hodin a v tak krátké době pochopitelně není možné uspořádat pohřeb s charakteristickými toradžskými atributy, muslimové své „toradžství“ dávají na odív až při obřadu čtyřicáté noci.

Všechny soudobé toradžské pohřební obřady jednoznačně vycházejí z autochtonního náboženství. Jejich podoba se však zásadně liší podle toho, k jaké církvi se jedinci vykonávající tento rituál hlásí. Nejméně prvků z *Aluk Todolo* do svých obřadů začleňují muslimové a přívrženci letničního hnutí, nejvíce naopak katolíci. Původní *Alukta* pohřby se v současnosti již téměř nevyskytují.

2.2 Svatební rituály

I když je svatba v mnoha kulturách pokládána za jeden z nejvýznamnějších přechodových rituálů a pojí se s ní soubor různých zvyklostí, u Toradžů byl v dřívější době tento obřad poměrně nevýznačný a jednoduchý. Obzvláště v porovnání s pohřbem působila svatba velmi skromně, nevyžadovala téměř žádnou přípravu, byla nenákladná a zúčastnilo se jí jen několik hostů. Moderní toradžské svatby, jejichž hlavní část se odehrává v křesťanském kostele, jsou naopak v současnosti pokládány za velmi důležité. Slavnostní svatební hostiny, na kterých je přítomno několik set hostů, svou okázalostí připomínají spíše soudobé pohřby než původní svatby. Navzdory tomu lze v dnešních svatbách vystopovat některé prvky pocházející z *Alukta*, jedná se však o zcela marginální elementy.

2.2.1 Rozhovor s *tominaa* Tato' Dena' o původních svatbách a manželství

Následující rozhovor s *tominaa* Tato' Dena' o tradičních svatbách (*rampanan kapa*'), které se dnes již téměř nevyskytují, považuji za výjimečný, neboť v něm kromě ústředního tématu hovoří také o celé řadě dalších jevů souvisejících s manželstvím. Začíná od námluv a s nimi spojených zákazů a znamení, dále se kromě samotné svatby zmiňuje o existenci předmanželského sexu, poukazuje na *Alukta* prvky, které se vyskytují v toradžských křesťanských svatbách, rozebírá téma postmaritální rezidence i výběr vhodného partnera a přiměřený věk k sňatku. Dále hovoří o obřadu *panasuan*, který se koná, když jsou snoubenci příbuznými a v závěru se zabývá polygynií a rozvodem.

Rozhovor č. 11 (1. část)

Námluvy

T. D.:²⁵⁰ Všechno má svá pravidla. Ale v tomto dnešním moderním světě se po dostavění domu neuspořádává rituál, dokonce už i svatba je vyšší (*dokonce i svatba je považována za významnější*). Jak můžeš sama vidět, každý muž i každá žena, kteří uzavírají manželství, mají křesťanský obřad. Jdou do kostela a potom na obecní

²⁵⁰ Tato' Dena'.

úřad.²⁵¹ I svatební hostina je velmi vysoká (*velmi honosná*), dříve se to tak nedělalo. Takže dříve... budeme hovořit o svatbě, ano... dříve existoval zprostředkovatel *to ulloba' kada* (dosl. člověk, který přináší slova). Jednalo se o člověka, který měl za úkol přednést ženě mužův návrh. Tomu člověku se říkalo zprostředkovatel *to ulloba' kada*. Takže to byl první krok k tomu, aby mohlo dojít k souhlasu nebo ke svolení, zda si jedinec A vezme jedince B. Takže nejprve muselo dojít k *mangloba' diloba' tukada* (dosl. přednesení všech slov), to znamená, zдалipak chce žena pojmout za manžela muže, který si ji namlouvá. To je první část. Pokud ano, pak mohou následovat další kroky. Nejprve se musí vytvořit balíček z betelu. [*Informant používá indonéský termín „sirih-pinang“, který doslova znamená list pepřovníku betelového a arekový oříšek (plod palmy Areca katechu), pro zjednodušení tento výraz v celém textu překládám jako betel. Říkámeli „sirih-pinang“, máme tím zpravidla na mysli betelové listy, arekové oříšky, práškové hašené vápno a často další ingredience jako například tabák nebo japonskou rudku.*]²⁵²

M. B.: Slyšela jsem, že mladí lidé se potkávají při příležitosti skládání *pantunů*.²⁵³ Je to tak?

T. D.: Ano, dříve tomu tak bylo, pokud se potkali. Ale počet míst, kde se dříve lidé mohli seznámit, byl značně omezen. To nebylo jako dnes. Dříve mohl muž poznat ženu na obřadu, ať už se jednalo o obřady spojené s oslavou života *rambu tuka'* (dosl. obřady stoupajícího kouře) nebo pohřební obřady *rambu solo'* (dosl. obřady klesajícího kouře). Dalším místem, kde se mladí mohli potkat, byl trh. Takže to je, co jsem říkal, možnosti byly omezené. Další příležitostí, kdy se mohl muž se ženou seznámit, byla návštěva. Při seznamování vždy hrál svou roli starší člověk. Pokud muž už uviděl ženu, která by se mohla stát adeptkou na manželku, musel sdělit rodičům, že už je někdo, koho viděl.

M. B.: Svým vlastním rodičům?

T. D.: Ano, svým rodičům, musel jim říct své plány. Nejprve to řekl otci a ten poté pověděl manželce, že jejich syn má již ženu, kterou si chce namluvit (*a ptal se jí*): „Zdalipak souhlasíš?“ Pokud souhlasila, museli tuto zprávu sdělit celé rodině jak ze strany matky, tak ze strany otce. Až potom mohlo dojít k námluvám, ve kterých měl důležitou roli zprostředkovatel *tomangloba' kada* (dosl. člověk, který

²⁵¹ Informant užil zkratku *BS*, která značí *Burgerlijke Stand* (niz.) neboli úřad, na kterém se vyřizují občanské záležitosti.

²⁵² Japonská rudka je ztuhlá šťáva z vařených listů rostliny *Uncaria gambir* – gambirovník trpký.

²⁵³ *Pantun* (ind.) – básnická forma malajské (a indonéské) lidové poezie skládající se z libovolného počtu čtyřveršových strof se střídavým rýmem, přičemž 2. a 4. verš každé strofy se opakuje jako 1. a 3. verš strofy následující. Kudělka 1983, s. 368.

zprostředkovává slova), který vše nejprve dojednal s rodinou ženicha. Takže nejprve člověk, který ústně přináší slova nebo námluvy, musí hovořit s matkou (*nevěsty*) a poté s otcem. Nejprve musí hovořit s matkou, potom hovoří s otcem.

M. B.: Kdo to řekne otcí? Matka nebo ten zprostředkovatel?

T. D.: Může rovnou zprostředkovatel. To je jedno.

M. B.: Musí být tento člověk v příbuzenském vztahu s ženichem nebo nemusí?

T. D.: Ne, nemůže, musí se vybrat někdo jiný, pokud by byl z rodiny, to by bylo těžké. Styděl by se, pokud by byl odmítnut. [*Směje se.*] Takže musíme najít jedince, který je schopen dobře mluvit, dobře hovořit, který dobře naváže spojení s rodinou nevěsty. Takže musíme vybrat delegáta, může to být vyšší šlechtic *puang* nebo nižší šlechtic *to makaka* či obyčejný člověk. Jedinec, jehož vybereme, musí být poctivý, po cestě si nesmí přidat ani ubrat žádná slova. Co vyjde z úst ženicha nebo jeho rodičů, k nim si nemůže nic přidat, až to bude rodině nevěsty přednášet. Je toho hodně, musí se jednat o člověka, který vše čestně přednese, o člověka, který nemá rozmary. Je toho hodně, co musí zvládnout, pokud by byl neschopný, k námluvám by vůbec nemohlo dojít. Tak to je. Takže druhé pravidlo je následující, když je zprostředkovatel již v domě nevěsty, jedinec, který vyslechl námluvy, musí uvědomit celou rodinu jak z otcovy strany, tak z matčiny strany. „Zdalipak přijmeme tyto námluvy nebo ne?“ Pokud se všichni rozhodnou kladně, tak se může pokračovat. Druhým krokem je, že muž musí nakoupit na trhu betel. Požádá matku, aby šla na trh koupit arekové oříšky, betelové listy, tabák a japonskou rudku. Ale vápno se tam nedává.

M. B.: Co to je japonská rudka?

T. D.: Japonská rudka je přítelem betelových listů a arekových oříšků. Dává se jí jen trošku, nechává se v puse s betelem, ve spojení s vápnem pak ústa rychle zčervenají, to je japonská rudka.

M. B.: Ale vápno tam nedávají?

T. D.: Ne, do balíčku s betelem se vápno nemůže vložit, protože podle vyprávění předků vápno rozbíjí (*vápno má špatné účinky*). [*Proces zpracování vápna by mohl negativně ovlivnit manželství – mohlo by se také rozbít neboli rozpadnout.*] I přestože je vápno nejvýznamnějším přítelem betelu, nemůže být vloženo do tohoto balíčku.

M. B.: Kvůli tomu, že bylo rozbito?

T. D.: Nejprve bylo páleno, potom rozdrceno, takže proto naši předci říkali *e lollo' kapu' bang tu daka' ta, lollo' kapu' bang... inawanta* (dosl. rozpustný jako vápno je výsledek naší těžké práce, rozpustný jako vápno je náš život). Může to mít vliv na

rozpad (*manželství*). Kdyby člověk, který přijímá ten betel, viděl, že tam je vápno, vrátil by ho. Vrátil by ho, ano, tak to obvykle je. Betel je přinesen sem (*do domu nevěsty*), musí to být vždy v noci. Lidé se ptají: „Proč musí být betel přinesen v noci? Proč ne přes den?“ Já říkám: „Dříve by se lidé styděli, kdyby byl betel odmítnut.“ A navíc, kdyby byl betel odmítnut, museli bychom se rychle pokusit najít nějakou náhradní ženu, která by ho přijala, kdyby rodina ženy odmítla betel. Člověk, který má za úkol přinést betel, by se musel snažit rychle najít někoho jiného, aby byla náhradní adeptka, která by to přijala. Takže toto je velmi těžký úkol.

M. B.: Člověk, který by nesl znovu betel, by byl ten samý člověk?

T. D.: Ano, zprostředkovatel *to ulloba' kada* však může být vyměněn, ale musí se najít člověk, který je čestný. Takže toto jsou už dva kroky týkající se svatby. Poté, co je (*betel*) přijat...

M. B.: Kam umístí zprostředkovatel betel, v domě nebo před dům?

T. D.: Pokud je přijat, musí jít nahoru do domu, zaklepat na dveře, přinést betel. Poté, co dorazí na místo, rodiče (*nevěsty*) pozvou své rodiny. Otevřeme balíček s betelem od muže A, který si namlouvá ženu B, ano, ano, tak to je. Pokud rodina souhlasí, otevřou ten balíček s betelem a celý jej rozdělí. Nejprve jej rozdělí na dvě části, pro větev matky, pro větev otce, pro větev matky se dále rozdělí na dvě části – pro větev otce se také rozdělí na dva díly, v rodině musí dostat všichni.

M. B.: A toho betelu je přineseno hodně?

T. D.: Ne! Omezeně!

M. B.: Takže to je jen symbolické? Dostanou jen málo?

T. D.: Symbolické, velmi málo. To ale nevadí.

M. B.: Pokud se rozhodnou, že (*se sňatkem*) souhlasí, mohou otevřít balíček už tu noc, kdy je přinesen?

T. D.: Mohou, pokud je vše ujednáno, klidně si to mohou už rozdělit. Mohou si to rozdělit, toto je pro člověka A, toto je pro tuto rodinu, toto pro větev z matčiny strany, pro větev z otcovy strany. V dřívější době by rodina, na kterou by nevyšel betel, měla malé srdce (*byla by zklamána*). Dříve by se říkalo *e tae' bang mo nabengki' to lai' anu untarima pangan, na tae' bang na bengki' sang sussuan na dip o sudigi-gigi* (ano, nám nic nedala, slečna přijala balíček, ale nám nedala vůbec nic, ani trošku). Takže obvykle musíme hlídat celistvost rodiny (*dbát na to, aby nebyly narušeny vztahy v rodině*). Betel se musí rozdělit spravedlivě, i když každý dostane jen malý kousek betelových listů, trošku arekového oříšku, jeden svitek tabáku, no, to už stačí.

Nechtějme hodně, protože množství je obvykle omezeno, nejvíce může být v balíčku dvacet čtyři arekových oříšků, to záleží na sociální vrstvě, podle toho z jaké vrstvy pocházejí, jich je dvacet čtyři, dvanáct, osm nebo šest. Ano, to jsou pravidla ohledně betelu a jeho dělení. Tak to je.

Tři večery

T. D.: A pokud je betel v rodině nevěsty již rozdělen, dalším krokem je doprovodit ženicha do domu nevěsty – *male diparampo bongi* (dosl. jít doprovázet až do cíle v noci) – to trvá tři večery. První večer mohou jít dva lidé, jde člověk *to mangramba damo 'na, na to la kebaine* (dosl. člověk, který nechává spadnout rosu, jež ulpěla na trávě, kterou míjejí s ženichem), mohou jít dva, ale i tři. Ale druhý večer jich musí být sudý počet, třeba čtyři lidé. Třetí večer jich musí být sudý počet. Všichni, kteří doprovázejí ženicha do domu ženy, jsou muži. První i druhý večer se musí muži doprovázející ženicha vrátit pozdě v noci, nikdo je nesmí vidět. Takže všichni se musí vrátit během prvního večera, musí vstát pozdě v noci a pak se vrátit. Druhý večer jich musí být sudý počet, to je jedno, zda čtyři lidé, šest lidí nebo osm lidí. Třetí večer neboli *sanda bongi* (večer sudých čísel) jich musí být sudý počet, pokud pocházejí z tradičního domu nejvyšších šlechticů *tongkonan layuk*, musí přijít dvacet čtyři mužů ze strany ženicha, ten večer se baví, v domě nevěsty dostanou najíst.

M. B.: Přibližně v kolik hodin tam jdou večer?

T. D.: Může to být v sedm hodin, v osm, ale snaží se, aby nikoho v noci po cestě nepotkali, to se nazývá *bongi memanuk* (večer znamení), první večer se obvykle nazývá *bongi memanuk* (večer znamení). Takže když jdeme, nemůžeme se mačkat (*dotýkat*), nemůžeme se nikoho dotknout nohou, tomu se říká *tae ' na den sitodo* (dosl. netlačit se). Taková jsou pravidla, když podle tradice doprovázíme ženicha do domu nevěsty, říká se tomu *pasolan* (doprovázení na námluvy). Druhý večer to musí být stejné. Vychází se až večer.

M. B.: První večer tam tedy jdou kolem sedmé osmé hodiny. Kdy se vrátí domů?

T. D.: Tak ve čtyři, ve tři.

M. B.: A kolik lidí tam jde druhý večer? [Neznala jsem výraz pro slovo „sudý“, které informant předtím použil, proto jsem se znovu zeptala.]

T. D.: Musí jich být dostatek. Čtyři lidé nebo šest lidí.

M. B.: A druhý večer tam jdou zase ve stejnou dobu a vrátí se opět v noci?

T. D.: Ano, vrátí se v noci. Takže je nutné vědět, že celý první večer, během *bongi memanuk* (večera znamená) si musíme na cestě dávat pozor. Na zvuky, na hlasy, na lidi, které potkáme, pokud potkáme nějakého člověka a on se nás na něco zeptá, musíme si sednout, popovídat si, žvýkat betel, nebo v moderním světě kouřit. Až potom, když už jsme si popovídali a ten, který se s námi potkal, se už rozloučil, až potom můžeme pokračovat v cestě.²⁵⁴ Ale pozor, pokud uslyšíme zvuk *totosik*,²⁵⁵ zvuk sovy, která říká *to-to-sik*, musíme se vrátit domů, nemůžeme pokračovat, protože to značí neštěstí. *Totosik* a *i'duk*, což je vřískot žáby chycené hadem. Pokud je žába chycena hadem, vydává pak zvuky, to se nesmí, to je proti pravidlům. Musíme se vrátit domů a potom vyjít znovu. Je to velmi těžké vyhledat životní partnerku. Pro tebe jako pro ženu existuje mnoho pravidel, takže pro spokojenost domácnosti (*pro spokojené manželství*) se musí první večer dávat velký pozor. Druhý večer je to stejné. Třetí večer, pokud uslyšíme nějaké zvuky... První večer, druhý, třetí... během prvního večera je důležité, pokud potkáme *totosik*, jak jsem řekl, nebo dokonce uslyšíme *i'duk*, hlas *i'duk*, nepokračujme, musíme se nejprve vrátit domů, potom můžeme začít znovu, i kdybychom měli jít až o půlnoci. Pokud druhý večer slyšíme zvuky, které jsou nepříjemné, musíme si sami sednout uprostřed cesty, nejprve žvýkat betel, nebo pokud potřebujeme kouřit, zakouříme si, až potom zjistíme, co to je za zvuk. Ale co je pro nás štěstím, co je dobrým znamením pro ženicha, to je zvuk nočního ptáka *langau*, to je hlas dětí, určitě se nám narodí děti. Je to také druh sovy, ale vydává jiný zvuk. Takže to je štěstí. Obzvláště v noci je hodně zvuků.

M. B.: A pokud potkáme v noci nějakého člověka a on se zeptá: „Kam jdete?“²⁵⁶ musíme mu to říct?

T. D.: Ano, musíme mu říct, že jsme na cestě, že jdeme hledat životní partnerku.

M. B.: To nevadí, pokud to ví někdo jiný?

T. D.: To nevadí.

M. B.: Protože první, druhý a třetí večer je už jasné, že rodina ženy již souhlasila.

Takže už bychom se nemuseli stydět, protože víme, že už nebudeme odmítnuti.

T. D.: Ano, protože balíček s betelem byl již otevřen, už byl přijat. Tak to je. Během večera *sanda bongi* (večera sudých čísel) musí být počet doprovázejících sudý, nesmí

²⁵⁴ Tento zvyk se vyskytuje například i u mongolských nomádů.

²⁵⁵ *Totosik* (tor.) resp. *teteguh* (ind.) je malá sova, kterou podle tvrzení předků seslal *Pong Lalondong* z říše duší *puya*, aby se chopila lidských duší (Kamus Toraja–Indonesia, 1971, s. 664).

²⁵⁶ Velmi frekventovaná otázka v celé Indonésii. Ve městech se často používá jako zdvořilostní fráze odpovídající americkému „How are you?“. Na vesnicích se na ni však zpravidla očekává odpověď.

být lichý, poslední večer, všichni, kteří přijdou do domu, tam mohou přespat nebo se mohou vrátit domů.

M. B.: Třetí večer?

T. D.: Ano, podstatné je, aby se najedli, ukončili debatu o svatbě, pak mohou jít domů. [*Tuto větu jsem si chybně vyložila, čímž došlo k následným nedorozuměním. Setkání během třetího večera je totiž považováno za samotnou svatbu. Manželství je stvrzeno tím, že se rodiny nevěsty a ženicha společně najedí a pohovoří o svatbě, která se právě koná. Domnívala jsem se, že tvrzení „...ukončili debatu o svatbě...“ znamená, že přítomní plánovali nadcházející svatbu. Ve skutečnosti měl informant na mysli, že svatba skončila.*] Takže muž musí zůstat se svou manželkou, nemůže jít domů. Následující den musí nasbírat dříví, nanosit dříví před dům nevěsty, protože to je jeho první povinností.

M. B.: A na co bude to dřevo použito? [*Předpokládala jsem, že dřevo bude plnit rituální funkci při nadcházející svatbě.*]

T. D.: K vaření rýže, k vaření pokrmu z vepřového a k jiným věcem. Prostě pro potřeby rodiny. Taková jsou pravidla. Takže za prvé zprostředkovatel *to ulloba' kada*, za druhé se musí přinést betel do rodiny nevěsty a za třetí dojde k námluvám. Po večeru *sanda bongi* (večeru sudých čísel) může již muž zůstat v domě nevěsty.

M. B.: Před svatbou už může bydlet v domě nevěsty? [*Když jsem kladla tuto otázku, ještě jsem nechápala, že pár již uzavřel sňatek.*]

T. D.: Dříve to bylo obvykle potají. Styděli bychom se, kdyby nás někdo viděl.

[*Sexuální život před svatbou nebyl povolen, ale lidé tento zákaz porušovali.*]

M. B.: Ale třetí večer už tam může zůstat?

T. D.: Ano, to už je právoplatné. Už jsou manžel a manželka. Třetí večer už je to právoplatné, stanou se z nich manžel a manželka.

M. B.: Třetí večer je už pokládán za svatbu nebo svatba teprve přijde?

T. D.: No, dříve to už tímto obvykle končilo.

Panasuan (Rituál na usmíření)

T. D.: Ale ještě jsou kroky, které musí být učiněny. Za předpokladu, že ženich patří do blízké rodiny, musí se provést rituál *panasuan* (dosl. uvaření jídla), to znamená, že musí být vykonán náboženský rituál.

M. B.: Pokud je ještě příbuzný.

T. D.: Ano, ať už se jedná o druhé bratrance... protože manželství mezi bratrancem a sestřenicí se v této oblasti vyskytuje jen velmi zřídka. Sňatek může být uzavřen až

mezi druhými bratřenci, mezi třetími bratřenci, mezi čtvrtými bratřenci a tak dále.²⁵⁷ Sourozenci se v této oblasti nesmí stát manželi, to je zakázáno. Dokonce podle mýtu nebo vyprávění předků byl v oblasti Rura rybník, u Bamba Puang, to je ten, který je teď již vysušen, voda v něm už není, protože byla odstraněna. Říká se, že se tam kdysi konala svatba mezi sourozenci, mezi potomky *Londong di Rura*, kteří byli poté spolknuti zemským povrchem (viz kap. 1.2.1). Podle tradice je to v této oblasti zcela zakázáno, lidé by se bouřili, kdyby se chtěli vzít sourozenci, i vztah mezi bratrancem a sestřenicí je lidmi hanoben. [*Prostřednictvím zastrásování mýty a příběhy předků byla zajišťována genetická ochrana společnosti.*]

M. B.: Proč?

T. D.: Protože podle poselství předků takové manželství nebude šťastné, určitě ho postihne neštěstí, jejich potomci nebudou normální. Takže když se podíváme i teď, vidíme důkaz, opravdu, když se vezmou bratranec se sestřenicí, není to náležité, není to v pořádku. Takže, ale pardon, je dost lidí, kteří se narodili ze vztahu mezi bratrancem a sestřenicí. Ale náboženský rituál musí být úplný. Podle předků pokud již nežijí rodiče nevěsty i ženicha a má dojít k takovému sňatku, musejí pocházet z domu *tongkonan layuk* (dům vyšší šlechty), až pak se to může konat, pokud nepocházejí z tohoto domu, sňatek mezi sestřenicí a bratrancem je zakázaný, to je zakázáno, je to zakázáno, protože musíme brát ohled na rozvoj našich vnoučat. Takže pokud jsou ještě rodina, musí se konat obřad, který se nazývá *panasuan*, pokud si nemohou dovolit *panasuan*, mohou uspořádat jiný obřad, až budou mít děti, takže to může být odloženo. Jedinec, který si může dovolit *panasuan*, ho udělá, ale jedinec, který si ho nemůže dovolit, no, ten ho může odložit, až do doby, kdy se narodí děti, pak se vykoná obřad při příležitosti narození neboli obřad oslavující narození dítěte, takže to je považováno za skončené (*splněné*). Takže při tomto obřadu existují různé varianty: za první rituál *to dinasuan dira' pakki langan*. Za druhé rituál *to dinasuan disura' i tallang*. Za třetí rituál *to dinasuan ditokonni tedong*. Má to svá pravidla. Takže obyčejní lidé normálně vykonávají ten první – *dinasuan dira' pakki langan*, při kterém se zabije jedno prase. Pokud se člověk cítí, že je dostatečně bohatý, uspořádá druhý rituál, ten druhý typ rituálu – *to dinasuan disura' i tallang*, při kterém musí být obětována čtyři prasata a u toho třetího – *ditokonni tedong* se musí obětovat dvě prasata, jeden *londong sa' pang* a jeden buvol.

²⁵⁷ Sandarupa 2000, s. 15–16 však uvádí, že podle mýtu byl sňatek mezi bratrancem a sestřenicí povolen.

M. B.: Co to je *londong*?

T. D.: To je kohout. Takže takováto jsou pravidla.

M. B.: A kdy se to musí vykonat?

T. D.: Po třetím večeru.

M. B.: A musí to být provedeno, pokud jsou rodina?

T. D.: Ano, rodina.

M. B.: Musí tedy zabít jedno prase...

T. D.: Pokud nejsou majetní, tak zabijí jen jedno prase. Ano, vyberou si jednu z možností. Při prvním typu obřadu *dinasuan dira' pakki langan* se musí zabít jedno prase a několik kohoutů. Při *to dinasuan disura' i tallang* čtyři prasata a určitě také kohouti, má to (*přesně daná*) pravidla. A při třetím typu obřadu to je jeden kohout, dvě prasata, jeden buvol, taková to má pravidla. [*Domnívám se, že uspořádáním tohoto rituálu docházelo k potvrzení manželského svazku a obětiny byly vlastně jakýmsi vykoupením.*] Ale musíš si dávat pozor, když děláš výzkum, pravidla pro svatby jsou různá v závislosti na oblasti. To, co já říkám, platí pro oblast Makale. Takže naše povídání musíme vymežit.

Tradiční a moderní svatby

T. D.: Když se podívám na svatbu předků, byla snazší v porovnání s moderním světem, protože v dnešním moderním světě musíme obvykle *diparampo ada'* (dosl. udělat námluvy podle zvykového práva *adat*), řečeno dnešním jazykem – znamená to být doprovázen k adeptce na manželku, protože svatba není dnes méně významná než dříve, takže dnes musí absolvovat tradiční námluvy, a poté, když už jsou v domě ženicha, musí naplánovat, jak půjdou do kostela, po kostele musí se musí zaregistrovat na obecním úřadě. [*Moderní sňatek je tedy mnohem složitější. Snoubenci musí absolvovat obřad pocházející z dřívější doby, v rámci kterého ženich navštíví dům nevěsty, dále musí podstoupit církevní sňatek v kostele a poté ještě povinné civilní formality. Zaměstnanec obecního úřadu zpravidla přijde na místo, kde se koná církevní svatba. Bezprostředně po ní pak následuje v odsvěcené části kostela nebo v přilehlých prostorách občanský obřad.*] To jsou pravidla dnešního moderního světa, (*vím to*), protože obvykle také doprovázím muže na obřady i v současnosti. Už od doby, kdy jsem byl ještě mladý, jsem dělal zprostředkovatele při námluvách, doprovázel jsem (*ženicha*), ale i dnes, když už jsem starý, jsem obvykle povolán i k moderním svatbám, obvykle jsem na ně pozván.

M. B.: A i dnes, když jsou už křesťané, tak před konáním obřadu v kostele rodina ženicha přinese do rodiny nevěsty balíček s betelem?

T. D.: Ano, i dnes nosí betel.

M. B.: Takže dnes přinesou betel, jdou do kostela a potom na obecní úřad.

T. D.: Ano, ano, dá se to tak říct, ale existuje část věřících neboli společnosti v této oblasti, existuje malá část, která nemůže přijímat betel při námluvách, musí přijít jen s tváří (*aniž by cokoliv přinesli*). Betel je klasifikován jako *aluk* (*element mající spojitost s původním náboženstvím*), takže to nemohou, natožpak pentekostalisté. Nemohou přinést betel.

M. B.: Takže co přinesou?

T. D.: Jen svůj obličej, to znamená jen svou tvář tam přinesou. Takže se sejdou jen tak, nemusí nic přinést, stačí, když přinesou jen cigarety v kapse. Když dorazí do domu ženy, nemusí přinést balíček s betelem. Ale existují i někteří, například katolíci, kteří nosí betel, protestanti, hinduisté také přijímají balíček s betelem, protože je to chápáno jako projev vzájemné úcty. Ale existují jedinci, kteří betel nenosí. Pokud se jedná o původní protestanty – o Holandskou ligu, ti mohou přijímat betel, ale pentekostalisté, denominace Tabernakel, ti již odmítají, říkají, že to nemá žádný smysl.

M. B.: Takže oni vůbec nejdu do rodiny nevěsty, nebo jdou a přinesou například jen cigarety?

T. D.: Ano, jen cigarety, pokud tedy kouří. Nemůžeme nikoho nutit, aby nosil betel. Ano, tak to je. Takže já si myslím, že co se týče moderních svateb, tak ty si už umíš představit. A ty tradiční také, jen je škoda, že zkoumáš něco, co neděláme, kdyby tak byl člověk, který by šel na námluvy, no, potom by se tvá data stala úplnými, kdyby sis vše mohla nasnímat, kdybys mohla vidět jednotlivé zmíněné obřady jako *to dinasuan*, *to disura' i tallang* a *to ditokonni tedong*, to by byla tvá práce teprve úplná. Ale co se dá dělat!

M. B.: Při těchto všech třech obřadech je přítomna rodina?

T. D.: Ano, pokud se jedná o rituál k usmíření *panasuan*, ano, musí být hodně lidí, kteří tam přijdou. Takže pokud se koná obřad *panasuan*, muž je opět doprovázen ze svého rodného domu do domu tchána a tchýně.

M. B.: Na to jsem se také chtěla zeptat, vždy se (*rituály*) konají v domě ženy?

T. D.: Ano.

Postmaritální rezidence

M. B.: A pokud jsou již manželé, kde obvykle bydlí? V domě ženy (v domě nevěstinych rodičů)?

T. D.: Ne, pokud jsou již spojeni (*manželé*), muž si často odvede svou manželku do domu své rodiny nebo do domu svých rodičů, žijí tam. To nevadí.

M. B.: To je častější?

T. D.: Ano, dneska si obvykle oproti dřívější době hledají kus země k postavení domu, takže (*ženich*) musí najít kus země, ať už to je blízko bydliště tchána nebo blízko jeho vlastní rodiny, ať už je to u nevěsty nebo u muže ženicha. Takže je zapotřebí, aby získali místo k postavení chatrče (*prostého domu*) jakožto nové domácnosti. Protože když budou pořád smícháni s rodiči (*budou žít pořád u rodičů*), nebudou si umět hledat živobytí (*nenaučí se samostatnosti*), takže musí být přinuceni se osamostatnit. Nejprve pravidla pro stavění domů – nejprve postavme jen velmi prostou chatrč, nejdříve musíme postavit malý dům, zasadit ho do země, pokácet bambus, udělat dům, který se jmenuje *tananan lantang* (prostá budova se sloupy zasazenými v zemi), po nějaké době, až uspějeme, pak ho vyměníme, ale nejprve si postavíme tento, který se musí zasadit do země. Takže nejprve *tananan lantang*, až později se pokácí dřevo a poté se postaví *banua sang bidang* (dům s jednou místností), ještě později dokonce *tallung lanta'* (dům se třemi místnostmi), taková jsou pravidla ohledně stavění domů.

M. B.: Než si tedy postaví ten první, který je nejjednodušší, mohou žít v domě (*rodiny*) muže, v domě (*rodiny*) ženy, u obou. Ale nejvhodnější je, aby si rychle našli (*postavili*) svůj vlastní dům?

T. D.: Ano, aby byli samostatní, aby se postavili na vlastní nohy. Když jsou děti už sezdané, byly by zhýčkané, kdyby nebyly nuceny k samostatnosti.

M. B.: Existuje ještě taková tradiční svatba, při které se nejde do kostela? Ještě jsou takoví lidé?

T. D.: Ještě jsou, moje neteř, která se stala učitelkou náboženství v zemi lidí [*Informant použil slovní spojení „negeri orang“ (země lidí) pro oblasti mimo Tana Toraja. Tento výraz pro území obývané cizinci používají také například Mongolové, Číňané i Mandžuoové.*] se právě takto vdala za Balijsce, obřad jsme dělali v domě mého druhého bratrance, který má za zetě Balijsce, museli jsme uspořádat *massura' tallang*, aby mohla být skončena svatba. [*Až při následné analýze rozhovoru jsem si uvědomila, že informant tvrdil, že obřad massura' tallang se koná v případě, kdy jsou snoubenci pokrevně spřízněni. V květnu 2008 jsem měla možnost se tominaa*

na tuto nejasnost dodatečně zeptat. V písemné odpovědi uvedl: „Není chybné, když kdokoliv, kdo si to může dovolit, uspořádá obřad *panasuan*. Avšak u jedinců, kteří jsou rodina (pokrevně spřízněni), je to nezbytné.“ Nooy-Palm 1975, s. 140 tento rituál charakterizuje jako obřad, kterým se odpykává přestupek.]

M. B.: A vaše neteř je *Alukta* a její manžel hinduista?

T. D.: Ano, *Alukta*, a manžel je hinduista, manžel je hinduista.²⁵⁸ Takže jsme svatbu udělali podle *Aluk Todolo*.

Výběr vhodného partnera I. (zohlednění exogamní limity)

M. B.: Existuje partner, který je nejvhodnější k sňatku? Například bratranec/sestřenice nejsou vhodné, avšak je někdo, kdo je nejvhodnější? O kom rodiče říkají, ano, například třetí bratranec je nejvhodnější nebo druhý bratranec... [Má otázka byla návodná, měla jsem se jen zeptat, jaký partner je k sňatku nejvhodnější.]

T. D.: Nejvhodnější je rodina, která je už poměrně vzdálená [Informant později uvede, že nejvhodnějším partnerem je jedinec, který není příbuzensky spřízněn. Pod vlivem mé otázky však v této části rozhovoru odpověděl, že nejvhodnějším partnerem je vzdálený příbuzný.], protože co se týká narození dětí, obvykle pokud jsou ještě blízká krev (pokud jsou rodiče blízcí příbuzní), potom se obvykle narodí člověk, který je zmatený. Určitě budou mít zmatená vnoučata nebo jejich vlastní děti budou zmatené.

M. B.: Tím výrazem „zmatený“ máte na mysli, že budou například trochu blázniví?

T. D.: Ano, nakřivo. Obvykle vidíme, že to tak je. Takže nezpochybňujeme poselství předků. Dokonce je jasné, že o manželství, ve kterém jsou partneři blízkými příbuznými, se říká, že nežijeme dlouho, ať už to jsou naše vnoučata nebo my samotní, natožpak když neprovedeme obřad na usmíření – *panasuan*.

M. B.: Takže který adept je nejvhodnější?

T. D.: No, vyber si mimo rodinu.

M. B.: To je také dobré?

T. D.: Ano, dobré, je lepší, pokud se vdáme/oženíme mimo rodinu, podle předků to je lepší.

Předávání tradičních znalostí a přebírání *Alukta* prvků křesťany

T. D.: Jenže pravidla, podle kterých se to má dělat, ta už dnes nikdo neovládá. Takže v tomto moderním světě už nikdo nezná pravidla týkající se *panasuan* a tradičních

²⁵⁸ *Alukta* se od roku 1970 oficiálně řadí k hinduismu – viz kap. 1.2.1.

svateb, můžeme říci, že již téměř vymizela ze země toradžské. Až se já ztratím z Tallulembang, z Manžetek (*až já zemřu*), určitě už tu nebude člověk, který bude znát pravidla.

M. B.: Musíte to naučit někoho jiného!

T. D.: Ano, můžu, ale není nikdo, koho by to zajímalo, tak to je. Takže to je také těžké, ano. Je těžké zachovat zvykové právo a kulturu našich předků tradičním způsobem. Lidé mě nutí, abych psal, ale já jsem líný. Řekl jsem, že nejsem schopen psát, mluvit to ano.

M. B.: Pravidla pro toradžské rituály nebyla nikdy zapsána, vše bylo (*předáváno*) jen ústně, že?

T. D.: Ano, ústně, takže podle pravidel předků, pokud se hovořilo, musely se používat tyčinky– takto.²⁵⁹

M. B.: To je velmi dobré, to se mi moc líbí.

Dělení masa při obřadu *panasuan* v dřívějších dobách

M. B.: Křesťané v dnešní době převzali z dřívějších svateb jen jisté prvky, jako například to, že jdou do domu (*nevěsty*) a přinesou betel. Je ještě něco jiného, co převzali z původní svatby, přestože jsou již křesťané chodící do kostela?

T. D.: Ne, dnes už nic jiného není, protože co se týče dělení samotného jídla (*masa*), to se nikdy nedělalo. Ale v oblasti Rantepaa to vypadá, že si dávají pozor na pravidla dělení jídla (*masa*) na svatbách. [*Maso se tedy v dřívějších dobách při svatbách nerozdělovalo tak jako při pohřbech, kdy de facto všichni zúčastnění dostali, a i v dnešní době dostanou, větší či menší kousek. Osoby, které se v minulosti na svatbě bezprostředně podílely, dostaly předem domluvenou odměnu. V oblasti Rantepaa se nyní při svatbách začíná uplatňovat stejný princip dělení masa jako při pohřbech.*] Já tam moc často nechodím, ale co se týče dělení jídla na svatbách v dnešní době, dá se říci, že je to vyrovnané, mám pocit, že všichni dostanou stejně. Ale podle pravidel *ma'parampo* (pravidla námluv) existuje na to, kdo dostane jakou část masa v tradičním náboženském rituálu, několik pravidel. Nejprve dostane kus zprostředkovatel *to ulloba' kada* (dosl. člověk, který přináší slova). Dále dostane *to mangramba damo'* (člověk, který kráčí při námluvách ve předu). Za třetí *to manglemba' kayu* (člověk, který nese dřevo), *barasang tanda baine* (dosl. košík pro stranu ženy; rodina ženy dostane košík plný masa), *barasang tanda muane* (dosl. košík pro stranu muže; rodina muže dostane košík plný masa), *to massuru'* (člověk, který

²⁵⁹ Jedná se o bambusové tyčinky, které se pro svou názornost používají při výkladu dodnes.

má na starosti správný průběh obřadu), *to ma 'pesung* (člověk, který připravuje obětiny). Tito všichni podle tradice dostávali část masa, ale nyní se toto při křesťanských svatbách nebere do úvahy.

M. B.: Mohl byste to říci indonésky?

T. D.: Dát to do indonéštiny je velmi těžké. *To ulloba ' kada* je člověk, který má za úkol spojovat.

M. B.: Musí dostat maso z prasete, kuřete nebo buvola?

T. D.: Z prasete, které je zabito, musí dostat část. Nejprve dostane *to ulloba ' kada*, což znamená zprostředkovatel. Za druhé dostane *to mangramba damo '* , to znamená ten, který během první noci kráčí úplně vpředu, protože pokud jdeme v procesí na námluvy *pasolan*, ten, který se nazývá *to mangramba damo '* , to je člověk před ženichem, který jej doprovází do domu jeho manželky, ten se nazývá *to mangramba damo '* . *Mengramba damo '* musí jít vpředu před ženichem, aby voda, která je na trávě, byla čistá. *Manglemba ' kayu* znamená přinést dřevo na oheň při námluvách *panasuan*, ten člověk musí také dostat část, dokonce i *barasang tanda baine* (rodina ze strany ženy) dostane kus masa, *barasang tanda muane* (rodina ze strany muže) si také musí odnést maso do svého domu, dále existuje *to ma 'pesung*, což je ten, který připravuje obětiny, zajišťuje spojení mezi lidmi a Bohem a dokonce i předky. Je i člověk, který se nazývá *to massuru '* – to je ten, který se modlí, aby manželství bylo úspěšné. Existuje člověk, který se nazývá *to ma ' sanduk* – ten nabírá lžící rýži, *to ma ' nampana* (dosl. člověk, který vytváří) má za úkol rozporcovat prasata a udělat jiné věci spojené se zvykovým právem *adat*.

M. B.: Kdo platí za prasata a zvířata, která jsou zabita?

T. D.: Zpravidla to má na starosti strana ženy, rodina ženy. Když se koná obřad *massura ' tallang* (obřad, při němž je zabito více zvířat), tak to už se promyslí, obvykle poskytne prasata strana muže i strana ženy, protože těch obětovaných zvířat už je hodně. Pokud je jen jedno nebo dvě prasata, pak to má na starosti strana ženy.

Obřad *panasuan*

M. B.: Existuje při svatbě nějaký rituál, který se musí vykonat? Nebo jsou jen zabita zvířata? [Ptala jsem se na svatební obřad, avšak informant začal hovořit o obřadu *panasuan*, který není součástí svatebního rituálu, ale je s ním úzce spjat.]

T. D.: Existuje obřad po uvaření jídla v den „D“²⁶⁰ rituálu *panasuan*, musí se připravit obětiny *pesung*, dokonce než je zabito prase, musí se připravit betel, aby mohlo být prase zapíchnuo.

M. B.: Kdo vede obřad, při němž se pokládají obětiny?

T. D.: Vede ho obřadník *tominaa*. Kus masa musí dostat *tominaa* z ženiny strany a *tominaa* z mužovy strany. Jsou tam dva obřadníci *tominaa*, kteří byli pozváni, takže *tominaa* ze strany ženy a *tominaa* ze strany muže.

M. B.: A oba dva řídí ten obřad?

T. D.: Ano, oba dva. [Nakonec se ukáže, že obřad vede pouze *tominaa* z ženiny strany a že přítomnost *tominaa* z mužovy strany má spíše jen společenský charakter.] Aby mohly být vykonány všechny kroky náboženského rituálu, *tominaa* ze strany ženy to řídí, *tominaa* ze strany ženicha se přijde jen najíst, pohovořit s tím (*druhým tominaa*) poté, co obřad skončí, aby se spolu pomodlili za uznání této svatby.

M. B.: Takže obřad vede *tominaa* ze strany ženy?

T. D.: Ano, připraví celý rituál, který se tu koná, potom přijde *tominaa* ze strany muže, až potom, kdy je čas se najíst, najedí se spolu a poté, co dojedí, si *tominaa* ze strany ženy povídá s *tominaa* ze strany muže, tak to je. [Z tohoto tvrzení je patrná důležitost společného jídla.]

M. B.: O čem hovoří?

T. D.: O svatbě, o historii svateb, aby nedošlo k nějaké chybě.

M. B.: Existuje nějaký jiný společensky významný člověk, který se musí zúčastnit, například vůdce *to parengge* (dosl. člověk, který nese břemeno)?

T. D.: Vůdce *to parengge*, vůdce *to bara* (dosl. veliký člověk) se také musí zúčastnit.

M. B.: Kolik? Jeden (*od každého*)?

T. D.: Všichni z jedné vesnice, takže například, když se koná rituál *panasuan* v Sipate, musí tam být pozváni všichni vůdci *to parengge* a *to bara* z té oblasti.

M. B.: Pokud jsou ve vesnici například dva vůdci *to parengge*, oba dva jsou pozváni? Pokud je jeden, tak jeden, pokud jsou čtyři, tak čtyři?

T. D.: Ano, myslím, že to tak je. Při náboženském rituálu *panasuan*, je určitě pozvána celá rodina. Například tady v Mandeteku, pokud jsou v rodině sami *to parengge*, musí být pozváni, protože uspořádat svatbu není lehké, natožpak hlídat spory

²⁶⁰ Informant skutečně použil indonéský termín *hari „H“*, který odpovídá českému ekvivalentu *den „D“*.

v budoucnosti, pokud dojde v rodině k neshodám, kdo by mohl mít na starosti urovnávání nepokojů, pokud ne oni, pokud ne *to bara' a to parengnge*? [Místní autority kolektivně dohlíží na urovnávání nepokojů mezi rodinnými příslušníky. V současnosti je však jejich vliv oproti dřívější době značně omezen, ale i tak je společenská kontrola v celé Indonésii přítomna daleko více než na Západě.]

M. B.: Kolik lidí se jej zpravidla zúčastní?

T. D.: Nespočet, stovky, obvykle dokonce tisíce. Pokud se jedná o velkou rodinu, zlobili by se, kdyby nebyli pozváni.

Svatební hostina v domě nevěsty – přetrvávající vliv tradice

M. B.: V současnosti se svatební hostina po obřadu v kostele koná vždy v domě nevěsty. Je možné také, že je tento zvyk převzat z dřívější doby?

T. D.: Ano, toto je převzato z tradic.

M. B.: Když jsem se ptala různých lidí, proč je svatební hostina vždy v domě nevěsty, obvykle nevěděli, říkali jen, že kdyby to bylo v domě muže, tak by se styděli. [Až poté, co jsem vyslechla vyprávění tominaa o tradiční toradžské svatbě (při které si jde ženich namlouvat nevěstu do jejího domu, v němž se potom koná i samotná svatba), jsem zjistila, že se jedná o další zvyk, který křesťané převzali z Alukta svateb. Většina lidí (zejména mladých) dnes už opravdu neví, proč se svatba koná u domu ženy, tento fakt přijímají jako samozřejmost bez hlubší znalosti jeho původu.]

T. D.: Ano, opravdu, pochází to z tradičních námluv, protože dříve ještě neexistovala žena, která by si namlouvala nás muže, z toho to pochází.

M. B.: Aha, teď už tomu rozumím. Ale lidé to nevědí. Když jsem se jich ptala, nebyli schopni vysvětlit, že v dřívější době si musel vždy muž...

T. D.: ...namlouvat ženu. Protože ty jako žena, narozena jako žena, jsi ve skutečnosti více ceněna, tvá role je důležitější než naše. My jen zajišťujeme potravu, ale pro rozvoj lidstva, ty máš významnější roli, protože můžeš otěhotnět. My skončíme, usneme, skončíme, a je to. (My jen oplodníme ženu, usneme a tím to pro nás končí.) Takže až teď rozumíš tomu, proč to tak je.

Výběr vhodného partnera II. (zohlednění sociální příslušnosti)

M. B.: Jaká dříve platila pravidla pro sňatek mezi příslušníky jednotlivých společenských vrstev? Mohl si například šlechtic z nejvyšší společenské vrstvy *tana' bulaan* vzít osobu z jiné vrstvy?

T. D.: Nejvíce byla hlídaná žena, bylo naprosté tabu, aby si žena vzala svého otroka, to nešlo. V dřívějších dobách byli zpravidla vystěhováni, to znamená, že byli nuceni opustit zemi, rodinu, byli vyhoštěni.

M. B.: Když si ho vzala, museli odejít. Ale našel se člověk, který je oddal?

T. D.: Obvykle se bouřili vůdci *to parengnge*, vůdci *to bara* se také bouřili, říkalo se, že se nazývali *to mentiro patondon* (dosl. člověk, který se dívá seshora neboli domýšlivý člověk), takže dříve se obvykle zavřela studna jako odplata, dokonce musel být vykonán rituál *dirambui' langi* (rituál k odčinění chyby), byli vyhoštěni. [Zavření studny pravděpodobně symbolizovalo vyloučení jedince z dané komunity. Bez přístupu k vodě by samozřejmě nemohl na daném místě žít.] V době, kdy ještě zvykové právo hrálo významnou roli, se to nesmělo. Pokud si muž z domu *tongkonan layuk* (dům nejvyšší šlechty) vzal svou otrokyni, to se mohlo. Ale to je to, co jsem říkal, ty jako žena máš větší cenu než my jakožto muži.

M. B.: A proto pokud se jedná o svatbu smíšenou (*jedinci nepocházejí ze stejné sociální skupiny*), žena musí být postavena výše než muž. To se může, že. Nemůže! To je obráceně! Muž může být postaven výše než žena.

T. D.: Ano, tomu se říká *to umpatendan saruran bulawan* (dosl. člověk, který udělá spršku ze zlata), znamená to něco jako zlatá sprška, která přišla. Takže to přijímáme.

M. B.: A pokud je například žena, která pochází z nejvyšší šlechtické vrstvy *tana' bulaan* a chce si vzít představitele nižší šlechty *tana' bassi*, to se může?

T. D.: Dříve to bylo také zakázáno.

M. B.: Ale pokud by k tomu již došlo, pokud by jeden z nich pocházel z vyšší vrstvy, kdyby měli dítě, do jaké vrstvy by patřilo? Do vyšší nebo do nižší? [Dříve k takové situaci docházelo jen zřídka, neboť sňatky byly povoleny pouze v rámci jedné společenské vrstvy. V dnešní době, kdy již neplatí žádná omezení a sociální skupiny se formálně nevyskytují, i když jejich existence je stále patrná, se příslušností dětí k některé vrstvě již nikdo oficiálně nezabývá.]

T. D.: Obvykle by kleslo do nižší, jako ve vyprávění o *Manaek* a *Polopadangovi*. Žena z nejvyšší šlechty jménem *Puang Ambun diKesu* si vzala muže z nejvyšší šlechty *Puang Mora* a narodila se jim *Manaek*, ale poté, co *Puang Mora* zemřel, přišel *Pabane* a oženil se s *Ambun diKesu* a narodil se jim *Polopadang*, oba dva se hádali, kdo bude vládnout. *Polopadang* řekl: „Já, protože jsem se narodil jako muž.“ Ale *Manaek* pravila: „I kdybych se sedmkrát stala ženou, určitě bych vládla já, musela bych být oslovoována titulem *Puang* (Bůh), protože mým otcem byl *Puang*

Mora, tvým otcem je *Pabane*.“ Takže se rozdělili, *Polopadang* žil v *Kesu'* a *Manaek* žila v *Nonongan*.

Rozhovor č. 11 (2. část)

T. D.: Jak dopadly neshody mezi *Polopadangem* a *Manaek*? Každý měl svou vlastní cestu, takže *Polopadang* žil v *Kesu'*, *Manaek* žila v *Nonongan*, tomu se říká člověk vysokého postavení – *untoe kandian pindan sola suke dibonga* (dosl. vlastnit krásný talíř spolu s vyřezávaným bambusem určeným k pití), takže ona (*Manaek*) měla právo být oslovoována nejvyšším šlechtickým titulem *Puang* (Bůh), *Polopadang* byl nazýván *Sia Siambe'* (veleotec). Vezme-li si osoba pocházející z vyšší vrstvy osobu z nižší, jejich potomci budou patřit k nižší vrstvě.

Forma manželství a rozvod

M. B.: Může mít jeden muž několik manželek? [Respondent hned v první větě uvedl, že podle *Aluk Todolo* je polygynie zakázána. Dnes již nedokážu posoudit, zda jsem tehdy termínu „pantang“ (zákaz) nerozuměla nebo zda jsem jej přeslechla. Po celou dobu rozhovoru jsem tedy vycházela ze skutečnosti, že *Aluk Todolo* polygynii nezakazuje, avšak ani neschvaluje, a že se jedná o fenomén, který se vyskytuje jen ve výjimečných případech. Z tohoto předpokladu vycházely i mé dotazy. Některé otázky se mi dnes zdají až nepatřičné, nicméně jsem se díky nim dozvěděla cenné informace, na něž bych se neptala, kdybych věděla, že mnohoženství je nepřijatelné. Zároveň nepředpokládám, že by mi informant tato fakta sám sdělil. Je tedy možné, že mé počáteční nepochopení se dá nakonec hodnotit jako přínosné.]

T. D.: Podle pravidel *Aluk Todolo* je to zakázáno, existuje pravidlo, že pokud se chceme oženit podruhé, první ženě musíme vyplatit *kapa'* (dosl. bavlna). [Před svatbou bylo na základě příslušnosti k jednotlivým sociálním vrstvám rozhodnuto, jaké velké *kapa'* v podobě buvolů vyplatí svému partnerovi v případě rozpadu manželství osoba, která zapříčinila rozvod. Tato *Dena'* se zmínil, že chtěl-li se muž znovu oženit, musel své manželce vyplatit *kapa'*. Domnívala jsem se, že mnohoženství bylo tolerováno, a tak jsem předpokládala, že vyplacením *kapa'* muž do jisté míry kompenzoval první manželce skutečnost, že se oženil ještě s jinou ženou, která se poté legálně stala jeho druhou manželkou. Tehdy jsem ještě nechápala, že vyplacením *kapa'* se s ní rozvedl, aby mohl uzavřít nový sňatek. *Kapa'* bylo v podstatě jakousi formou předmanželské smlouvy. Jednalo se o mechanismus, který vždy chránil jedince, jenž nepochybil. Za způsobenou újmu mu byla zajištěna kompenzace ve formě zvířat.] Pochází-li žena z domu vyšší šlechty, z domu *tongkonan layuk*, dostane dvacet čtyři buvolů, pochází-li domu nižší šlechty, z domu *tongkonan*

balimbing kalua’, dostane dvanáct buvolů, je-li představitelkou *tau buda* (většinové svobodné společnosti), dostane dva buvoly.

M. B.: Kolik tedy? [Informant používal toradžštinu, takže jsem chtěla, aby mi vše zopakoval ještě jednou indonésky.]

T. D.: Dvacet čtyři – dvanáct párů pro vyšší šlechtu, šest párů pro nižší šlechtu a jeden pár pro nešlechtičnu. Takže pokud se chtěl někdo z nejvyšší vrstvy oženit znovu, musel dát své ženě dvacet čtyři buvolů. Toto jsou pravidla předků, až pak se mohl oženit podruhé, ale odjakživa byli lidé, kteří to porušovali a měli mnoho manželek, protože ve světě bez pravidel, ve světě, kde je člověk již mocný, člověk odvážný, ano, může si vzít kolik manželek chce.

M. B.: Neexistovalo omezení? Pokud chtěl pět, mohl pět?

T. D.: Ano, protože to byla jeho neukázněnost, nebylo to v souladu s pravidly.

M. B.: A manželka, kterou již měl, musela souhlasit nebo nemusela?

T. D.: No, vlastně podle pravidel by to tak vůbec nemělo být, protože muž, který je k ženě lakomý, ten se nazývá *to tang diannan sangka*’ (dosl. člověk, kterému se nedá věřit, že bude konat podle pravidel), natožpak pokud nevyplatí ženu a přestěhuje se, to nejde, to se nemůže.

M. B.: A pokud se ten muž chce oženit ještě jednou, pokud je jeho žena z domu, kde platí pravidlo s dvaceti čtyřmi buvoly, musí dát těch dvacet čtyři buvolů jejím rodičům nebo tomu jejich domu?

T. D.: Musí to dát své manželce, část se předá domu, ze kterého pochází, a část je pro tu samotnou ženu. Žena musí přijmout dvanáct buvolů a dvanáct je pro dům, ve kterém se narodila.

M. B.: A pokud má muž například tři ženy, každá žena musí mít svůj dům? Nebo žijí v jednom domě?

T. D.: Ještě nikdy se nestalo, že by manželky mohly žít spolu, určitě by se hádaly, takže nemohou být v jednom domě. Určitě by docházelo ke sporům. Kdo ví, kdo ví, proč tomu tak je.

M. B.: Takže musí každé manželce postavit dům?

T. D.: Ano, v toradžštině se říká *unnola pollo’ banua* (dosl. jít zadními dveřmi), to znamená porušit pravidla manželství tím, že si jde hledat jinou dívku, je jisté, že když pak otěhotní, je to ještě komplikovanější. Takže se dá říci, že tato záležitost podle zvykového práva není správná, to znamená, že není v souladu s cestou, která je dobrá.

M. B.: Není v souladu se zvykovým právem? Takže je vhodnější mít jen jednu manželku?

T. D.: Pouze jednu manželku, ale když manželka zemře, můžeme se oženit podruhé, to jsou pravidla zvykového práva. Pokud se chce rozvést a oženit se podruhé, musí zaplatit *kapa*.

M. B.: Když má například tři manželky, každá manželka má svůj dům, je manžel obvykle v pondělí s první manželkou, v úterý s druhou, ve středu se třetí? Nebo je například jeden týden s první, druhý týden s druhou? [*Věděla jsem, že na Komorských ostrovech, kde většinu populace tvoří muslimové a kde je tedy mnohoženství zcela běžné, zůstávají muži u každé ze svých manželek po delší dobu. Tento zvyk měl zcela pragmatický důvod. V době, kdy ještě neexistovaly hotely, a muži museli cestovat za obchodem z jednoho ostrova na druhý, jim domácnosti jejich manželek sloužily jako vhodná útočiště. Zajímalo mne, jak to tedy bylo u Toradžů, kteří takovou potřebu vzhledem k odlišnému charakteru svého území nepociťovali.*]

T. D.: Takže podle otázky to vypadá, že je hodně lidí, kteří mají mnoho manželek, ale odpovědět na tuto otázku je těžké. Již jsem se ptal člověka, který má mnoho manželek a říkal, že to je založeno na politice, jak zastrašit první ženu, druhou a další, až pak to jde (*musí se naučit vycházet s více ženami, až pak takovéto svazky mohou fungovat*). Natožpak když hraje hazardní hry, když přijde domů, zlobí se na něj. Myslím si, že to není vhodné, a já sám jsem nikdy nic takového neudělal, takže co se týče odpovědi na tvou otázku, omluv mě, ale já o tom vím málo, protože já se řídím pravidly.

Rozhovor č. 11 (3. část)

T. D.: Budou se vršit hádky, práce se nebude dařit, to se stane, když už bude mít dvě manželky, tři manželky, v domě nebude klid. Takže takovýmto jedincům se také narodí dítě, ale to dítě se narodí do hádek, dříve se předci měli na pozoru, takže zakázali nebo omezili polygynii kromě případu, kdy první žena zemře, pak může mít druhou ženu.

M. B.: Mohli se lidé dříve rozvádět? [*V tuto chvíli jsem ještě nechápala, že celý náš předešlý rozhovor se týkal rozvodu. Informant byl natolik zdvořilý, že mě na tuto skutečnost neupozornil.*]

T. D.: Ano, mohli, tak nejprve kvůli čemu se mohli rozvést. Obvykle pokud byl muž považován za nevěrného, například – ještě stále jsem se svou manželkou, ale chodím ji podvádět s manželkou někoho jiného, s jinou ženou, to může být důvodem k rozvodu.

M. B.: Má rozvod nějaký obřad? *[Měla jsem na mysli, zda se koná nějaký obřad – například odpovídající svým charakterem našemu soudnímu stání, při kterém se rozhodne, že jsou manželé rozvedeni.]*

T. D.: Ano, má, má, jak už jsem řekl předtím, manželka může obvinít záletného manžela a může se s ním chtít rozvést a požadovat vyplacení *kapa*’.

M. B. Zase může požadovat *kapa*’? A tady také platí pravidlo, že podle toho z jakého pochází domu, tolik buvolů dostane? *[Z charakteru otázky vyplývá, že jsem doposud nechápala, že jsme v předešlé části rozhovoru hovořili o rozvodu. Domnívala jsem se, že se kapa’ vyplácí při dvou příležitostech – chce-li se muž oženit s další ženou a chce-li se s ní rozvést.]*

T. D.: Ano, ano.

M. B.: Tak to si to manžel určitě pořádně rozmyslí, než se rozvede. *[Spíše jsem měla říci, že si manžel pořádně rozmyslí, než zavdá své ženě důvod k rozvodu.]*

T. D.: Ano, to tak je, vidím, že pravidla zvykového práva byla vyšší (*lepší*) než pravidla pro manželství, která se dnes registrují na obecním úřadě. Vidím, že dnes když jdou k soudu, ať už je to žena nebo muž, kterých se týká rozvod, je učiněno rozhodnutí, kdo zaplatí, ale ten, kdo dostane poplatek, je sám soud. Postižený nedostane nic, ale v rámci zvykového práva byl vyplacen ten postižený člověk. Když není viník majetný, musí jít do vězení. No, je to těžké. *[Postižený byl v dřívějších dobách více chráněn, za svou újmu se mu dostalo kompenzace podle předem dohodnuté domluvy. V dnešní době civilní sňatek takovéto vyrovnání nezajišťuje.]* Takže role náboženství v dnešní době... i pravidla církve pouze říkají, že se nesmí rozvést, nesmí se rozvést, ještě nikdy se nekonalo setkání, kde by se snažili vyřešit spory v domácnosti, toto je nedostatek náboženské organizace. *[Upozorňuje na skutečnost, že křesťanské autority se nesnaží řešit manželské problémy, jak to bylo dříve běžné v rámci zvykového práva, ale pouze formálně zakazují rozvod. V minulosti se před povolením rozvodu místní autority snažily pomoci páru překonat manželskou krizi. Až když byly jejich snahy evidentně marné, mohlo dojít k rozluce.]* Nevím, jak je to v islámu, to nevím vůbec, ale kdo ví, možná to má na starosti náboženský soud. Takže když je člověk, který byl v manželství nevěrný, neboli mezi manželem a manželkou došlo k nevěře, kdo ví, jak to je, slyšel jsem, že podle náboženského soudu nebo islámských pravidel jde také provést rozvod, pokud se nemýlím. Poplatek za rozvod se zaplatí na místě registrace svatby, tím to skončí, pokud mají opravdu vhodný důvod k rozvodu. Ale v rámci zvykového práva se po složité diskusi musí určit, který člověk pochybil, či je to chyba, zдалipak je to chyba muže nebo chyba ženy, na to se musí přijít.

M. B.: Pokud je to chyba ženy, musí také platit, koupit manželovi buvolů?

T. D.: Ano, to se dříve stalo mnohokrát, byly ženy, které musely *ungkapa' i muanena* (vyplatit *kapa'* manželovi), byli také muži, kteří museli *ungkapa' i bainena* (vyplatit *kapa'* manželce), ale dnes už je to slabé, poněkud slabé, pravidla svateb jsou dnes již poněkud slabá, na druhé straně už existuje několik pravidel v moderním světě.

M. B.: Kde si musí muž sehnat peníze na nákup buvolů? U své rodiny?

T. D.: Ne, ne, musí být samostatný, protože to byl jeho vlastní skutek, taková jsou pravidla. [*Jedinec je tedy nucen po separaci plně přebrat zodpovědnost za své činy.*]

M. B.: A manželka také?

T. D.: Manželka také.

M. B.: Ale pokud je například manželka doma s dětmi a nepracuje, jak by mohla zakoupit buvolů?

T. D.: Ó, musí si hlídat své chování, ať nepřijímá jiného muže za účelem nevěry...!
[*Směje se.*]

M. B.: ...pokud nemá dost peněz! [*Směje se.*]

T. D.: No, to je těžké. Určí se, kdo pochybil. Ale dnes...

M. B.: Ale to je opravdu moudré. A kdo rozhodne, že se mohou rozvést? Obřadník *tominaa* nebo někdo jiný?

T. D.: Kdo má obecně na starosti problémy, to je vůdce *to bara'* v jedné oblasti se nazývá *bara' papinang*, takže on musí zvážit ještě před vůdcem *to parengnge'*, že tito jedinci již spolu nemohou spokojeně žít, protože se už mezi nimi navršily problémy.

M. B.: *To bara'* to musí dát vědět *to parengnge'*?

T. D.: Ano, a poté *to bara'* učiní rozhodnutí.

M. B.: Rozhodnutí učiní jen jeden člověk?

T. D.: Obvykle nejprve zváží situaci a poté dojdou k jednotnému závěru, není možné, aby se rozhodl někdo sám, dříve i dnes, o rozvodu musí rozhodnout soud, musí o tom rozhodnout soudci.

M. B.: A v dnešní době, když je někdo oddán tradičním způsobem, podstupují potom také civilní sňatek?

T. D.: Ano, musí, to se musí, vláda to učinila povinné, takže kromě obřadu podle pravidel zvykového práva ještě musí podstoupit civilní sňatek.

M. B.: Jak často se v dřívější době lidé rozváděli?

T. D.: Dříve? Někdy se rozváděli, existovala manželství, která byla celistvá, pevná, ale i manželství, kde došlo rychle k rozvodu. Právě proto předci vybírali vhodný čas, musíme se nejprve dívat na hvězdy na obloze a až potom uskutečnit svatbu. I pro

první a druhý večer musíme najít dobrý čas, dobrý čas se bere do úvahy, i když už je po námluvách, musíme se zeptat příslušné osoby, kdy je dobrá doba k uskutečnění svatby. Dokonce i křesťané dnes berou čas do úvahy, ještě jsou lidé, kteří to berou do úvahy, dokonce mohu říct, že to tak platí obecně, ještě stále hledají čas, který je vhodný, ale jsou mezi nimi i takoví, kteří to neberou v úvahu, říkají, že vše ve dne i v noci je řízeno Bohem. [Směje se.]

M. B.: Pokud se rozvedou, kdo žije v tom domě? Kdo se obvykle odstěhuje? Muž nebo žena?

T. D.: Obvykle je to takto – člověk, který pochybil, jedinec, který pochybil, ten musí odejít, člověk, který byl v právu, ten tam zůstane bydlet s dětmi.

M. B.: S dětmi? Na to jsem se také chtěla zeptat. Děti zůstanou s člověkem, který jednal správně?

T. D.: Ano, člověk, který pochybil, musí odejít z domu.

M. B.: Kam obvykle jde? K rodičům?

T. D.: Pokud má ještě rodiče, sourozence, obvykle se vrátí tam.

M. B.: Jaký je postoj rodičů? Zlobí se, nebo to prostě přijmou? [Zajímalo mne, jak je rozvod mezi Toradži přijímán, zda se pokládá za normální součást života nebo zda rozvedené jedince stigmatizuje.]

T. D.: Obvykle je to tak, že lidé nemají rádi jedince, kteří dělají chyby, takže to je možná takový přírodní zákon. Obvykle lidé, kteří pochybili, porušili pravidla manželství, nejsou přijímáni dobře svojí vlastní rodinou. Dokonce obvykle odejdou pryč, ano, tak to je. Rodina s nimi není spokojena.

M. B.: Když se někdo chce oženit/vdát, hledají mu partnera rodiče?

T. D.: Dříve bylo obvyklé to, čemu se říká dohodnutá svatba *pa' pasibali to matua* (dosl. svatba dohodnutá rodiči), to se obvykle stávalo, protože dříve hodně rodičů vyhlédlo svému synovi potenciální manželku, takže to se jmenuje *pa' pasibali to matua*. *Pa' pasibali to matua* znamená, že rodiče v dřívějších dobách vyhlédli ženu, která by se mohla stát manželkou jejich dítěte, ale tato záležitost bývala obvykle také celistvá (*do rozhodování byl zapojen i sám ženich*), to znamená, že pokud muž souhlasil, pak se svatba konala. Ale pokud nesouhlasil, nikdo ho nenutil.

Vhodný věk k uzavření sňatku

M. B.: Jaký byl dříve a jaký je dnes vhodný věk k uzavření sňatku?

T. D.: Dříve po sobě následovaly jednotlivé životní kroky, nejprve se stal chlapec pastýřem buvolů, předtím, než bylo vzdělání, se ještě ve věku osmnácti let staral o buvolu, a když byl již opravdu dospělý, až pak se mohl oženit. Takže dá se říci, že dříve se mohl oženit, až když byl schopen orat, až když byl schopen stát se řemeslníkem, až když byl schopen obchodovat. Ale dnes je to jiné. Mladé dívky jdou do školy, vrátí se a jsou těhotné. [Směje se.] Takže to je zase problém pro rodiče. Rodiče doufali, že děti budou studovat a najednou se vrátí a už jsou těhotné! To je problém současného světa.

M. B.: V kolika letech se stal člověk pastýřem buvolů?

T. D.: No tak kolem deseti let už je chlapec schopen vodit buvola.

M. B. Obvykle se tedy chlapec staral o buvolu od deseti do osmnácti let?

T. D.: Ano, až do osmnácti let, ano. Takže dříve mu muselo být při nejmenším osmnáct, když se oženil. Musel být prostě opravdu dospělý.

M. B.: A dívka?

T. D.: Ano, také se bral do úvahy její věk, no, byla už schopná se vdát, když už uměla uvařit jídlo z vepřového, když už uměla sklídit rýži, sázet rýži, bralo se do úvahy, co už uměla, až pak mohla vést sama svou domácnost, to brali její rodiče do úvahy. Ale když byla velmi líná, no, pořád jen spala, to se nemohla vdát. Aby nedošlo k situaci, že se manžel vrátí z práce na poli a nebude mít co jíst. Taková byla pravidla.

M. B.: Ale neexistovala přesná hranice, například patnáct a osmnáct let?

T. D.: Ne, až když už byly schopné být nezávislými, bylo to také poznat z těla, dokonce z toho, no, když už jejich chování bylo vhodné, tak se mohly vdát. Ať se nevdává, dokud ještě neumí umýt talíře, dokud neví, jak se umýt, a už by se chtěla vdávat, no to ne! To by bylo těžké. Takže pravidla našich předků byla velmi vyspělá.

M. B.: Ano, vše bylo velmi uspořádané a velmi logické.

Důvody k odmítnutí betelu (námluv)

M. B.: Jaké byly důvody k odmítnutí námluv?

T. D.: Obvykle byly důvody k odmítnutí následné: za prvé člen rodiny A v minulosti zabil člena rodiny B nebo opačně, to je první důvod. Dokonce v historii předků v této oblasti byli lidé, kteří se vzájemně prodávali do otroctví, takže pokud existoval jedinec mezi předky v rodině nevěsty, který prodal člena rodiny ženicha, nemohou se vzít, protože existuje riziko, že spolu nebudou šťastní.

M. B.: A oni prodávali jedince z vrstvy *tana' kua-kua* (otroky)? [V době, kdy jsem pokládala tuto otázku jsem ještě nevěděla, že v 2. polovině 19. století docházelo k prodávání obyvatelstva do otroctví etnikům obývajícím nížiny. Viz kap. 1.1.5.]

T. D.: Ano, ano, takže to se nemohlo, například pokud byl příslušník *tana' kua-kua* (otrok) prodán a potom by se jeho potomek chtěl oženit s dívkou, jejíž předek se na prodeji otroka podílel, to by nešlo, to by nebylo šťastné manželství. Takže jedním z důvodů je zabít a dalším důvodem, proč nemůže dojít k sňatku, je, pokud se rodiny někdy proklely, pokud se vzájemně proklely – například si zabraly kus půdy a potom se ty dvě rodiny proklely, když už se někdy proklely, tak to se nemůže uzavřít sňatek. Takže prokletí, pokud už došlo k prokletí, nechť nedojde k sňatku. Když jdeme na námluvy, říkáme *Tae' sia raka la rimbu'na, tae' sia raka la rimpi'na, tae' sia raka tuna', belanna denni aluk pakundun-batu, la na popellesean te rampanan kapa' ke sipayo kadai* (Ať není nikdo, kdo by byl dotčen, ať nemá nikdo těžkosti, ať nejsou vyřčena zraňující slova, kvůli tomu, že v minulosti se stala věc, která by byla překážkou k uzavření sňatku, to by si v budoucnosti manžel s manželkou doma špatně rozuměli a hádali by se.) Takže je hodně otázek, ptáme se, zдалipak nedošlo k vraždě, zдалipak nedošlo k prodeji mezi snoubenci, zдалipak nebylo prokletí, zдалipak nebyla vyřčena ostrá slova, to všechno se bere do úvahy. Takže svatbě nesmí předcházet neshody mezi těmi dvěma rodinami, až pak k ní může dojít. Takže to jsou důvody k odmítnutí námluv.

M. B.: Pokud odmítnou, musí udat důvod, proč odmítli, nebo stačí když jen neotevrou balíček s betelem?

T. D.: Stačí, když jen odmítnou, ať už to dají kamkoliv, nemusí nic vysvětlovat.

M. B.: Rodina, která obdrží betel, má několik hodin nebo dní na to, aby se rozhodla, zda odmítnout či ne? Nebo jak to je?

T. D.: Obvykle, pokud dorazí betel, ano, svolá se celá rodina – *tae' sia raka ulelean* (nechť nejsou řeči, které by bránily v uskutečnění svatby), když se betel rozdělí, znamená to, že je to čisté, to znamená, že nedošlo k vraždě, nedošlo k prodeji, nedošlo k prokletí, nebyly spory, pak až se může betel přijmout.

M. B.: Pokud se betel nepřijme, kde je ponechán?

T. D.: Uvnitř domu a pak je vrácen, zavolají zprostředkovatele, aby pro něj přišel.

M. B.: A on přijde, vidí, že nebyl otevřen, vezme ho, odejde domů, neptá se.

T.. Ano, nemusíme dlouhý široký (*není zapotřebí to prodlužovat*). [Směje se.] Ale, jak jsem již řekl dříve, betel se musí vrátit rychle, aby se mohla najít jiná nevěsta, aby se

muž necítil, jak se to řekne, aby nebyl *mala'ba*, aby neměl malé srdce (*nebyl zahanben a zklamán*).

M. B.: Stávalo se také někdy, že došlo ke sňatku i přes nesouhlas rodičů?

T. D.: Dříve, protože země byla ještě úzká, země byla ještě úzká, ne jako dnes, takže ještě to mohlo být monitorováno, když jste chtěli jít na sever, na jih, na západ, ještě to bylo úzké, co mám tím „ještě úzké“ na mysli, je to, že každá země (*oblast*) si pevně hlídala své lidi, hlídala si svou zemi v záležitostech zvykového práva, takže se dá říci, že pokud ta svatba nebyla odsouhlasena, nekonala se. [*Možnosti snoubenců byly značně omezené, neboť v oblasti v podstatě neexistovala žádná infrastruktura, takže danou lokalitu ani nemohli opustit. Je zde patrné archaické kolektivní smýšlení, při němž bylo rozhodnutí společnosti postaveno výše než rozhodnutí jedince (v tomto případě páru).*] To není jako dnes v moderním světě, že když muž A a žena B souhlasí, tak mohou jet do Ujung Pandangu, do Palopa, do Mamasy a jinam, základem je, aby měli peníze. Takže dřív ještě nebylo spojení, takže jste museli jít pěšky, pokud jste chtěli jít ven, dokonce jsem se dozvěděl od předků, že byli také lidé, kteří byli nuceni odejít do země lidí (*mimo dnešní Tana Toraja*), pokud spolu chtěli být. Co se týče neodsouhlaseného sňatku, je možná stejný jako na Bali, říká se mu „sňatek na útěku“.

M. B.: Sňatek na útěku? To dříve existovalo?

T. D.: Ano, také to existovalo, ale jen jeden, dva, možná tři, nebylo jich mnoho.

M. B.: Říkal jste, že mohou existovat určité překážky, proč se snoubenci nesmí vzít. Například pokud člověk z jedné rodiny zabil člověka z druhé. Kam až vlastně sahá rodina?

T. D.: Co při určení hranice příbuznosti hraje roli, je toto, například tento muž si vezme tuto ženu, narodí se jim dcera a ta je namlouvána, takže se musí hledat, zdalipak ještě žijí sourozenci otce, zavolají se, sourozenci ze strany matky se také zavolají, dokonce pokud je rodina ze strany strýce nebo tety, musí se zúčastnit ti, kteří jsou staří, abychom mohli získat informace. Takže ti, kteří jsou ještě naživu, jsou zavoláni, aby pohovořili o tom problému, natožpak ten, kterému se říká *ambe' tongkonan* (otec tradičního domu), protože každá větev rodiny má člověka, který je respektován, jenž se nazývá *ambe' tongkonan*, takže ten, který má poslední slovo, zda se svatba bude konat či ne je *ambe' tongkonan*. Takže musíme zavolat všechny ze strany matky i ze strany otce, pokud obě strany souhlasí, pak se svatba může konat. [*I zde se opět objevuje autorita kolektivu. Tato zvyklost připomíná křesťanské ohlášky, při kterých musí*

být sňatek několik týdnů dopředu oznámen, aby se k němu lidé mohli vyjádřit a potenciální odpůrci zdůvodnit, proč s ním nesouhlasí.]

Z výše prezentovaných informací vyplývá, že tradiční toradžská rodina hrála v minulosti při výběru partnera velmi důležitou roli. O potenciálním manželovi či manželce rozhodovali všichni rodinní příslušníci ze strany matky i otce. Při výběru byla brána do úvahy rozličná kritéria jako například sociální příslušnost, míra příbuznosti nebo dobré vztahy mezi předky budoucího manželského páru. Rodinná sounáležitost byla stvrzována spravedlivým rozdělením symbolického množství betelu mezi všechny příbuzné. Námluvy byly spjaty se znameními, o kterých se Toradžové domnívali, že mohou zásadním způsobem ovlivnit následný manželský život. Předkové již při sňatku brali do úvahy eventualitu rozchodu, proto bylo ještě před uzavřením manželství přesně stanoveno, kolik buvolů zaplatí svému partnerovi ten z manželů, který zapříčiní rozvod. Dodržováním mnoha přesně daných pravidel byla zajišťována ochrana a prosperita společnosti.

2.2.2 Rozhovor s Paulusem Pasangem Kananem o tradičních i moderních svatbách

Sedmdesátiletý katolík Paulus Pasang Kanan působil dříve jako pedagog na nižší katolické střední škole v Sangalla', kde vyučoval indonéský jazyk a literaturu. Jeho zálibou je studium toradžské historie a kultury a ve vesnici Balik, odkud pochází, je uznávanou místní autoritou. Tento rozhovor, v němž pojednává i o současné situaci, je vhodným doplňkem prvního interview s *tominaa* Tato' Dena', jež se zabývalo zejména tradičními sňatky. Pan Paulus Pasang Kanan hovoří o původních i moderních námluvách, o přípravách a podobě současných svatebních rituálů, o oznámení sňatku rodičům. V závěru kriticky hodnotí moderní toradžské svatby a metaforicky vyjadřuje zásady partnerského soužití.

Rozhovor č. 12 (1. část)

Tradiční námluvy za pomoci *pantunů*

P. P. K.:²⁶¹ Pokud lidé vstupují do manželství, jsou již dospělí, zažívají dospělost, řekněme, že jsou dospělí, už je jim kolem dvaceti let. Dříve se setkávali v domě *pawang* neboli *pelipur lara*. Víš, co je to *pelipur lara* nebo ne?

M. B.: Ne.

P. P. K.: To jsou umělci, kteří vědí hodně o umění, lidé se scházejí u nich doma, někdy jsou chlapi ve spodní části domu, pán domu a ženy se obvykle shromáždí ve vedlejší místnosti, je oddělena přepážkou, v noci poslouchají příběhy a povídaní vypravěčů. Tou dobou recitují *pantuny*, recitují je v toradžštině. Někdy ten chlapec zesponu ví, že tam je žena, která podle něj chce být namlouvána (*chce se vdávat*). Kdo se na to cítí, ten odpoví na *pantun*, takto si vyměňují *pantuny*, takže když se jejich *pantuny* vzájemně chytí (*když souzní*), to znamená že je vhodné, aby se vzali. [Vyměňování *pantunů* probíhá tak, že chlapec složí *pantun* a pokud se nějaká dívka líbí, odpoví mu vlastním *pantunem*. Souzní-li jednotlivé verše, znamená to, že muž a žena se k sobě hodí, je tedy vhodné, aby se z nich stali manželé. Tato setkání tedy sloužila k seznamování, ale také k šíření příběhů předků. Stejný zvyk se v dřívější době vyskytoval například i u Mongolů.] Takže potom následující den ti dva lidé sdělí svým rodičům, že už jsou vhodní s tímto člověkem (*že už si našli partnera*), už jsou jedno srdce, aby vytvořili domácnost (*shodli se na uzavření manželství*). A tak tedy rodiče muže půjdou na trh koupit betel, potom ho pošlou do domu nevěsty, takže toto jsou rodiče muže, toto jsou rodiče ženy [Pomocí bambusových tyčinek znázornil pomyslné rodiče.], betel se zabalí do listu z arekové palmy, obvykle se také zabalí do látky, od té doby, co už jsou lidé vyspělí a znají látku. Pokud jsou bohatí, zabalí (*betel*) ještě do starobylé látky *maa* ', někdy dokonce dají také vespod dýku. Tento betel odnese jeden člověk do domu nevěsty.

Moderní námluvy

M. B.: Existuje ještě dnes taková (*tradiční*) svatba?

P. P. K.: Takováto svatba? Už jen zřídka se recitují *pantuny*, obvykle to vysvětlují (*takto*) a říkám, dříve lidé recitovali *pantuny*, ale dnes to tak už není, nejsou lidé, kteří by se scházeli v domě. Protože, ano, nyní už vlastně rodiče váhají, když se děti takto sejdou, obávají se, aby se nestaly nechtěné věci. Takže *pantuny* se už neskládají

²⁶¹ Paulus Pasang Kanan.

v domě umělců nebo vypravěčů, nýbrž obyčejně mladí komunikují přes dopisy, už neskládají *pantuny*, ale jen si vzájemně vyměňují dopisy nebo jen hovoří po telefonu nebo se potkají na ulici a začnou si povídat. Pokud se dohodnou na sňatku, dají to vědět rodičům. Když jsou mladí od rodičů vzdáleni a žijí například v Ujung Pandangu nebo na jiném místě, snoubenci se zpravidla poznají tam a pokud si ještě váží rodičů, tak jim to sdělí. Pokud jsou to však již děti, které si dělají, co chtějí, které si už neváží rodičů, dají jim vědět až pak, když už mají dítě. To je v rozporu se zvykovým právem, s náboženstvím, to už není správné. Avšak pokud si váží rodičů, tak poté, co se dohodnou, že se vezmou, jim to sdělí. V té době se již znají, ještě spolu však nebydlí, ještě jsou neposkvrnění. Oba dva to dají vědět rodičům, každý z nich to dá vědět svým rodičům, protože když jim to oznámí, to znamená, že jsou již jednomyslní (*že se po vzájemné dohodě rozhodli uzavřít sňatek*), jako kdyby jejich *pantuny* byly čisté, jako kdyby jejich *pantuny* souzněly.

Přípravy na svatbu v současnosti

P. P. K.: Potom se jdou rodiče chlapce setkat s rodiči dívky, někdy s nimi jdou i další rodinní příslušníci, někdy jdou rodiče sami, někdy jdou ostatní rodinní příslušníci napřed. A dnes obvykle říkám, že to vlastně už není správné, ano, protože to není v souladu s naším náboženstvím, se současným novým náboženstvím, s křesťanstvím, islámem, nebo s jiným náboženstvím, není to v souladu, ale oni to ještě stále dělají. Jde několik lidí z rodiny ženicha a dají vědět rodině nevěsty, že přijdou. Je to vlastně uskutečnění návštěvy (*odpovídá to návštěvě*), při které se dříve chodili dívat, zda byl již betel otevřen či ne, což tedy znamená, jestli byly (*námluvy*) přijaty nebo ne. Toto je úplně stejné. Chtějí se nejprve přesvědčit, zda rodiče (*nevěsty*) opravdu souhlasí s tím, že se tam jejich syn ožení. Takže rodina (*ženicha*) oznámí, že přijdou, potom se sejdou v domě dívky s její rodinou, někdy je tam hodně lidí, připraví se jídlo, oni (*rodinní příslušníci ženicha*) také přinesou jídlo, nebo alespoň pití, to přinesou a hovoří o tom, že jejich dítě se chce oženit. Všichni se rozhodnou, zda budou souhlasit. Pokud již souhlasí, začnou projednávat, kdy se sezdají, budou hledat dobrou příležitost (*vhodné datum*) k tomu, kdy se vzít. [*Respondent jako křesťan vystupuje proti praktikování zvyku, kdy příbuzní ženicha jdou navštívit rodinu nevěsty, aby zjistili, zda souhlasí se sňatkem. V uskutečňování tohoto obyčeje vidí jasnou paralelu se zvyklostí z původního náboženství, kdy se zprostředkovatel, vyslaný rodinou ženicha, šel podívat do domu nevěsty, jestli její rodina otevřela betel, a tím přistoupila na sňatek. Z jeho výpovědi je patrné, že se tímto problémem již zabýval, i zde je*

pozorovatelná snaha Toradžů eliminovat podobnosti současných rituálů s těmi původními. Setkání rodin snoubenců před plánovanou svatbou má ryze praktický charakter a je naprosto běžné i v jiných kulturách, nemusí být tedy klasifikováno jako projev náboženství Alukta.]

Moderní svatba – náboženský obřad, civilní sňatek a hostina s příbuznými a přáteli

P. P. K.: Ale ještě předtím se musí projednat tři věci. Aby bylo manželství pevné, musí se vykonat tři věci: náboženský rituál, to jest požehnání snoubencům v kostele nebo jinde, civilní sňatek – jeho zaznamenání státní institucí, tím spíše, když jde o státní úředníky, ale v dnešní době jsou všichni, i když nejsou státní úředníci, vedeni k tomu, aby šli na obecní úřad. A za třetí za přítomnosti rodiny na svatební hostině. Když už je vše projednáno, potom se ještě musí probrat, zdalipak jsou ti dva v jedné stáji nebo ne, to znamená, zdalipak vyznávají jedno náboženství či ne. Pokud nemají stejné náboženství, no, jak se to udělá? Musí projednat, zda uspořádají svatbu podle náboženství ženy nebo podle náboženství muže. Ale pokud vyznávají stejné náboženství, musí se jen prodiskutovat, kdy se bude svatba konat. Nejprve se projedná problém náboženství, jaká se uplatní pravidla, až se budou brát, až se vezmou. Například při katolictví, jaké podmínky musí být splněny, pokud se jedná o katolictví, aby se mohli připravit, aby se i rodiče mohli připravit. Například je řečeno, že musí podstoupit ponaučení (*o manželství*) v kostele, to znamená učení církve o životě v manželství, stanoví se, jak dlouho to bude probíhat. Pokud jsou v Makassaru, trvá to zpravidla tři měsíce, pokud je to zde, je to snazší, natožpak když se vzájemně už znají a už jsou opravdu dlouho například katolíci, nebo už dlouho vyznávají jiné náboženství. Obvykle se řekne, že ponaučení tedy bude trvat osm dní, potom je to zveřejněno v kostele, také na obecním úřadě, nahlášeno na státním úřadě, aby to také mohli třikrát zveřejnit, aby se zjistilo zdalipak nejsou námitky. Zdali nastávající žena nemá již manžela, nebo zdali již nebyla někdy v minulosti vdaná. Stejně tak je tomu s mužem, zdali nebyl už ženatý s jinou ženou, to by potom mohlo dojít k neshodám. Pokud je to již třikrát rozhlášeno a není nikdo, kdo by měl námitky, to znamená, že jsou oba dva ještě svobodní.

M. B.: A kdo vede to ponaučení, které trvá tři měsíce nebo osm dní? Katolický kněz?

P. P. K.: Katolický nebo protestantský kněz nebo tým, který je za tímto účelem ustanoven, jsou lidé, kteří poučují o životě v manželství, jsou lidé, kteří poučují o náboženském životě, životě ve společnosti a tak dále, aby se pak novomanželé příliš

neunáhlili, jeden by trochu pochybil a druhý by se s ním hned rozešel, nebo by mohlo dojít k jiným neshodám. [*V dřívější době tyto informace podávala rodina a místní autority.*]

Takže pokud jsou tato pravidla již jasná, když je již dohodnuto, jak bude probíhat církevní sňatek, potom se nakonec dohodnou záležitosti týkající se zvykového práva, jak to bude probíhat v rámci rodiny. Při plánování svatby v rámci rodiny se prodiskutuje, jaké jsou jejich finanční možnosti ohledně oslav, zdalipak zabijí prase nebo ne, nebo kolik prasat, kolik dá strana muže, kolik dá strana ženy, podle jejich možností, to se projednává. Když se už projednají prasata, rýže a jiné výdaje, zeptají se ženy a muže, jaká mají očekávání, zdalipak chtějí postavit pódium nebo ne. [*Jedná se o vyvýšené místo, na kterém po skončení církevního i civilního sňatku snoubenci při hostině sedí a potom vestoje vítají hosty.*] A pokud se udělá pódium, je už jasné, že půjde o poněkud živou svatbu, automaticky se dá předpokládat, že tam určitě bude také přítomno mnoho rodinných příslušníků. Takže se musí zabít více prasat, připravit více věcí, které budou zapotřebí. Pokud se dělá pódium, musí se také projednat oblečení nevěsty, zdalipak se potřebuje převléknout, to znamená, že by měla na sobě nejprve bílé západní svatební šaty a poté, co by přišla z kostela a z obecního úřadu, by se převlékla do toradžského oblečení, do tradičního oblečení (viz foto č. 31 a 32). Jsou také takoví, kteří říkají, že západní svatební šaty stačí, že není zapotřebí toradžského oblečení. Jsou i takoví kteří říkají, že není zapotřebí západních šatů, že si dají rovnou tradiční toradžské oblečení, aby se tím nemuseli zabývat, aby se nezdržovali a aby nepřišli pozdě na hostinu. Takže ti, kteří pocházejí z vyšších vrstev, sedí vedle sebe na pódiu obklopeni malými dětmi v tradičním oblečení, obklopeni rodiči a chlanci a dívkami, kteří mají na sobě tradiční oblečení, mají dýky, tyče, mají všechno možné, to je vše navíc (viz foto č. 33). Takže to, co jsme viděli, to byla vyšší vrstva. [*Několik týdnů před tímto rozhovorem jsem se spolu s informantem zúčastnila jedné svatby, která obsahovala všechny zmíněné atributy.*]

M. B. A kdo obvykle platí svatební oslavy?

P. P. K.: Svatba byla od dřívějších dob, jak už jsem řekl, placena oběma stranami, protože žena dříve připravovala rýži a muž to ostatní.²⁶²

M. B.: A tak je to dodnes?

P. P. K.: Až dodnes je to přesně tak, ale může to zaplatit jen jedna strana, může to zaplatit jen strana muže nebo jen strana ženy, to jde. Nebo muž dá více, žena méně, to

²⁶² Informant použil termín *lauk-pauk* (ind.), který označuje jakoukoliv přílohu k rýži, zpravidla se jedná o maso nebo zeleninu.

také jde, nebo žena dá více a muž méně, i to jde, nebo oba dají stejně, záleží to na nich, protože to v podstatě představuje dluh. Pokud rodina zabije prase, přinese prase a vše možné, zabije ho tam, oni dva potom, když už se jim bude v životě dobře dařit, budou za to muset zaplatit. Prase, to je dluh. Takže nemusíme říkat tolik a tolik dá muž nebo žena, nebo že musí zaplatit stejně, to ne. Za žádných okolností není dobré, pokud zaplatí stejně z donucení. Pokud je někdo, kdo je méně movitý, no, zaplatí málo, ten, který je movitější, zaplatí hodně. To je stejné, jako když jsme sourozenci a stavíme dům rodičům, snažíme se, aby ten, kdo je bohatší, zaplatil více, takže to, kolik kdo vynaloží, závisí na bohatství a ochotě vynaložit finanční prostředky.

Sňatky mezi příslušníky odlišných společenských vrstev v minulosti

M. B.: Mohla se v dřívějších dobách vzít dvojice, pokud jeden z ní byl z nižší vrstvy? Například jeden byl z vyšší šlechty a jeden z nižší šlechty? Mohli se stát manželi?

P. P. K.: Co se týče zvykového práva v dřívějších dobách, mohli se vzít, pocházeli-li ze stejné vrstvy. Nebo byl-li muž z vyšší vrstvy, to se mohlo, ale pokud byla žena z vyšší vrstvy, to se vůbec nemohlo, pokud na tom na sňatku trvali, museli být upáleni.

[Informant použil výraz „dibakar“ (být zapálen, spálen, upečen), domnívala jsem se, že se jedná o metaforické vyjádření, proto jsem slovo po něm zopakovala, abych se dozvěděla více.]

M. B.: Upáleni?

P. P. K.: Upáleni za živa, protože zhřešili, pochybili, proč si otrok vzal šlechtičnu! Nebo byli hozeni do řeky a odneseni vodou, to se nesmělo. Ale dnes už je takových sňatků hodně, někdy už dokonce mají dítě a až potom to přijdou oznámit rodičům. Nebo když už je žena těhotná.

Oznámení partnerského vztahu rodičům

M. B.: A to se stává často, že už mají dítě a až potom to oznámí rodičům?

P. P. K.: Už se to stává často. V šedesátých letech jsem viděl v Makassaru člověka z Floresu, který si vzal Toradžku, nechtěl, aby jim bylo požehnáno (*nechtěl, aby se vzali*), až potom, když byla jeho žena těhotná, tak to oznámili, protože řekl, že je zakázané opustit ženu, když už jsme si ji jednou vzali. Takže si asi myslel, že je lepší nejprve zhřešit tím, že oplodní ženu před manželským požehnáním než opustit manželku, když už jim bylo požehnáno. To jsem tam dříve učil s katolickým knězem.

[Informant měl pravděpodobně na mysli, že spolu s knězem šířil tento zvláštní příběh mezi věřícími jako ukázkou špatného přístupu k víře.] Oznámili svůj vztah v kostele, až když byla už

těhotná. Existovala možnost, ještě než žena otěhotněla, že kdyby nemohli mít děti, no, říkal, že by manželství nebylo opravdové, takže by mohl od ženy odejít. [*Praktikování předmanželského sexu pokládá dotyčný člověk za méně závažný hřích než opuštění manželky po svatbě.*] Na vesnicích se to také stává, protože jsme jen lidé, takže pokušení přijde snadno. Potom rodiče ženy zjistí, s kým je jejich dcera těhotná a přinutí ho, aby si ji vzal, protože rodiče by se styděli, kdyby jejich dcera byla těhotná bez manžela. V současné době chtějí lidé obecně slavit, ale jsou i takoví, kteří nechtějí. Někteří se vezmou jen tak, svatba je jen požehnání v kostele, pak civilní sňatek, posedí si s několika rodinnými příslušníky, pokud chtějí mít jen prostou svatbu. Někdy je svatebnímu obřadu přítomno jen pár očí, to znamená oni dva, dva svědci a katolický nebo protestantský kněz, který jim požehná, takže jen pět lidí.

M. B.: A nejsou tam rodiče?

P. P. K.: Snoubenci někdy rodiče nezavolají, například když se berou na Irianu²⁶³ nebo v Makassaru nebo někde jinde, to nemusí. Je to jen prosté.

Civilní sňatek

M. B.: Stane se také někdy, že se lidé nevezmou v kostele, ale uzavřou jen civilní sňatek na obecním úřadě?

P. P. K.: Ve skutečnosti to není to dovoleno, obecní úřad nemůže dávat požehnání, ten jen lidi registruje. Obecní úřad jen registruje, nečiní svatbu oficiální. Takže vlastně státní instituce nebo obecní úřad chybují, pokud zaregistrují lidi bez požehnání, bez předešlého náboženského obřadu. Dříve člověk nemohl dostat požehnání v kostele, dokud ještě neproběhl civilní sňatek, ale později byly zákony týkající se svatby změněny, bylo řečeno: „Nejprve se musí dostat požehnání v kostele, až potom se zaregistrovat na obecním úřadě.“

M. B.: A ten zákon je přibližně z jakého roku?

P. P. K.: Už jsem zapomněl, z jakého je roku.

M. B.: Ze šedesátých nebo ze sedmdesátých let?

P. P. K.: V šedesátých letech, když jsme se brali my, tak to byl nejprve civilní sňatek, až potom jsme šli do kostela, přibližně v sedmdesátých letech to ještě stále bylo takto. Už jsem zapomněl, kdy se to změnilo. Ale co se týče islámu, ti už nepotřebují civilní sňatek, protože oni tam zároveň mají autoritu, která učiní svatbu oficiální.

²⁶³ Nejvýchodnější provincie Indonésie; od Sulawesi je poměrně daleko.

Smíšený sňatek²⁶⁴

M. B.: Pokud snoubenci nevyznávají stejné náboženství, který z nich obvykle konvertuje?

P. P. K.: To záleží na těch dvou lidech, protože charakter svatby neurčuje církev, neurčují jej rodiče, nýbrž určují si jej ti dva. Pokud vyznávají odlišné náboženství, musí si určit, kdo koho bude následovat.

M. B.: A pokud se chtějí vzít, musí vyznávat stejné náboženství?

P. P. K.: Ne, nemusí. Pokud jde o islám, tak dříve platilo pravidlo, že když jeden z nich vyznával islám, nemohli podstoupit smíšený sňatek. Co se týče protestantů, ti dříve také nemohli uzavírat smíšené sňatky. Katolíci mohou uzavřít smíšené manželství, ale musí církev žádat o povolení, existuje pravidlo vztahující se ke smíšenému sňatku. Katolická církev to přijímá, ale existuje pravidlo, že ten, který není katolík, musí doprovodit toho, který je katolíkem do kostela, aby jim tam bylo požehnáno. Ten, který není katolíkem, se nemusí stát katolíkem, jen musí být připraven tam toho druhého doprovodit.

M. B.: A to je tak dosud?

P. P. K.: Dosud, druhým pravidlem je, že děti, které se jim narodí, musí být vychovány v katolické víře, musí být vychovány katolíky, to je pravidlo. [*Katolický kněz Lucas Paliling, který se specializuje na svatby, mi v květnu 2006 sdělil, že do roku 1983 existovalo při smíšených svatbách uskutečněných katolickou církví pravidlo, které určovalo, že ten z partnerů, který je katolíkem, má za povinnost učinit ze svých dětí katolíky. Toto nařízení mnohé věřící trápilo, a tak bylo v roce 1983 změněno. Od té doby se katolíci při smíšených sňatcích jen musí zavázat, že udělají vše, co bude v jejich silách, aby jejich potomci vyznávali katolickou víru.*] Ale dnes už je to i v protestantské církvi, už povolují smíšené sňatky. Povolují smíšené sňatky, ale musí být posvěceny v protestantském kostele.

M. B.: A z dětí jsou potom protestanti?

P. P. K.: To už jsem zapomněl, zda existuje takové pravidlo. Islám už je taky takový, už to povoluje. Protože Nejvyšší soud jednou rozhodl: „Lepší smíšený sňatek nežli smíšení buvolů.“

M. B.: Co to je smíšení buvolů?

P. P. K.: Smíšení buvolů znamená žít bez svatby. Žijí spolu, aniž by byli oddáni, mohou mít pohlavní styk, mohou se jim narodit děti, všechno. Takže to je

²⁶⁴ Termínem smíšený sňatek se rozumí svatba, při které každý z partnerů vyznává jiné náboženství nebo jiný směr téhož náboženství.

zahanbující, pokud už jsou jedním tělem bez svatby. Bylo řečeno, že je lepší smíšená svatba než porušení božího zákona, smíšení buvolů, žijí jako buvoli... tak to bylo rozhodnuto. Takže nakonec to bylo povoleno, takže teď už se to může. Takže když se katolíci berou smíšeně... Existuje svatební obřad, který se praktikuje, když jsou oba dva katolíci. Tento obřad se poněkud liší, jestliže jsou nastávající manželé katolického a protestantského vyznání. Oba dva jsou ještě stoupenci Ježíše Krista, ale už jsou v jiné stáji (*je to už jiný náboženský směr*). Rozdílně probíhá obřad v případě, jsou-li nastávající manželé katolického a muslimského vyznání. To už nejsou oba dva stoupenci Krista, už tam figuruje Muhamad, už tam figuruje Ježíš.²⁶⁵

M. B.: A u *Alukta* je to také tak?

P. P. K.: To je také jiné, pokud si katolík bere přívržence *Alukta*, takže takovéto jsou obřady. Zdá se, že v případě jiných náboženství ještě nejsou stanovena pravidla.

M. B.: A k čemu dochází častěji? Ke konverzi nebo ke smíšené svatbě?

P. P. K.: Smíšených manželství je už málo, protože se obvykle cítí, no, ne moc dobře, když jsou ve smíšeném manželství, potom odejdou v neděli z jednoho domu, jeden jde do kostela tam, druhý do kostela tam, natožpak když už se jim narodí děti. Koho mají následovat, otce nebo matku? Potom jsou děti zmatené.

M. B.: Na druhou stranu si myslím, proč konvertovat? Jen z důvodu sňatku? Když jsem katolička, něčemu věřím a nechci věřit něčemu jinému jen proto, že se chci vdát. To mi připadá trochu divné. [*Samozřejmost, s jakou Toradžové konstatují, že někdo konvertoval (zpravidla od Alukta ke křesťanství, ale v případě sňatků nejčastěji od protestantismu ke katolicismu nebo i obráceně), mne skutečně zarazila.*]

P. P. K.: Ano, to je skutečně pravda, takže proto se to stává zřídka, ale občas k tomu dojde. Chtíč, sexuální touha, to vše má takový vliv, že se myšlenky zblázní, nakonec řekne, no, kamkoliv (*je mi jedno, jaké náboženství budu vyznávat*). Někdy lidé dokonce říkají, vyznáváme to samé náboženství, jen stáj je jiná (*jen jiný směr*), vyznáváme stejné náboženství, oba věříme v Ježíše Krista. Dokonce existuje učení, na kterém něco je, říká že to není náboženství, které nás dostane do ráje, ale my sami. I když jsme křesťané, pobožní, když nejsme věrní našemu partnerovi, když nepraktikujeme učení našeho náboženství, když chodíme do kostela jen zřídka, jaký je z toho užitek? Když se málo scházíme s ostatními věřícími, jaký je z toho užitek?

²⁶⁵ Při debatě o katolických svatbách s knězem Lucasem Palilingem v květnu 2006 jsem se podívovala nad tím, jak je tato církev tolerantní v případě sňatků, kdy jeden ze snoubenců vyznává jiné náboženství (resp. jiný směr) než katolictví. Kněz Lucas pohotově odpověděl, že katolíci dovolí komukoliv vstoupit do manželství, ale již nikomu nedovolí z něj vystoupit.

Když se pořád doma hádáme, jaký je z toho užitek? Ráj je, když jsme spolu a vždy vše doma vyřešíme, potom společně vychováme děti, spolu se scházíme s kamarády, To někdy tak ovlivní člověka, až se dostane tam (*až souhlasí s konverzí*). Není jich příliš mnoho, ale už se také stalo, že konvertovali kvůli sňatku.

Rozhovor č. 12 (2. část)

Kritický pohled na moderní svatby

P. P. K.: Svatba je jen začátkem, založením domácnosti. Pokud dostaneme něco od rodičů, přijmeme to, aby se to mohlo stát naším kapitálem, který dále rozšíříme k našemu blahobytu a pro naše děti. Není dobré, když už při svatbě všechno utratíme, když už uděláme dluhy, takže když máme potom příjem, no... Lidé udělají automaticky velkou oslavu, i když nemají peníze, půjčí si a splatí to později. Říká se, že svatby Toradžů jsou méně důležité, pohřby jsou více ceněny. Když někdo zemře, říká se *umpaden tae' na* (dosl. sehnat něco, co není), zařídit, sehnat chybějící finance. To znamená, že si musíme půjčit, zařídit, co není. To znamená, že nic nemáme, ale kvůli povinnosti si půjčíme na obřad. Ale pokud se jedná jen o svatbu, tak to ne. [Použitím slova „jen“ dokládá, že svatbu považuje za méně významnou než ostatní rituály (resp. pohřeb).] Ale mezi mladými dnes, no, začíná docházet k rivalitě, také chtějí slavit, slavit, slavit, nejsou spokojeni, pokud je na svatbě jen málo lidí nebo pokud je oslava skromná. Nejsou spokojeni, pokud nevěsta nesedí na pódiu, pokud tam nejsou malé děti v tradičním oblečení, pokud tam nejsou družbové a družičky, několik chlapců a dívek v původním oblečení, v tradičním oblečení, potom tam mají dýky, ozdoby z korálek *kandaure*, nebo přinejmenším ozdoby z korálek *ambero* a vše možné, dnes je vše mnohem více zdobené. Ale to ve skutečnosti není v souladu s filosofií Toradžů. Když se lidé právě berou, nejprve by měli být finančně podpořeni, aby mohli své finance rozšířit a mohli si založit domácnost, porodit děti, poskytnout jim finance a tak dále. [Respondent pohlíží na některé zvyky z pozice křesťana (odsuzuje například návštěvu, kterou vykonává rodina ženicha v domě nevěsty před plánovanou svatbou jako projev náboženství Alukta), na jiné ze zorného úhlu Toradžů dbajícího na zachování tradic. Velkou moderní svatbu pokládá za fenomén, který je v rozporu s toradžskou filosofií. Jeho tvrzení, že mladí lidé, kteří nedisponují financemi, neboť jsou teprve na začátku produktivního života, a proto by neměli utratit mnoho peněz za svatbu, považují za velmi racionální. V tom případě bychom však měli aplikovat stejnou logiku také na pohřby a položit si otázku, nač uspořádávat pohřby, které finančně zruinují celé rodiny na mnoho let.]

Rozhovor č. 12 (3. část)

Tradiční rčení vztahující se ke svatbě

P. P. K.: *Umpannorong rampanan kapa' umpa kulea passulean allo, anna randuk sangayoka tedong, sang samban karambau.*²⁶⁶

M. B.: A co to znamená?

P. P. K.: *Umpannorong rampanan kapa'* znamená překročit nebo uvolnit bavlnu, která je bílá. *Umpa kulea* také znamená překročit, *passulean allo* znamená učinit výměnu slunce s měsícem, tím mám na mysli uspořádat svatební obřad neposkvrněný jako bavlna, bílý jako bavlna. [Později uvede, že výměna slunce s měsícem představuje symbolické nahrazení otce a matky ženicha nevěstiným otcem a matkou] Proč bílý jako bavlna? Protože se koná na přání obou stran, ne z donucení, potom je snoubencům požehnáno rodiči, potom církví, dokonce i státní institucí, takže je to neposkvrněné, uskutečnění obřadu je neposkvrněné. Podle pravidel musí být snoubencům požehnáno rodiči, obě dvě strany musí chtít svatbu uskutečnit a odjakživa se říkalo, že je nutné požádat rodiče, pokud se chtějí vzít, nebo namlouvat, musí se žádat souhlas rodičů, především matky. Ale (*podle pověsti*) se jednou nějací lidé styděli zeptat rodičů, a tak došlo k velké chybě, vzali se sourozenci. Když se vezmou sourozenci, pak nerostou žádné plodiny, takže byli nuceni požádat o odpuštění a udělat velký obřad. A ti sourozenci, kteří se vzali, byli jen vyhoštěni svými rodiči, nemohli už bydlet v té vesnici, ve skutečnosti měli být upáleni. Podle zákona musí být upáleni nebo vyhoštěni, odneseni řekou, ale protože rodičům jich bylo líto, když je viděli, nakonec byli jen vyhoštěni. Takže se říká, že to musí být neposkvrněné. *Orong rampanan kapa'* znamená, že uskutečnění obřadu musí být bílé, čisté, neposkvrněné. Opakuji, neposkvrněné, protože to chtějí obě dvě strany bez donucení, snoubencům je požehnáno rodiči, požehnáno církví a ještě je jim požehnáno státní institucí. *Umpa kulea passullen allo* znamená vyměnit si otce a matku, to je záležitost z dřívější doby, ale ne skutečně si vyměnit otce a matku, pouze v tom smyslu, že od té doby stavíme rodiče naší manželky nebo našeho manžela na stejnou úroveň jako naše vlastní rodiče, tchán a tchýně jsou postaveni na stejnou úroveň jako naši rodiče. A náš švagr/švagrová jsou postaveni na stejnou úroveň jako naši sourozenci a rodina naší manželky nebo manžela je postavena na stejnou úroveň jako naše vlastní rodina. Pokud už je člověk

²⁶⁶ Svatební obřad je neposkvrněný jako bílá bavlna, snoubenci si při něm symbolicky vymění otce a matku, budou vedle sebe kráčet jako dva buvolí, kteří jsou při orání spojeni jhem.

ženatý, musí si vážit obě dvě strany, naší rodinu i jejich rodinu, to je *umpa kulea passullen allo*. Dále to pokračuje *anna randuk sangayoka tedong, sang samban karambau*. *Sangayoka tedong* znamená být spolu jako buvoli, kteří se využívají k orání, protože ti buvoli, pokud se využívají dva, jsou pod krkem spojeni jhem, takže jeden člověk ovládá ty dva buvoly, pluh je vzadu, ti buvoli jsou vždycky spolu, kráčejí vždy spolu, takže orání jim jde dobře. Pokud jeden couvá a jeden jde dopředu, orání se jim nepovede, neuspějí. Takže pokud vstoupíme do manželství, musíme napodobovat postoj dvou buvolů, kteří se využívají k orání. Vždy musíme být spolu, kráčet spolu, společně snášet horko, společně snášet zimu, společně snášet déšť, společně trpět, tak by to mělo být v manželství muže a ženy, musí na sebe vzájemně dávat pozor. Ne že manžel bude jíst dobrá jídla v restauraci²⁶⁷ a žena bude jíst cokoli, co najde doma. Nebo že manželka bude jíst doma mnohokrát, protože je blízko kuchyně, a manžel bude jíst jen dvakrát nebo třikrát za den. Říká se napodobovat buvoly *sangayoka tedong sang samban karambau*, *sangayoka* znamená to to samé jako *seyoka*, což znamená paralelně (*spolu*). *Tedong* je to samé co buvol, takže *sang samban karambau* (buvoli s jedním jhem) znamená spolu s jedním jhem *samban* – to je to, co se dává pod krk obou dvou, takže pluh vzadu dobře funguje, to znamená že v manželství... Ale co se týče lidí na pobřeží, ti nepoužívají slovní spojení *sang samban karambau* (buvoli s jedním jhem), to nepoužívají, ale používají přirovnání k lodi, ti mají loď *lembang, lembang sura' lopi manurun* (dosl. loď ozdobená řezbami sestoupila z nebe), to říkají lidé na pobřeží. Takže ponaučení vychází z podmínek na daném místě, aby tomu lidé rozuměli. Na vesnici obvykle používají orání, takže proto je orání použito jako názorný příklad. Co se týče lidí na pobřeží, ti používají lodě, na jiném místě možná používají zase něco jiného. To, o čem jsem hovořil, je ponaučení z dřívější doby, ale v dnešní době ho používají také v kostele, potom, co je jim požehnáno, když si vymění místa. [Při katolické svatbě v Tana Toraja stojí snoubenci tak, že každý z nich má za sebou své rodiče, příbuzné a přátele. V jistém okamžiku se snoubenci vymění a tímto aktem symbolicky přijímají rodinu svého partnera a naopak nová rodina zase akceptuje je.]

²⁶⁷ Respondent použil výraz *warung* (ind.), což je prostá restaurace populární zejména na Jávě. Sídli buď nastalo v kamenném domě a je otevřena především přes den, nebo je to stánek z látkových plachet, které jeho majitel každý večer roztáhne zpravidla na chodníku. *Warungy* většinou nabízejí levné a chutné jídlo, je tedy pochopitelné, že jsou velmi oblíbené.

Jak vyplývá z tohoto rozhovoru, tradiční toradžská svatba byla v případě, že snoubenci nebyli příbuznými a nemusel být tedy vykonán nákladný rituál na usmíření *panasuan*, velmi jednoduchá. Současné moderní svatby jsou mnohem složitější a ve většině případů mají čtyři fáze: tradiční námluvy, při nichž rodina ženicha přinese rodině nevěsty betel, církevní sňatek v kostele, civilní sňatek, zpravidla v odsvěcené části kostela nebo v přilehlé budově, a následná hostina u domu nevěsty za účasti stovek až tisíců hostů. Na rozdíl od soudobých pohřbů, které obsahují mnohé elementy z pohřbů *Aluk Todolo*, se z tradičních svateb zachovalo do současnosti jen velmi málo původních prvků: nošení betelu do rodiny nevěsty, konání svatebních oslav u domu nevěsty a určování vhodného data k sňatku podle hvězd. Moderní toradžské křesťanské svatby svým charakterem do velké míry odpovídají křesťanským sňatkům jiných etnik.

V tomto oddíle, jež tvoří jádro předkládané práce, jsem pojednala o původní a současné podobě dvou nejvýznamnějších toradžských obřadů – pohřbů a svateb. Na základě pořizovaných rozhovorů jsem se také snažila o zachycení postoje vyznavačů různých křesťanských směrů a islámu k současným funerálním a svatebním rituálům.

3. ROZHOVORY S *TOMINAA TATO' DENA'*

3.0 Úvod

Rozhovory s mým hlavním informantem *tominaa Tato' Dena'* považuji za natolik unikátní a zajímavé, že jim věnuji samostatný oddíl. Podávají ilustrativní obraz toho, jak se jeden z posledních znalců zvykového práva a původního náboženství dívá na změny, kterými za necelých sto let prošla toradžská společnost pod vlivem křesťanství, a zachycují, jak se s těmito proměnami vyrovnává a jak nahlíží na budoucnost svého etnika.

3.1 Uchovávání *Aluk Todolo* a určení následníka *tominaa*

Rozhovor č. 13

Tématem následujícího rozhovoru jsou možné způsoby uchovávání původní víry *Aluk Todolo* a splnění nezbytných podmínek k výuce tohoto náboženství (vedle křesťanství a islámu) ve školách v Tana Toraja. Dále *Tato' Dena'*, jenž zastává dvojí obřadnickou funkci (*tominaa* i *tomenani*), hovoří o určení svého následníka. Interview byli přítomni také příbuzný *tominaa* pan Rimba, vyznávající katolickou víru, který se k rozhovoru spontánně přidal, a Erik Herlambang Satrio Budiman.

Rozhovor č. 13 (1. část)

M. B.:²⁶⁸ Dělá organizace *Alukta* něco pro to, aby *Alukta* nevymřelo? Existuje nějaký program pro vzdělávání dětí, mládeže nebo...?

T. D.:²⁶⁹ Myslím, že s tímto problémem se ještě nic nedělá, protože, no, já už jsem se snažil rychle poslat naše mladé, aby se vzdělali na Bali a stali se z nich učitelé náboženství. Už jich je mnoho, kteří byli jmenováni (*dokončili školu a našli si práci ve státní správě*), ale...

M. B.: Na Bali?

T. D.: Na Bali! Protože pokud se člověk chce stát učitelem náboženství, musí být

²⁶⁸ Michaela Budiman.

²⁶⁹ *Tato' Dena'*.

vzdělán formálně, až pak to jde, stát se *PNS*.²⁷⁰ Ale, už jich je několik, kteří byli k dnešnímu dni jmenováni (*dokončili školu a našli si práci ve státní správě*), ale jejich program jsem ještě neviděl. Takže ti, kteří jdou do centra (*do místa vzdělávání*) a vrátí se do oblasti, hm, já, jakožto představitel starší generace vyznavačů *Aluk Todolo* čekám a čekám na výsledek jejich práce, ale zatím nula. Ještě není nikdo, kdo by se zabýval záležitostmi spojenými s mládeží v oblasti *Aluk Todolo*. Víme, že existuje *Prada*, jednota hinduistické mládeže v Indonésii, takováto obdobná organizace existuje i ve světě, ale my ještě nejsme její součástí. Ano, tak to je.

E. H. S. B.:²⁷¹ Takže dříve jste se jako představitel *Alukta* snažil poslat mladé lidi, aby se vzdělali...?

T. D.: Ano, snažil jsem se. Mnoho jich bylo jmenováno *PNS*, ale všichni mají mozky jako krevety (*jsou hloupi*), jen hledají peníze. Budu je s tím otravovat, ať se klidně zlobí. Kolik už jich to bylo? Možná už více než deset. [*Tato 'Dena', který svou práci chápe jako poslání a za účast na pohřbech nebyl v souladu s tradicí dokonce vůbec honorován, kritizuje skutečnost, že mladé generaci záleží jen na vlastním prospěchu.*]

E. H. S. B.: Těch, kteří byli posláni na Bali?

T. D.: Ano, byli posláni na Bali, vrátili se a byli jmenováni *PNS*, státními civilními zaměstnanci v oblasti náboženství, jako Lenny²⁷² v úřadě...

R.:²⁷³ Jejich slabostí je, že pracují jen pro sebe.

T. D.: Ano, oni se pohybují ve své vlastní oblasti, hledají peníze na své vlastní živobytí. Ještě není nikdo, kdo by myslel veřejně (*kdo by myslel i na ostatní*). To je slabinou *Aluk Todolo*. Ale, no, v této oblasti ještě není vzdělávací program k tomu, aby naučil mladou generaci zvyky *Aluk Todolo*. Mladší generace to nezná, takže co se dá dělat! Nicméně já jakožto starý člověk, který vše zná a ještě žije, můžu zatím dělat vše, co je v *Alukta* zapotřebí. Ještě to znám. Zvyky *Aluk Todolo* jsou velmi vysoké (*vliv Aluk Todolo je silný*). [*Informant měl pravděpodobně tímto tvrzením na mysli, že i když většina Toradžů dnes vyznává jiné náboženství, v jejich rituálech nalezneme jasný vliv Aluk Todolo.*]

Původní zvyky ovlivňují křesťanství, jako například na pohřbu Ne' Kombong v Tondon²⁷⁴ bylo zabito mnoho buvolů, protože nechtějí, aby se o nich říkalo, že jsou

²⁷⁰ *PNS – Pegawai Negeri Sipil* (ind.) – státní civilní zaměstnanec.

²⁷¹ Erik Herlambang Satrio Budiman.

²⁷² Toto jméno bylo změněno. Osoba Lennyho nebyla pro mou práci relevantní, proto jsem se na něj neinformovala.

²⁷³ Rimba.

²⁷⁴ Toto jméno i lokalita byly změněny. *Tominaa* věděl, že jsem se zúčastnila tohoto velkolepého pohřbu.

chudí. Musí být nazýváni bohatými lidmi. Tak to je. Ano, ano. Takže se dá říci, že problém této oblasti na poli *Aluk Todolo* je ten, že lidé nechtějí, aby se o nich říkalo, že jsou nemajetní. Jako to, co jsi viděla před několika dny, to bylo převzato z tradic našich předků. Nechtěli, aby se obřad konal bez přijímání hostů, aby se celý dělal jinak. [*Tominaa tedy konstatoval, že pozůstali si neumějí představit, že by uspořádali pohřeb bez elementů pocházejících z Alukta – jako například zabíjení buvolů, či vítání hostů.*] Na tom pohřbu se dělalo *ma 'popendeme'* (viz kap. 2.1.4), to vše pochází z *Alukta*.

M. B.: *Ma 'popendeme'* – to je házení masa?

T. D.: Ano, házení masa do všech stran – ke sloupu, k pilíři a všude možně. To vše patří k *Alukta*. To zpestřovalo chod velkého obřadu jako byl tento odjakživa až dnes.

Rozhovor č. 13 (2. část)

M. B.: Pokud by existoval člověk, který vyznává *Alukta* a dosáhl vzdělání, které je zapotřebí k tomu, aby se mohl stát učitelem náboženství, mohl by v Tana Toraja vyučovat ve škole *Alukta*, nebo ne?

R.:²⁷⁵ Ano, to by mělo být cílem.

T. D.: Takže já si myslím, že když se odtamtud (z *Bali*) vrátí, měli by učit děti *Alukta*, aby bylo zachováno náboženství a mladí si jej mohli osvojovat. Ale vypadá to, že momentálně mladí, kteří se vrátí, nikdy nestudují tradice svých předků. [*Nastává tedy paradoxní situace, že jedinci, kteří jsou po studiu na Bali oficiálně připraveni na dráhu učitele náboženství, mají o tradičním náboženství Alukta velmi malé znalosti, neboť tam studovali hinduismus.*]

M. B.: Ale kdyby byl někdo, kdo má potřebné vzdělání k tomu, aby se mohl stát učitelem, a vyznával by *Alukta*, mohl by jej vyučovat ve škole?

T. D.: Ano, mohl.

M. B.: Mohl? Avšak takový člověk neexistuje?

T. D.: No, ještě... ještě jich je málo.²⁷⁶

R.: Skutečností je, že děti, které jsou ve školách, jsou v průměru (*téměř všechny*) křesťané...

T. D.: Ano.

R.: ...nebo muslimové. Na koho bychom se zaměřili, kdybychom chtěli například

²⁷⁵ Rimba.

²⁷⁶ Informant použil termín *kurang* (ind.), který značí málo. Toto sdělení se dá také chápat ve smyslu, že ještě nikdo takový neexistuje.

učit? (*Koho bychom učili Alukta, když tam nejsou žádné děti, které vyznávají Alukta?*)

M. B.: Ano, já jsem ale měla na mysli, že už teď je velmi málo takových dětí. A pokud je nikdo nebude učit *Alukta*, určitě tak třeba za deset let nebudou existovat žádní jeho mladí přívrženci. [*Počet stoupců Alukta mezi dětmi a mládeží se v dnešní době pravděpodobně pohybuje v řádu desítek či stovek. Jedná se však o můj daty nepodložený odhad.*]

R.: Systém vzdělávání je zde chybný. Je to tak, že pokud by se vyučovalo *Alukta*, ne všichni žáci by byli přítomni ve třídě. Při výuce křesťanství zůstanou ve třídě jen ti, kteří jej vyznávají. Ti, kteří vyznávají jiné náboženství, odejdou. Takový je systém výuky v Tana Toraja i všude jinde (*v Indonésii*). Pokud se vyučuje islám, kromě muslimů jdou všichni pryč. No, co se týká *Alukta*, už by tam nikdo nezbyl.

T. D.: Dá se říci, že hodiny *Alukta* ještě neexistují.

M. B.: Ano! To jsem si myslela.

T. D.: Protože ty knihy, které přivezou (*učitelé náboženství*), se vztahují k balijskému hinduismu, to oni používají. Takže *Alukta* zde bude zničeno,²⁷⁷ naše děti mu ve skutečnosti nerozumějí. Kvůli čemu? Proč tomu tak je? O tom jsme již hovořili v rámci *Alukta*, že mladí, kteří se vrátí, aby se stali učiteli náboženství, nestudují tradice předků a to jejich slabinou. Tak to je. Oni používají psané materiály, které jsou z Bali, no. Až jednou došlo k tomu, že zde byl učitel okraden (*byli mu odvedeni žáci*). V té době ještě bylo hodně vyznavačů *Alukta*, takže sem byl pozván učitel, ale protože ten člověk byl Balijec, neznal místní jazyk. Kdo ví, jak k tomu došlo, jen po pár dnech, co tam učil, mu někdo odloudil žáky z hodin náboženství. Všechny děti prohlásily, že jsou křesťany. Možná je postrašil ředitel školy, že tento Balijec je sem přišel učit a ony potom budou sežehnuty ohněm, budou spáleny, pokud jej budou následovat.²⁷⁸ Takže výsledkem bylo, že všechny děti přestoupily na křesťanství, protože se bály, že budou sežehnuty ohněm. [*Směje se.*] K několika takovým věcem došlo v naší oblasti. No, to je hrozba (*pro Alukta*).

M. B.: To je také jedna z otázek, kterou jsem si včera připravila. *Alukta* je začleněno pod hinduismus jen formálně, že? Ve skutečnosti není mnoho spojitostí mezi...

T. D.: Ale je. Ve skutečnosti, pokud to zkoumáme detailně, existují shody. Ale rozdílů je také mnoho.²⁷⁹

²⁷⁷ Vzhledem k charakteru indonéského jazyka je těžké tuto větu přesně přeložit. Je možné, že *tominaa* chtěl vyjádřit – „*Alukta* by mohlo být zničeno...“.

²⁷⁸ Při hinduistických pohřbech na Bali je tělo zesnulého téměř vždy spáleno.

²⁷⁹ Přestože jsou si tato dvě náboženství v jistých aspektech podobná, rozdíly převládají. Tato Dena' uvedl, že elementy hinduismu přítomné v *Alukta* mohou pocházet z doby, kdy do oblasti přišli takzvaní

M. B.: Více?

T. D.: Více. Ale v souvislosti s hinduismem v celé Indonésii musím říct, že *Alukta* formálně spadá pod hinduismus, protože člověk, který je generálním ředitelem hinduistického centra, je hinduista. Ale jedinci, kteří vyznávají *Alukta* a působí v tomto centru, se dají spočítat na prstech jedné ruky. Ti se také nevrátí. Ještě sem nepřišel nikdo, kdo by zkoumal *Aluk Todolo* za účelem sepsání materiálu, který by se mohl použít jako základ pro učitele, kteří přijdou vyučovat do této oblasti. To je problém. Takže naše děti, které jsou potomky vyznavačů *Alukta*, vidí, že rodiče dělají něco jiného, než je učí ve škole. Myslím, že to není dobré, protože mladí lidé, kteří mají zkušenost z Bali a kteří byli vzděláni v hinduismu, jsou zmateni když pak vidí rituály *Alukta*. Takže sami se přikloní k jinému náboženství, protože to je snazší. Ano, toto je velmi dojemná záležitost v této oblasti. Kvůli čemu? Chceme, aby se děti učily o *Aluk Todolo*. Ale co to vůbec znamená *Aluk Todolo*? [*Respondent chtěl pravděpodobně vyjádřit, že mnohé děti v dnešní době už ani nevědí, co je Aluk Todolo.*] *Aluk Todolo* ve skutečnosti znamená učení nebo životní postoj předků. Základní přístup předků k životu. Ale ti, kteří to dnes vyučují, hm, je to s nimi těžké.

M. B.: Já se však obávám, že pokud se neučiní něco rychle, *Alukta* vymře.

T. D.: Ano, určitě to tak je. [*Tento moment rozhovoru je vynikající ukázkou našeho rozdílného uvažování. Podle mého antropologického přístupu by měly být učiněny nějaké kroky k uchování náboženství, jemuž hrozí ve velmi blízké době zánik. Tominaa jako věřící člověk si na druhé straně myslí, že daný vývoj má své opodstatnění a je projevem boží vůle, nemá tedy cenu oponovat. Avšak i tak byl z jeho hlasu znát smutek.*]

M. B.: Rychle, protože pokud nebudou mladí vyznavači *Alukta*, no, jak to bude?

R.: Teď nezbývá než čekat. Když už budou znuděni chozením do kostela, vrátí se zpět k *Alukta*.

E. H. S. B.: Ale říkal jste, že v náboženství *Alukta* neexistuje kniha.

T. D.: Ano, ještě neexistuje, ještě neexistuje.

E. H. S. B.: Ještě není.

T. D.: Avšak už mnoho badatelů přišlo zkoumat správnost *Aluk Todolo*... [*Tento výrok ilustruje pohled tominaa na antropology. Nedívá se na ně jako na vědce, kteří přišli studovat náboženství a zvyky Toradžů, ale jako na osoby, které chtějí ověřit správnost náboženství Alukta.*]

M. B.: Tu knihu musíte napsat vy!

nebešťané – *tomanurun*. Jak bylo již zmíněno dříve, existuje skutečně hypotéza, podle níž se jednalo o Jávance, kteří byli v té době hinduisty. Je tedy možné, že *Alukta* mohlo být hinduismem ovlivněno. Mezi nejvýraznější podobnosti patří existence čtyř společenských vrstev s přesně danými právy a povinnostmi a pokládání obětí božstvům obývajícím určité místo.

T. D.: ... *Aluk Todolo* je náboženství, které je správné a dobré. Ale problémem je to, co jste teď zmínila i vy, že tu knihu musím napsat já. Dokonce již dříve jsem byl mnohokrát vyzván: „Musíš sepsat knihu!“. Ale já jsem řekl: „Hm, já jsem líný psát.“ To je má slabost.

E. H. S. B.: V náboženství *Aluk Todolo* neexistuje zákaz pro vyznavače *Aluk Todolo*, aby o něm napsal?

T. D.: Neexistuje zákaz, protože to je v souladu...

R.: Protože to je přirozená znalost (*předávaná ústně z generace na generaci*). [Erik Budiman se chtěl zeptat, zda existuje nějaké tabu spojené se zaznamenáním náboženství a jednotlivých rituálních praktik. Pan Rimba však spíše odpověděl na dotaz, proč nikdo doposud takovou knihu nenapsal.]

T. D.: Ano.

R.: Takže kdokoliv o tom již něco věděl, ten se stal vůdcem. Již v dávné době, možná již v době, kdy se narodil tento svět, *Aluk Todolo* existovalo. A takto to bývalo.

Protože opravdu v dřívějších dobách nebylo vzdělání, lidé neuměli psát.

M. B.: Nebylo formální vzdělávání.

T. D.: Nebylo.

R.: Dříve neexistovalo vzdělávání, možná v sedmém, pátém století v Tana Toraja nebylo vzdělávání. [*Institucionalizované vzdělávání neexistovalo do počátku 20. století.*] Potom později během kolonizace, když přišli Holanďané, až potom bylo to, čemu se říká vzdělávání.

M. B.: Ano, ale bylo určitě neformální vzdělávání, lidé se učili od dědečků, babiček.

T. D.: Ano, ale nebylo to zapsáno, (*předáváno to bylo*) pouze ústně. Učili se pozorováním obřadů. Stejně tak i já. Lidé se mě ptají: „Co jsi musel udělat pro to, aby ses stal nástupcem svého otce?“ Pokaždé, když byl můj otec pozván někým významným, vždy jsem mu byl za zády, abych ho pozoroval, sledoval zblízka, co dělá, abych se mohl stát jeho nástupcem. Tomu se říká neformální vzdělávání. To znamená praktické vzdělávání.

E. H. S. B.: Které není zapsáno.

T. D.: Není to zapsáno. Jak by bylo možné, abych si zapsal všechny kroky? Tak to je. [*Je zajímavé, že Tato' Dena' považuje za nemožné všechny kroky si zapsat, ale nepřijde mu zvláštní, že je schopen si je zapamatovat. Jak jsem se již zmínila, tominaa se vyznačovali výjimečnou pamětí a byli schopni přesně recitovat rituální texty i po dobu několika hodin.*]

Rozhovor č. 13 (3. část)

M. B.: Vypadá to, že by se jedno z vašich dětí mohlo stát vaším nástupcem?

E. H. S. B.: Následníkem.

T. D.: Mé oči jsou ještě stále zavřené (*ještě nevím*), paní. Protože to Bůh má chtění (*je to v Božích rukou*).

R.: Je to v Božích rukou...

T. D.: Je to v Božích rukou. Mám dvanáct dětí, sedm z nich jsou muži, jeden už je ženatý, šest jich je ještě svobodných. Co se týče žen, ještě zbývá jedna, která není provdaná. Ale já teď nemohu určit, kdo se stane mým nástupcem.

M. B.: Ale je někdo, kdo se chce stát vaším nástupcem?

R.: Znakem je toto, tedy alespoň podle mě. Ten, který se na to pilně ptá, ten to možná je.

T. D.: Ano.

R.: To je znamením. Jako dříve můj strýc. Chodil vždy s mým dědečkem. Strýc se rád ptal, ptal, ptal, až nakonec (*všechno*) znal. Takže on byl jmenován nástupcem.

T. D.: Stal se nástupcem svého otce.

M. B.: A jeví se teď některé z vašich dětí jako potenciální nástupce?

T. D.: Momentálně? No, no, no, no, všichni jsou zaneprázdněni svou kariérou (*práci*) nebo chodí sbírat kameny, chodí všude možně, no.

M. B.: Ale vaše děti se od vás musí vše naučit!

T. D.: Já ještě nemohu (*určit, kdo bude mým nástupcem*). Možná to bude někdo z jiné rodiny, někdo zcela mimo moji rodinu. Dá se říci, že mého nástupce, potom, když já už nebudu na této zemi, určí Bůh.

R.: Určí ho Bůh.

M. B.: Ale já si myslím, že byste je tomu měl naučit, protože pak to bude určitě těžké.

[*Za zásadní problém jsem považovala skutečnost, že následník se po smrti tominaa Tato 'Dena' nebude již mít od koho učit.*]

T. D.: Ano, ano, správně, to je také pravda, to je také pravda.

R.: To je to, co jsem řekl dříve, že je to v Božích rukou. Až Bůh dá znamení, že existuje nástupce, například vy, začne být hned činný... [*Až Bůh určí pokračovatele, začne se dotyčný člověk aktivně projevovat a bude klást mnoho otázek.*] Pokud bude někdo činný, ale Bůh mu řekne: „Ty nemůžeš“, tak určitě nemůže. Jak to zjistíme? No, uvidíme později. Potom uvidíme. [*I kdyby byl jedinec činný, avšak jeho jmenování nástupcem tominaa by*

bylo proti boží vůli, časem by tato skutečnost vyšla najevo. Špatný tominaa se totiž pozná velmi snadno, jeho modlitby nejsou vyslyšeny Bohem.]

E. H. S. B.: Je to tedy tak, že dokud nebude nikdo aktivní, nikdo se nebude ptát, nebudete nikoho učit? Ale pokud se bude vaše dítě nebo někdo z jiné rodiny zajímat a ptát se, učit ho budete?

T. D.: Ano, správně. Kohokoliv to naučím.

R.: [*Nesrozumitelná nahrávka.*]

M. B.: A kolik let bude muset studovat? Mnoho, že?

T. D.: Ano, mnoho.

M. B.: Deset, dvacet?

T. D.: [*Směje se.*] Vzdělávání nemá hranic, paní. Co se týče učení jednotlivých kroků, někdy je to lehčí, jindy je to těžší, má to své výhody i nevýhody. Co se týče určení mého nástupce, ještě ho nemohu určit, pokud je to takto. Ale v dřívější době, za časů mého otce, (*to bylo jiné*), on měl odvahu určit, že já budu jeho nástupcem, i když jsem byl ještě mladý. Ale já dnes ne (*nejsem schopen určit, kdo mě vystřídá*), nemůžu to, no, nemůžu. V dřívějších dobách bylo hodně vyznavačů *Aluk Todolo*. Kamkoliv dříve můj otec šel, (*šel jsem s ním*), strašně rád jsem se na něj díval, ať už byl kdekoliv (*na jakémkoliv obřadu*). Ve skutečnosti mi můj otec zakázal chodit s ním na obřady vysoce postavených lidí. Nevěděl jsem, proč jsem tam měl zakázáno chodit. Až když jsem ho vystřídal, až pak jsem pochopil, že na obřadu, který je příliš vysoký (*velmi významný*) se na malé (*obyčejné*) lidi nebere ohled. Takže když byl normální obřad, to znamená lidí ze střední vrstvy, až pak mě otec vyzval, abych tam šel s ním.

Rozhovor č. 13 (4. část)

T. D.: Dá se říci, že *Aluk Todolo* nemůže obracet na víru. Není to misijní náboženství, je to náboženství založené na náklonnosti. Pokud je mu člověk nakloněn, může se naučit *Aluk Todolo*. Ale pokud tomu není nakloněn, tak se nebude moci stát stoupencem *Aluk Todolo*. Dá se říci, že to vychází z nitra každého člověka. Pokud tato náklonnost neexistuje, nemůže se, no, nutit. Velké obřady se ještě nikdy nekonalý z donucení. I když byl obřad obarven křesťanstvím (*doplněn o křesťanské prvky*), ještě nikdy se nestalo... aby někdo vyzýval: „No, obětuj pro rodiče takovýto počet

buvolů!“ Jako děti Nene²⁸⁰ (*staré paní*), Ne' Kombong v Tondon, nikdo to ty děti nenaučil (*nikdo jim to nerozkázal*), toto rozhodnutí vycházelo z jejich nitra, proto to udělaly. Tak to je. V souladu s jejich (*finančními*) možnostmi. To je náklonnost k *Aluk Todolo*, takto to funguje v *Aluk Todolo*. [*S tímto názorem Tato' Dena' nesouhlasím. Většina pohřbů, které se dnes konají, je organizovaná křesťany. Ti je již nepořádají z náklonnosti k Aluk Todolo (naopak se snaží zamezit jakékoliv podobnosti s tímto náboženstvím, což často působí až komicky), ale, jak sami uvádějí, aby uchovávali toradžské tradice. Kdyby se některý příbuzný pokoušel zamezit pořádání takového obřadu, rozhodně by neuspěl, neboť tlak rodiny a společnosti je příliš silný.*]

Rozhovor č. 13 (5. část)

T. D.: Takže jakožto obřadník *tominaa*, *sando* (dosl. člověk mající nadpřirozené schopnosti) nebo *tominaa*, který je nazýván *tomenani*, lidé se mě teď táží: „Kdo je tvůj nástupce?“ Já ale ještě nemám adepta. Protože, no, když se podívám na svou rodinu, mé vlastní děti, no ... Je jedno dítě, které se zajímá, které chce vše vědět.

M. B.: Ten váš syn, kterého jsem tehdy potkala... To je on?

T. D.: Ano, je to člověk, který se zajímá, dokonce se zajímá o všechny plány do budoucna. Ale v toradžštině se říká: [*Nesrozumitelná nahrávka.*] To znamená skrze boží inspiraci, až pak se to stane (*až pak bude určen nástupce*). [*Nesrozumitelná nahrávka.*] *Diere* znamená přímé boží znamení. Takže se teď nemusíš zeširoka ptát: „Kdo bude tvým nástupcem?“ I když mám dvanáct dětí, možná se mým následníkem stane někdo jiný. Ano, my s tím nemůžeme nic udělat.

R.: Bude povolán.

T. D.: Ano, budou povoláni.

M. B.: Já se jen ptám, protože se bojím, že když nikdo nebude studovat (*Alukta*), potom *Alukta* zanikne. A to já nechci.

T. D.: [*Směje se.*]

E. H. S. B.: To já taky nechci.

T. D.: Myslím si, že tyto záležitosti, ano, i tento zánik na zemi je jistě určován Bohem. Dokonce podmínky, které jsou na tomto světě, necht' v nich ještě vytrváme ve společném životě, necht' žijeme společně spokojeně na světě. Protože to mi připomíná země, které byly dříve slavné, jako Ambon. Ambonu se dříve říkalo

²⁸⁰ Toradžové používají termín *nene'* (tor.) hovoří-li o člověku, který má již vnoučata. *Nene'* se dá tedy přeložit jako babička, dědeček, nebo starý člověk.

Ambon Manise.²⁸¹ Pardon (*že to tak říkám*), ale protože Ambon Manise byl ovlivněn autoritou zvenčí, tak možná proto jeho tradice zmizely z povrchu zemského. Říká se, že Ambon Manise byl nakonec zničen. Ano, zničen. Takže kéž by se takováto věc nestala v této zemi (v *Tana Toraja*). Jako nyní Tana Toraja – Tana Toraja je symbolem současné vlády, která tuto oblast propaguje pod hesly jako: „Krásná Tana Toraja, Rozmanitá Tana Toraja, Nádherná Tana Toraja“. Propaguje ji i jinak a v důsledku toho to dnes s Tana Toraja vypadá takto. [*Informant tedy konstatuje, že současný stav, kdy Aluk Todolo téměř zaniklo, nastal působením vnějších vlivů, kterým byla oblast vystavena. Za jeden z nich pokládá i činnost indonéské vlády, která propaguje Tana Toraja jako turistický cíl.*] Ano, dá se říci, že Tana Toraja je druhou turisticky nejvyhledávanější oblastí v Indonésii hned po Bali. Ale Bali přetrvává (*uchovává si své tradice*). Ale oblast Tana Toraja vypadá, že bude zničena. Stojí na pokraji zkázy.

E. H. S. B.: Na ostrově Jáva je mnoho náboženství, která existují sama o sobě (*nedají se nikam zařadit*). Nemohou být začleněna do islámu²⁸² ani do jiného náboženství. Jejich vymizení lidé zabraňují tím, že své náboženství, své původní náboženství, ožení (*skloubí*) s islámem.

T. D.: Ano.

E. H. S. B.: Zdalipak byste souhlasil s tím, aby se náboženství *Aluk Todolo* skloubilo s jiným náboženstvím, například s katolictvím nebo protestantismem, aby nevymizelo? Nebo by bylo lepší, kdyby se neskloubilo s jiným náboženstvím a raději vymizelo?

T. D.: Myslím, že to je takhle. Jsem ochoten souhlasit se skloubením. Důležité je, abychom přežili. Viděla jsi obřad v Tondon, tam už vskutku zkombinovali pravidla zvykového práva *adat* s katolictvím. [*Pohřeb, který se konal v Tondon, měl stejnou podobu jako naprostá většina jiných velkých pohřbů v Tana Toraja.*] Pokud to náboženství nebude učit něco, co zničí lidi, myslím, že to je správné. Takže kéž by to bylo všem jasné (*kéž by to měli všichni na paměti*), jasné katolíkům, jasné protestantům, jasné pentekostalistům, hlavně aby nebyla zničena země Toradžů. To je základem mé myšlenky. Ať se klidně všichni prohlásí za křesťany, pokud nezničí (*Tana Toraja*). Ale kdyby to bylo jako Ambon Manise, toho bychom litovali. Tak to je.

²⁸¹ Ambon je ostrov, který je součástí indonéského souostroví Moluky. *Manise* (amb.) – sladký.

²⁸² Na Jávě, stejně jako v celé Indonésii, je dominantním náboženstvím islám.

3.2 Modlitby v *Aluk Todolo* a přijímání křesťanství

Rozhovor č. 14

Tento rozhovor se konal ve stejný den jako předešlé interview, takže se jej opět zúčastnili i pan Rimba a Erik Budiman. Jeho hlavními tématy byly čas vhodný k modlitbám, jejich podoba, předávání znalostí *tominaa* křesťanům a důvody, které vedly k poměrně snadnému přijetí křesťanství Toradži.

M. B.: Dnes bych se chtěla zeptat, zda existuje nějaký přesně daný čas, kdy se vyznavači *Alukta* musí modlit?

T. D.: Ano, modlíme se často, ale jen krátce, ne příliš dlouho.

M. B.: A to záleží na člověku, kdy se chce modlit?

T. D.: Ano. Jako když jdeme třeba jíst. „*Ya, kurre sumanga' e ta kumende mo*” (Ano, děkujeme a pojďme se teď najíst.) To *kurre sumanga'* (děkujeme) tam znamená poděkování všemohoucímu Bohu. No, jako předtím, připravil jsem obětinu, než jsem podřezal (*obětaval*) kohouta, vyslovil jsem modlitbu. Než jsem to udělal, dopředu jsem to naplánoval. Poté, co se položí betel (*připraví obětina*), určitě odříkáme krátkou modlitbu související s obětováním kohouta, aby jeho duše mohla vyjít ven. Ano, tak to je.

M. B.: A ta slova jsou vždycky stejná?

T. D.: Ne. U každého kroku jsou jiná, například když...

R.: To záleží na účelu modlitby.

T. D.: Ano, když připravíme obětinu, musíme brát do úvahy při jakém obřadu se to dělá. Musíme dát vědět Bohu, jaký obřad budeme vykonávat, aby vyslyšel naši modlitbu. Protože při tomto obřadu budeme vyrovnávat zemský povrch (*terén*), nebudeme to však dělat, abychom zemi zničili. No, to je účelem modlitby. [*Tominaa tedy zdůrazňuje, že je důležité před každým zásadním náboženským úkonem připravit obětiny a modlitbou sdělit Bohu, za jakým účelem byly přichystané.*]

M. B.: A pokaždé, když se připravují obětiny, říkají se stejná slova? Nebo například pokaždé, když chci vyrovnat zem, existují verše, které jsou vždy stejné? [*Chtěla jsem vědět, zda pro každý obřad, existuje přesně daný text modlitby, nebo zda tominaa mohou improvizovat.*]

T. D.: Existují specifické verše. Každý úkon má to, čemu se říká základní slova. Základní slova vyjadřují to, co je cílem té modlitby. Příkladem je třeba obřad při zbourání domu, poté při postavení domu, při vyrovnávání země, dokonce i při sbírání dřeva. Takže při každém kroku předků měl každý obřad své jméno. To se stalo základním slovem. Lidské chování nebo... jak se to řekne, životní východisko, životní postoj předků byl takový, že musíme dělat věci podle pravidel nebo že se musíme chovat tak, aby to bylo správné. Pokud se to udělá špatně, pak se to i špatně stane (*úkon, za jehož účelem se modlitba konala, se nepovede*). Takže ve skutečnosti všechno má svá pravidla. Ať už se jedná o obřad spojený se zemědělstvím, s domem, se svatbou, nebo s oslavováním narození dítěte, což také souvisí se svatbou, vše má svá přesně daná pravidla. [*Směje se.*] Jak už jsem ti dříve řekl, když ses na to ptala, i svatba má své fáze.

M. B.: A pokud bude například teď na jiném místě člověk, který chce také vyrovnat terén, použije slova, která budou úplně stejná?

T. D.: Ne, to není možné, kvůli rozdílům mezi *tominaa*, každý *tominaa* je jiný.

M. B.: To není jako u katolíků, kteří mají vždy stejné modlitby?

T. D.: Není, protože katolíci to již mají zapsané, i protestanti to možná mají už zapsané. Ale *Alukta* to mají ještě tradiční (*znalosti se předávají ústně*). Když si vybereš nějakého *tominaa*, není jisté, že bude vše znát. Někdy jen jedí a pijí. [*Někteří tominaa se v současnosti zúčastňují rituálů jen ze zistných důvodů.*] Takže když zjišťujeme správnost slov některého *tominaa*, někdy se stane, že jeho slova nejsou správná. Ano, není jisté, že každý *tominaa* vše umí. Právě proto ty jako výzkumnice velmi, velmi potřebuješ člověka, který ti může poskytnout informace, jež jsou správné. Protože v této zemi Toradžů je mnoho *tominaa*, ale když se zeptáš: „Co to je?“, jsou zmateni, když mají odpovědět. Takže...

M. B.: A může se stát, je to možná směšné, ale slyšela jsem to, aby byl *tominaa* křesťan? [*Tuto informaci jsem obdržela od křesťanů.*]

T. D.: [*Směje se.*] No, dnes je to takto. V dřívějších dobách byl v této oblasti nedostatek řečníků, natožpak na velkých pohřbech. Ale dříve se učili ode mě. Poprvé k tomu došlo poté, co se začaly používat reproduktory nebo megafony, díky nimž bylo řečníka více slyšet. V minulosti vládl v této zemi *bupati (hejtman)* A.Y. K. Andilolo, jeho teta jménem Puang Ne' Songkeng zemřela i s jeho strýcem, který se jmenoval Ambe' Bungin. Obřad byl velmi velký. Byl jsem tam pozván jako řečník, jako řečník, který vyvolává hosty (*jména hostů*), jak už jsi sama viděla. [*Tato' Dena' měl na mysli*

vyvolávání jmen hostů ve chvíli, kdy jsou vítáni na tribuně po příchodu na místo konání pohřbu.] Tam lidé slyšeli, „No, to je krásné, hovoří o zvykovém právu *adat* v jazyce *tominaa*, (používá) jazyk Ne' Sando.“ Lidé se začali zajímat. Takže já jsem velmi vděčný, že teď už je mnoho řečníků na každém obřadu – v Rantepau, v Mengkendeku, i v Sangalla' už jsou. No, takže teď už můžu jen v klidu poslouchat, zdalipak jsou jejich slova správná, či ne. Jsem teď už jen jako pozorovatel. Avšak byl jsem průkopníkem, to znamená učitelem tohoto skutku. Ale dnes už jsem jen pozorovatelem, dokonce jen divákem. [Tominaa tedy tvrdí, že se stal jakýmsi učitelem, od něhož se mnozí další nepřímou učili tím, že poslouchali jeho projevy, které potom modifikovali podle svých potřeb.]

M. B.: Ano, ale když umějí hovořit, to ještě neznámá, že jsou *tominaa*, že?

T. D.: Myslím, že je přirozené je nazývat *tominaa*, protože umějí hovořit. Ale opravdový *tominaa* musí umět *mapesung* (připravovat obětiny) a modlit se k božstvům, dokonce ke všem božstvům. Až pak se může nazývat *tominaa*. Když neumí *mapesung* (připravovat obětiny), nač by se mu mělo říkat *tominaa*? Navíc musí umět uspořádat obřad. Musí znát všechna slova, která jsou v tomto světě, ve světě Toradžů, tím mám na mysli v místním jazyce (v *toradžštině*).

M. B.: Takže oni jsou křesťané, učili se od vás, jak hovořit, teď již to umí, ale ve skutečnosti nejsou *tominaa*, správně?

T. D.: No, ve skutečnosti je to takto. Já jsem je to neučil, oni mě jen pečlivě pozorovali i poslouchali. Takže se učili způsobem, no....

M. B.: Odposlouchali a ukradli.

E. H. S. B.: Skrytě.

T. D.: [Směje se.]

R.: Napodobovali ho. Pokaždé, když se konal nějaký oficiální obřad, přišli ho poslouchat. Takže si to vyslechli a přeložili do jazyka křesťanů.

T. D.: Takže já jsem teď velmi vděčný, protože jsem příliš unavený, když si mě lidé půjčují (když jsem povoláván na obřady). Dokonce možná mám teď už zákaz tam chodit. Kvůli čemu? Už je mnoho řečníků, placených řečníků, těch, kteří mohou být zaplacení. Ale co se týče mne, já nemohu. Nedostanu zaplacení.

M. B.: Oni jsou za to placení?

T. D.: Ano, opravdu. Protože pokaždé, když tam hovoří podle protokolu, určitě dostanou zaplacení. Ale když jsem pozván já, nedostanu nic. Neexistuje základ (*není přípustné*), abych si vzal peníze od lidí za smuteční obřad. Takový je základ (*taková jsou pravidla*) našich předků zde.

M. B.: Ano, ale já nerozumím tomu, jak se křesťan může nazývat *tominaa*?

T. D.: No, to je proto, že už umí hovořit. Už je schopen slov.

M. B.: To je jako kdyby byl protestantský kněz muslimem. [*Tominaa v Aluk Todolo odjakživa zprostředkovával komunikaci mezi Bohem a věřícími. U křesťanů by se jeho funkce dala přirovnat ke knězi. Je tedy nesprávné, aby se křesťan nazýval tominaa.*]

T. D.: V zemi Toradžů je nyní mnoho směšných věcí. Když se někdo prohlásí za *tominaa*, nejprve se ho zeptej: „Zdalipak jsi ještě *Alukta*?“ Když řekne, že je křesťan, no, to už je *tominaa gado-gado*.²⁸³ Tomu nevěř! Když umí *mapesung* (*pokládat obětiny*), to je správný *tominaa*. Ale pokud neumí *mapesung*, nenazýváme ho *tominaa*, pardon. To je základním kritériem pro určení *tominaa*.

M. B.: A proč si myslíte, že křesťanství v Toraja bylo přijato tak rychle? A velmi snadno. Nevím, proč tomu tak bylo, protože *Alukta* tu jistě bylo zakořeněno po velmi mnoho let.

T. D.: Ano, odjakživa.

M. B.: A proč je mnoho lidí, kteří...

R.: V dnešní době existují vyspělé nástroje. Takže pokaždé, když *tominaa* vede obřad, oni to natočí. Aby ho mohli imitovat.

M.B.: Co aby ho mohli?

E. H. S. B.: Imitovat, nahrát a pak svým způsobem ukrást.

T. D.: [*Směje se.*]

M. B.: Ale já jsem měla na mysli...

R.: Takto to je v moderní době. Takže on může pořádně nastudovat své přibližné nedostatky a pak je může napravit. [*Nesrozumitelná nahrávka.*]

M. B.: Ve dvacátém století, v době, kdy přišli první protestantské kněží, a v roce třicet devět, kdy přišli katolíci, rychle přibývalo vyznavačů křesťanství. Chtěla bych vědět, proč tomu tak bylo. Proč? Protože *Alukta* tu jistě bylo velmi dlouho a... proč jsou Toradžové dnes většinou křesťané?

R.: Když se podíváme na dějiny, lidé, kteří tenkrát přišli, byli lidé vzdělaní a pohybující se ve vysoké politice. Takže pokaždé když hovořili, poslouchalo je mnoho lidí. A pak také dříve byl vyvíjen tlak, abyste nemohli chodit do školy, pokud jste

²⁸³ *Gado-gado* (ind.) je jedno z tradičních indonéských jídel ze syrové, spařené nebo vařené zeleniny zalité omáčkou z burských oříšků. Vzhledem k různorodosti zeleniny v tomto pokrmu se termín *gado-gado* používá analogicky i v případech, kdy jde o vyjádření toho, že se něco skládá z mnoha prvků. Spojení *tominaa gado-gado* tedy značí člověka, jenž se považuje za *tominaa* (v tradičním chápání by se mělo jednat o stoupence *Alukta*), ale přitom je vyznáním křesťan.

nebyli křesťané.

T. D.: Tlačili na poli vzdělávání.

R.: Tlačili na poli vzdělávání. Například já sám jsem dříve byl *Alukta*. Chodil jsem do školy, a když jsem nešel do kostela v neděli, bili mě, sem mě mlátili. Co se týče našich rodičů, v současné době už možná zbývají jen jeden nebo dva. [*Nejsem si jistá, co měl informant touto větou na mysli. Možná chtěl vyjádřit, že v generaci jeho rodičů je ještě pár jedinců, kteří jsou stále Alukta, ale jeho generace, která již musela chodit do školy a do kostela, zcela konvertovala ke křesťanství.*] Ale moje generace, ať jsme chtěli nebo ne, museli jsme tam jít, tak to je.

M. B.: Ale já jsem dělala rozhovor s několika starými lidmi, kteří konvertovali ke křesťanství, když jim bylo kolem deseti let, a oni říkali, že přijali křesťanství, protože se ho učili ve škole a protože se jim to líbilo.

R.: Učení našich předků (*Aluk Todolo*) nebylo vyučováno ve školách. Ve školách vyučovali protestanti i katolíci jen bibli. V tom byl rozdíl.

T. D.: Navíc říkali, že křesťanství je náboženství, které je nejsnadnější, co se týče pochování, když zemřeme, stačí se pomodlit a přinést tělo bez čehokoliv do hrobu. Takže v tom bylo použito hodně politiky (*Křesťanští misionáři hodně taktizovali*).

M. B.: Ano, ale teď všichni křesťané dělají obřady, které vycházejí z *Alukta*, že. Jen je to smíchané (*s křesťanstvím*), protože jsou křesťané.

T. D.: [*Směje se.*] Jako to, co jsi říkala, že lidé dělali *ma 'popendeme'* (*házeli maso z dřevěné věže bala 'kaan*), to pochází z *Alukta*. Tanec *badong* je součástí toradžské kultury a pochází z *Alukta*. To není z křesťanství. V dřívější době (*křesťané*) jen zpívali a modlili se k Ježíši Kristu, když právě přišli. (*V době, kdy bylo křesťanství představeno v Tana Toraja, věřící jen zpívali a modlili se k Ježíši Kristu.*)

M. B.: My jsme ve středu večer tancovali *badong*.

T. D.: [*Směje se.*]

E. H. S. B.: Ona už teď umí tancovat *badong*! [*Směje se.*]

M. B.: Ne! [*Směje se.*]

R.: Dnes je tanec *badong* chápán jen jako doplněk, jako součást zvykového práva *adat*. Ale ve skutečnost *badong* není součástí *adatu*. Obsahuje příběh, ale vyznavači *Alukta* ho nechápou jako součást *adatu*. [*V této výpovědi opět narážíme na „rozdělení“ kultury na adat a Alukta. Informant tedy tvrdí, že vyznavači Alukta nepohlíží na badong jako na součást adatu, ale jako na prvek náboženství Alukta. Z jeho úhlu pohledu by tedy křesťané tento tanec neměli praktikovat. Na druhé straně křesťané, kteří ho zařazují do svých rituálů, ho pokládají za součást*

adatu.] Podle mě je to takto, v bibli svaté není (*napsáno*), že pokud zemře křesťan, musí se tancovat *badong*. (*Při křesťanském pohřbu*) se musí zpívat, modlit se. Právě toto je podle mne možná chybné na křesťanství. Já jsem křesťan, katolík.

T. D.: Oba dva jste katolíci.

R.: Ale co se týče katolictví, domnívám se, že katolictví není odlišné od takového náboženství (*od Alukta*). Rozdíl je jen v tom, že my jako katolíci neděláme takové obětiny.

T. D.: *Alukta* dělají obětiny, dělají *pesung* (*připravují obětiny*).

R.: Ano, *Alukta* dělají obětiny. Například teď se chceme pomodlit za vyrovnání terénu, musíme tedy připravit obětiny. Obětiny se připravují proto, abychom požádali, aby tato práce mohla být dokončena bez překážek, které by se mohly objevit. V křesťanství je to v podstatě stejné. „Pojďme se pomodlit, aby tato práce mohla být úspěšně dokončena.“

M. B.: Ale proč si myslíte, že křesťanství bylo přijato v Toraja tak snadno?

T. D.: Ano, snadno.

M. B.: Ale proč? Proč?

T. D.: Bylo zde mnoho vlivů. Modernizace byla v této oblasti představena spolu s křesťanstvím, takže místní autority, autority v okrese – *kecamatanu*, autority v podokrese – *kelurahanu*, všichni byli křesťané. Takže zřídka kdy byli *Alukta* (*na těchto pozicích*). Ve skutečnosti to bylo řízeno vládním úřednictvem. [*Respondent tedy tvrdí, že vedoucí pozice ve státní správě zastávali křesťané, kteří díky svému postavení měli velký vliv.*] Takže my jako vyznavači *Aluk Todolo* jsme odpadli. Kvůli čemu? Nejprve říkali, že nemáme svatou knihu. Nemáme korán, nemáme bibli. Takže jsme rychle přijali pokrok v této oblasti, přijali jsme modernizaci přes náboženství. Ale oni, no, jsou chudáci. [*Tato 'Dena' lituje toradžské křesťany, kteří vyznávají „nečisté“ náboženství, jež je kombinací křesťanství a Alukta.*] Takže, no, nebyla jsi překvapená, když jsi viděla obřad v Tondonu, tam už se skoro vrátili zpět k *Alukta*, protože dělali obřad *ma 'popendeme'*, to se dělá v náboženství *Alukta*, z dřevěné věže *bala 'kaanu* to dělají (*házejí maso*). To je divné. Ty píšeš o změnách v této oblasti. Je to těžké. Co se týče zkoumání tohoto problému, je mnoho, jak se to řekne, věci, kterými se dnes (*křesťané*) nechtějí obtěžovat. Například obřad v Tondon, kdyby se jednalo o *Alukta*, mnoho lidí by tam nejedlo rýži, říká se tomu *maro'*. Ale dnes už to neexistuje, všichni už jedí rýži, ach. [*Při pohřbech Aluk Todolo nemohli nejbližší příbuzní nebožtíka až do jeho pochování konzumovat rýži. Po tuto dobu jedli zejména kukuřici a různé druhy hlíz.*] Takže tady jsou rozdíly, které jsou

velmi zvláštní, nebo velmi, no... Ještě pořád nevíme, zda s tím Bůh souhlasí, nebo ne. To ještě nevím.

M. B. Myslíte si, že možná na začátku dvacátého století byli *Alukta* až příliš tolerantní nebo uvolnění?

T. D.: Ano.

M. B.: Kvůli tomu křesťanství mohlo proniknout?

T. D.: Ano, myslím, že to tak je.

R.: Myslím si, že politika (*situace*) je taková, že *Aluk Todolo* nemá podporu ze strany vlády. Kvůli politice. [*Respondent se tedy domnívá, že přívrženci Alukta jsou v nevýhodě, neboť nemají dostatečný politický vliv.*]

M. B.: Ale já mám na mysli počátek dvacátého století.

R.: Už v devatenáctém století přišel člověk, který se jmenoval Van der Veen. [*Van der Veen působil v dnešní Tana Toraja až od roku 1916.*] Byl prvním člověkem, který sem přinesl křesťanství. [*Prvním protestantským knězem v této oblasti byl ve skutečnosti A. A. van de Loosdrecht, ale Van der Veen byl jedním z prvních Nizozemců, kteří na toto území vstoupili.*] Potom v roce 1939 následovali katolíci, v době kolonizace.

M. B.: Ale proč? Chtěla bych vědět, proč se křesťanství uchytilo tak rychle a snadno? Možná proto, že *Alukta* si příliš nehlídali (*své teritorium*)?

T. D.: Ano, protože byli příliš tolerantní.

M. B.: No, to jsem si myslela.

T. D.: Protože *Alukta* se jen dívali. Protože vláda také řekla, že se to (*vstup misionářů*) nemůže zakázat. Starým nebyla dána žádná moc. Takže dá se říci, že v souvislosti s...

R.: Také tu byl problém se vzděláváním, oni byli vzdělaní lidé. [*Nesrozumitelná nahrávka.*] Lidé tady byli dříve, dá se říci, všichni negramotní.

M. B.: V době, kdy přišli Nizozemci?

T. D.: Ano, nebyly školy. Jako naši rodiče, ti byli negramotní. Dědeček tady pana Rimby... jeho otec byl taky negramotný. Já jsem absolvoval jen nižší střední školu, ale můžu s tím teď přežívat. Eric Crystal²⁸⁴ mi říkal: „Uchovávej *Alukta* v oblasti Tana Toraja.“ To je poselství, kterého se držím. Ne kvůli tomu (*že mi to řekl*), ale protože to je v mé duši. Takže já uchovávám *Aluk Todolo* protože říkám, že je správné ho uchovávat. Pokud neporušuje zákon. Ale obvykle *Aluk Todolo* uchovávám, někdy se dokonce hádám. Chceme pořádat kohoutí zápasy, ale vláda to

²⁸⁴ Americký antropolog zabývající se studiem jihovýchodní Asie.

zakazuje, to je pak těžké. Kohoutí zápasy jsou rychle jasné (z *kohoutích zápasů se rychle pozná pravda*). Protože když se narodíme na tuto zemi, zdá se, že to je, jako kdyby nás Bůh zkoušel, zda na světě uspějeme nebo ne. Ale jiné náboženství to zakazuje. [*Tominaa má samozřejmě na mysli křesťanství, které kohoutí zápasy se sázením klasifikuje jako hazard, a proto je nepovoluje.*] Odkud můžeme poznat, zdalipak naše práce uspěla (*z dalipak se nám v životě vede*), když ne z toho? Sežeň si tři kohouty, pokud všichni prohrají, no, (*je to znamení, že*) nemáš požehnání od Boha. Takže abychom mohli zjistit požehnání Boha na zemi, způsob, který je nejjistější a nejrychlejší je, když připravíme kohouty a necháme bojovat kohouty nebo buvoly. No, i fyzický zápas, pokud je zapotřebí. (*Uvidíme,*) kdo má odvalu a kdo prohraje, tak to je.

E. H. S. B.: Fyzickým zápasem máte na mysli boj?

T. D.: Ano, to mám na mysli. Pokud je zapotřebí válka. [*Směje se.*] Aby bylo jasné, že nám Bůh požehnal. Ale bojujme za správnou věc. Nebojujme za něco chybného.

3.3 Postavení Boha *Puang Matua* v *Aluk Todolo*

Rozhovor č. 15

Následujícímu rozhovoru s *tominaa* byl přítomen i jeho třiatřicetiletý syn Hendra, který taktéž vyznává *Aluk Todolo*²⁸⁵ a studoval hinduismus na Bali. Z jeho výpovědi bylo zjevné, že se jako jeden z mála mladých vyznavačů *Aluk Todolo* zabývá náboženskou situací v Tana Toraja. V rozhovoru kritizuje skutečnost, že většina Toradžů oficiálně vyznává křesťanství, avšak navzdory tomu praktikuje obřady, převážně pohřby, které vycházejí z původního náboženství a jsou pouze doplněny o křesťanské prvky, zároveň však na *Aluk Todolo* pohlížejí jako na víru, která je méněcenná. Informanti hovoří o výlučném postavení Boha *Puang Matua* v *Aluk Todolo* a rázně vystupují proti tvrzení Hendrika van der Veena prezentovanému v jeho knize *The Merok Feast of the Sa'dan Toradja*, že *Puang Matua* nebyl stvořitelem, nýbrž jen jedním z mnoha Bohů.

²⁸⁵ Všechna dvanáct dětí *tominaa* patří k vyznavačům této víry.

H.:²⁸⁶ Nemám rád, když je třeba nějaký průvodce a nazývá nás ateisty.²⁸⁷ Já bych mu ukázal. [*Termín průvodce v jeho chápání pravděpodobně zastupuje všechny osoby, které nejsou dostatečně zasvěceny do toradžské kultury a náboženství, a přesto o nich veřejně hovoří.*]

Jednou jsem si schoval noviny *Mebali Pos*. Kdo to napsal? Paulus Sali,²⁸⁸ nebo jak se jmenoval? Ale vytratil se. Já bych mu ukázal. Omluvíš se vyznavačům *Aluk Todolo*, nebo podřežeme dobytek, abyste zemřel (*vykonáme takový rituál, abyste zemřel*)! [*Z hlasu informanta bylo patrné značné rozrušení. Je možné, že právě jeho rozhořčení způsobilo, že v jedné větě použil v případě stejné osoby tykání i vykání.*] A odjakživa, pokud jsme vykonali tento rituál, nebylo člověka, který by ho přežil. Proto nepřijímám tvrzení, že jsme ateisté. To, zda jsme ateisté, nebo něco jiného, to ho nemusí zajímat. A nelíbí se mi, když o nás hovoří v médiích jako o ateistech a veřejně pošpiňuje naše dobré jméno nepravdivými tvrzeními. Zabijíme buvoly, zabijíme kohouty, připravujeme obětiny v podobě vejce, v podobě rýže, cílem je dobro. Ale pokud nás klasifikuje jako ateisty, to nepřijímám. Pořád ještě na tuto záležitost myslím. Chci s vyznavači *Aluk Todolo* projednat, co s tím udělat. Ano, je nás tu hodně, devatenáct tisíc. Ještě je nás devatenáct tisíc. [*Podle statistických údajů z roku 2005 byl skutečně počet vyznavačů Aluk Todolo 19 161 osoba z celkového počtu 436 020 obyvatel. Z informantova tvrzení je tedy zřejmé, že se zajímá o záležitosti spojené s Aluk Todolo.*]

M. B.: Devatenáct tisíc...

T. D.:²⁸⁹ Duší (*stoupenců*).

H.: Ano.

M. B.: ...kteří jsou ještě *Alukta*.

H.: Je jasné, že by se mi nelíbilo, kdyby paní (*kdybyste*)²⁹⁰ sem přišla v dobrém a vrátila se domů a říkala: „Setkala jsem se s ateisty. Právě jsem se setkala s lidmi, kteří uctívají satana.“ No, to bych se pak nemodlil za vaše dobro. Ano, možná bych si přál, aby s vámi spadlo letadlo.

T. D.: [*Směje se, ale z jeho smíchu je patrné, že je z postoje svého syna nervózní.*]

²⁸⁶ Hendra.

²⁸⁷ Ateismus je v celé Indonésii chápán jako absolutně neakceptovatelný a nepochopitelný. Hovoří-li tedy někdo o Toradžích jako o ateistech, je to jednoznačně vnímáno jako velká urážka. Během svých dvou pobytů v Indonésii v celkové délce 18 měsíců jsem měla možnost promlouvat se stovkami lidí a jen jeden z nich o sobě tvrdil, že je ateista.

²⁸⁸ Toto jméno bylo změněno.

²⁸⁹ Tato' Dena'.

²⁹⁰ Toradžové velmi často nahrazují zájmena *kamu* (ind.) – ty nebo *anda* (ind.) – vy oslovením *ibu* (ind.) – paní nebo *bapak* (ind.) – pán nebo přímo vlastním jménem. Chtějí-li tedy například vyjádřit: „Viděla jsi/jste to?“, řeknou: „Viděla to paní/Míša?“ Toto oslovení 3. osobou můžeme přirovnat k onikání v naší kultuře.

H.: Udělal to, protože hledal peníze. Aby byl zajímavým novinářem. Když takto hovořil, byl v očích jiných lidí hrdinou. Je jasné, že jako vyznavač *Aluk Todolo* s tím nesouhlasím, cítím se tím dotčen. Cítím se uražen. Tak to je. V sedmdesátých letech se stávalo, že to samé říkali křesťané. Proč Toradžové opustili své tradiční náboženství? Kvůli tvrzením jako jsou tato. Říkali, že uctíváme kameny.

T. D.: Že jsme uctívači model.

H.: Uctívači model, tak to říkali. Všechna náboženství uctívají modly. Křesťané chodí do kostela. Kdy tam vstoupil Ježíš? Nikdy tam nebyl, ani kdyby zuby měly chlupy (*ani kdyby trakaře padaly*), nikdy tam nebyl přítomen. Modly, hm? Ano, katolíci jsou také takoví, mají sochy. Kdo řekl, že je to Ježíš? Není to nic více než vyřezané dřevo, jaký je v tom rozdíl? Nad náboženstvím se nedá uvažovat logicky. Věřím tomu, že existuje Bůh *Puang Matua*, věřím tomu, že existují božstva *deata*. Věřím, že existuje Bůh. Uvnitř sebe mám z něj kousek, říká se tomu duše. No, není to tak? Kdybych nebyl požehnán Bohem, proč bych vůbec přišel na tento svět? Ano, tak tomu je. Jsme jen lidé, a tak někdy činíme něco nevědomky, nebo možná proto, že jsme hloupí, neuvědomujeme si, co děláme. Chtěl bych, aby se to dělalo přímo, aby se náboženství provozovalo v čisté podobě. A já to tak budu dělat. Ano, pokud jsi křesťan, buď dobrým křesťanem. Muslim nechť je dobrým muslimem. Jsem si jist, že cíl všech náboženství je stejný – touží po harmonickém životě. Ale když to tak všelijak překrucují (*spojují svou novou víru s původním náboženstvím*), natožpak pokud chtějí nějaké náboženství pošpinit. [*Mnozí Toradžové se vyjadřují o Aluk Todolo hanlivě.*]

Náboženství je ve své podstatě dobré, jen jeho vyznavači, lidé, kteří ho praktikují, jsou někdy špatní. Ano, ve skutečnosti lidé, kteří provádějí výzkum, musí být čestní, no, co tím mám na mysli, když předávají znalosti, musí být objektivní. Musí být objektivní. Ano, a když potom jiní lidé píšou o *Aluk Todolo*, nejsem si jist, že zcela přesně vystihnou podstatu. Kromě například vyznavače *Aluk Todolo*, který se umí dobře písemně vyjadřovat. Ale pokud to píšou Nizozemci jako Van der Veen...²⁹¹

Už jste o něm někdy slyšela? Mýlil se. Mám důkaz, že se mýlil, nikdy jsem neslyšel v rámci *Aluk Todolo*, že Bůh má ještě otce a matku. Ale v jeho knize se to říká.

Důsledkem bylo, že se všichni Toradžové odchýlili od *Aluk Todolo*. Ano, to bylo zásadní příčinou. Doufejme, že...

²⁹¹ Termín Holanďan v Indonésii symbolizuje cizince bílé rasy. Van der Veen však skutečně pocházel z Nizozemska – viz kap. 1.1.6.

M. B.: On napsal, že Bůh má matku? [*Z literatury jsem v té době znala jen verzi, podle níž je Puang Matua pokládán za nejvyšší božskou bytost, která stvořila celý svět.*]

H.: V té knize zmiňuje, že Bůh má také otce, nevím, kdo to je. Takže já se modlím za to, aby Van der Veen již zemřel, tak to je! [*H. van der Veen zemřel v roce 1977.*]

T. D.: [*Směje se, ale z jeho smíchu je opět patrná nervozita.*]

H.: Protože on je pro mě zrádce. Je významnou osobností, ale já ho nerespektuji, protože jsem přišel na jeho pochybení. Udělal to záměrně! Měl politický záměr, chtěl, aby všichni Toradžové opustili *Aluk Todolo* a přijali křesťanství. [*Vycházíme-li z předpokladu, že syn nemůže být nikdy mocnější než jeho otec, je-li Puang Matua Bohem, musí být jeho otec zákonitě také Bohem. Tato 'Dena' a jeho syn Hendra se tedy domnívali, že je možné, že Van der Veen záměrně vytvořil iluzi, že Aluk Todolo je polyteistické náboženství, které indonéská ústava nepovoluje, a proto je na místě konvertovat ke křesťanství.*]

M. B.: Ale proč? Já tomu nerozumím!

H.: Protože byl misionář!

T. D.: Napsal, že *Puang Matua* má matku a otce. O tomto jsem již debatoval s Dimitrim,²⁹² že my zde si myslíme, že *Puang Matua* nemá matku, nemá otce. On existuje sám o sobě.

H.: A on stvořil sám sebe. To znamená, že už není nikdo, kdo by byl výše než on.

T. D.: Proto se nazývá *Puang Matua* (Starý Bůh), on je ze všeho nejstarší. A řekl jsem, že planeta, kterou *Puang Matua* nejprve stvořil, byla Země. Později Slunce, Měsíc a hvězdy. Jak je to v náboženství na Západě? Je to tam také tak? Dimitri pravil: „Počkejte měsíc, pak vám budu moci odpovědět.“ Až dorazil čas (*po jisté době*), jsme se s Dimitrim zase sešli. Zeptal jsem se ho: „Zdalipak je učení *Aluk Todolo* v souladu s tím, co káže náboženství na Západě?“ [*Informant měl touto otázkou na mysli, zda podle náboženství na Západě (křesťanství) Bůh také nejprve stvořil Zemi a posléze Měsíc a hvězdy.*] „Ano, je to tak.“ [*Dimitri Tsintjilonis mu tedy potvrdil, že podle křesťanství Bůh stvořil svět ve stejném pořadí jako podle Aluk Todolo.*] Takže kéž byste po návštěvě v tomto prostředí nebo v tomto domě, v této chatrči,²⁹³ nenapsala nic chybného.

M. B.: Ano.

T. D.: Protože *Puang Matua* je Bůh, na Bali se nazývá Sang Hyang Widhi, v evropském světě možná Jahve.

H.: Bůh. [*Říká anglicky The God.*]

T. D.: Ano.

²⁹² Dimitri Tsintjilonis – antropolog specializující se na Indonésii.

²⁹³ Hovoří-li Indonésané o svém domě, na znamení skromnosti velmi často používají výraz chatrč.

H.: Všemohoucí. [Říká anglicky *The Almighty*.] Je to stejné jako...

T. D.: Takže *Aluk Todolo* má ve skutečnosti jednoho Boha, ne dva, ne tři. Ale on má schopnost vytvořit božská stvoření *deata*, to znamená, že jeho síla je rozptýlena všude možně.

H.: Z jeho moci vzešel vládce moří, vzduchu, země, veškerá substance, veškerá síla vzešla z něj samého.

M. B.: Ale když Van der Veen pravil, že Bůh má matku a otce, proč to byl pro Toradžé důvod k tomu, aby konvertovali ke křesťanství? Tomu nerozumím.

T. D.: Nerozumíte?

M. B.: Nerozumím.

T. D.: To bylo zpolitizováno, že Toradžové jsou animisté, vyznávají polyteismus, že mají mnoho Bohů.

T. D.: Bezvěrci!

H.: Čteno jinými lidmi, že vyznavači *Aluk Todolo* jsou...

T. D.: ...lidé bez víry.

H.: ...lidé, kteří vyznávají chybné náboženství, animisté, takoví lidé. To je neskutečné, Bůh v *Aluk Todolo* má ještě otce! Má ještě matku! Takto to chápal. Takže proto jsem říkal, že velmi nenávidím Van der Veena.

M. B.: Když má matku a otce, to je jako kdyby byli tři Bozi?

T. D.: Ano, to by byl polyteismus.

H.: Ne. Tomu se neříká Bůh, když je ještě substance...

T. D.: ...která je vyšší než on.

H.: Ve filozofii Véd existuje *puruša*²⁹⁴ – nejvyšší uvědomění, nejvyšší bytí, nejvyšší štěstí. Nad tím už neexistuje nic vyššího. Nazývá se *brahman*,²⁹⁵ to je to samé. Na Bali mu říkají *Sang Hyang Widhi Wasa*, zde ho nazýváme *Puang Matua*. Nejvyšší bytí, nejvyšší autorita. Proč Van der Veen řekl, že má ještě otce, že má ještě matku? Je to text, který nesnáším, velmi ho nesnáším. Dokonce i protestantští kněží to tak říkali, ano, takže kvůli tomu hodně lidí, hodně Toradžů, opustilo své náboženství.

T. D.: Už u něj nechtěli zůstat.

M. B.: A vy si myslíte, že to napsal úmyslně?

²⁹⁴ *Puruša* (sa.) je termín, který prošel složitým vývojem a v jednotlivých školách má různý význam. Ve védské době však představoval vesmírnou „osobu“ neboli ducha.

²⁹⁵ Domnívám se, že informant měl na mysli *brahma*. *Brahma* ve védské době existovalo vedle *puruša* a znamenalo sílu slova. Až později v Upanišadách je chápáno jako univerzální duchovní princip.

H.: Já mám pocit, že úmyslně.

T. D.: No, možná, že ho chybně informoval jeho informant, protože ty informace získal od *tominaa* So' Sere. Takže, necht' není prokletý. So' Sere se mýlil, slova byla nejprve vyřčena v toradžštině, potom přeložena do indonéštiny, později přeložena na mezinárodní úroveň, proto byl výsledek tak chybný.

M. B.: Ano, to se může stát, když se překládá.

T. D.: Ano, když se překládá.

H.: To se může stát. Ale je jisté, že je to kniha, která byla již vytištěna a dokonce ji vlastní řada vědců a její obsah je chybný, není v souladu s tím, co jsme očekávali.

T. D.: Není to v souladu s naší identitou.

H.: Není to pravdivé, tak to je.

T. D.: Není to v souladu s fakty, která existují. Místo toho říká, že *Puang Matua* zemřel! Jak by mohl Puang Matua zemřít? Teda, teda, teda...! On je pánem všeho!

H.: Puang Tandiminanga²⁹⁶ říkal, že to četl, ano, Puang Tandiminanga to četl před Puangem Makale.²⁹⁷

T. D.: Puang Makale řekl: „Vyhod'te to do kanálu!“

H.: „Vyhod'te to do řeky!“

T. D.: Vyhod'te ta slova, není z nich žádný užitek.

M. B.: A víte, jak se jmenuje ta kniha?

H.: Neznám její název.

T. D.: Kniha od Van der Veena, s titulem *Massomba Tedong*.²⁹⁸ Takže můžete napsat, že informace od Van der Veena s názvem *Massomba Tedong* nejsou správné.

H.: A právě teď říkám, že to nepodporuji a že je to chybné! Kdo jiný má právo říci, že je to chybné, když ne obřadník *Aluk Todolo – tominaa*?

3.4 Problematika konverze

Rozhovor č. 16

V tomto rozhovoru, který byl pořizen ve stejný den jako předešlý, a jemuž byl tedy rovněž přítomen Hendra, je opět patrný rozdíl v uvažování mezi Tato' Dena' a jeho

²⁹⁶ Toto jméno bylo změněno.

²⁹⁷ Toto jméno bylo změněno.

²⁹⁸ Kniha vyšla v roce 1965.

synem. *Tominaa* je klidný, tolerantní, snaží se zabránit jakýmkoliv konfliktům a zastává názor, že pokud člověk s někým nesouhlasí, nemá mu věnovat pozornost. Jeho syn je naopak radikální, jedincům, kteří podle něj pochybili, již nedává novou šanci. Často používá výrazy jako *zamítám*, *nelíbí se mi* nebo *nepřijímám*. I když *tominaa* nikdy nevyjádřil svůj názor explicitně, na základě jeho nepřímých tvrzení a nonverbálních projevů se domnívám, že právě kvůli Hendrovým extrémním postojům, které jsou v protikladu k přesvědčení *Aluk Todolo*, nechce, aby se stal jeho nástupcem. Bylo však zřejmé, že sám Hendra, který má o tomto náboženství poměrně dobré znalosti a kterého současná náboženská situace v Tana Toraja jako jednoho z mála mladých vyznavačů *Aluk Todolo* znepokojuje, by měl o nástupnictví zájem.

T. D.: Harmonie (*s jakou koexistují různá náboženství*) v této oblasti je dávana za vzor. Dokonce mám krátký text, že tato země je obydlena vyznavači všech náboženství, která existují. Ale já prosím, abychom pochopili, že se nemáme navzájem proklínat, nemáme se navzájem obviňovat. Za věci, které jsou chybné v našich očích, neodsuzujeme jiné lidi, lepší je pokud se jim vyhneme. Pokud s nimi nesouhlasíme do morku srdce (*z celého srdce*), nechme ty lidi být, co naděláme. To záleží jen na nich...

H.: Byl to například... katolický kněz Tanning.²⁹⁹ Stal se katolickým knězem, byl vychováván jako katolický kněz.

T. D.: Ano.

H.: Poté, co si uvědomil, že je Toradža, (*zeptal se sám sebe*:) „Kdo jsem?“ Byl překvapen! Nakonec opustil svou pozici, protože on patřil k ztracené generace. Podle mě je to, jako kdyby byl zlato, které je poté překryto stříbrem. Ano, tak to je.

Dokonce chtěl sám sebe předvést jako člověka, který je ryzím Toradžou, pozdě.

[*Předpokládám, že výrazem „ztracená generace“, s nímž jsem se nikdy jindy nesetkala, měl Hendra na mysli první generaci, která hromadně konvertovala ke křesťanství. Dále je zajímavé, jak toradžskou identitu připodobnil ke zlatu a příslušnost ke katolictví k méně ceněnému stříbru.*]

T. D.: [Směje se.]

H.: Příliš pozdě. Měl být vychován jako obřadník *to burake*, jako obřadník *tominaa*.

T. D.: Ano.

H.: Potom se stalo něco směšného. Katolický učitel pan Pakan³⁰⁰ sem přišel a řekl,

²⁹⁹ Toto jméno bylo změněno.

³⁰⁰ Toto jméno bylo změněno.

že byl obětován buvol, když vysvěcovali kostel, že kněz udělal *massomba tedong*. *Massomba tedong* je modlitba *Aluk Todolo*, kterou vykonává *tominaa*, ten, který v ní figuruje, je *tominaa*. Nepřijímám, když je náboženský rituál, který provádějí přívrženci *Aluk Todolo* – jež je dokonce evidováno na Ministerstvu náboženství v oddělení hinduismu a buddhismu, praktikován katolíky. To je velká urážka. To automaticky zamítám. To se mi nelíbí. Chování katolíků by mělo odpovídat jejich učení. Vychovejte katolíky v souladu s životním posláním katolíků. Necht' to není doneseno sem (*necht' prvky křesťanství nepronikají do Alukta rituálů*), takové to překrucování nemám rád. Já vedu vyznavače *Aluk Todolo* k tomu, aby se stali správnými přívrženci *Aluk Todolo*, kteří respektují (*jiné lidi*)..., kteří si zároveň váží učení katolíků, učení muslimů. Když jdu z Tana Toraja do Palopa jako vyznavač *Aluk Todolo*, respektuji, že v tamté oblasti vládne odjakživa Opu,³⁰¹ který byl opravdu odjakživa muslimem. Já si jich vážím a přijímám je. Oni si mě také váží, když tam přijdu. No, možná také proto, že jsem poněkud jiný, protože oni vědí, že jsem hinduista. Ano, oni to vědí. Ale co se týče místních katolických kněží, hm. Oni si vezmou to, co je důležité a to, co podle nich není důležité, prostě zahodí. A to se mi nelíbí. To se mi nelíbí. No, ale zakázat se jim to nedá. Nicméně ideálně jako učitel musím vědět, do jaké míry *Alukta* ovlivňuje katolictví. Jako v případě modliteb... obrací se na *Puang Matua*, ne na Ježíše. [*Protestantští kněží skutečně zavedli používání termínu Puang Matua pro pojmenování Boha v křesťanském chápání. Tento krok učinili záměrně, aby bylo pro vyznavače Aluk Todolo „snazší“ konvertovat ke křesťanství.*] Takže kněz Tanning se vrátil k *Aluk Todolo*, už nebyl knězem. Chudák, možná už nebyl schopen ani obětovat kohouta, nebyl schopen vzít jeho srdce a udělat z něj obětinu. A zároveň už neměl žádné schopnosti. Kdo ho nutil být aktivní v katolictví? On byl ztracená generace. Ještě měl příležitost být překvapen (*vzpamatovat se*), no, nakonec to takto dopadlo. Podle mě to je takto. Možná by se rozbřečel, kdyby ještě žil a setkal by se se mnou. Opravdu udělal mnoho zlého. [*Respondent tímto výrokem míní, že kněz Tanning velmi pochybil, když se místo pro Alukta rozhodl pro dráhu katolického kněze.*] Proč nehovořil...? Proč nestudoval modlitby *Aluk Todolo* jako Toradža? Měl k tomu příležitost! Ale v porovnání s jinými katolickými kněžími byl kněz Tanning ještě dobrý, ještě se probral. Ano. Lidé vaší třídy (*lidé jako vy*) říkají, že jsme Toradžové, kteří ztrácí svou cestu (*upouštějí od tradic předků*). Výzkumníci z Evropy se velmi zajímají o to, co je

³⁰¹ Jedná se o šlechtický titul (pouze pro muže) používaný v oblasti Palopa.

v Toraja a přicházejí sem. Zatímco on sám si to nikdy neuvědomoval. No, nakonec sem přiběhl. Poté, co se setkal s otcem, procitl. Takový je příběh.

T. D.: [Směje se.] Legrační, co?

M. B.: Velmi zajímavé.

T. D.: Velmi, velmi zajímavé.

3.5 Postoj moderních křesťanů k *Aluk Todolo*

Rozhovor č. 17

Tento rozhovor demonstruje postoj křesťanů k původnímu náboženství. Je z něj patrné, že i když dnes vyznávají křesťanství a na *Aluk Todolo* pohlížejí jako na méněcennou víru, i tak v jejich životech stále hraje určitou roli. Ve chvílích, kdy si nevědí rady, pokorně se obracejí na *tominaa* a žádají o provedení modliteb v souladu s pravidly předků. Toto interview zároveň dokumentuje toleranci Tato' Dena' k vyznavačům jiných náboženství a ochotu pomoci každému, i když se jedná o křesťana.

T. D.:³⁰² Starosta vesnice mi povídá: „Je něco, o čem s vámi chci mluvit, Ne' Sando.“ „O čem chcete hovořit?“ „Zrovna jdeme vyzvednout dokumenty k *pilkada*,³⁰³ pro mě jakožto předsedu *KPPS*.³⁰⁴ Potom starosta řekl: „No, všechna rýže na poli byla už snědena červy, co s tím uděláme?“ Já jsem řekl: „No, máte hodně místních vládců *to parengnge*'.³⁰⁵ Máte vládce *to parengnge*', máte vládce *to bara*'.³⁰⁶ Proč se nepomodlíte v kostele?“ Řekl: „Už jsme se opakovaně modlili. Každou neděli se modlíme, dokonce se scházíme doma a modlíme se, ale nikdy nebylo pole uzdraveno. Červi pořád napadají plodiny.“ No, já jsem na to pravil: „Pokud chcete, svolajte *to parengnge*', *to bara*', protože ještě stále dostávají část z *rambu solo*' (z obřadů *klesajícího kouře – z pohřbů*), z *rambu tuka*' (z obřadů *stoupajícího kouře – ze všech ostatních obřadů kromě pohřbů*), dostávají část jakožto *to parengnge*', sejďeme se a já se budu modlit, aby byl váš požadavek vyslyšen. [*To parengnge*' jsou i v dnešní době

³⁰² Tato' Dena'.

³⁰³ *Pilkada* – *pemilihan kepala daerah* (ind.) – volby představitelů místní vlády.

³⁰⁴ *KPPS* – *Kelompok Penyelenggara Pemungutan Suara* (ind.) – Výbor pro sčítání volebních hlasů.

³⁰⁵ V dřívější době vládce určité oblasti, který zajišťoval obřady po materiální stránce.

³⁰⁶ V dřívější době vládce určité oblasti vyskytující se především v regionu Nonongan.

odměňování naturáliemi za účast nebo podílení se na obřadech.] Budeme se modlit spolu, aby červi odešli z pole, aby už nenapadali rýži.“ Ve stanoveném čase jsme se sešli tam dole. Tam dole v domě *to parengnge'*. Když jsme skončili, zabili jsme dva kohouty, dokonce dvě malá selátka, no a červi dole na poli už shnili. Útok na rýži již skončil. No, to je to, co říkám, že modlitby *Aluk Todolo* více podporují život (*jsou pro život užitečnější*) než současné modlitby, protože dnes je to divadlo, to říkám já. [*Směje se.*]

M. B.: Poté, co byli zabiti (*obětováni*) dva kohouti a dvě prasata, červi...

T. D.: Červi už shnili, sami umřeli.

M. B.: To přímo hned?

T. D.: Ano.

M. B.: Nebo po několika dnech?

T. D.: Několik dní po tom, co to skončilo, přímo shnili. Všichni zemřeli.

H.: To jsou skutečně pravidla, která existují (*platí*) odjakživa až dodnes. V křesťanství to není. V *Aluk Todolo* to je. Takže když to mají udělat křesťané, neumí to.

M. B.: A oni se modlili v kostele, ale modlili se křesťanským způsobem...

H.: Ano, možná. My jsme to nikdy neviděli.

T. D.: My jsme to neviděli.

H.: Ale oni možná také lžou: „Už jsme se pomodlili.“ Ale možná se nepomodlili.

[*Směje se.*]

T. D.: Tehdy jsme se sešli podle zvykového práva *adat*, podle zvyklostí, podle naší tradice, použil jsem betel k modlení. Takže to bylo přijato Bohem, všichni červi, kteří napadali rýži, zemřeli. To je skutečně pravda. Můžeš se zeptat starosty, zdalipak je to pravda nebo ne. No, takto to bylo.

M. B.: A když chcete, aby červi zemřeli, musíte se modlit k nějakému konkrétnímu božstvu?

T. D.: Ano, ke konkrétnímu božstvu...

H.: K vládci plodin.

T. D.: Navíc musíme zjistit, odkud přišli (*proč tam jsou*). Protože my zde v Mandeteku nejsme překvapeni. Všechny mrtvoly, dokonce i lidé, kteří už chtějí zemřít (*kteří jsou smrtelně nemocní*), přijdou do nemocnice Lakipadada, aby zde byli pitváni a prohlédnuti, zda...

M. B.: Kam přijdou?

T. D.: Do nemocnice Lakipadada, protože zde je zdravotnické zařízení. Do nemocnice Lakipadada jsou přivezeny na pitvu mrtvoly z údolí, i když jsou už zkažené (*i když se*

jedná o těla, která se už rozkládají), ať už se jedná o člověka, který byl zavražděn, či člověka, jenž byl odnesen vodou. V dřívější době to bylo zakázáno, protože dříve, pokud mrtvola mýjela naši zemi, museli jsme se pomodlit, aby červi nezůstali v naší zemi. [Z poslední části rozhovoru opět jasně vyplývá, jak relevantní bylo pro vyznavače Aluk Todolo žít v souladu s přírodou. Každý úkon člověka byl doprovázen modlitbou určenou konkrétní duchovní autoritě.]

3.6 Spolupráce vyznavačů *Aluk Todolo* s křesťany

Rozhovor č. 18

V tomto rozhovoru, jemuž byl přítomen také Hendra, se opět ukazuje, že i dnes je *Aluk Todolo* součástí života křesťanů. *Tominaa* Tato' Dena' je ochoten spolupracovat s vyznavači jiných náboženství, protože podle něj tato kooperace může paradoxně napomoci k uchování *Aluk Todolo*.

T. D.: Cítím se velmi zvláště, když pozoruji jedince, kteří ještě vyznávají *Alukta*. Nikomu už moc nevěřím. Více věřím křesťanům. Je jeden katolík, který už dvakrát udělal *Aluk Todolo* rituál *merok*,³⁰⁷ ten člověk se jmenuje se Nene' Sera ze Sangalla',³⁰⁸ udělal náboženský rituál v souladu s pravidly *Aluk Todolo*.

M. B.: Ano?

T.: I když se považuje za katolíka.

H.: Je. (*Někdo takový skutečně existuje.*)

T. D.: Je.

H.: Chtěla byste se s ním setkat? Tak za ním běžte. Je tím, jak se to jmenuje, je místní autoritou v Sangalla'. Formálně na papíře³⁰⁹ je katolík, ale téměř všechny jeho aktivity jsou, jako kdyby vyznával *Aluk Todolo*. Svůj dům oslavoval podle *Aluk Todolo*. Po několik měsíců dělal *Aluk Todolo* obřady za, já nevím, kolik stovek milionů (*rupií*)...

M. B.: A proč je katolík, když...

³⁰⁷ Jak již bylo zmíněno, jedná se o *Alukta* rituál, který člověk vykonává v případě, že chce poděkovat Bohu za to, že se mu v životě daří.

³⁰⁸ Jméno i lokalita byly změněny.

³⁰⁹ V Indonésii se uvádí náboženská příslušnost v občanském průkazu.

T. D.: No, to je právě divné. Protože on je lokální vládce *to parengnge*, spravuje dvě oblasti – oblast Suaya a oblast Kambira.³¹⁰ Kvůli jeho jedinečnosti jako *to parengnge* musí dělat pro *Alukta* (protože je *to parengnge* má pocit, že musí vykonávat *Alukta* rituály i přesto, že je křesťan). V Londa³¹¹ je také *to parengnge*, který se právě přihlásil k protestantismu, pokud se nepletu. Ale nedávno vykonal náboženský rituál čistě podle *Aluk Todolo*. Takže já mám tendenci věřit spíše křesťanům, že oni postaví (uchovají) *Aluk Todolo* lépe než sami vyznavači nebo jedinci ve vedoucích pozicích *Aluk Todolo*. Já tedy neváhám (spolupracovat s křesťany, aby bylo zachováno *Alukta*). Chodím po zemi, po zemi Toradžů, a bez váhání spolupracuji s křesťany, spolupracuji s muslimy i jinými. Důležité je, abychom hledali pravdu.

Uvedené rozhovory dokumentují pohled jednoho z posledních obřadníků *Aluk Todolo* – *tominaa* Tato' Dena' na současnou náboženskou a společenskou situaci v Tana Toraja. Vyplývá z nich, že již tak nízký počet vyznavačů původního náboženství bude i v nadcházejících letech pravděpodobně významně klesat. Tento jev je odrazem skutečnosti, že většinu přívrženců *Aluk Todolo* tvoří staří lidé. Mladá generace – až na výjimky – nemá zájem o vědomosti spojené s původním náboženstvím a tradicemi předků a jejich znalosti o nich jsou zcela mizivé. V dnešní době se *Aluk Todolo* již téměř nepředává ústně jako kdysi, a nepatří ani mezi náboženství, která jsou vyučována ve školách. Dá se tedy předpokládat, že tradiční náboženské znalosti a schopnost pořádat rituály v souladu s autochtonní vírou brzy vymizí. Tato' Dena' si je této skutečnosti vědom, a tak raději volí formu spolupráce s křesťany, než aby dopustil úplný zánik původních toradžských zvyků. Většina moderních křesťanů pohlíží na *Aluk Todolo* s despektem, avšak zejména při pořádání pohřbů začleňují do svých obřadů prvky, které z něj pocházejí.

³¹⁰ Názvy obou lokalit byly změněny.

³¹¹ Název lokality byl změněn.

4. ZÁVĚR

V této práci jsem se snažila zachytit a zdokumentovat změny, jimiž prošla toradžská společnost v důsledku příchodu křesťanských misionářů do dnešní Tana Toraja počátkem 20. století. Posun ve formě a významu tradičních obřadů jsem zkoumala na dvou v současnosti nejvýznamnějších toradžských rituálech – svatbách a především pohřbech. Zjišťovala jsem, do jaké míry jsou soudobé toradžské rituály synkretickým útvarem. Snoubí se v nich totiž autochtonní víra *Aluk Todolo* a zvykové právo *adat* s nově přijatými náboženstvími (různými křesťanskými směry a výjimečně i s islámem), která zásadním způsobem ovlivňují podobu dnešních obřadů i celou společnost.

4.1 Konkrétní závěry

Na základě analýzy shromážděného materiálu získaného během terénního výzkumu mohu závěry shrnout do několika bodů.

4.1.1 Transformace toradžské kultury a náboženství

Křesťanství, jež do Tana Toraja poprvé proniklo v roce 1913, bylo prosazováno nenásilně a přijímáno zpočátku především dětmi navštěvujícími křesťanské školy (v té době jediné vzdělávací instituce), které misionáři ihned po svém příchodu založili. Rodiče se o něm dozvídali zpravidla zprostředkovaně od svých potomků a někdy i od učitelů, kteří příležitostně docházeli do rodin. Dospělí se na rozdíl od dětí stavěli ke křesťanství většinou nejprve odmítavě, postupem času však velká část z nich také konvertovala a v pozdějších letech se toto náboženství předávalo již z generace na generaci. Respondenti, kteří byli v době přestupu na křesťanství dětmi, uvedli, že značnou roli při konverzi sehrál, zejména v případě katolíků, vizuální dojem (zaujala je výzdoba kostelů a bohatě zdobená kněžská roucha), sakrální atmosféra, která v nich panovala, ale například i čtení poutavých biblických příběhů. V současnosti se v Tana Toraja hlásí ke křesťanství 89 % celkové populace. Lze tedy konstatovat, že první Toradžové konvertovali spíše kvůli atraktivitě nového náboženství, než proto, že by je zaujal jeho obsah.

K přívržencům tradiční víry se v dnešní době řadí převážně příslušníci starší generace. Výzkum potvrdil, že mladí lidé se o původní náboženství nezajímají, vnímají jej jako víru předků, která se jich již netýká, a mají o něm jen mizivé a značně zkreslené představy. Z tohoto důvodu se znalci toradžské kultury a náboženství potýkají se zásadním problémem – své vědomosti nemají komu předat. Dalším faktorem znesnadňujícím uchování původní víry je skutečnost, že na rozdíl od jiných náboženství se *Aluk Todolo* nevyučuje ve školách.

Vzhledem ke skutečnosti, že vyznavači původního náboženství tvoří již jen 4 % z celkové populace, rituály konané v souladu s *Aluk Todolo* jsou v současné době spíše raritou a byly nahrazeny obřady, v nichž je patrný vliv nově přijatých náboženství. Naprostá většina z nich zjevně vychází z *Aluk Todolo* a je pouze doplněna křesťanskými (nebo v ojedinělých případech muslimskými) prvky – tento posun je markantní především u funerálních rituálů. Křesťané s tímto názorem zásadně nesouhlasí a oponují, že jejich obřady neobsahují elementy *Aluk Todolo*, nýbrž zvykového práva *adat*. Jejich argumentace má kořeny v 2. polovině 20. století, kdy křesťanští kněží přistoupili k bizarnímu řešení a toradžskou kulturu interpretovali a představili ve dvou rovinách: první z nich tvoří *adat* – tradice předků, jež je nutné i nadále praktikovat a rozvíjet, a druhou *Aluk Todolo* – původní náboženství, které je považováno za zastaralé a nevhodné, a proto musí být nahrazeno křesťanstvím. Zavedením tohoto členění nabývají Toradžové dojem, že se podílejí na předávání tradic předků a zároveň jsou i dobrými křesťany. Z uvedených faktů zcela jednoznačně vyplývá, že *Aluk Todolo* a jeho rituály ve své původní podobě již brzy zcela zaniknou, avšak i nadále budou přetrvávat hluboce zakořeněné zvyky v modifikované formě doplněné o křesťanské prvky.

4.1.2 Funerální rituály

Současné funerální rituály jsou na první pohled velmi podobné původním obřadům *Aluk Todolo*, avšak při bližším zkoumání je evidentní jejich významový i formální posun. Křesťané již nevěří, že duše obětovaných zvířat dopraví duši zesnulého do říše *puya*, nicméně buvoli i prasata jsou nadále obětováni. Jelikož v současnosti se kousky masa z těchto zvířat už nepoužívají při přípravě obětí *pesung*, jako hlavní argument

k jejich porážce se uvádí potřeba nasytit všechny pohřební hosty. Jak však logicky oponoval jeden z respondentů, kdyby Toradžové skutečně zabíjeli zvířata jen kvůli zajištění pokrmu, nekladli by i v dnešní době tak mimořádný důraz na jejich vzhled – spokojili by se i se samicemi, nebo s jedinci s handicapem (např. s poškozenými rohy či zlomeným ocasem), a nebyli by ochotni za jediného buvola zaplatit až deset tisíc amerických dolarů. Na základě shromážděných informací lze konstatovat, že obětování zvířat při funerálních rituálech je natolik zakořeněno v toradžské kultuře, že se Toradžové tohoto zvyku, pocházejícího z původního náboženství, nedokáží vzdát ani po přijetí křesťanství. Tento pro jejich kulturu zcela zásadní obřad vykonávají i nadále, i když původnímu účelu porážky zvířat již nevěří, či nerozumějí.

V důsledku přechodu toradžské společnosti od *Aluk Todolo* ke křesťanství došlo k zániku některých náboženských a společenských funkcí a přenesení části jejich kompetencí na jiné osoby. Roli obřadníků *Aluk Todolo*, kteří v minulosti pomocí obětí *pesung* zajišťovali komunikaci s Bohem, ale i roli dalších osob, jež se podílely na činnostech souvisejících s pohřbem, převzali katoličtí nebo protestantští kněží a v některých případech i rodinní příslušníci. V dnešní době se mnohé dílčí obřady při pohřbech provádějí stejným nebo velmi podobným způsobem jako v minulosti, avšak v jejich významu a účelu došlo k zásadnímu posunu. Křesťanští kněží při praktikování soudobých rituálů pochopitelně nevzývají Boha *Puang Matua* či božstva *deata*, ale obracejí a modlí se ke křesťanskému Bohu, je však nepopíratelné, že tyto obřady mají původ v *Aluk Todolo*. Křesťané tedy do jisté míry zachovali formu původních funerálních rituálů, avšak zásadně změnili jejich účel.

Tolerance jednotlivých náboženských směrů k výskytu prvků autochtonního náboženství při pohřebních obřadech je značně rozdílná. Nejvíce benevolentními se jeví katolíci, kteří povolují praktikování téměř všech zvyků pocházejících z *Aluk Todolo*, přehodnocují však jejich obsah. Nejpřísnější z křesťanů jsou pentekostalisté, některé jejich denominace při pohřbech zcela zakazují zabíjení buvolů i prasat. Zvláštní skupinu tvoří toradžští muslimové, kteří podle pravidel islámu pochovávají zesnulého ihned po smrti, avšak o čtyřicet dní později uspořádají obřad připomínající toradžský pohřeb.

Významným faktorem, který v dřívějších dobách zcela determinoval uspořádání společnosti, její chod i typ rituálů, jež mohli příslušníci jednotlivých společenských vrstev praktikovat, byla sociální stratifikace. Zejména od 2. poloviny 20. století kromě společenského postavení hrají významnou roli také finanční možnosti pozůstalých. Ještě i dnes sociální původ (zejména v jižní části Tana Toraja) do velké míry předurčuje typ pořádaného pohřbu, není však již jediným rozhodujícím faktorem.

I přes značné změny, ke kterým při provádění pohřbů došlo, lze konstatovat, že funerální rituály jsou pro toradžskou společnost v současnosti stejně podstatné jako dříve a do velké míry i nadále determinují její chod, přestože toradžští křesťané tento fakt neradi přiznávají.

4.1.3 Svatební obřady

Na rozdíl od pohřbů svatba v minulosti nepatřila mezi významné toradžské rituály, jednalo se spíše o poměrně prostý a neokázalý obřad, ze kterého se do současnosti zachovalo jen minimum prvků. Jedním z nich je zvyk, při němž na začátku námluv rodina ženicha navštíví rodinu nevěsty a přinese betel. V dřívější době tuto úlohu plnil zprostředkovatel *to ulloba' kada* a přijetí, respektive odmítnutí, symbolického daru předznamenávalo úspěch, či neúspěch námluv. Dodnes se tento zvyk zachovává, ovšem zbaven původních konotací do té míry, že velká část Toradžů původní význam tohoto rituálu vůbec nezná. Představitelé některých křesťanských směrů, například pentekostalisté, s tímto obyčejem nesouhlasí, neboť ho chápou jako dědictví *Aluk Todolo*, a jako alternativu symbolického dárku volí cigarety. Dalším zvykem vycházejícím z původního náboženství je pořádání svatební oslavy na prostranství u domu nevěsty. Dříve se námluvy i samotná svatba konaly zásadně v domě dívky, bylo totiž nemyslitelné, aby si žena šla namlouvat muže. Tento zvyk je striktně dodržován dodnes, i když provedený výzkum potvrdil, že většina Toradžů již vůbec neví, proč tomu tak je. Navzdory tomu však převládá názor, že kdyby se slavnost pořádala u domu rodiny ženicha, nevěstina strana by byla zahanbena.

Lze konstatovat, že v porovnání s minulostí svatby nabyly na důležitosti, ale ani tak nedosahují mimořádného postavení pohřbů. Dnešní svatební obřad, jehož stěžejní část

se odehrává v kostele, je silně ovlivněn křesťanstvím a obsahuje daleko méně prvků z původního náboženství *Aluk Todolo* než soudobý toradžský pohřeb.

4.2 Další možnosti výzkumu

Shromážděný materiál v celkovém rozsahu přes čtyřicet pět hodin hlasových nahrávek a dvacet dva hodin videonahrávek se dále může stát východiskem jak pro lingvistickou analýzu, tak pro výzkum etnografie komunikace, či zprostředkovat pohled na toradžské etnikum ze sociologického hlediska. V interview jsou zaznamenány mnohé sociální změny, kterými toradžská společnost prošla za posledních sto let. Sebraný materiál obsahuje ještě několik hodin nezpracovaných audio a videonahrávek vztahujících se k tématům, která jsem do práce vzhledem k jejímu rozsahu nezačlenila. Jedním z nich je například tradičně významný rituál konaný při příležitosti postavení nebo opravení domu. Dalším zajímavým a doposud nezpracovaným námětem je otázka víry v existenci nadpřirozených sil, jež měly podle tradičních toradžských představ různé podoby. Hlubší rozbor si zaslouží zaznamenaný rozhovor se starší ženou, která podle vlastního tvrzení dokáže vidět duše lidí a komunikovat s nimi několik týdnů před tím, než dotyční zemřou.

Domnívám se, že vhodným tématem pro další terénní výzkum jsou i jiné rituály (například oslava spojená s postavením nebo opravením domu) pocházející z *Aluk Todolo*, které křesťané v současnosti praktikují rovněž v modifikované podobě. Zajímavým námětem by mohlo být také zaznamenání změn, ke kterým došlo v původní víře *Aluk Todolo* pod vlivem křesťanství.

4.3 Shrnutí

V předkládané práci jsem se snažila analyzovat posuny ve formě a významu pohřebních a svatebních rituálů indonéského etnika Toradžů, k nimž došlo na základě náboženských a sociálních změn v toradžské společnosti ve 20. století. Zásadním zlomem, díky němuž se uzavřený sociokulturní systém otevřel vnějším vlivům a Toradžové postupně začali ustupovat od své původní víry a svých obřadů, byl příchod nizozemských křesťanských misionářů v roce 1913. Terénní výzkum prokázal, že tradiční toradžské rituály v autochtonní podobě se dnes již na území Tana Toraja

téměř nevyskytují, nahradily je však nové formy, které z těchto rituálů vycházejí a jsou doplněny křesťanskými (a v ojedinělých případech i muslimskými) prvky. Zejména v případě funerálních rituálů došlo k menším změnám po stránce formální, avšak k podstatným po stránce obsahové.

Můžeme se jen dohadovat, zda je rychlý a zásadní posun v praktikování rituálů, ke kterému v tomto případě došlo v důsledku příchodu nového náboženství, příznačný pro kultury, jež nemají své tradice zakotvené v písemných památkách. Domnívám se, že původní tradice takových etnik mnohem snáze podléhají síle lákavých a „civilizovanějších“ kultur a dochází tak k jejich nenávratným principiálním proměnám.

LITERATURA

- Alkitab* [Bible]. Lembaga Alkitab Indonesia, Jakarta 2006.
- Adams, K., 1993, Club Dead, Not Club Med: Staging Death in Contemporary Tana Toraja. In: *Southeast Asian Journal of Social Science*. Vol. 21, No. 2. Times Academic Press, Singapore, s. 62–72.
- Adams, K., 1998, Domestic Tourism and National-Building in South Sulawesi. In: *Indonesia and the Malay World*. Vol. 26, No 75. Times Academic Press, Abingdon, s. 77–96.
- Adams, K., 2003, The Politics of Heritage in Tana Toraja, Indonesia: Interplaying the Local and the Global. In: *Indonesia and the Malay World*. Vol. 31, No. 89. Times Academic Press, Abingdon, s. 91–107.
- Bečka, J. V., 1977, *Slovník synonym a frazeologismů*. Vydavatelství Novinář, Praha.
- Bigalke, T. W., 2005, *Tana Toraja: A Social History of an Indonesian People*. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden.
- Budil, I.T., 1999, *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Triton, Praha.
- Budil, I. T., 2001, *Za obzor západu*. Triton, Praha.
- Budiman, M., Přijímání křesťanství mezi Toradži. In: *Otázky etnologického výzkumu*. FFUK, Praha. (V tisku).
- Budiman, M., Toradžské funerální rituály v minulosti a současnosti. In: *Manuscripta Ethnologica*. FFUK, Praha. (V tisku)
- Crystal, E., 1974, Cooking Pot Politics: A Toraja Village Study. In: *Indonesia*. No. 18. Southeast Asia Program Publications at Cornell University, Ithaca, s. 118–151.
- Crystal, E., 1978, Tourism in Toraja (Sulawesi, Indonesia). In: *Hosts and Guests – The Anthropology of Tourism*. Editor Smith, V. L. Basil Blackwell, Oxford, s. 109–125.
- Dubovská, Z., 1973, Lodě zemřelých duší. In: *Nový Orient*. Č. 6. Orientální ústav Akademie věd České republiky, Praha.
- Dubovská, Z., Petrů, T., Zbořil, Z., 2005, *Dějiny Indonésie*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Echols, J. M., Shadily, H., 1997, *Kamus Indonesia – Inggris* [Indonésko–anglický slovník]. Gramedia, Jakarta.
- Eliade, M., 1994, *Posvátné a profánní*. Křesťanská akademie, Praha.

- End, Th. van den, 1994, *Sumber-sumber zending tentang sejarah gereja Toraja 1901 – 1961* [Misijní prameny k historii protestantské toradžské církve]. Pt Bpk Gunung Mulia, Jakarta.
- Endang, N.Y., Gunawan, A. a kolektiv, 1984, *Upacara tradisional (upacara kematian) daerah Sulawesi Selatan* [Tradiční obřady (pohřební obřady) v oblasti Jižní Sulawesi]. Jakarta.
- Ensiklopedi Nasional Indonesia* [Indonéská národní encyklopedie]. Díl 16, TA–TZ, Pt Cipta Adi Pustaka, Jakarta 1988 .
- Frazer, J. G., 2001, *Zlatá ratolest. Druhá žeň*. Garmond, Praha.
- Geertz, C., 2000, *Interpretace kultur*. Sociologické nakladatelství, Praha.
- Genep, A. van, 1997, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Ghozi Badrie, H. M., 1997, *Aluk Todolo Dan Tradisi Simpan Mayat Di Tana Toraja* [Aluk Todolo a tradice uchovávání mrtvých v oblasti Tana Toraja]. Gunung Pesagi Bandar Lampung, Bandar Lampung.
- Hais, K., Hodek, B., 2003, *Velký anglicko–český slovník*. LEDA, Český Těšín.
- Halík, T., 2006, *Prolínání světů. Ze života světových náboženství*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Kabanga', A., 2002, *Manusia mati seutuhnya: suatu kajian antropologi Kristen* [Lidé zcela umírají: křesťanská antropologická studie]. Media Pressindo, Yogyakarta.
- Kabanga', A., 2002, *Menabur dan melayani* [Šířit a sloužit]. Editor Mangoting, A. Rantepao.
- Kennedy, R., 1974, *Bibliography of Indonesian People and Culture*. Southeast Asia Studies Yale University by arrangement with Human Relations Area Files, New Haven.
- Kobong, Th. a kolektiv, 1992, *Aluk, Adat dan Kebudayaan Toraja dalam Perjumpaannya dengan Injil* [Aluk, zvykové právo a torajská kultura v konfrontaci s Biblií]. Institut Theologia Indonesia, Jakarta.
- Kobong, Th., Lebang, J. a kolektiv, 1994, *Iman dan kebudayaan* [Víra a kultura]. Gunung Mulia, Jakarta.
- Kobong, Th., Lebang, J. a kolektiv, *Roh-roh & kuasa – kuasa – gaib* [Duchové & nadpřirozené síly].
- Kudělka, V., 1983, *Malý labyrint literatury*. Československý spisovatel, Praha.

- Lévy-Bruhl, L., 1999, *Myšlení člověka primitivního*. Argo, Praha.
- Lévi-Strauss, C., 1996, *Myšlení přírodních národů*. Dauphin, Praha.
- Lévi-Strauss, C., 2000, *Štrukturálna antropológia I, II*. Kaligram, Bratislava.
- Lévi-Strauss, C., 2001, *Totemismus dnes*. Dauphin, Praha.
- Liku Ada', J., 1986, *Towards a Spirituality of Solidarity*. Řím.
- Lužný, D., 1999, *Náboženství a moderní společnost. Sociologická teorie modernizace a sekularizace*. Masarykova univerzita, Brno.
- Manta', Y., *Fenomenologi adat – budaya dan kepercayaan asli Toraja* [Fenomenologie zvykového práva – kultura a původní torajská víra]. Tana Toraja.
- Manta', Y., 1991, *Perkawinan Adat Toraja* [Tradiční torajská svatba]. In: *SAWI*. No. 5. Karya Kepausan Indonesia dan Romakarya Misioner KWI, Jakarta, s. 183–200.
- Manusia Toraja: dari mana – bagaimana – ke mana* [Torajové: odkud – jak – kam]. Seri Institut Theologia [Řada Teologický institut] 1983.
- Marampa', A. T., Upa Labuhari, *Budaya Toraja* [Torajská kultura]. Yayasan Maraya.
- Marampa', A. T., *Guide to Tana Toraja*.
- Marampa', A. T., *Mengenal Toraja* [Poznejte Toraje].
- Martincová, O., 1996, *Pravidla českého pravopisu*. Pansofia, Praha.
- Murphy, R. F., 1999, *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Sociologické nakladatelství, Praha.
- Jaida n'ha Sandra, 1998, From “You Toradja” to “We Toraya”. In: *A Journal of the Southeast Asian Studies Student Association*. Vol. 2, No.1, Manoa, s. 1–17.
- Nooy-Palm, H., 1975, Introduction to the Sa'dan Toraja People and Their Country. In: *Archipel*. Association Archipel, Paris, s. 53–91.
- Nooy-Palm, H., 1979, *The Sa'dan-Toraja: A Study of Their Social Life and Religion I. Organization, Symbols and Believes*. Koninklijk Institut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden.
- Nooy-Palm, H., 1986, *The Sa'dan-Toraja: A Study of Their Social Life and Religion II. Rituals of the East and West*. Foris Publications, Dordrecht-Holland/Cinnaminson – U.S.A.
- Oplt, M., 1989, *Hledání Indonésie*. Panorama, Praha.
- Paranoan, M. N., 1994, *Rambu Solo' Upacara Kematian Orang Toraja: Analisis Psiko – Sosio – Kultural* [Obřady klesajícího kouře – pohřební obřady Torajů: Psychologicko – sociálně – kulturní analýza]. SULO, Rantepao.

- Petrů, T., 2008, *Jago a preman – kontroverzní hrdinové indonéské historie*. Praha (ms.).
- Pflegerová, M., 2008, *Kultura Minangkabau v zrcadle divadelních her randai*. Praha (ms.).
- Remešová, B.–M., 2007, *Ženské a mužské role u kmene Iban na Kalimantanu*. Praha (ms.).
- Rybková, M., Lorencová, R., Torajské pohřební rituály a vliv sociální stratifikace na jejich podobu. In: M. Tomandl (ed.), *Opera Iuvenalia*. FFUK, Praha. (V tisku).
- Salombe', C., 1972, *Orang Toraja dengan rithusnya* [Torajové a jejich obřady]. Makassar.
- Said, A. A., 2004, *Simbolisme Unsur Visual Rumah Tradisional Toraja* [Symbolismus prvků na tradičních torajských domech]. Ombak, Yogyakarta.
- Samban, Parinding, C. a kolektiv, 1988, *Toraja Indonesia's Mountain Eden*. Times Edition, Singapur.
- Sandarupa, S., 1984, *Life and Death of the Toraja People*. Rantepao.
- Sandarupa, S., 2000, *Life And Death in Toraja*. 21 Computer, Ujung Pandang.
- Sarira, Y.A., 1996, *Rambu Solo' dan persepsi Orang Kristen Tentang Rambu Solo'* [Pohřební obřady a jejich vnímání křesťany]. Pusbang Gereja Toraja.
- Schie, G. Van, 2000, *Gereja Katolik di Tana Toraja dan Luwu: Sejarah tentang Awal perkembangannya* [Katolická církev v Tana Toraja a Luwu: dějiny počátků vývoje]. OBOR, Jakarta.
- Schie, G. van, 2003, *Gereja Katolik di Toraja Barat: Sejarah tentang Awal Perkembangannya* [Katolická církev v oblasti Západní Toraja: dějiny počátků vývoje]. Pandu Dewanata Abadi, Jakarta.
- Sitonda, M. N., 2005, *Toraja Warisan Dunia* [Torajské světové dědictví]. Pustaka Refleksi, Makassar.
- Soukup, V., 1999, *Přehled antropologických teorií kultury*. Portál, Praha.
- Steiner, F. B., 1999, *Tabu, Truth, and Religion*. Berghahn Books, New York, Oxford.
- Swellengrebel, J. L., 1978, In Memoriam Dr. Hendrik van der Veen. In: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde (BKI)* [Poznatky o jazycích, zemích a etnologii]. Vol 134. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 'sGravenhage.
- Tammu, J., 1971, *Kamus Toraja-Indonesia* [Torajsko-indonéský slovník]. Jakarta.
- Tana Toraja dalam Angka* [Tana Toraja v číslech]. Rantepao 2005.

- Tangdilintin, L. T., 1985, *Tongkonan (rumah adat Toraja): Arsitektur & Ragam hias Toraja* [Tongkonan (tradiční torajský dům): Architektura & způsoby torajského zdobení]. Yayasan Lepongan Bulan, Tana Toraja.
- Tangdilintin, L.T., 1975, *Toraja dan kebudayaannya* [Torajové a jejich kultura]. Yayasan Lepongan Bulan, Tana Toraja.
- Tangdilintin, L. T., 1980, *Upacara Pemakan Adat Toraja* [Tradiční torajské pohřby]. Yayasan lepongan Bulan, Tana Toraja.
- Tsintjilonis, D., 1997, Embodied Difference: The ‘Body-Person’ of the Sa’dan Toraja. In: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde (BKI)* [Poznatky o jazycích, zemích a etnologii]. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden, s. 244–272.
- Tsintjilonis, D., 2000, A Head for the Dead: Sacred Violence in Tana Toraja. In: *Archipel 59*. Association Archipel, Paris, s. 27–50.
- Tsintjilonis, D., 2000, Death and Sacrifice of Signs: Measuring the Dead in Tana Toraja. In: *Oceania 71*. Southwood Press, Sydney, s. 1–17.
- Vodáková, A., Vodáková, O. a kolektiv, 2000, *Sociální a kulturní antropologie*. SLON, Praha.
- Volkman, T.A., 1980, *The Pig Has Eaten the vegetables: Ritual and Change in Tana Toraja*. Disertační práce. Ann Arbor.
- Volkman, T. A., 1984, Great Performances: Toraja Cultural Identity in the 1970s. In: *American Ethnologist 11*. American Ethnological Society, Arlington, s. 152-169.
- Volkman, T. A., 1986, *Feasts of Honor: Ritual and Change in the Toraja Highlands*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago.
- Volkman, T. A., 1990, Visions and Revisions: Toraja Culture and the Tourist Gaze. In: *American Ethnologist 17*. American Ethnological Society, Arlington, s. 91–110.
- Waterson, R., 1984, *Ritual and Belief among the Sa’dan Toraja*. University of Kent, Canterbury.
- Waterson, R., 1993, Taking the Place of Sorrow: The Dynamics of Mortuary Rites among the Sa’dan Toraja. In: *Southeast Asian Journal of Social Science*. Vol. 21, No. 2. Brill, Singapore, s. 73–96.
- Waterson, R., 1995, Graves and the Limits of Kinship Groupings among the Sa’dan Toraja. In: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde (BKI)* [Poznatky o jazycích, zemích a etnologii]. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden, s. 194–217.

PŘÍLOHY

Doslovně přepsané rozhovory v indonésckém jazyce

Wawancara n. 1

M. B.:³¹² Dan, setelah upacara selesai, daun dan pinang bisa dimakan oleh orang?

T. D.:³¹³ Bisa, bisa. Pada biasanya orang-orang hamil, kalau mau cantik, makan sesajen, kalau anaknya mau cantik, makan.

M. B.: Sesajen daun sirih dan pinang atau yang nasi, ayam?

T. D.: Nasi, ayam, jadi dimakan kalau ada orang hamil, oknum yang hamil. Pernah dulu saya katakan pada seorang anak, di apa, ya, di Enrekang, saya buat ini, acara semacam begini. Kebetulan oknumnya hitam-hitam, istri dari kemenakan saya, saudaranya yang hamil, itu oknumnya hitam, dia kan orang Flores, suaminya pun orang Flores, hitam-hitam. Saya panggil dia, “Eh, mari kau, saya kasi *pesung* supaya anakmu nanti jadi putih-putih.” Dia ragu, dia bilang, “Bisakah?”. “Kenapa tidak?” Setelah lahir anaknya, ribut dia di rumah sakit, gara-gara putih seperti bangsa Barat, seperti kita-kita ini. Dia bilang, “Lahir Belanda gara-gara Nene’ Tato’.” [*Tertawa.*] Ah, anak itu, ya, tangkas, bahkan ndak mau kalah. Jadi, entah sekarang sudah masuk SD, tapi dia selalu cari-cari saya. Waktunya pertama kali datang, “Saya mau cium Nene’ Sando, di mana dia?” Terus saya dipeluk-peluk, “Gara-gara saya cantik, karena kamu. Itu sebabnya saya cantik.” [*Tertawa.*]

Wawancara n. 2

M. B.: Waktu itu kalau mau sekolah, harus bayar?

P. T. R. A.:³¹⁴ Ya, bayar. Waktu itu saya punya nenek di Makale, waktu mau bayar uang sekolah harus pergi ke kantor nenek di Makale, bawa surat minta uang sekolah. Uang sekolahnya dua puluh lima sen.

M. B.: Dua puluh lima sen per bulan?

P. T. R. A.: Ya, per bulan.

M. B.: Kalau mau beli umpamanya satu kilo beras, berapa harganya waktu itu?

P. T. R. A.: Murah, itu masih murah. Waktu kita punya orang tua, masih murah, belum banyak orang. Kalau ada lima orang di rumah, itu sudah banyak.

M. B.: Tapi kalau mau beli satu kilo beras harganya berapa?

P. T. R. A.: Murah.

M. B.: Saya ingin tahu itu supaya saya bisa membayangkan berapa itu dibandingkan dengan uang sekolah.

P. T. R. A.: Kita tidak pernah beli beras, tanam sendiri.

³¹² Michaela Budiman.

³¹³ Tato’ Dena’.

³¹⁴ Puang Toding Rante Allo.

M. B.: Kalau mau beli seekor kerbau harganya berapa?

P. T. R. A.: Seratus lima puluh sen. Kita tidak perlu beli beras, kita tidak tahu harganya, kita punya beras sendiri.

Wawancara n. 3

M. B.: Tapi bagaimana perasaan ibu? Karena pasti di rumah dan di kampung semua masih *Alukta* dan ada acara *Alukta* dan nanti di sekolah ada sesuatu yang lain yang diajar. Bagaimana perasaan?

M. P.:³¹⁵ Saya memang sudah buang itu adat-adat anu. Saya pegang sama Kristen, saya tertarik. Tadi bapakku orang adat itu tapi dia tidak marah sama sekali. Kalau ibuku jengkel. Tetapi dia bilang, “Ah, tidak boleh dimarahi itu anak. Apa dia suka, jangan dianu.” Bagus juga!

Wawancara n. 4

J. L.:³¹⁶ Dan ketiga bapak itu hari, tiga hari, karena memang karena agak mendadak, terburu-buru maksudnya, tiga hari sebelum pesta dimulai kita sudah rapat.

M. B.: Kenapa terburu-buru, kenapa mau mengubur cepat?

J. L.: Begini, kita mau kubur cepat karena kebetulan bapak sudah meninggalnya di Makassar atau dengan kata lain yang nama lain Ujung Pandang dan kita sudah melaksanakan ibadah di sana sesuai dengan keyakinan kita dari Gereja Protestan dan di mana bapak atau almarhum terdaftar di Makassar sebagai salah satu anggota Gereja Toraja. Jadi, Protestan dan acaranya di sana sudah selesai, jadi di sana tinggal pelepasan jenazah dari Makassar sampai ke Tana Toraja. Dan kebetulan kita punya saudara, ia orang terikat, artinya bekerja di bidang pemerintahan yang tidak boleh sembarang mengambil waktu, artinya tidak bebas, karena mereka terikat dari pemerintah, itu sebabnya kita Dan yang kedua, secara jujur saja, kita mengakui dan harus saya katakan karena, ya, kemampuan dari ekonomi, ya itu. Karena semakin lama di atas rumah, semakin banyak biaya, jadi, kita secepatnya melakukan karena, ya, itu tadi saya katakan karena keterbatasan ekonomi, ya, secara jujur. Walaupun sebenarnya bapak itu bisa kita pestakan berapa hari di belakangan atau kapan, bisa kita, tidak ada masalah sebenarnya, cuma ya itu, masalah ekonomi. Dipercepat karena di Makassar kita sudah mengeluarkan banyak biaya. Di mana lagi kalau masih mau lama di Toraja? Tambah beban.

Wawancara n. 5

M. B.: Dan kira-kira berapa babi dipotong?

J. L.:³¹⁷ Aduh, sebenarnya saya kurang bisa anu ... seandainya Míša Buku itu, catatan ada sama saya, jadi di situ ditulis ...

M. B.: Tapi kira-kira?

³¹⁵ Martha Pudi.

³¹⁶ Juchri Layuksugi.

³¹⁷ Juchri Layuksugi.

J. L.: Karena tidak terlalu, kita juga tidak terlalu ini, apa, kita perhitungkan faktor ekonomi, pemborosan, jadi Sekitar lima puluh.

M. B.: Itu cukup, itu cukup banyak lima puluh.

Wawancara n. 6

M. B.: Apakah menurut bapak mengeluarkan banyak uang di upacara kematian adalah hal yang benar?

T. D.:³¹⁸ Jadi, pada biasanya begitu, jangan terlalu menghambur-hambur harta. Banyak gunanya, banyak kegunaannya, pakai membangun. Apalagi dalam dunia modern ini, biaya anak-anak. Ya, bisa membangun perdagangan, bisa membeli sawah, dan lain-lain. Bahkan, mengolah tanah yang masih kosong di daerah trans. Jadi, ada juga enakya, ya. Modal untuk perdagangan, modal untuk pendidikan, modal untuk bisnis yang lain, membuka proyek, dan lain-lain.

Wawancara n. 7

M. B.: Terus dengan aturan Pantekosta tidak bisa dipotong?

D. R. T.:³¹⁹ Tidak bisa dipotong.

M. B.: Sama sekali?

D. R. T.: Ya, bisa, bisa dipotong, tapi jangan dipotong di lokasi dalam orang ...

M. B.: ... mati?

D. R. T.: ... anu lingkungan orang mati, potong di luar.

M. B.: Dan kenapa harus dipotong di luar?

D. R. T.: Kalau dipotong di luar itu, ndak apa-apa lagi, ndak ada masalah lagi. Tapi kalau dipotong itu menjolok sama pendeta. Pada waktu mama saya kalau kita potong kerbau, babi kan di sini itu menjolok sama pendeta itu. Jadi, harus kita potong jauh-jauh.

Wawancara n. 8

M. B.: Dan kalau upacara kematian juga dekorasi dilarang? Tidak bisa atau bagaimana?

N. T.:³²⁰ Kalau Pantekosta, ndak perlu, ndak perlu dekorasi.

M. B.: Tidak perlu tapi bisa atau tidak?

S. S.:³²¹ Bisa

N. T.: Bisa saja tapi tidak pernah terjadilah, selamanya tidak pernah.

S. S.: Begini, pak, kalau macam kita kan, Toraja kan ada kasta.

N. T.: Ya.

S. S.: Ada kastanya, biasanya kalau kasta di atas biasanya kalau meninggal, biasa tempat, tempatnya, yang petinya didekorasi.

³¹⁸ Tato' Dena'.

³¹⁹ Dumá' Rante Tasik.

³²⁰ Nehemia Tangkin.

³²¹ Saarah Salino.

N. T.: Tapi Pantekosta?

S. S.: Tidak masalah, pak.

N. T.: Ya. Ya, maksudnya Miša ini mungkin dekorasi anu ...

M. B.: Dekorasi ... semua.

N. T.: Rumah ... pesta begitu. Ndak pernah. Kalau petinya mungkin dikasih warna-warna, dikasih bunga-bunga.

S. S.: Biasanya ada kamar toh, kamarnya biasa kan didekorasi. Cuma kamarnya saja, cuma kamarnya saja yang biasa didekorasi. Tapi kalau tempatnya orang duduk, yang orang banyak, tidak perlu.

M. B.: Tidak.

S. S.: Tidak boleh.

M. B.: Tidak boleh. Tapi di kamar di mana ada jenazah, apa... di dinding bisa kain merah dan keris dan...

S. S.: Biasa kalau kasta tinggi itu, tidak ...

M. B.: Bisa.

S. S.: Saya kira gereja tidak mempermasalahkan.

N. T.: Ya, pokoknya tergantung keluargalah, tidak ada aturan!

S. S.: Tergantung keluarga dan gereja tidak akan melarang kalau seperti itu.

N. T.: Jadi kita, dari kita tidak akan melarang. Cuma, ya, ndak pernah di Toraja kalau ada, kematian khusus Pantekosta, ya, ada kain merah. Kita tidak ada, ndak pernah ada itu. Kalau di luar, ah ndak pernah.

M. B.: Tapi kalau di dalam, di kamar, bisa.

N. T.: Ya, mungkin tergantung anunyalah ... yang hajatan itu.

S. S.: Orang meninggal.

N. T.: Orang meninggal itu. Karena ya memang seperti tadi, itukan di Toraja ada empat kasta. Mungkin Miša sudah tahu. Jadi, ya, itu tergantung mereka ini. Jadi kalau kasta di atas yang istilahnya masih ada sedikit apa kalau tidak dibuat begini, rasanya bagaimana?

S. S.: Penghormatanlah, penghormatan!

N. T.: Ya, jadi dari gereja tidak ada aturan: harus bisa begini. Nggak ada. Dan semua mungkin gereja tidak ada, itu tergantung anunya, keluarga sendiri. Cuma keluarga sendiri yang mengukur bahwa ini kain begini boleh, ini yang tidak boleh, ini tidak boleh. Itu tergantung keluarganya mengukur dirinya. Ndak ada aturan dari gereja. Nggak boleh. Semua gereja kayanya tidak ada aturan bahwa harus begini. Ndak ada.

M. B.: Tapi lebih baik menurut Pantekosta lebih baik kalau tidak didekorasi? Benar atau tidak?

N. T.: Tidak ada keputusan begitu, tidak ada. Tidak ada karena kita belum pernah buat keputusan begitu bahwa kalau kematian nanti boleh dekorasi, tidak boleh. [*Tertawa.*] Nggak ada, nggak ada. Saya nggak berani jawab boleh atau tidak karena belum pernah diputuskan dan berjalan seperti biasa saja begitu, ya, tergantung bagaimana mereka, ya. Tidak ada ketetapan bahwa kalau mati nanti boleh pakai-pakai kain. Nggak ada. Nggak ada.

M. B.: Terserah pada keluarga.

N. T.: Ya, terserah mereka.

Wawancara n. 9

Y. P.:³²² Di dalam pemotongan hewan ini, itu ada unsur-unsur pemborosan. Sekarang satu ekor kerbau belang itu seratus juta lebih, seratus sepuluh, seratus dua puluh juta! Satu ekor! Jadi itu bukan untuk lauk saja. Jadi, berlaku orang Kristen juga, di Katolik Toraja dan ada aliran Pantekosta, juga ada berapa yang masih memotong begitu. Tapi kalau ke gereja mana berani mau kasih seratus juta.

M. B.: Ya.

Y. P.: Kerbau kan dari Tuhan, Tuhan yang ciptakan, Tuhan yang kasih nafas, Tuhan yang tumbuhkan rumput, tapi kita potong untuk orang mati. Tapi ini bukan sekedar lauk. Kalau sekedar lauk-paukan, ah, kita beli saja yang yang jelek. Ya, kerbau, ya, betina yang sudah tidak beranak, tapi orang, di sini, orang tidak mau itu, mau potong begitu. Tanduknya yang rusak, ekornya yang putus, mereka tidak mau potong begitu. Jadi kita yakini bahwa masih ada kaitannya dengan orang mati. Itu yang saya tulis di skripsi saya bahwa itu orang mati mempengaruhi orang hidup sehingga dia rela memboroskan harta bendanya untuk orang mati. Kalau sudah tidak ada hubungannya dengan orang mati, sebenarnya ndak ada masalahnya, no problem. Seperti di Manado, di Jawa, Jakarta, kalau ada orang mati, potong babi, potong sapi, ndak ada larangan, ndak ada hubungan dengan orang mati, memang untuk lauk saja. Tapi di sini bukan sekitar untuk lauk, ada buktinya. Itu dari segi nilai kerbaunya, nilai babinya. Babi juga tidak sembarang dibawa, tidak bawa yang betina, musti jantan. Apa orang mati musti tolak betina? Daging jantan betina kan sama saja enaknya. Tapi kenapa harus pilih begitu? Itu asalnya dari agama dulu.

Wawancara n. 10

M. B.: Berapa kerbau dipotong?

N.:³²³ Delapan.

M. B.: Siapa yang beli kerbau itu?

N.: Yang beli kerbau, saya enam.

M. B.: Enam?!

N.: Karena ada saudara saya tidak mau ikut-ikutan begitu. Ada saudara saya dua tidak mau ikut yang adat begitu.

M. B.: Tidak mau?

N.: Katanya, kalau meninggal, ya sudah. Tapi kita ini Muslim tapi ada juga ikut-ikutan adat Toraja, ya. Orang Toraja kan potong-potong kerbau.

M. B.: Untuk anda sendiri perasaan kalau kerbau tidak dipotong merasa tidak lengkap?

N.: Bukan namanya tidak lengkap, tapi artinya merasa bagaimana, ya? Pengabdian untuk orang tua karena ada rezeki, tidak ada pemaksaan, tidak ada pemaksaan, itu semua tergantung sama kita, keikhlasan kita, kalau memang kita ikhlas, merasa pengabdian terakhir untuk orang tua, kebetulan ada rezeki, ya, tidak salah kalau kita potong. Dan kita potong untuk tamu – makan, tamu kan, kita

³²² Yunus Padang.

³²³ Nurhayati.

potongkan untuk makan bersama, begitu, ya. Dan sementara yang saudara saya tidak mau ikut-ikutan begitu.

M. B.: Berapa tidak mau ikut?

N.: Dua orang tidak mau ikut begitu. Satu belum menikah – itu tidak ada beban, jadi, tidak ada pekerjaan, satu meninggal, satu yang paling sulung itu, ada di Irian, tidak ikut itu. Cuma bantu sedikit.

M. B.: Dan dia tidak datang?

N.: Tidak datang, karena tidak ada dana untuk biaya datang, dia jauh sekali di Papua.

M. B.: Dan satu lagi?

N.: Satu lagi, ya, itu yang potong dua ekor.

M. B.: Sebelum bapak meninggal ia mau supaya kalau sudah meninggal kerbau dipotong atau ia tidak mau atau anda tidak bicara tentang itu?

N.: Ya, ia pernah pesan, katanya sama isterinya, mama saya, kalau ada rezekinya anak, biar dipotongkan tujuh ekor. Kalau ada, kalau tidak ada, ya, apa boleh buat. Pesannya cuma begitu, tidak ada pemaksaan. Karena standarnya itu, standar katanya kalau ... apa namanya? Di atas orang biasalah, begitu. Bagaimana anaknya itu, pak, istilahnya kalau kasta?

S.:³²⁴ Kalau itu, sudah kasta menengah.

N.: Jadi, memang pernah dia minta, itu pun tidak dipaksa. Dia bilang, kalau ada rezekinya kita punya anak sebaiknya dia potong sampai tujuh. Kalau tidak ada, tidak dipaksa juga. Berapa-berapa saja.

S.: Tapi biasa juga kalau sepertinya merasa dilahirkan orang tua sudah sukses. Itu biasa juga lebih. Merasa bertanggung jawab dengan bapak. Jadi dengan balas jasa karena banyak famili datang untuk kita kasih senang. Dan di Toraja itu dibeli kerbau seratus bisa itu dibagi-bagi saja.

N.: Sosial.

S.: Kuat, kuat, kuat.

M. B.: Dan dua saudara itu yang tidak mau ikut mereka bilang apa? Kenapa tidak mau ikut?

N.: Katanya sudah, kalau sudah meninggal, ya sudah. Dikubur itu.

S.: Aliran lain itulah.

N.: Aliran lain, Islam tapi Islam yang modern barangkali.

M. B.: Islam apa?

N.: Islam, apa yang tidak mau sebut ya. Karena mereka tidak mau itu.

S.: Saya ndak tau ajarannya.

N.: Cuma satu yang tidak mau ikut. Yang satu itu ikut tapi miskin, tidak punya dana, kasihan. Artinya tidak ada kasih masuk-masuk apakah beli kerbau setengah, atau bantuannya untuk saya tidak ada karena memang ia tidak punya pekerjaan. Kalau itu yang satu memang total tidak mau ikut yang begini.

S.: Karena sudah lain aliran, jadi kita nggak bisa bicara bahwa dia dosa atau dia salah, nggak bisa karena aliran lain. Ia punya pribadi, dia punya pendapat sendiri, jadi susah. Susah kita mau mengetahui bahwa dia yang salah atau dia yang benar.

³²⁴ Suami.

Wawancara n. 11 – bagian 1

T. D.:³²⁵ Jadi, memang mempunyai aturan masing-masing. Tapi, dalam dunia modern sekarang ini, membikin rumah tidak pernah ada ritual, bahkan perkawinan sudah lebih tinggi. Sebagaimana yang kamu lihat, setiap wanita dan pria yang kawin, ada acara Kristiani. Masuk gereja, pergi ke BS. Bahkan resepsinya sangat tinggi, dari dulu tidak dibikin. Jadi, sebenarnya dari dulu ... kita bicara perkawinan ... dari dulu pertama-tama *to ulloba' kada*. Artinya ada seorang yang berperan untuk menghubungkan ide seorang pria kepada seorang wanita. Itulah yang disebut *to ulloba' kada*. Jadi, langkah pertama untuk menyetujui atau menyepakati apakah si A mau kawin dengan si B. Jadi, pertama-tama harus *mangloba' diloba' tukada*, artinya apakah si wanita ini rela menerima si pria yang melamar ini untuk jadi suaminya. Itu peranan pertama. Kalau sudah ya, barusan aturan main dalam perkawinan itu dilaksanakan. Pertama-tama harus membungkus sirih-pinang.

M. B.: Dan ini, ini, mereka ketemu waktu mereka berpantun-pantun? Bisa juga itu?

T. D.: Dari dulu boleh dikata, kalau ketemu, bisa saja. Tapi, tempat-tempat ketemu dari dulu itu terbatas. Tidak seperti sekarang ini. Baru seorang pria bisa ketemu apabila ada upacara, baik itu *rambu tuka'* maupun *rambu solo'*. Barusan tempat-tempat bisa ketemu ialah di pasar. Jadi, itulah yang saya katakan, terbatas. Jadi, acara berkunjung dari satu rumah ke rumah yang lain itu juga satu hal yang bisa mempertemukan antara pria dan wanita. Jadi, dalam hal ini mustinya berperan seseorang yang senior untuk menghubungkan. Jadi, kalau seorang pria sudah melihat seorang wanita untuk jadi calon istrinya, dia harus menyampaikan kepada kedua orang tuanya bahwa sudah ada yang saya lihat.

M. B.: Kepada orang tuanya sendiri?

T. D.: Ya, orang tuanya, dia harus sampaikan ke bakal. Kepada bapaknya dulu, bapaknya berbicara dengan istrinya bahwa anak kita sudah ada lamarannya, “Apakah ‘you’ setuju, kamu setuju?” Kalau sudah setuju, ya, harus sampaikan kepada semua rumpun keluarga, baik di pihak bapak, maupun di pihak ibu. Baru mengadakan lamaran berperanlah orang *tomangloba' kada*, kata dulu, pembicaraan dulu. Jadi, yang pertama-tama, orang membawa kata ini atau lamaran secara mulut ini dulu harus membicarakan dengan ibu dan bapaknya. Yang didekati dulu ialah ibunya, sesudah itu diteruskan ke bapaknya.

M. B.: Siapa yang teruskan? Ibu atau orang ini?

T. D.: Ya, bisa saja orang ini langsung. Tidak apa-apa.

M. B.: Dan orang ini hubungan keluarga dengan laki-laki ini atau tidak usah?

T. D.: Tidak, harus diambil orang lain, kalau keluarganya sendiri, susah, ya. Rasa malu nanti kalau ditolak. [Tertawa.] Jadi, kita harus cari oknum yang pintar bicara, pintar ngomong untuk berperan dalam hal menghubungkan. Jadi, kita pilih apakah yang kita utus itu karena kita tahu, ada yang disebut *puang*, ada yang disebut *to makaka*, ada orang biasa kan. Jadi, oknum-oknum yang terpilih ini kita cari orang yang jujur, jangan menambah, bahkan jangan mengurangi kata-kata di perjalanan. Apa yang keluar dari mulut si oknum ini, bahkan orang tuanya, dia tidak boleh menambah untuk dibawa ke oknum ini. Jadi, banyak sekali, jadi harus orang yang jujur bicara, orang tak mempunyai lika-liku, apa,

³²⁵ Tato' Dena'.

ya. Karena sudah banyak kemasukan kalau pembawa kata itu sendiri ndak becus, tidak akan jadi-jadi. Ya, itulah. Jadi, aturan yang kedua, setelah ia di sini, dan oknum yang menerima lamaran ini, harus juga menyampaikan kepada semua keluarganya, baik di pihak bapak, maupun di pihak ibu. “Apakah kita akan menerima lamaran ini atau tidak?” Ya, kalau sudah ya, semua, ya. Kriteria yang kedua ialah si pria ini membeli sirih-pinang ke pasar. Suruh ibunya pergi ke pasar beli pinang, beli sirih, beli tembakau, beli gambir. Kalau kapur, ndak dikasi masuk.

M. B.: Apa itu gambir?

T. D.: Gambir semacam kawan sirih-pinang. Gambir itu sedikit-sedikit saja, ditaruh di mulut bersama sirih-pinang, itu akan lekas merah dicampur kapur, itulah gambir.

M. B.: Tapi, mereka tidak bungkus kapur?

T. D.: Ndak, bungkus sirih-pinang itu tidak boleh dikasi masuk kapur karena menurut ceritera orang tua bahwa kapur itu hancur. Jadi, sirih-pinang ... namun kawan sirih-pinang itu adalah kapur yang paling utama tapi tidak boleh dikasi masuk dalam bungkus.

M. B.: Karena itu hancur?

T. D.: Ya, dibakar dulu, baru dihancurkan, jadi itulah sebabnya orang tua bilang *e lollo' kapu' bang tu daka' ta, lollo' kapu' bang ... inawanta*, dia bisa mempengaruhi keleburan kita, apabila sirih-pinang itu, jadi oknum yang menerima bungkus pinang ada kapur di situ bisa dia pulangkan itu kapurnya. Bawa kembali ini kapur, jadi, ya, pada biasanya begitulah. Apabila sirih-pinang ini dibawa ke sini tapi waktu mengantar sirih dan pinang itu harus pergi di waktu malam-malam. Ada orang bertanya, “Kenapa malam baru dibawa itu sirih-pinang? Kenapa tidak siang-siang?” Saya bilang, “Pada dulunya orang malu kalau sirih-pinangnya ditolak.” Dan, apabila sirih-pinang ditolak, kita harus berusaha segera supaya siapa yang bisa menerima untuk pengganti wanita ini, kalau wanita ini keluarganya ada yang menolak sirih-pinang itu. Orang berperan membawa sirih-pinang ini, harus berusaha segera dapat, supaya ada ganti calonnya yang bisa menerima itu. Jadi, inilah usaha yang sangat susah.

M. B.: Dan orang yang bawa sirih itu, itu orang yang ini?

T. D.: Ya, *to ulloba' kada* tadi, bisa saja diganti, tapi cari orang yang jujur. Jadi, itu sudah dua kriteria dalam hal perkawinan, ya. Sesudah itu, sesudah diterima ...

M. B.: Orang itu yang bawa, ia taruh di dalam rumah atau di depan?

T. D.: Ya, kalau diterima, dia harus naik ke rumah, ketuk pintu, bawa sirih-pinang. Setelah tiba, ya, maka kedua orang tua ini mengundang keluarganya. Kita akan membuka sirih-pinang daripada si A yang melamar si B ini, ya, ya, begitulah jadinya. Kalau sudah setuju, dibukalah, maka dibagi habislah sirih-pinang itu. Dibahagi dua dulu, jalur ibu, jalur bapak, baru jalur di ibu dibagi dua lagi, jalur di bapak dibagi dua lagi, keluarga yang anu harus dapat semua.

M. B.: Dan mereka, apa, bawa banyak sirih?

T. D.: Tidak! Terbatas, lho!

M. B.: Itu hanya simbolis? Mereka dikasi sedikit?

T. D.: Simbolis, sedikit-sedikit saja. Ndak apa-apa.

M. B.: Kalau mereka memutuskan bahwa mereka setuju, mereka buka bungkus ini pada malam ia bawa?

T. D.: Bisa saja, kalau sudah rampung keluarga untuk membagi di situ. Jadi, bisa dibagi saja, ini untuk

si A, ini untuk si keluarga di sana, keluarga di jalur ibu, di jalur bapak. Tapi, dari dulu oknum-oknum di keluarga ini yang tidak dapat sirih-pinang, dia merasa kecil hati. Pada dulunya bahwa *e tae' bang mo nabengki' to lai' anu untarima pangan, na tae' bang na bengki' sang sussuan na dip o sudigi-gigi*. Jadi, itu pada biasanya kita harus jaga, menjaga keutuhan keluarga. Jadi, pinang ini harus dibagi secara-jujur, biar sepotong saja sirih, sekerat saja pinang bisa, satu gulungan tembakau saja, ya, itu sudah cukup. Tidak cari yang banyak-banyak, karena itu pada biasanya terbatas, karena setinggi-tingginya buah pinang yang ada di bungkusannya itu dua puluh empat seperti *tana'*, *tana'* dalam *tongkonan layuk sereala, tana' lan balimbing kalua' sangpulo dua* ada kalanya enam biji pinang, delapan setinggi-tingginya. Ya, itulah aturan-aturan daripada sirih-pinang. Cara membaginya pun, sudah jelas itu. Dan, apabila pinang ini sudah terbagi di rumpun keluarga wanita, langkah yang selanjutnya ialah *male diparampo bongi*: tiga malam. Malam pertama bisa dua orang, jadi pertamanya baru *to mangramba damo'na, na to la kebaine* bisa dua orang pergi, bisa tiga. Tapi, malam kedua harus genap, empat orang. Malam ketiga harus genap. Jadi, ini pria semua yang mengantar pengantin ini ke rumah si wanita. Jadi, malam pertama, malam kedua, jadi, pengantarnya harus pulang dalam dini hari, ndak boleh dilihat orang. Bahkan, semuanya harus pulang malam pertama; dia harus bangun dini hari, baru kembali. Jadi, malam kedua harus genap, apakah empat orang, enam orang, delapan orang. Baru malam ketiga, setelah *sanda bongi* harus genap, kalau *tongkonan layuk* harus dua puluh empat orang dari pihak laki-laki, baru dijamu, dikasi makan di rumah si wanita.

M. B.: Mereka datang malam. Sekitar jam berapa?

T. D.: Apakah itu jam tujuh, jam delapan tapi diusaha supaya tidak ketemu dengan oknum lain di perjalanan dalam malam, itulah yang disebut *bongi memanuk*, malam pertama biasa disebut *bongi memanuk*. Jadi, kalau kita pergi itu, tidak boleh berdempet-dempetan, tidak boleh bersentuhan ini kaki *tae' na den sitodo*. Itu aturan utamanya kalau pergi *pasolan* secara tradisi. Malam kedua juga harus begitu. Malam-malam baru pergi.

M. B.: Dan malam pertama mereka ke sana sekitar jam tujuh, delapan dan pulang?

T. D.: Jam empat atau jam tiga.

M. B.: Dan, malam kedua, berapa orang ke sana?

T. D.: Harus cukup. Empat orang atau enam orang.

M. B.: Dan, lagi pada malam ke sana, dan malam pulang?

T. D.: Ya, malam pulang. Jadi, perlu diketahui bahwa malam pertama *bongi memanuk*, artinya kita harus memperhatikan perjalanan kita sepanjang malam. Adakah bunyi, adakah suara, adakah manusia yang ketemu dengan kita kalau manusia ketemu dengan kita dan bertanya, kita harus duduk dulu, ngomong-ngomong, makan sirih-pinang, atau merokok dalam dunia modern. Barusan, kalau sudah pertanyaan itu sudah, oknum yang ketemu dengan kita sudah pamit untuk melanjutkan perjalanan baru kita terus. Tapi, awas kalau ada bunyi *totosik*, bunyi burung hantu, yang bilang "*to-to-sik*", harus pulang, tidak boleh terus, karena musibah. *Totosik* dan *i' duk* artinya katak yang ditangkap oleh ular sehingga berbunyi. Ada kan waktunya katak itu ditangkap oleh ular lantas katak itu berbunyi, tidak boleh, dilanggar itu. Kita harus pulang, kita harus pulang ke rumah, baru mulai lagi perjalanan. Susah sekali mencari seorang jodoh. Kamu sebagai wanita itu banyak kriterianya, jadi keselamatan dalam rumah tangga itu harus diperhatikan dalam malam pertama. Malam kedua juga harus begitu. Malam

ketiga kalau ada bunyi-bunyian... Malam pertama, kedua dan ketiga..., malam pertama yang terlalu berperan, kalau ketemu dengan *totosik* saya katakan bahkan *i' duk*, suara *i' duk*, jangan terus, harus pulang ke rumah dulu, baru mulai lagi, biar tengah malam lagi baru pergi. Kalau malam kedua, kalau ada bunyi-bunyi yang janggal kita dengar, kita harus duduk di tengah jalan itu sendiri, makan sirih-pinang dulu, atau kalau perlu, ya, merokok, merokoklah, baru tabirkan bunyi itu, apa sih? Tapi yang menjadi kegembiraan bagi kita kalau diantar untuk menjadi seorang calon suami ialah kalau bunyi *langau* itulah suara anak-anak, pasti kita akan berhasil melahirkan. Itu semacam burung hantu juga tapi bunyinya lain. Jadi, syukurlah. Apalagi malam-malam itu banyak bunyi-bunyian.

M. B.: Dan kalau kita ketemu orang pada malam dan ia tanya: "Mau ke mana?" Kami harus bilang?

T. D.: Ya, kita harus bilang *ya la ussilang wai kalo' tanda kaletteran utan* artinya kita akan mencari jodoh ini.

M. B.: Dan tidak apa-apa kalau orang yang lain tahu?

T. D.: Ndak apa-apa.

M. B.: Karena malam pertama, kedua dan ketiga itu setelah keluarga wanita sudah setuju, ya. Jadi, kita tidak harus merasa malu karena kami tahu sudah tidak bisa ditolak.

T. D.: Ya, karena bungkusan sirih-pinang sudah terbuka, sudah diterima. Jadi, itulah. Setelah *sanda bongi* artinya pengantarnya pun harus genap, jangan ganjil, keesokan harinya atau pada malam terakhir ini, bisa saja semua yang datang itu, bisa tidur di rumah ini, bisa pulang.

M. B.: Malam ketiga?

T. D.: Ya, asal selesai makan, selesai membicarakan perkawinan, baru pulang. Jadi, si pria harus tinggal bersama istrinya, tidak boleh pulang. Keesokan harinya harus ambil kayu, menimbun kayu di depan rumah istrinya karena itulah kewajiban yang pertama.

M. B.: Dan kayu itu akan dipakai untuk apa?

T. D.: Untuk memasak nasi, memasak makanan babi dan lain-lain. Jadi untuk kebutuhan keluarga. Itulah aturannya. Jadi pertama-tama *to ulloba' kada*, kedua sirih-pinang, dan ketiga *disolan*. Setelah *sanda bongi*, si pria ini sudah bisa tinggal.

M. B.: Sebelum pernikahan ia sudah bisa tinggal di rumah ini?

T. D.: Dari dulu pada biasanya sembunyi-sembunyi. Kita kan malu kalau dilihat orang.

M. B.: Tapi malam ketiga ia harus tinggal di sana?

T. D.: Ya, sudah sah. Jadi suami-istri. Malam ketiga sudah sah, jadi suami-istri.

M. B.: Malam ketiga itu seperti pernikahan atau pernikahan akan datang?

T. D.: Oh, dari dulu sudah selesai pada biasanya. Tapi ada masih langkah yang harus dirintis. Kalau andai kata si pria ini masih dekat keluarga, harus *dinasuan*, berarti melaksanakan ritual keagamaan.

M. B.: Kalau ia masih keluarga.

T. D.: Ya, apakah itu sepupu dua kali..., karena sepupu sekali jarang sekali di daerah ini. Yang kawin sepupu dua kali baru bisa, sepupu tiga kali baru bisa, sepupu empat dan seterusnya. Orang bersaudara dilarang berkawin di daerah ini, pantang. Bahkan, secara mitos atau ceritera nenek-moyang bahwa adanya kolam di Rura, di Bamba Puang itu yang sudah kering sekarang ini, sudah tidak ada airnya karena sudah dikeluarkan airnya. Itulah katanya ada pernikahan orang bersaudara di sana sehingga mereka ditelan oleh kulit bumi, jadilah namanya *Londong di Rura*. Secara tradisi di daerah ini pantang

sekali, orang ribut kalau orang bersaudara akan kawin, sepupu sekali pun masih dijelekkkan orang.

M. B.: Karena... kenapa?

T. D.: Karena itu katanya menurut pesanan orang tua, bahwa perkawinan itu tidak akan selamat, pasti mendapat musibah, keturunannya tidak akan jadi-jadi. Jadi, kita lihat sekarang ini masih ada bukti, ternyata orang sepupu sekali yang kawin agak-agak kurang relevan, kurang-kurang beres. Jadi, tapi maaf ini, banyak orang yang lahir dari orang sepupu sekali. Tapi ritual keagamaannya harus lengkap. Menurut orang tua saya bahwa kalau orang tua kedua belah pihak sudah tiada dan perkawinan itu harus kita harus simak dari *tongkonan layuk*, baru jadi, kalau tidak ada darah dari *tongkonan layuk* untuk sepupu sekali, ini pantang, masih pantang, masih dipantangkan, karena kita harus melihat perkembangan anak cucu kita ke depan. Jadi, kalau mereka masih keluarga harus ada upacara yang disebut *dinasuan*, kalau tidak sanggup *dinasuan*, kalau dia dapat anak nanti itulah yang disebut *ma'kai* jadi itu bisa ditinggalkan saja dulu. Jadi, oknum yang bisa untuk *panasuan*, bisa, tapi oknum yang tidak bisa, ya, bisa ditunggakkan, nanti setelah cucunya lahir, barusan upacara kelahiran atau acara kelahiran mensyukuri anak itu sendiri yang dilaksanakan, dianggaplah sudah selesai. Jadi, dalam hal perkawinan ini, aturan-aturan main daripada perkawinan ialah pertama-tama, *to dinasuan dira' pakki langan*. Kedua, *to dinasuan disura' i tallang*. Ketiga, *to dinasuan ditokonni tedong*, ini mempunyai kriteria. Jadi, orang-orang biasa, biasa *dinasuan dira' pakki langan*. Kalau orang merasakan dirinya *dessia tu apa* aturan mainnya begini – satu ekor babi ini, ini *massura' tallang* bisa, harus empat ekor babi, barusan *ditokonni tedong* harus dua ekor *bai*, satu *londong sa'pang* dan satu kerbau.

M. B.: Apa itu *londong*?

T. D.: Satu ekor ayam. Jadi, aturannya begitu.

M. B.: Dan, kapan ini harus dilakukan?

T. D.: Setelah malam ketiga.

M. B.: Dan ini harus dilakukan kalau mereka keluarga?

T. D.: Ya, keluarga.

M. B.: Mereka harus potong satu babi ...

T. D.: Kalau tidak mampu. Ya, mereka pilih salah satu ini. *Dira' pakki langan dinasuan*, itu satu babi dan beberapa ekor ayam. Yang kedua – empat ekor babi dan tentu ada ayamnya juga – itulah yang disebut *disura' i tallang*, aturan mainnya ada. Yang ketiga, satu ekor ayam jantan, dua ekor babi, satu kerbau itulah aturan main, itulah yang disebut *rampanan kapa' ditallurarai*. Tapi, kamu harus hati-hati dalam hal meneliti, aturan main perkawinan itu beda-beda di dalam setiap lingkungan adat, yang saya katakan ini ialah yang saya tahu di daerah Makale ini. Jadi, kita harus membatasi pembicaraan itu. Kalau saya lihat perkawinan dari nenek moyang lebih ringan ketimbang dunia modern ini karena dalam dunia modern sekarang ini – kita bicara dunia modern – karena pada biasanya harus *diparampo ada'* menurut bahasa sekarang – artinya diantar satu malam ke calon istrinya, karena sekarang peranan daripada perkawinan itu tidak kurang nilainya ketimbang dibanding dengan perlakuan dari dulu, bahkan *diparampo ada' dolo*, setelah itu, sampai di situ direncanakan lagi masuk gereja, setelah masuk gereja, harus disesuaikan dengan BS. Inilah aturan dunia sekarang, karena saya biasa juga mengantar pria ke acara-acara sekarang ini. Namun pun dari dulu semenjak saya masih muda sudah mulai pergi

pasolan, artinya mengantar, sampai sekarang saya sudah tua, saya biasa dipanggil untuk namun perkawinan sekarang, tapi biasa juga saya diundang.

M. B.: Dan, sekarang kalau mereka sudah Kristen, sebelum ke gereja mereka bawa sirih juga?!

T. D.: Ya, bawa sirih juga sekarang.

M. B.: Sekarang mereka bawa sirih, pergi gereja dan pergi ke BS.

T. D.: Ya, aduh, jadi boleh dikata tapi ada sebagian umat atau masyarakat daerah ini, ada sebagian kecil yang tidak boleh menerima lamaran sirih-pinang, harus dengan wajah saja datang. Sirih-pinang itu dikategorikan dengan *aluk*, tidak boleh mereka pakai, apalagi orang-orang Pantekosta. Tidak boleh bawa sirih-pinang.

M. B.: Terus, apa yang mereka bawa?

T. D.: Rupanya saja, artinya wajahnya saja yang dibawa ke sana. Jadi, ketemu-ketemu biasa saja, tidak usah bawa, ya, cukup kita bawa-bawa rokok di kantong. Jadi, kalau kita tiba ke rumah si wanita itu, tidak perlu mencari bungkusan sirih-pinang. Tapi, ada sebagian, umpama orang Katolik bawa sirih-pinang, orang Protestan, Hindupun menerima bungkusan sirih-pinang karena dikategorikan bahwa itu adalah etika untuk menghormati, saling menghormati. Jadi, bungkusan lamaran sirih-pinang itu, ada sebagian oknum yang tidak mau melaksanakannya. Jadi, kalau Protestan induk – Zending Belanda, bisa menerima itu, tapi kalau aliran Pantekosta, aliran Tabernakel sudah menolak, tidak ada gunanya, katanya.

M. B.: Terus mereka tidak pergi atau pergi tapi bawa umpamanya rokok?

T. D.: Ya, rokok saja, kalau orang merokok. Dan, tidak boleh diwajibkan untuk membawa sirih-pinang. Ya, ini, itulah. Jadi, saya kira dalam hal perkawinan ini, baik secara dunia modern, perlakuan sekarang ini kamu sudah bisa bayangkan. Baik secara tradisi tapi sayangnya kamu meneliti tidak ada apa yang kita laksanakan, andaikata ada orang yang mau pergi *disolan bongi*, ya, bisa lengkaplah menjadi data, kalau kamu masukkan dalam kamera, andaikata ada *to dinasuan*, ada *to disura 'i tallang*, ada *to ditokonni tedong*, baru lengkap tulisan ini. Tapi, apa boleh buat?

M. B.: Dan, kalau ini, ini atau ini, ada keluarga yang ikut acara ini?

T. D.: Ya, kalau *dinasuan*, ya, harus ada bilangannya orang yang pergi. Jadi, kalau ini hari ada *to panasuan*, contoh, jadi si pria ini diantar lagi dari rumahnya ke rumah mertuanya karena tempat *panasuan* ialah di rumah wanita.

M. B.: Itu yang saya mau tanya, selalu dilakukan di rumah wanita?

T. D.: Ya.

M. B.: Dan, kalau mereka sudah suami-istri mereka biasanya tinggal di rumah wanita?

T. D.: Tidak, kalau sudah berpadu bisa saja si pria ini membawa istrinya ke rumah keluarganya atau ke rumah orangtuanya, tinggal di situ. Tidak apa-apa.

M. B.: Itu lebih sering?

T. D.: Ya, bahkan pada biasanya perkawinan sekarang ini pada perkawinan dari dulu, dia mencari sebidang tanah untuk tempat perumahan, jadi pengantin yang baru ini harus mencari sebidang tanah, baik itu di jalur mertua, bahkan di jalur keluarga sendiri, apakah di keluarga wanita atau di pria. Jadi, tempat untuk membikin pondok sebagai rumah tangga yang baru karena itu diharuskan. Kalau selalu berbaur dengan orang tua, dia tidak akan pintar mencari rezeki, jadi itu harus disuruh mandiri. Pertama-

tama, itulah lahir lagi *alukna bangun banua*, pertama-tama *dikua mo to ta osokan bangmi osokan lantang*, jadi dirikan saja rumah-rumah kecil dulu, ditancap ke tanah, tebang *pattung*, bikin rumah, namanya *tananan lantang*, setelah lama-kelamaan berhasil lagi, ya, baru mengganti, barusan bikin bangunan seperti ini, jadi harus ditancap dulu. Jadi *tananan lantang diosok* bangunan seperti ini, sesudah itu baru tebang kayu, *banua sang bidang*, sesudah itu *banua sang bidang*, bahkan *tallung lanta'*, itulah bangunan, perumahan, aturan-aturan.

M. B.: Tapi, sebelum mereka bangun yang pertama, yang paling sederhana, mereka bisa tinggal di rumah laki-laki, di rumah perempuan, bisa dua-duanya. Tapi yang paling cocok cari cepat rumah sendiri?

T. D.: Ya, untuk mandiri, untuk berdiri sendiri. Karena kalau anak sudah kawin, itu akan manja kalau tidak disuruh mandiri.

M. B.: Masih ada pernikahan yang memang tradisional seperti ini yang tidak masuk gereja? Masih ada orang?

T. D.: Masih ada, seperti baru-baru ini ada kemenakan saya yang sudah jadi guru agama di negeri orang, kawin dengan orang Bali, kita laksanakan di rumah sepupu dua kali saya, yang bermenentukan orang Bali, terpaksa kita laksanakan *massura' tallang* di situ untuk menyelesaikan perkawinannya.

M. B.: Dan keponakan anda *Alukta* dan istrinya Hindu?

T. D.: Ya, *Alukta*, dan istrinya Hindu, suaminya Hindu. Jadi kita laksanakan secara *Aluk Todolo*.

M. B.: Ada calon yang paling cocok untuk dinikah? Umpamanya sepupu satu kali tidak cocok, dan ada yang paling cocok? Yang orang tua bilang, oh, umpamanya sepupu tiga kali paling cocok, atau sepupu dua kali ...

T. D.: Paling cocok adalah keluarga-keluarga yang sudah agak jauh, karena dalam hal kriteria kelahiran anak pada biasanya kalau masih dekat darah, biasanya ada orang-orang bingung yang lahir, ada pasti cucukah yang bingung-bingung atau anak sendiri yang bingung-bingung.

M. B.: Bingung-bingung maksudnya sedikit umpamanya gila?

T. D.: Ya, miring-miring. Pada biasanya begitu kita lihat. Jadi, kita tidak ragukan lagi pesanan orang tua ini. Bahkan sudah nyata, bahkan dalam hal perkawinan yang terlalu dekat katanya, tidak panjang umur, baik anak cucu kita, baik kita sendiri, apalagi kalau tidak didasari dengan *dinasuan* ini. Jadi, itulah susahnyanya.

M. B.: Terus, yang mana yang paling cocok, calon yang mana?

T. D.: Ya, ambil yang di luar keluarga.

M. B.: Juga bagus?

T. D.: Ya, bagus, lebih baik kawin di luar keluarga, lebih bagus menurut orang tua. Hanya tata cara pelaksanaan ini kalau mereka tidak mengerti bagaimana caranya. Jadi, dalam dunia modern ini secara *dinasuan* ini untuk melaksanakan aturan main daripada perkawinan ini secara tradisi boleh dianggap, dikata sudah hampir punah dari muka bumi Toraja. Apalagi kalau saya sudah hilang di Tallulembang ini di Mandetek ini, ndak ada orang yang tahu pasti aturan mainnya itu.

M. B.: Bapak harus mengajar orang yang lain!

T. D.: Bisa saja, tapi tidak ada yang berminat, ya inilah. Jadi, susah juga, ya. Untuk mempertahankan adat dan budaya nenek-moyang secara tradisi memang susah. Saya disuruh orang menulis tapi saya

malas. Bahkan saya bilang, aku tidak mampu menulis, kalau ngomong, bisa.

M. B.: Dan aturan-aturan untuk ritual-ritual Toraja tidak pernah ditulis waktu dulu, semua hanya secara lisan?

T. D.: Ya, secara lisan, jadi sebenarnya aturan-aturan nenek moyang kalau ngomong, harus pakai lidi begini-begini.

M. B.: Sangat bagus, saya sangat suka. Kalau orang Kristen hari ini mereka, dari upacara pernikahan waktu dulu, mereka hanya ambil beberapa hal-hal yang seperti mereka pergi ke rumah bawa sirih. Dan, ada sesuatu yang lain yang mereka meskipun mereka sudah Kristen, mereka pergi ke gereja, tetapi sesuatu yang mereka ambil dari pernikahan yang waktu dulu?

T. D.: Oh, sudah tidak ada sekarang, karena dalam hal membagi makanan sendiri, tidak pernah diwujudkan itu. Tapi, di bagian Rantepao rupanya mereka agak-agak sebagian menyimak daripada aturan main daripada pembagian makanan di upacara perkawinan. Saya tidak sering, tapi dalam hal pembagian makanan di upacara perkawinan sekarang ini boleh dikata sama rata, sama rasa semua. Tapi aturan main dalam hal *ma'parampo* yang dapat bagian secara ritual keagamaan tradisi, ada beberapa kriteria. Pertama-tama dapat bagian *to ulloba' kada*. Kedua, *to mangramba damo'*. Ketiga *to manglemba' kayu, barasang tanda baine, barasang tanda muane, to massuru', to ma'pesung*. Ini semua dapat bagian dalam secara tradisi tapi sekarang ini dalam hal perkawinan secara Kristen tidak diperhatikan lagi.

M. B.: Bisa bapak bilang ini dalam bahasa Indonesia?

T. D.: Untuk membahasaindonesiakannya sangat susah. *To ulloba' kada* berarti orang yang berperan sebagai penghubung.

M. B.: Ia harus dikasi daging dari babi atau ayam atau tedong yang dipotong?

T. D.: Dari babi yang dipotong jadi harus dapat bagiannya seperti ini. Pertama-tama, *to ulloba' kada* artinya penghubung. Kedua, *to mangramba damo'* artinya orang yang lebih dulu berjalan dalam malam pertama karena kalau kita memperarak-arak pergi *pasolan* yang disebut *to mangramba damo'* ini ialah orang yang di depan pengantin pria untuk mengantarnya ke rumah istrinya, itulah yang disebut *to mangramba damo'*. Artinya *mengramba damo'*, artinya dia yang lebih dulu supaya air-air yang ada di rerumputan itu bersih. *Malembak kayu* ini memang membawa kayu api dalam peran dalam waktu *dinasuan* ini, ya, itu harus dapat bagian, bahkan *barasang tanda baine* artinya *barasang*, ini sebagian daging untuk keluarga di pihak wanita, *barasang tanda muane* harus dibawa pulang ke rumahnya pria, bahkan ada namanya *to ma'pesung* artinya yang meletakkan sesajen, itu membina hubungan antara manusia itu dengan Tuhannya, bahkan leluhurnya. Bahkan ada disebut *to masurru'* – itulah yang mendoakan supaya perkawinan ini sukses adanya. Ada yang disebut itu *to ma'sanduk* – ia menyenduk nasi, *to ma'nampana* – itulah yang berperan mengambil segala memotong babi dan lain-lain, bagian-bagian dalam hal keadatan.

M. B.: Siapa yang bayar untuk babi dan binatang yang dipotong?

T. D.: Pada biasanya dibebankan kepada pihak wanita, keluarga wanita. Jadi kalau *massura' tallang* ini sudah berpikir, ada babi dari pihak pria pada biasanya, ada babi pada pihak wanita, karena sudah banyak. Kalau cuman satu ekor babi atau dua ekor babi itu pihak wanita yang berperan.

M. B.: Waktu pernikahan ada semacam ritual yang harus dilakukan? Atau hanya binatang dipotong?

T. D.: Ada ritual setelah makanan masak pada hari “H” *panasuan*, sesajen harus diletakkan – *pesung*, bahkan sebelum babi dipotong, ada sirih-pinang yang diletakkan untuk menikam babi.

M. B.: Acara *ma’ pesung* itu dipimpin oleh siapa?

T. D.: Oleh *tominaa*. Ini daging yang harus dapat bagian *tominaa* di pihak wanita, dan *tominaa* di pihak pria. Ada dua *tominaa* yang diperadakan, jadi, itulah dalam istilah *to untimang kapa’* itu di pihak wanita, *to umbongsoran kapa’* artinya *tominaa* di pihak pria.

M. B.: Dan, dua-duanya pimpin acara itu?

T. D.: Ya, dua-duanya. Jadi untuk melaksanakan langkah-langkah dalam hal etika atau ritual keagamaan ini, *tominaa* inilah yang memimpin, ini *tominaa* yang datang ini cuman datang makan, ngomong dengan anu nanti setelah selesai untuk sama-sama berdoa untuk meletakkan perkawinan ini.

M. B.: Terus yang pimpin itu *tominaa* dari pihak wanita?

T. D.: Ya, menyediakan segala ritual yang ada di sini, baru datang *tominaa* di pihak pria nanti kalau sudah waktunya untuk makan, makan bersamalah setelah selesai makan, baru ngomong antara *tominaa* di pihak wanita bahkan *tominaa* di pihak pria, begitu caranya.

M. B.: Mereka ngomong tentang apa?

T. D.: Tentang perkawinan, sejarah perkawinan supaya tidak salah.

M. B.: Ada umpamanya orang yang lain yang harus hadir umpamanya *to parengge’*?

T. D.: *To parengge’*, *to bara’* juga hadir.

M. B.: Berapa? Satu?

T. D.: Dalam desa itu, jadi contoh *panasuan* di Sipate ini, *to parengge’*-nya juga harus diundang, *to bara’*-nya pun harus diundang.

M. B.: Kalau di kampung itu umpamanya dua *to parengge’*, dua-duanya diundang? Kalau ada satu, satu, kalau ada empat, empat.

T. D.: Ya, saya kira begitu. Jadi, dalam ritus keagamaan dalam *panasuan* pastinya semua keluarga diundang. Jadi, contoh di Mandetek ini, kalau keluarganya semua itu *to parengge’*, ya, dia harus undang karena melaksanakan upacara perkawinan itu tidak gampang, apalagi menjaga cekcok di kemudian hari, apalagi kalau terjadi embel-embel di bidang keluarga, siapa yang berperan untuk mendamaikan kembali kalau bukan dia, kalau bukan *to bara’* dan *to parengge’*?

M. B.: Biasanya berapa orang yang hadir?

T. D.: Tidak terhitung, ratusan bahkan biasa ribuan. Apalagi kalau rumpun keluarga besar, marah kalau tidak dipanggil.

M. B.: Itu selalu di tongkonan wanita, saya kira mungkin itu ... pada waktu ini ... kalau mereka dari gereja, mereka pergi pesta, mereka selalu ke tongkonan wanita, mungkin ini juga yang diambil dari waktu dulu?

T. D.: Ya, inilah diambil dari secara tradisi.

M. B.: Kalau saya tanya kenapa selalu di tongkonan wanita, biasanya orang tidak tahu, mereka hanya bilang kalau di tongkonan pria kami malu.

T. D.: Ya, memang karena lamaran dari dulu secara tradisi belum ada seorang wanita melamar kepada kami sebagai pria, itulah yang mendasari.

M. B.: Ya, sekarang sudah, ya, saya sudah mengerti. Tapi, orang tidak tahu. Kalau saya tanya mereka tidak bisa menjelaskan bahwa waktu dulu selalu laki-laki harus ...

T. D.: ... melamar ke wanita. Karena kamu sebagai wanita, dilahirkan sebagai wanita lebih tinggi sebenarnya, lebih tinggi peranan kamu daripada kami. Kami hanya mencari makan, jadi untuk perkembangan manusia, kamulah yang lebih berperan karena kamulah yang mengandung. Kami selesai, tidur, selesai, sudah. Jadi, sekarang baru mengerti, apa sebabnya, ya.

M. B.: Bagaimana waktu dulu aturan-aturan untuk strata? Umpamanya orang dari strata *tana' bulaan*, boleh ia menikah sama orang dari strata yang lain?

T. D.: Yang paling dijaga ialah wanita, pantang sekali apabila seorang wanita kawin dengan hambanya, tidak bisa. Itulah yang biasanya dialih dari dulu, artinya dikeluarkan dari negeri dari rumpun keluarganya, diusir.

M. B.: Kalau ia menikah sama dia, ia harus keluar. Tapi, ada orang yang mimpin acara itu?

T. D.: Pada biasanya *to parengnge'* ribut, *to bara'* ribut bahwa itulah yang disebut *to mentiro patondon*, jadi dari dulu pada biasanya sumurnya ditutup, untuk menebus, bahkan *dirambui' langi'*, diusir. Pada waktu peranan adat masih utuh, tidak boleh itu. Kalau seorang pria dari *tongkonan layuk* kawin dengan hambanya, bisa saja. Tapi, itulah saya katakan kamu sebagai wanita lebih berharga daripada kami sebagai pria.

M. B.: Dan karena itu kalau pernikahan yang dicampur wanita harus lebih tinggi daripada laki-laki. Itu bisa? Tidak bisa! Terbalik! Laki-laki bisa lebih tinggi daripada wanita.

T. D.: Ya, itulah yang disebut *to umpatendan saruran bulawan*, artinya, ya, kayak pancuran emas yang datang. Jadi, kita terimalah.

M. B.: Dan kalau umpamanya ada wanita yang *tana' bulaan* dan ia menikah sama *tana' bassi*, itu bisa?

T. D.: Dari dulu juga masih pantang.

M. B.: Tapi, kalau sudah jadi, kalau salah satunya dari strata yang lebih tinggi, kalau mereka punya anak, anak itu punya strata apa? Yang lebih tinggi atau yang kurang?

T. D.: Pada biasanya itu menarik ke bawah, seperti ceritera antara *Manaek* dan *Polopadang*. Ibunya namanya *Puang Ambun diKesu'* kawin dengan *Puang Mora* lahirlah *Manaek*, tapi setelah barangkali *Puang Mora* ini meninggal, datang lagi *Pabane* kawin dengan *Ambun diKesu'* lahirlah *Polopadang*, keduanya cekcok untuk merebut kekuasaan. *Polopadang* bilang, "Akulah karena aku lahir sebagai pria." Tapi *Manaek* bilang, "Biar tujuh kali saya menjadi wanita, pasti aku yang akan berperan yang sebenarnya, harus digelar sebagai *Puang* karena saya berbapakkan *Puang Mora*, kamu berbapakkan *Pabane*." Maka berpisahlah mereka tinggal di *Kesu'* dan tinggal di Nonongan ini *Manaek*.

Wawancara n. 11 – bagian 2

T. D.: Cekcok antara *Polopadang* dan *Manaek* – apa yang terjadi? Itu mempunyai jalur masing-masing, jadi *Polopadang* tinggal di *Kesu'*, *Manaek* tinggal di Nonongan, itulah yang disebut *untoe kandian pindan sola suke dibonga*, artinya dialah yang berperan digelar sebagai *Puang*, *Polopadang* disebut *Sia Siambe'*. Jadi, pertanyaan kamu tadi sudah terjawab bahwa kalau strata yang tinggi kawin dengan strata yang di bawah pasti ditarik ke bawah.

M. B.: Satu laki-laki bisa punya beberapa istri?

T. D.: Aturan main dalam *Aluk Todolo* sebenarnya pantang, justru itulah ada aturan bahwa apabila mau kawin dua kali, istrinya pertama harus *dikapai*, harus dapat *kapa*. *Kapa* artinya diberi ... contoh *tongkonan layuk tana' na duangpulo a'pa' ... tongkonan balimbing kalua' sangpulo dua*.

M. B.: Ini berapa?

T. D.: Dua puluh empat – dua belas pasang, ini enam pasang, ini satu pasang. Jadi, kalau ini strata dalam *tongkonan layuk* mau kawin lagi, harus memberi dua puluh empat kerbau ini kepada istrinya. Itulah aturan main daripada nenek moyang, baru bisa dua kali, tapi dari dulu ada orang yang melanggar itu, banyak istri karena dalam dunia ngawur, dalam dunia-dunia apa, ya, kalau orang sudah kuat, orang berani, ya, bisa saja ambil istri berapa saja.

M. B.: Tidak ada batasan? Kalau mau lima, bisa lima?

T. D.: Ya, karena kenakalan, tidak berpijak pada aturan.

M. B.: Dan, istri yang ia sudah punya, harus setuju, atau tidak harus?

T. D.: Sebenarnya aturan itu, ya, tidak sebenarnya harus ada, karena seorang pria yang terlalu serakah dengan wanita itulah yang disebut *to tang diannan sangka* apalagi kalau tidak *makapa* baru pindah lagi, ndak bisa, tidak boleh.

M. B.: Dan, kalau pria itu mau menikah satu kali lagi, ia harus kasi kalau wanita dari *tongkonan* di mana dua empat ia harus kasi ke orang tuanya atau ke *tongkonan* itu dua puluh empat?

T. D.: Ke istrinya, sebagian diserahkan dalam *tongkonan*, sebagian untuk si wanita itu sendiri. Jadi dia harus terima dua belas dan dua belas diterima oleh *tongkonan* di mana dia sama-sama lahir dari situ.

M. B.: Dan, kalau ia punya umpamanya tiga istri, setiap istri punya rumah sendiri? Atau mereka tinggal di satu rumah?

T. D.: Belum ada sejarah bahwa istri itu bisa anu ... pasti cekcok jadi tidak boleh di satu rumah. Pasti cekcok. Entah apa, entah apa penyebabnya sehingga demikian.

M. B.: Terus ia harus bikin rumah untuk setiap istri?

T. D.: Ya, malah itu dalam bahasa daerah ini, kuat *unnola pollo' banua*, artinya melanggar aturan main perkawinan untuk pergi cari-cari cewek yang lain sehingga baru nyata nanti kalau sudah bunting, susah lagi. Jadi, boleh dikata hal-hal itu tidak dibenarkan oleh adat, artinya tidak sesuai jalur yang sebenarnya.

M. B.: Dengan adat? Lebih cocok kalau satu istri aja?

T. D.: Satu istri saja, tapi kalau istri meninggal, ya, bisa saja kawin dua kali, itulah aturan adat. Kalau terpaksa, harus *makapai*.

M. B.: Kalau ia punya umpamanya tiga istri, setiap istri punya rumah sendiri, ia biasanya hari Senin dengan istri pertama, Selasa kedua, Rabu ketiga? Atau umpamanya satu minggu dengan istri pertama, minggu kedua dengan istri kedua?

T. D.: Jadi, sebenarnya pertanyaan itu banyak orang yang banyak istri tapi untuk menjawab pertanyaan kita ini, susah. Saya sudah tanya-tanya kepada orang yang banyak istri, dia bilang hanya berdasarkan politik untuk mengancam-ancam istri pertama, kedua dan seterusnya, baru jadi. Apa lagi kalau penjudi, kalau tiba ke rumah, marah-marah. Jadi, ini, saya kira, tidak cocok dan saya sendiri, saya belum pernah

melaksanakan hal itu, jadi, untuk menjawab kamu punya pertanyaan, ya, maaf saja, saya kurang karena saya taat dengan aturan.

Wawancara n. 11 – bagian 3

T. D.: Pasti menimbun datangnyalah cekcok di mulut, kerja tidak jadi-jadi kalau sudah punya dua istri, tiga istri, jadi tidak akan tenang di rumah. Jadi, oknum-oknum yang begitu pada biasanya juga melahirkan anak, tapi anaknya itu lahir di bawah cekcok, itulah yang dijaga oleh orang tua sehingga dipantangkan atau dibatasi, terkecuali kalau istri pertama meninggal, istri kedua bisa.

M. B.: Orang waktu dulu bisa bercerai?

T. D.: Ya, bisa, pertama-tama bisa cerai karena apa? Pada biasanya kalau si pria dianggap curang, contoh – saya tetap mengaku istri saya tapi pergi bergombal dengan istrinya orang lain atau dengan wanita lain, bisa saja sebagai dasar untuk cerai.

M. B.: Ada acara untuk bercerai?

T. D.: Ada saja, ada saja, sebab apa yang saya katakan tadi bahwa orang-orang yang begitu bisa saja digugat oleh istrinya untuk cerai, dan dia minta *kapa* ' supaya diceraikan.

M. B.: Ia minta *kapa* ' lagi? Dan, itu juga kalau ia dari tongkonan di mana dua puluh empat ekor?

T. D.: Ya, ya.

M. B.: Pasti, suaminya pikir dulu sebelum ia bercerai ...

T. D.: Ya, itulah, itulah maka saya lihat dalam aturan adat ini lebih tinggi daripada aturan pernikahan yang sekarang yang dicatat. Karena kalau saya lihat kalau ditangkap oleh polisi, siapakah itu wanita atau pria diproses, lantas keputusan didenda yang dapat dendanya ialah pengadilan itu sendiri. Orang yang mengadu ndak dapat apa-apa, tapi kalau peranan adat orang yang mengadu, dapat, jadi kalau tidak mampu masuk penjara. Susah, ya, inilah. Jadi, peranan agama sekarang ini ... baik di gereja itu aturan mainnya hanya dia katakan tidak boleh cerai, tidak boleh cerai, belum pernah ada suatu musyawarah untuk mendamaikan orang cekcok di rumah tangganya, inilah kelemahan organisasi agama. Saya tak tahu kalau di Islam, saya tak tahu sama sekali, entah bagaimana pengadilan agama di sana mengaturnya. Jadi, kalau ada orang yang sudah curang di perkawinannya atau di hubungan antara suami-istrinya entah bagaimana, karena saya dengar-dengar bahwa pengadilan agama itu atau aturan Islam itu mempunyai juga talak, kalau saya tidak salah. Talak itu dibayar ke pencatat perkawinan, selesai sudah, kalau tepat dia punya alasan untuk cerai. Tapi, lika-liku pembicaraan di bidang adat dicari orang yang salah, mana yang salah, priakah yang salah atau wanita yang salah, baru harus dilacak.

M. B.: Kalau wanita yang salah, wanita harus bayar, beli tedong untuk dia?

T. D.: Ya, itulah, sudah banyak terjadi dari dahulu ada wanita yang *ungkapa* 'i *muanena*, ada juga pria yang *ungkapa* 'i *bainena*, tapi sekarang sudah lemah ini, agak lemah, aturan main dalam perkawinan ini agak lemah, malah sudah mempunyai beberapa kriteria dalam dunia modern.

M. B.: Pria itu harus cari uang dari kelauarganya untuk beli kerbau itu atau bagaimana?

T. D.: Tidak, tidak, dia harus mandiri karena perbuatannya sendiri, itu aturan.

M. B.: Dan, istri juga?

T. D.: Istri juga.

M. B.: Tapi kalau istri umpamanya di rumah dengan anak-anak dan ia tidak ada kerja, bagaimana ia bisa beli tedong?

T. D.: Ah, perlakuannya harus dia jaga, jangan menerima pria lain untuk selingkuh ...! [*Tertawa.*]

M. B.: ... kalau tidak ada cukup uang! [*Tertawa.*]

T. D.: Ini lagi susahnyanya. Inilah terjadi pengadilan untuk melacak mana yang salah. Sekarang ini aduh...

M. B.: Tapi, ini memang pintar. Siapa yang memutuskan bahwa mereka bisa bercerai? Ada *tominaa* atau ...?

T. D.: Yang berperan utama dalam hal masalah-masalah ialah *to bara'* dalam suatu negeri itulah yang disebut *bara' papinang* jadi dia harus mempertimbangkan kepada *to parengnge'* bahwa oknum ini sudah tidak bisa senada atau berpadu karena sudah menimbun ia punya kesalahan.

M. B.: *To bara'* harus kasi tahu ke *to parengnge'*?

T. D.: Ya, baru keputusan diambil oleh *to bara'*.

M. B.: Keputusan itu diambil oleh satu orang aja?

T. D.: Pada biasanya dipertimbangkan baru dicapai topik bersama, tidak mungkin mau sendiri-sendiri, dari dulu bahkan sampai sekarang ini Akte Cerai harus di pengadilan, diputuskan oleh hakim.

M. B.: Sekarang kalau orang menikah dengan cara tradisional, mereka juga pergi ke BS?

T. D.: Ya, harus, diharuskan itu, diwajibkan oleh pemerintah, jadi di samping aturan adat, harus dicatat ini berapa *tana'*-nya dalam Akte Perkawinan.

M. B.: Waktu dulu itu jadi sering bahwa orang bercerai, atau tidak terlalu?

T. D.: Dari dulu? Pada biasanya juga, ada perkawinan yang utuh, yang teguh, ada perkawinan yang segera cerai. Justru itulah maka waktu-waktu yang dipilih oleh orang tua-tua kita harus melihat bintang di langit baru mengadakan ini. Apalagi malam pertama, kedua harus mencari waktu yang baik, waktu yang baik diperhatikan, kalau lamaran sudah diterima seseorang harus bertanya kepada orang yang biasa ditanya waktu mana yang baik untuk melaksanakan perkawinannya ini. Bahkan, sampai sekarang ini waktu masih diperhatikan oleh umat Kristiani namun ada beberapa yang masih meneliti, bahkan sebagian, bahkan secara umumlah bisa saya katakan begitu, masih mencari waktu-waktu yang baik, tapi ada di antara mereka yang sudah tidak memperhatikan, dia bilang bahwa semua siang dan malam itu Tuhan yang mengatur. [*Tertawa.*]

M. B.: Kalau mereka bercerai, siapa yang tinggal di rumah itu? Siapa yang pindah biasanya? Wanita atau laki-laki?

T. D.: Pada biasanya begini, orang yang salah, oknum yang salah, ia yang harus pergi, orang yang benar, ia tinggal bersama anak.

M. B.: Bersama anak? Ya, itu yang saya mau juga tanya. Anak tinggal dengan orang yang benar?

T. D.: Ya, bahkan orang yang salah harus keluar dari rumah.

M. B.: Orang yang salah biasanya pergi ke mana? Ke orang tuanya?

T. D.: Pada biasanya kalau orang tuanya, saudaranya masih ada, ya, pulang ke situ.

M. B.: Bagaimana sikap orang tuanya? Mereka marah atau menerima dia aja?

T. D.: Pada biasanya itu, ya, orang tidak senang dengan orang yang salah, jadi, itu hukum alam barangkali. Pada biasanya orang-orang yang salah, melanggar aturan main perkawinan itu, tidak

diterima baik oleh keluarganya sendiri. Bahkan, ya, pada biasanya, dia menghilang, ya itulah. Karena keluarganya tidak senang.

M. B.: Kalau seorang mau menikah calonnya dicari oleh orang tuanya?

T. D.: Dari dulu pada biasanya ada namanya *pa' pasibali to matua*, pada biasanya juga terjadi itu karena orang tuanya yang dulu lihat si wanita untuk dilamar, jadi pada biasanya itulah yang disebut *pa' pasibali to matua*. *Pa' pasibali to matua* artinya orang tuanya yang dulu melihat wanita untuk calon anaknya, baru disampaikan, tapi hal itu biasanya juga utuh, artinya kalau si pria itu setuju, ya, jadilah. Tapi, kalau tidak setuju, ya, tidak akan dipaksa.

M. B.: Apa usia yang cocok untuk menikah waktu dulu dan sekarang?

T. D.: Waktu dulu, karena langka-langka dalam hidup, jadi gembala kerbau dulu, jadi umur-umur delapan belas tahun masih gembala kerbau sebelum ada pendidikan, jadi, sesudah dewasa betul, baru bisa kawin. Jadi, dari dulu perkawinan itu boleh dikata, ya, kalau sudah mampu mencangkul, sudah mampu jadi tukang, sudah mampu untuk berdagang, baru bisa. Tapi sekarang ini, ya, lain. Anak-anak pergi sekolah, pulang sudah bunting. [*Tertawa.*] Jadi, masalah lagi bagi orang tua. Diharapkan untuk studi, tiba-tiba kembali, sudah bunting, ah, tolong. Inilah masalah dunia.

M. B.: Waktu berumur berapa tahun orang menjadi gembala?

T. D.: Ya, sekitar sepuluh tahun sudah mampu bawa kerbau.

M. B.: Biasanya dari berumur sepuluh tahun sampai delapan belas?

T. D.: Ya, sampai delapan belas, ya. Jadi, sekurang-kurangnya delapan belas tahun waktu dulu baru kawin. Sudah dewasa betul.

M. B.: Kalau wanita?

T. D.: Ya, diperhatikan juga umurnya, kalau sudah mampu untuk kawin, ya, sudah pintar masak makanan babi, sudah pintar potong padi, nanam padi, itu diperhatikan kebolehnya, baru bisa berumah tangga, itu diperhatikan oleh orang tuanya. Tapi kalau malas-malasan, eeh, tidur-tidur aja, ndak boleh kawin. Jangan-jangan anaknya orang, kembali garap tanah, tidak makan. Itulah aturannya.

M. B.: Tapi, tidak ada batasan yang tetap, umpamanya lima belas dan delapan belas? Hanya kalau sudah mampu sendiri, mandiri...

T. D.: Tidak, hanya kalau sudah mampu mandiri, dilihat dari bodinya bahkan apa, ya, perlakuannya kalau sudah mampu, ya oke-okelah. Jangan dulu kalau belum sedangkan cuci piring belum tahu, sedangkan mandi-mandi belum tahu, sudah mau kawin, aduh! Susah, ya. Jadi, aturan nenek moyang cukup dewasa juga.

M. B.: Ya, semua sangat teratur dan sangat logis. Apa alasan untuk menolak lamaran?

T. D.: Pada biasanya untuk menolak, pertama-pertama rumpun A dan rumpun B sudah pernah baku bunuh, itu alasan pertama. Bahkan dalam hal sejarah *Todolo* di daerah ini ada yang saling menjual sesama manusia, jadi, kalau ada oknum dari nenek moyang di sini yang menjual keluarga ini, ndak boleh kawin karena itu memakan risiko tidak akan selamat-selamat.

M. B.: Dan mereka bisa menjual orang yang dari *tana' kua-kua*?

T. D.: Ya, ya, jadi, tidak boleh itu, contoh kalau *tana' kua-kua* yang dijual lantas mau dikawini, jangan, tidak akan selamat. Bahkan membunuh itu satu dan seterusnya aturan tidak boleh ialah pernah cekcok dalam hal sumpah, baku sumpah umpama memperebutkan sebidang tanah lantas bersumpah kedua

rumpun ini sudah pernah sumpah, jadi ndak boleh. Jadi, sumpah, kalau sudah didasari dengan sumpah, jangan. Jadi, itulah maka kalau kita pergi melamar, kita bilang, “*Tae’ sia raka la rimbu’na, tae’ sia raka la rimpin’na, tae’ sia raka tuna’, belanna denni aluk pakundun-batu, la na popellesean te rampanan kapa’ ke sipayo kadai.*” Jadi, pertanyaan ini banyak, ya, kita tanya bahwa apakah tidak ada pembunuhan, apakah tidak ada penjualan di antara kedua calon pengantin ini, apakah tidak ada sumpah, apakah ada kata-kata pedas yang telah anu, sedangkan kata pedas, diperhatikan. Jadi, itulah maka kedamaian di dunia ini harus mendasari perkawinan, baru jadi. Jadi, aturan main daripada alasan menolak lamaran ini.

M. B.: Kalau mereka menolak, mereka tidak buka sirih itu, ya. Mereka harus kasi alasan kenapa mereka menolak atau hanya tidak buka itu aja?

T. D.: Sudah cukup kalau dia tolak berarti, ya, apakah terletak di sini, apakah di sini, mereka tidak usah menjelaskan.

M. B.: Keluarga yang dikasi sirih, mereka ada beberapa jam atau hari untuk memutuskan kalau mereka mau tolak atau tidak. Atau bagaimana?

T. D.: Pada biasanya kalau sirih-pinang itu tiba, ya, dipanggil semua keluarga, *tae’ sia raka ulelean*, setelah dibagi berarti bersih, artinya tidak ada pembunuhan, tidak ada penjualan, tidak ada sumpah, tidak ada cekcok, baru diterima.

M. B.: Kalau tidak dibuka itu ditaruh di mana?

T. D.: Di dalam tongkonan saja dan kalau dipulangkan, ya, dipanggil orangnya untuk datang ambil kembali.

M. B.: Dan ia datang, ia lihat bahwa belum dibuka, ia ambil, pulang, tidak tanya.

T. D.: Ya, tidak usah panjang lebar. [*Tertawa.*] Tapi, ya, saya katakan tadi pang-pangnya yang dikembalikan itu harus segera dicarikan yang lain supaya si pria jangan merasa, apa namanya, merasa kecil hati – *mala’ba*.

M. B.: Kadang-kadang juga jadi bahwa orang tua tidak setuju dan meskipun mereka tidak setuju anak mereka menikah?

T. D.: Dari dulu karena masih sempit, negeri masih sempit tidak seperti sekarang ini, tidak seperti sekarang ini, jadi masih bisa dipantau, karena mau keluar ke utara, ke selatan, ke barat, masih sempit, maksud saya masih sempit karena penjagaan ketat daripada negeri-negeri masing-masing orang jaga negerinya dalam hal peranan adat, jadi boleh dikata perkawinan itu kalau sudah tidak disetujui tidak akan jadi. Tidak seperti dunia modern sekarang ini bahwa kalau si A dan si B sudah setuju bisa saja ke Ujung Pandang, ke Palopo, ke Mamasa dan lain-lain, asal ada uang. Jadi, dari dulu hubungan belum ada, jadi harus jalan kaki kalau keluar bahkan sepanjang pemantauan saya kepada orang tua-tua, ada juga yang paksa kawin pergi ke negeri orang kalau sudah mau sama mau. Kalau ada yang tidak setuju itu mungkin sama di Bali, “kawin berlari” namanya.

M. B.: Kawin berlari. Ada waktu dulu?

T. D.: Ada juga, ya, tapi satu, dua, tiga barangkali tidak terlalu banyak.

M. B.: Kalau ada dua keluarga dan bapak bilang kalau ada semacam halangan mereka tidak bisa nikah, umpamanya kalau ada satu orang yang dibunuh oleh orang dari kelompok kedua, sampai ke mana mereka dipanggil satu keluarga?

T. D.: Yang berperan di dalam hal ini ialah, contoh ini kawin dengan ini melahirkan ini dapat lamaran, jadi dia cari masih adakah saudara, dia panggil, saudara daripada si ibu dipanggil, bahkan kalau ada keluarga paman di atas atau di tante, itu harus dihadirkan yang tua-tua karena untuk mendapatkan informasi. Jadi, yang masih hidup dipanggil untuk membicarakan masalah itu, apalagi yang disebut *ambe' tongkonan* karena sebuah rumpun keluarga pasti mempunyai orang yang dipertuan yang disebut *ambe' tongkonan layuk*, *ambe' tongkonan lan*, jadi yang memutuskan jadi tidaknya, ialah *ambe' tongkonan* itu sendiri. Jadi kita harus cari *minda ambe'na yona tanda indo'na*, *minda ambe'na yona tanda ambe'na*, kalau dua-duanya sudah topik, okelah perkawinan itu.

Wawancara n. 12 – bagian 1

P. P. K.:³²⁶ Jadi, kalau pernikahan, orang sudah dewasa, sudah menjalan kedewasaan, katakanlah sudah dewasa, sudah usia dua puluhan tahun. Mereka pada mulanya, pada rumah-rumah *pawang*, ya, atau *pelipur lara*, kenal *pelipur lara*, tidak?

M. B.: Tidak.

P. P. K.: Itu seniman-seniman yang tahu banyak hal-hal kesenian sehingga orang berkumpul-kumpul di situ, kadang-kadang laki-laki berkumpul di bawah, petak pertama di bawah, tuan rumah dengan wanita-wanita biasa berkumpul-kumpul di petak sebelah, dibatasi dinding, mereka mendengar ceritra-ceritra, sastra-sastra dari sastrawan itu pada waktu malam. Waktu itu mereka berpantun-pantun, mereka berpantun-pantun dalam bahasa Toraja. Kadang-kadang dari bawah ini, dia kenal ada wanita di sana yang menurut dia, dia mau lamar, lalu ia berpantun-pantun, mereka berpantun-pantun. Yang merasakan di sini menjawab pantun itu, jadi berpantun-pantun begitu, baru kalau pantunnya sudah saling berkait, artinya, ya, cocok, cocok maka, sudah cocok ini. Maka, siangnya kedua orang ini menyampaikan kepada orang tuanya berdua, bahwa dengan si dia sudah cocok, sudah sehati untuk membentuk rumah tangga. Dengan demikian, orang tua laki-laki pergi membeli sirih-pinang di pasar, membeli sirih-pinang di pasar, lalu dikirim ini ke, jadi ini orang tua laki laki, ini orang tua wanita, maka sirih-pinang ini dibungkus dengan *pelepah pinang* biasa juga ditambah dengan kain di luar waktu orang sudah maju dan sudah ada kain. Malah kalau orang kaya dibungkus lagi dengan kain antik *maa'*, bahkan kadang-kadang *gayang* itu ditaruh juga di bawah. Ini sirih-pinang dikirim ke sana, satu orang pergi bawa ke rumah orang tua wanita.

M. B.: Pernikahan seperti ini masih ada?

P. P. K.: Pernikahan macam begitu? Sudah jarang yang berpantun-pantun, itu yang saya terangkan biasanya saya katakan, dulu orang berpantun-pantun, tidak ada juga yang kelompok-kelompok pergi lagi berkumpul-kumpul di rumah. Karena itu, ya, sebenarnya sekarang-sekarang ini kita sudah... sebenarnya orang tua sudah ragu kalau pergi berkumpul-kumpul begitu jangan sampai terjadi hal-hal yang tidak diinginkan. Jadi, soal berpantun-pantun itu bukan diadakan lagi di rumah, *pelipur lara*, atau *pawang*, sastrawan itu tetapi biasanya sudah melalui surat, bukan berpantun-pantun lagi tapi surat-menyurat saja atau berbicara lewat telepon saja atau ketemu di jalan mulai cerita-cerita. Lamar kalau sudah diterima disampaikan kepada orang tua. Apalagi, kalau berjauhan umpamanya di Ujung Pandang

³²⁶ Paulus Pasang Kanan.

atau di tempat lain, mereka saling mengenal di sana, lalu masih menghormati orang tuanya, dia lapor sama orang tua. Kalau sudah anak yang sembrono yang tidak menghormati orang tuanya lagi, mereka sudah ada anak baru memberitahukan sama orang tua dan itu sudah menyalahi adat-istiadat, malah agama, sudah tidak benar. Tapi, kalau menghormati orang tuanya, setelah mereka sepakat di sana, karena sudah berkenalan, belum tinggal bersama, masih murni, mereka beritahukan sama orang tuanya. Dua-dua memberitahukan sama orang tuanya, masing-masing memberitahukan kepada orang tuanya maka karena mereka sudah memberitahukan berarti mereka sudah seia-sekata, seakan-akan pantunnya sudah beres, sanggup. Maka, orang tua laki-laki biasa bersama dengan keluarganya, biasa juga dia sendiri, biasa juga keluarganya saja disuruh dulu, pergi menemui orang tua perempuan. Dan, biasanya sekarang-sekarang ini saya katakan itu, sebenarnya sudah kurang benar, ya, biasanya, saya katakan itu kurang benar karena tidak sesuai dengan ajaran agama kita, agama baru sekarang, agama Kristen atau Islam atau apa tidak sesuai, tapi mereka masih lakukan. Mereka datang beberapa orang memberitahukan bahwa kami akan datang, mereka memberitahukan bahwa kami akan datang, biasanya sebenarnya ini pelaksanaan daripada kunjungan pergi melihat apakah sirih-pinang tadi sudah dibuka atau tidak artinya apakah diterima atau tidak, samalah dengan ini. Mereka mau menyaksikan dulu, apakah betul-betul orang tua ini sudah setuju kalau anaknya di sana menikah, kalau anaknya ini dinikahkan, apakah setuju, jadi keluarga ini memberitahukan bahwa kami akan datang, lalu mereka berkumpul di rumah perempuan dengan keluarganya kadang-kadang banyak orang, siapkan makanan, mereka juga berangkat bawa juga makanan, paling kurang minuman, mereka bawa, datang ke sana mereka menceritakan bahwa anak-anak kita mau menikah. Apakah kita setuju? Mereka sudah setuju, kalau sudah setuju, mulai membicarakan lagi, kapan mereka akan menikah, cari kesempatan yang baik kapan menikah. Tapi, sebelumnya itu perlu dibicarakan tiga hal, untuk pernikahan supaya kuat, tiga harus dilaksanakan: upacara agama, yaitu pemberkatan nikah di gerejakah atau di mana; BS – kesaksian dari pemerintah, apalagi kalau pegawai negeri, tapi biasanya sekarang ini semua biar bukan pegawai negeri diusahakan supaya BS; Dan, ketiga, kesaksian dari keluarga, ya, kesaksian dari keluarga. Kalau ini sudah dibicarakan, dibicarakan juga ini, malah masih dibicarakan apakah mereka ini dua satu kandang atau tidak, artinya apakah seagama atau tidak, kalau tidak seagama, ya, caranya bagaimana? Apakah yang satu mereka akan melaksanakan pernikahannya menurut agama wanita atau menurut agama laki-laki? Tapi, kalau sudah seagama, tinggal dibicarakan ini, kapan dilaksanakan. Yang dibicarakan dulu ialah soal agama, bagaimana peraturannya kalau kawin nanti, kalau menikah? Umpamanya agama Katolik, syarat-syarat apa situ yang harus dipenuhi kalau agama Katolik, supaya mereka mempersiapkan diri, orang tua turut mempersiapkan. Umpamanya dikatakan harus mengikuti bimbingan di gereja artinya pengajaran dari gereja mengenai orang berumah tangga itu, dilatih beberapa lama. Kalau di Makassar biasanya tiga bulan, kalau di sini dipermudah apalagi kalau mereka sudah saling berkenalan dan memang sudah lama Katolik umpamanya, atau sudah lama beragama, biasa dikatakan saja, ya, delapan harilah pengajaran begitu, bimbingan, kemudian diumumkan di gereja, juga pada BS, dilapor di kantor pemerintah, catatan sipil, supaya mereka juga mengumumkan tiga kali, apakah tidak ada halangan. Jangan-jangan yang wanita ada suaminya atau pernah nikah, begitu juga laki-laki jangan-jangan pernah menikah dengan orang lain sehingga terjadi bentrok nanti. Kalau sudah tiga kali diumumkan dan tidak ada orang keberatan berarti mereka masih bebas, dua-dua

masih bebas.

M. B.: Dan, pengajaran ini yang tiga bulan atau delapan hari, itu diajar oleh siapa? Oleh pastor?

P. P. K.: Oleh pastor atau pendetanya atau ada tim yang dibentuk, ada yang mengajarkan mengenai kehidupan berumah tangga, ada yang mengajarkan mengenai kehidupan beragama, kehidupan bermasyarakat dan sebagainya, supaya jangan, supaya mereka nanti jangan terlalu cepat, salah sedikit terus berpisah, atau lain-lain bentrok. Jadi, sesudah beres ini peraturan ini, ini sudah ditentukan bagaimana pelaksanaannya, kemudian dibicarakan terakhir mengenai adat itu, bagaimana pernikahan secara keluarga. Pernikahan secara keluarga ini dibicarakan bagaimana kemampuan mereka untuk pesta, apakah potong babi atau tidak, atau berapa babi, berapa pihak laki-laki, berapa pihak wanita menurut kemampuan mereka, itu dibicarakan. Lalu, itu sudah dibicarakan soal babinya, berasnya, biaya lain-lain dan juga ini ditanyakan kepada si wanita dan si laki-laki ini, harapan mereka, apakah mereka buat pelaminan atau tidak? Dan, kalau dibuat pelaminan sudah jelas pesta yang agak ramai dengan sendirinya dikatakan, ya, tentu banyak-banyak juga keluarga yang hadir. Jadi, potong babi lebih banyak, siapkan keperluan lebih banyak. Kalau itu buat pelaminan dibicarakan juga pakai si wanita, pengantin itu, apakah mereka perlu bersalin pakaian, artinya pakai sloyor dulu, sesudah kembali dari gereja dan BS, katakan, ya, ganti pakaiannya dengan pakaian Toraja, pakaian adat. Ada juga yang katakan cukup seloyor saja, tidak usah pakaian Toraja. Ada yang katakan, tidak usah sloyor, langsung saja pakaian adat Toraja supaya sekaligus jangan menghalangi dan menambah waktu dan terlambat waktu. Jadi, yang tingkat tingginya ialah duduk dengan pakai pelaminan, duduk bersanding di pelaminan diapit oleh dayang-dayang, diapit oleh orang tuanya, ada lagi, apa namanya itu, yang lain-lain yang berpakaian adat laki-laki, perempuan, pakai keris, pakai tongkat, pakai apa semua, itu tambahan-tambahan semua. Jadi, yang macam yang kita lihat pada ke dia itu, itu sudah tingkat-tingkat tinggi begitu.

M. B.: Dan, siapa yang biasanya membayar untuk pesta pernikahan?

P. P. K.: Pesta pernikahan, sejak dari dulu seperti, ya, saya sudah ceritakan tadi, ya, kedua belah pihak, karena wanita dulu menyediakan beras, si laki-laki menyiapkan lauk-pauknya.

M. B.: Dan, ini sampai sekarang?

P. P. K.: Sampai sekarang masih tetap begitu, tetapi boleh juga kalau satu saja yang mengadakan, boleh, laki-laki saja atau wanita saja, boleh, atau laki-laki lebih banyak, wanita kurang, boleh, atau wanita lebih banyak, laki-laki kurang, boleh, atau seimbang boleh, tergantung daripada mereka karena ini merupakan seakan-akan hutang, warisan, kalau keluarga potong babi, bawa babi apa semua, potong di situ, mereka berdua nanti kalau sudah baik-baik hidupnya, mereka yang akan membayarnya, babi itu hutang-hutang. Jadi, tidak usah dikatakan laki-laki sekian wanita, harus seimbang, tidak. Malah, diharamkan kalau seimbang secara terpaksa, kalau ada yang kurang mampu, ya, korbankan sedikit, yang lebih mampu, korbankan banyak. Sama saja kalau kita bersaudara, kita bangun rumah orang tua, diusahakan siapa yang lebih mampu, dia bayar lebih banyak, lebih mampu dan lebih mau sebab pengorbanan itu tergantung pada kemampuan dan kemauan.

M. B.: Waktu dulu boleh mereka menikah kalau salah satunya dari strata yang kurang tinggi?

Umpamanya, satu yang dari tinggi dan satu yang dari kurang? Bisa?

P. P. K.: Kalau adat dulu, sama-sama bisa strata, atau strata laki-laki lebih tinggi boleh, tapi kalau strata

wanita lebih tinggi tidak boleh sebenarnya, malah kalau mereka paksa mereka harus dibakar.

M. B.: Dibakar?

P. P. K.: Dibakar hidup, karena dosa, menyalahi, kenapa si hamba ini menikahi bangsawan! Atau, mereka dibuang di sungai dan dihanyutkan air, itu tidak boleh. Tapi, sekarang ini sudah banyak begitu, apalagi kalau sudah beranak baru datang melapor atau sudah hamil.

M. B.: Dan, itu sering jadi bahwa mereka sudah punya anak dan lapor?

P. P. K.: Sudah sering itu. Malah, kalau saya lihat di Makassar waktu tahun enam puluhan saya lihat orang-orang Flores itu nikah dengan orang Toraja, dia belum mau dulu diberkati, nanti kalau nyampai istrinya sudah hamil, baru dia melapor, karena dia katakan, haram kalau sudah nikah, baru kita pisahkan istri. Jadi, mungkin dia pikir lebih baik dosa dulu karena menghamili orang sebelum pemberkatan daripada meninggalkan kalau sudah diberkati. Itu yang biasa saya ajar dengan pastor di sana dulu itu. Sudah hamil, baru mereka lapor di gereja. Sudah ada kemungkinan, belum punya anak, sebab kalau tidak punya anak, ya, katanya tidak sejati, jadi, bisa dia pisahkan istri. Di kampung-kampung biasa juga terjadi begitu, karena manusia, jadi godaan mudah saja datang. Baru, orang tua laki-laki menuntut siapa dan memaksakan untuk menikahi, sebab orang tua akan malu kalau ada anaknya hamil tanpa suami. Dan, sekarang ini pada umumnya orang mau pesta tapi ada juga yang tidak. Ada yang hanya menikah, itu saja, pernikahan hanya pemberkatan di gereja, catatan sipil, mereka duduk bersama beberapa keluarga kalau mereka mau sederhana saja. Malah, kadang-kadang hanya disaksikan oleh beberapa mata, artinya mereka berdua, saksi dua, pastor atau pendeta yang memberkati, jadi hanya lima orang.

M. B.: Dan, tidak ada orang tua?

P. P. K.: Kalau orang tua biasa tidak dipanggil lagi, umpamanya kalau nikah di Irian atau di Makassar atau di mana, tidak usah. Biarkan secara sederhana saja.

M. B.: Kadang-kadang juga ada orang yang tidak menikah di gereja tapi hanya di, apa namanya, BS dan hanya catatan sipil ada?

P. P. K.: Sebenarnya dipersalahkan, catatan sipil tidak boleh memberkati, mencatat orang, catatan sipil hanya mencatat, bukan meresmikan pernikahan. Jadi, sebenarnya pemerintah atau catatan sipil salah kalau dia mencatat orang tanpa pemberkatan, tanpa agama. Dulu, orang tidak boleh diberkati di gereja kalau belum catatan sipil, tapi kemudian undang-undang pernikahan merubah itu, dia katakan, "Harus pemberkatan gereja dulu, baru dicatat di catatan sipil."

M. B.: Dan, itu undang-undang dari tahun berapa kira-kira?

P. P. K.: Saya sudah lupa, tahun berapa ini.

M. B.: Tapi, enam puluhan, tujuh puluhan?

P. P. K.: Tahun enam puluhan waktu kami menikah masih BS dulu, baru kembali di gereja, kira-kira tahun tujuh puluhan masih begitu juga. Saya sudah lupa waktu mana mulai dirubah itu. Tapi, kalau agama Islam tidak perlu lagi catatan sipil, karena mereka sekaligus sudah mendapat kuasa untuk meresmikan pernikahan.

M. B.: Biasanya kalau dua orang itu tidak punya agama sama, siapa yang pindah agama?

P. P. K.: Tergantung kepada dua orang ini karena pernikahan itu bukan gereja yang menentukan, bukan orang tua yang menentukan, melainkan kedua mereka itu yang menentukan. Kalau beda agama, ya,

mereka harus membimbing siapa yang akan diikuti.

M. B.: Dan, mereka harus kalau mau menikah harus punya agama yang sama?

P. P. K.: Tidak juga, bisa beda agama, tetapi dari dulu sebenarnya kalau agama Islam, salah satunya agama Islam mereka katakan tidak boleh kawin campur. Kalau agama Protestan, dulu katakan tidak boleh kawin campur. Kalau Katolik boleh, boleh kawin campur tapi mesti minta izin kepada gereja dan ada persyaratan kalau kawin campur, gereja Katolik menerima itu tapi ada persyaratan bahwa mesti yang tidak Katolik mau mengantar yang Katolik ke gereja untuk diberkati, dan yang tidak Katolik tidak usah diKatolikkan, hanya bersedia mengantar.

M. B.: Dan, itu sampai sekarang?

P. P. K.: Sampai sekarang, syarat yang kedua bahwa kalau anak-anaknya lahir nanti harus dididik Katolik, harus didik Katolik, itu persyaratan. Tapi sekarang-sekarang ini sudah ada juga di gereja Protestan, sudah diterima kawin campur. Diterima kawin campur tapi mesti diberkati di gereja Protestan.

M. B.: Dan, anak ikut Protestan?

P. P. K.: Saya sudah lupa itu apakah ada persyaratan begitu. Islam juga begitu, sudah diterima. Karena pernah Mahkamah Agung menyatakan, “Lebih baik kawin campur, daripada campur kebo.”

M. B.: Apa itu campur kebo?

P. P. K.: Campur kebo berarti tanpa melalui pernikahan mereka hidup bersama, menikah, mereka bisa bersenggama, bisa melahirkan anak, apa semua. Jadi, itu memperlakukan kalau mereka tanpa pernikahan mereka sudah bersetubuh. Dia katakan lebih baik kawin campur daripada menyalahi hukum Tuhan, campur kebo, campur kerbau, seperti kerbau, katanya. Sampai diterima itu, boleh. Jadi, kalau Katolik memang kawin campur ..., dalam upacara pernikahan ada upacara pernikahan kalau sama-sama Katolik, lain upacaranya, kalau Katolik dengan Protestan karena masih sama-sama pengikut Yesus Kristus, tetapi sudah beda kandang, lain upacaranya kalau orang Katolik dengan orang Islam karena sudah bukan sama-sama pengikut Kristus. Sudah ada Muhammad, ada Yesus.

M. B.: Dan, *Alukta* juga?

P. P. K.: Lain juga, kalau Katolik dengan *Alukta*, jadi ada upacaranya begitu. Yang lain-lain rupanya belum ada dalam bukunya itu.

M. B.: Dan, apa yang jadi lebih sering? Bahwa salah satunya pindah agama atau bahwa ada pernikahan campur?

P. P. K.: Sudah kurang pernikahan campur, biasanya karena mereka merasa, ya, kurang enak juga kalau kawin campur, lantas pada hari Minggu berangkat dari satu rumah, satu ke gereja sana, satu ke gereja sana, apalagi kalau anak-anak sudah lahir. Lalu, mau mengikuti siapa, bapaknya atau ibunya? Nanti, anak-anak bingung.

M. B.: Tapi, pada lain pihak saya kira kenapa mau pindah agama? Hanya karena mau menikah? Kalau saya Katolik, saya percaya sesuatu dan saya tidak mau percaya sesuatu yang lain hanya karena saya mau menikah. Ini untuk saya sedikit aneh.

P. P. K.: Ya, memang betul, sampai jarang terjadi tetapi kadang-kadang juga, ya, kemauan, hawa nafsu, apa semua yang pengaruh, sampai pikiran jadi gila, akhirnya ia katakan, ya, mana-mana saja. Apalagi kadang-kadang orang katakan satu hanya beda kandang satu agama saja, sama-sama pada Yesus

Kristus. Apalagi ada ajaran-ajaran yang memang ada juga benarnya bahwa bukan agama yang membawa kita masuk dalam surga, tetapi kita sendiri. Biar kita Kristen, beragama, kalau tidak setia melaksanakan cinta kasih, tidak setia melaksanakan ajaran agama kita, biar kita Katolik kalau jarang kita ke gereja apa gunanya, jarang kumpulan apa gunanya, selalu berselisih dalam rumah tangga apa gunanya. Sudah surga kalau kita sama-sama dan selalu seia-sekata dalam rumah tangga akhirnya sama-sama mendidik anak, sama-sama bergaul dengan sesama itu kadang-kadang mempengaruhi orang sampai sana, sudah. Tapi, tidak terlalu banyak itu, tapi memang sudah sering-sering juga terjadi pindah agama karena pernikahan.

Wawancara n. 12 – bagian 2

P. P. K.: Pernikahan itu baru awal, pembangunan rumah tangga, sebaiknya kalau ada apa-apa dari orang tua, kita terima untuk dijadikan modal dikembangkan untuk kesejahteraan kita, dan bagi anak-anak kita. Jangan baru mau menikah sudah habiskan, sudah membikin utang, menimbul utang, sehingga kalau ada pendapatan nanti, ya Orang bikin pesta raya otomatis biar tidak ada uang, kita pinjam, dan kita bayar nanti. Orang Toraja pesta nikahnya dikatakan tingkat begini dan pesta orang mati itu di atas. Kalau orang meninggal yang dikatakan *umpaden tae' na*, mengadakan apa yang tidak ada, berarti kita harus meminjam, mengadakan apa yang tidak ada berarti tidak ada apa-apa pada kita, tapi karena satu kewajiban kita pinjam untuk pesta itu. Tapi, kalau menikah saja jangan-jangan dulu. Tapi, anak-anak sekarang, ya, sudah mulai ada persaingan, mau juga pesta, pesta, pesta, kurang senang kalau hanya sedikit, atau sederhana pestanya, kurang senang kalau tidak duduk pengantin barangkali, kalau tidak ada *dayang-dayang*, tidak ada untuk pengapit beberapa laki-laki, perempuan berpakaian antik, pakaian adat, kemudian pakai *gayang*, pakai *kandaure*, sekurang-kurangnya, dengan *ambero*, dengan apa semua, itu sudah jauh lebih dihias sekarang. Tapi, itu sebenarnya tidak sesuai dengan falsafah orang Toraja. Kalau orang baru menikah sebaiknya dimodali dulu, supaya mereka kembangkan itu modal dan dia bisa membangun rumah tangga, lahir anaknya, dia biayai, dan sebagainya.

Wawancara n. 12 – bagian 3

P. P. K.: *Umpannorong rampanan kapa' umpa kulea passulean allo, anna randuk sangayoka tedong, sang samban karambau.*

M. B.: Dan, artinya?

P. P. K.: *Umpannorong rampanan kapa'* menyeberangkan atau melepaskan kapas yang putih, yang putih. *Umpa kulea* berarti menyeberang juga, *passulean allo* artinya melaksanakan pergantian matahari dengan bulan, maksudnya melaksanakan upacara nikah ini secara suci seperti kapas, putih seperti kapas. Mengapa putih seperti kapas? Karena dilaksanakan atas kemauan kedua belah pihak, bukan paksaan, kemudian direstui oleh orang tua, kemudian direstui oleh agama apalagi sekarang direstui lagi oleh pemerintah, jadi suci, pelaksanaannya suci. Karena menurut persyaratan direstui oleh orang tua, kemauan kedua belah pihak dan sejarah manusia dari dulu mengatakan harus selalu minta kalau mau

menikah atau melamar harus minta persetujuan orang tua, lebih-lebih ibu. Tapi, pernah orang malu bertanya sama orang tua, sampai membuat penyimpangan, terpaksa orang bersaudara yang menikah, karena orang bersaudara yang menikah maka semua tanam-tanaman tidak bisa lagi tumbuh, sehingga terpaksa mereka mohon maaf dan membuat pesta besar. Dan, orang saudara yang menikah ini diusir saja dari orang tua, tidak boleh tinggal di kampung itu, sebetulnya hendak dibakar. Hukumnya harus dibakar atau dibuang, dibawa air sungai, tetapi karena rasa kasihan orang tuanya melihat dia, akhirnya diusir saja. Jadi, dikatakan harus suci. *Orong rampanan kapa'* berarti putih pelaksanaannya bersih, suci. Saya ulangi, suci karena kemauan kedua belah pihak tanpa paksa, diestui orang tua, diestui agama dan diestui pemerintah kita. *Umpa kulea passulean allo* berarti bertukar ayah dan ibu, itu sudah istilah dari dulu, bertukar ayah dan ibu, tapi bukan betul-betul mempertukarkan ayah dan ibu, hanya dalam pengertian bahwa sejak waktu itu orang tua kita disamakan dengan orang tua istri atau suami kita, orang tua disamakan dengan mertua. Dan, ipar kita disamakan dengan saudara kita dan keluarga si istri atau suami kita disamakan dengan keluarga kita sendiri. Jadi, kalau sudah orang sudah menikah, harus menghormati kedua belah pihak, keluarga kita dan keluarga mereka, itu *umpa kulea passulean allo*, baru disambung *anna randuk sangayoka tedong, sang samban karambau*, itu sudah tadi. *Sangayoka tedong* artinya seiring seperti kerbau yang dipakai membajak, karena kerbau itu kalau dipakai membajak dua ekor, hanya satu tambatannya di muka begitu, jadi satu orang yang tarik ini dua kerbau, bajak di belakang, jadi karena satu orang yang tarik, satu bajak di belakang, kerbau ini selalu sama-sama jalan, sama-sama jalan, sehingga bajak jalan baik. Kalau satu mundur dan satu maju, bajak tidak berhasil, gagal. Jadi, harus kalau kita masuk rumah tangga kita harus meniru sikap kedua kerbau yang dipakai membajak itu. Bahwa harus selalu sama-sama, jalan sama-sama seiring, sama-sama kena panas, sama-sama kena dingin atau kena hujan, sama-sama menderita, begitulah seharusnya suami istri dalam rumah tangga, harus saling memperhatikan. Jangan sampai suami makan enak-enak di warung, istri makan apa saja di rumah. Atau istri makan banyak kali di rumah karena dia dekat dapur, suami hanya dua kali makan atau tiga kali makan. Itulah dikatakan menirulah kerbau itu *sangayoka tedong, sang samban karambau* artinya sama saja itu *sangayoka, seyoka*, berarti sejajar. *Tedong* sama dengan kerbau, jadi, *sang samban karambau* sejajar dengan satu *samban* – itu, yang ditaruh di lehernya dua-dua begitu, sehingga bajak di belakang berjalan baik berarti sehingga rumah tangganya Tapi kalau orang di pantai dia tidak gunakan *sang samban karambau*, dia tidak pakai ini, tapi mereka secara perahu, bahwa mereka satu perahu, *lembang, lembang sura' lopi manurun* dikatakan kalau orang di pantai. Jadi, pengajaran itu disesuaikan dengan keadaan setempat supaya orang mengerti. Kalau di kampung karena biasa menggunakan bajak, maka itu yang diambil sebagai contoh, gambar. Kalau orang di pantai pakai perahu, di tempat lain mungkin lain lagi. Ini yang saya katakan ajaran dari dulu tetapi sekarang digunakan juga di gereja, habis diberkati, mereka tukar tempat.

Wawancara n. 13 – bagian 1

M. B.: Dan, ada sesuatu yang dilakukan oleh organisasi *Alukta* supaya *Alukta* tidak punah? Ada semacam program untuk mendidik anak-anak, remaja, atau ...?

T. D.:³²⁷ Saya kira masalah itu belum, karena, ya, saya sudah berusaha cepat mengirim anak-anak kita dididik ke Bali secara guru agama. Sudah banyak yang terangkat sekarang ini, tapi ...

M. B.: Ke Bali?

T. D.: Ke Bali! Karena diangkat sebagai guru agama harus dididik secara formal, baru jadi, menjadi PNS. Tapi, sudah beberapa yang sudah terangkat sampai sekarang ini, tapi programnya saya belum lihat. Jadi, mereka-mereka yang pergi ke pusat kembali ke daerah, yaaahh, saya sebagai orang tua menunggu-nunggu hasil karyanya masih nol. Untuk membentuk kepemudaan daerah ini di bidang *Aluk Todolo* belum ada. Jadi, sudah ada himbauan dari pusat bahwa Prada, persatuan remaja Hindu se-Indonesia, bahkan seluruh dunia sudah ada. Tapi, nyambungnya ke daerah ini belum ada. Ya, inilah.

E. H. S. B.:³²⁸ Jadi, dulu bapak, *Alukta* sudah berusaha mengirim anak-anak didiknya...?

T. D.: Ya, saya sudah berusaha. Banyak yang sekarang sudah menjadi PNS, tapi otaknya otak udang semua: hanya cari duit. Saya bisa menyoroti mereka, biar mereka marah. Sudah berapa orang?

Mungkin sudah lebih sepuluh orang.

E. H. S. B.: Dikirim ke Bali?

T. D.: Iya, dikirim ke Bali, kembali diangkat jadi PNS, Pegawai Negeri Sipil di bidang agama, seperti Lenny³²⁹ di kantor...

R.:³³⁰ Kelemahannya karena hanya kerja sendiri-sendiri.

T. D.: Ah, mereka itu bergerak di bidang sendiri, cari duit, untuk rejekinya sendiri. Belum ada berpikir secara umum. Inilah kelemahan *Aluk Todolo*. Tapi, ya, di daerah ini pun belum ada pendidikan untuk mengajari mereka bagaimana bertata-cara dalam *Aluk Todolo* itu sendiri. Mereka belum tahu, jadi apa boleh buat! Namun, saya masih hidup sebagai orang tua yang kenal semua, apa, apa-apa yang diperbuat di *Alukta*, bisa saya laksanakan. Masih kenal. Tapi, materi *Aluk Todolo* itu sangat tinggi.

Materi *Aluk Todolo* pun mempengaruhi Kristen, karena seperti di Ne' Kombong di Tondon³³¹ itu, potong kerbau banyak karena ndak mau dikatakan bahwa itu orang miskin. Dia harus disebut orang kaya. Inilah dia. Jadi, yah, anu lah. Jadi, boleh dikata bahwa problem daerah ini di bidang *Aluk Todolo*, mereka ndak mau dikatakan orang-orang yang tak mampu. Seperti yang kamu lihat itu beberapa hari yang lalu, itu kan disimak dari tradisi nenek moyangnya. Tidak mau kalau tidak dilaksanakan seperti itu; menerima tamu, apa, ya, melaksanakan acara. Ada orang *ma'popendeme*, itu *Alukta* punya semua.

M. B.: *Ma'popendeme* itu yang lempar daging?

T. D.: Iya, lempar daging ke seluruh penjuru: ke tiang, ke tangsa, dan lain-lain sebagainya. Itu kan semua *Alukta* punya. Itu kan menyenangkan jalannya acara yang besar seperti itu dari dulu sampai sekarang.

³²⁷ Tato' Dena'.

³²⁸ Erik Herlambang Satrio Budiman.

³²⁹ Bukan nama sebenarnya.

³³⁰ Rimba.

³³¹ Bukan nama dan tempat sebenarnya.

Wawancara n. 13 – bagian 2

M. B.: Dan, kalau ada seorang yang beragama *Alukta* dan punya pendidikan yang diperlukan untuk menjadi guru agama, ia di Toraja bisa mengajar di sekolah *Alukta*, atau tidak?

R.: Ya, tujuannya memang begitu.

T. D.: Jadi, saya kira kalau kembali dari sana untuk mengajar anak-anak *Alukta*, untuk bertahan atau memeluk agamanya secara benar, secara benar, dan bertujuan untuk bertahanlah, begitu. Tapi, ternyata sekarang ini, anak-anak yang kembali itu tidak pernah belajar tentang tradisi nenek moyangnya.

M. B.: Tapi, kalau ada guru yang punya pendidikan yang cocok untuk menjadi guru, dan ia *Alukta*, ia bisa mengajar *Alukta* di sekolah?

T. D.: Ya, bisa.

M. B.: Bisa? Tapi, hanya tidak ada orang seperti itu?

T. D.: Eh, masih ke ... masih kurang.

R.: Yang kita lihat dalam alam kenyataan yang seperti ini, bahwa anak-anak yang ada di sekolah itu adalah rata-rata anak Kristiani ...

T. D.: Ya.

R.: ... atau Islam, toh. Nah, siapa yang harus ditunjukkan ini kalau misalnya mau diajar.

M. B.: Ya, tapi, maksud saya sekarang sudah ada sangat kurang anak yang *Alukta*. Dan, kalau mereka tidak akan diajar *Alukta* pasti, setelah mungkin sepuluh tahun, tidak ada pemeluk *Alukta* yang muda.

R.: Sistem kurikulumnya di sini yang salah. Artinya begini, mengajarkan *Alukta* itu tidak semuanya kepada murid yang ada dalam kelas. Contohnya begini, ini hari ajaran Kristen, yang Kristen tinggal, yang agama lain keluar. Itu sistimnya pendidikan di Tana Toraja, di mana-mana. Agama Islam: selain agama Islam, keluar semua. Nah, berbicara *Alukta*, kalau berbicara *Alukta*, ya, sudah tidak ada yang di dalam.

T. D.: Pelajaran *Alukta* boleh dikata belum ada.

M. B.: Ya! Itu yang saya kira.

T. D.: Karena itu buku-buku yang bawa, mereka bawa dari, dari agama Hindu Bali, yang ada di Bali, itu yang mereka pakai. Jadi, di sinilah *Alukta* akan musnah, bahkan tidak dimengerti oleh anak-anak kita. Karena apa? Apa-apa dasarnya? Di sinilah yang kamu tanyakan bahwa dalam *Alukta* ini, anak-anak yang sudah kembali menjadi guru agama kelemahannya sekarang dia tidak belajar dengan tradisi nenek moyangnya. Oh, begitu. Jadi, mereka pakai tulisan-tulisan yang ada dari Bali, wah. Sampai-sampai ada guru yang dulu kecurian di sini. Masih banyak penganut *Alukta*, sehingga dia didatangkan ke sana, tapi karena oknumnya adalah orang Bali, tak tahu bahasa daerah. Eh, entah bagaimana, tidak berapa hari dia mengajar di situ, dia kecurian anak-anak penganut *Alukta*. Semuanya ngaku pada Kristen. Mungkin diancam oleh kepala sekolah bahwa ini orang Bali yang datang ngajar kamu nanti kamu diaben, dibakar nanti kalau kamu ikut dengan dia. Sehingga semuanya anak-anak itu beralih pada Kristen, karena takut untuk diaben. [*Tertawa.*] Inilah, ada beberapa yang telah terjadi di daerah ini. Nah, inilah ancaman.

M. B.: Saya juga ada salah satu pertanyaan yang saya tulis kemarin. *Alukta* dikategorikan di dalam

agama Hindu hanya dengan cara resmi, ya? Memang tidak ada banyak hubungan antara ...

T. D.: Ah, ada. Sebenarnya kalau kita teliti secara mendetail, ada persamaannya. Tapi, perbedaannya banyak.

M. B.: Lebih banyak?

T. D.: Lebih banyak. Tapi, dalam hal hubungan ini secara Hindu se-Indonesia, bahwa agama Hindu ini, di bawah naungan Hindu, karena yang berperan sebagai Dirjen di pusat adalah orang Hindu. Tapi, dalam *Alukta* ini masih bisa dihitung jari oknum yang berperan di situ. Mereka juga tidak kembali. Belum ada orang untuk datang meneliti *Aluk Todolo* bagaimana-bagaimana, demi untuk mewujudkan suatu tulisan untuk sebagai bekal bagi guru-guru agama yang akan datang mengajar di daerah ini. Ini yang masalah. Sehingga, ya, boleh dikata anak-anak kita yang *Alukta*, lain diperbuat orang tua, lain yang diajarkan di sekolah, saya kira tidak cocok. Karena anak-anak yang berpengalaman ke Bali, bahkan anak-anak yang diajar secara agama Hindu yang ... mereka belum lihat, mereka akan bingung. Jadi, dengan sendirinya mereka beralih ke agama lain supaya lebih lekas, toh. Ya, inilah suatu hal yang sangat sangat memilukan di daerah ini. Karena apa? Anak-anak mau diajar *Aluk Todolo*. Apa artinya *Aluk Todolo*? *Aluk Todolo* berarti ajaran atau pandangan hidup nenek moyang, sebenarnya. Dasar-dasar hidup nenek moyang. Tapi, mereka-mereka yang mengajar sekarang ini, eh, sulit.

M. B.: Tapi saya takut kalau tidak ada sesuatu yang akan dilakukan cepat, *Alukta* akan punah.

T. D.: Ya, pasti begitu.

M. B.: Dengan cepat, karena kalau tidak ada pemeluk yang, yang muda, ya, bagaimana?

R.: Tinggal sekarang menunggu saja. Kalau mereka sudah bosan ke gereja, ya, mungkin nanti akan kembali ke *Alukta*.

E. H. S. B.: Tadi bapak ceritakan, di agama *Alukta* tidak ada buku.

T. D.: Ya, belum ada, belum ada.

E. H. S. B.: Belum ada.

T. D.: Namun, sudah banyak peneliti yang datang melacak kebenaran *Aluk Todolo* ...

M. B.: Bapak harus tulis!

T. D.: ... bahwa *Aluk Todolo* adalah agama yang baik dan benar. Tapi, masalah itu sebagaimana ibu programkan sekarang ini juga, bahkan sudah banyak ajakan dari dulu bahwa, "Kamu harus menulis." Tapi, saya bilang, "Eh, malas aku menulis." Inilah kelemahan saya.

E. H. S. B.: Tapi, dalam agama *Aluk Todolo*, tidak, tidak ada larangan untuk seseorang pemeluk *Aluk Todolo* untuk menulis tentang ...?

T. D.: Tidak ada larangan karena itu sesuai dengan ...

R.: Karena itu pengetahuan secara alami.

T. D.: Ya.

R.: Jadi, barang siapa yang sudah mengetahui suatu hal tentang itu maka dialah yang menjadi pemimpinnya. Karena memang dari dulu mungkin sejak dunia lahir ini, *Aluk Todolo* kan sudah ada. Dan sudah ada itu yang seperti itu. Karena memang mungkin dulu Toraja itu kan tidak ada pendidikan, orang tidak tahu nulis.

M. B.: Tidak ada pendidikan formal.

T. D.: Tidak ada.

R.: Tidak ada pendidikan dulu pada tahun-tahun mungkin abad ketujuh, kelima itu tidak ada pendidikan di Tana Toraja. Nanti setelah dijajah, Belanda masuk, baru ada namanya pendidikan.

M. B.: Ya, tapi ada pendidikan yang, apa, informal, yang pasti mereka belajar dari nenek, kakek.

T. D.: Ya, tapi tidak tertulis, hanya secara lisan. Hanya dia memantau acara-acara. Jadi, seperti saya dulu, orang tanya, “Bagaimana sehingga kamu jadi pengganti orang tua kamu?” Jadi, setiap orang tua saya pergi diundang orang-orang besar, saya selalu berada di belakangnya untuk memantau, melihat dari dekat apa-apa yang mereka laksanakan, sehingga saya bisa sebagai penggantinya. Itulah namanya pendidikan non-formal, artinya pendidikan secara langsung ke lapangan.

E. H. S. B.: Tidak tertulis.

T. D.: Tidak tertulis. Mana mungkin saya bisa menulis segala langkah-langkahnya dari dulu, toh? Inilah dia.

Wawancara n. 13 – bagian 3

M. B.: Ada salah satu anak yang kelihatan mungkin bisa menjadi pengganti?

E. H. S. B.: Penerus?

T. D.: Masih tutup mata, bu. Karena itu Tuhan punya mau.

R.: Itu Tuhan punya mau, tidak ...

T. D.: Tuhan punya mau. Ini anak-anak saya dua belas orang, eh, sebagian dari mereka-mereka ini tujuh pria sudah satu yang kawin, masih enam yang singel. Kalau wanita, ya, tinggal satu yang tidak berumah tangga. Tapi, saya tidak bisa menentukan sekarang ini bahwa siapa pengganti saya.

M. B.: Tapi, ada yang mau menjadi pengganti?

R.: Ciri-cirinya seperti ini, kalau saya lihat juga. Siapa yang rajin bertanya tentang itu, mungkin itu.

T. D.: Ya.

R.: Itu tanda-tanda. Seperti om saya dulu waktu ikut dengan nenek saya. Om ini suka bertanya, bertanya, bertanya, akhirnya tahu. Maka dia yang ditahbiskan.

T. D.: Sebagai pengganti orang tua.

M. B.: Tapi, ada sekarang, satu atau dua orang yang tanya-tanya, suka tanya?

T. D.: Sekarang ini? Wow lo lo lo, semuanya sibuk dengan kariernya atau apa pigi ambil batu, pergi ke mana, ah.

M. B.: Tapi, harus! Harus!

T. D.: Saya belum bisa. Mungkin dari keluarga lain yang bisa, di luar saya. Jadi, boleh dikata pengganti saya nanti kalau saya sudah tiada di muka bumi, Tuhan yang menentukan.

R.: Tuhan yang menentukan.

M. B.: Tapi, ya, saya kira seharusnya mengajar mereka, karena pasti nanti susah.

T. D.: Ya, ya, betul, betul juga, betul juga.

R.: Itulah yang saya katakan tadi itu karena Tuhan punya mau, artinya kan begini, kalau Tuhan sudah menunjuk bahwa kalau ada yang menggantikan, misalnya bapak, dia sekarang sudah mulai proaktif ... Sekalipun dia proaktif, tetapi kalau Tuhan katakan, "Kau tidak bisa", tetap tidak. Bagaimana kita harus membuktikan seperti itu, ya, nanti kita lihat di belakang. Nanti kita lihat.

E. H. S. B.: Mungkin ibaratnya seperti ini, ya? Kalau misalnya belum ada yang proaktif, belum ada yang menanya-nanya, belum ada yang ingin tahu, mungkin bapak tidak akan mengajarkan? Ada ciri khas, mungkin anak bapak atau dari luar keluarga yang tertarik, sering bertanya-tanya, bapak akan mengajarkan?

T. D.: Iya, betul. Siapa saja akan diajarkan.

R.: [*Rekaman yang tidak jelas.*]

M. B.: Tapi, itu harus belajar berapa tahun? Banyak, ya?

T. D.: Ah, banyak.

M. B.: Sepuluh, dua puluh?

T. D.: [*Tertawa.*] Pendidikannya tiada batasnya, bu. Artinya dalam hal ini, karena, ya, langkah-langkah ini atau, apa, ya, karya hidup ini, menurut beban ini, bahwa selalu berkembang, bahkan selalu merosot. Jadi, kekurangan dan kelebihan tentu ada. Jadi, boleh dikata dalam hal memonitor siapa pengganti kita, kita belum pasti bisa menunjuknya, selama kita masih demikian. Tapi, pada masa dulu, masa ayah saya, berani menunjuk saya bahwa inilah penggantikku. Saya masih muda. Tapi, saya sekarang saya tidak, tidak apa, ya, tidak bisa, karena apa, dari dulu kan masih banyak *Aluk Todolo*. Di mana orang tua saya pergi dulu, saya sangat cinta untuk melihatnya, apakah dia masuk apa saja. Malah, orang tua saya melarang saya pergi manakala acara-acara itu adalah kepunyaan orang yang paling tinggi. Saya tak tahu, kenapa saya dilarang ke situ. Setelah saya sebagai penggantinya, baru saya mengerti karena upacara-upacara yang terlalu tinggi pada biasanya orang kecil tidak diperhatikan. Jadi, acara-acara yang biasa-biasa, artinya orang menengah, baru orang tua saya mengajak saya ke situ.

Wawancara n. 13 – bagian 4

T. D.: Jadi, boleh dikata bahwa peminat daripada *Aluk Todolo* itu *Aluk Todolo* tidak bisa didakwah. Bukan agama dakwah; agama minat. Kalau ada minatnya orang, bisa. Tapi, kalau tidak ada minat untuk itu, tidak akan bisa. Jadi, boleh dikata munculnya dari dalam. Kalau tidak ada, tidak boleh di ... apa, dipaksa. Acara-acara yang besar di daerah ini belum ada unsur paksaan. Baik itu yang diwarnai oleh agama Kristiani, belum ada ... ada orang mengajak, “Ah, potongkanlah kerbau, orang tuamu begini jumlahnya!” Seperti anaknya Nene’, Ne’ Kombong di Tondon ini, tidak ada yang mengajar anaknya itu, dari dalam, baru jadi. Nah, itulah. Sesuai kemampuannya ada pada mereka. Ah, itulah minatnya *Aluk Todolo* atau modelnya *Aluk Todolo*. Jadi, boleh dikata agama ini agama alamiah.

Wawancara n. 13 – bagian 5

T. D.: Jadi, sebenarnya seorang *tominaa*, seorang *Sando*, atau seorang *tominaa* dan yang disebut *tomenani* itu, saya sekarang ditanya orang, “Siapa pengganti kamu?”, saya belum bisa ada calon. Karena, ya, kalau saya lihat keluarga saya, anak saya sendiri, yah Ada yang berminat untuk mengetahui.

M. B.: Yang saya ketemu dia waktu ... Itu dia?

T. D.: Ya. Ada yang berminat, bahkan ada yang berminat supaya semua rencana kalau sudah

direncanakan, supaya jadi. Tapi, dalam bahasa daerah dikatakan bahwa, eh, [*Rekaman yang tidak jelas.*] Artinya itu melalui ilham sendiri pada dia, baru jadi. [*Rekaman yang tidak jelas.*] Diere artinya ilham langsung. Jadi, kamu tidak perlu bertanya secara panjang lebar sekarang ini, “Siapa pengganti kamu?”, ya. Biarkan anak saya dua belas orang ini, mungkin dari keluarga lain yang berminat untuk itu. Ya, tidak disuruh.

R.: Ada yang terpanggil.

T. D.: Ya, mereka yang terpanggil.

M. B.: Saya hanya tanya karena saya takut kalau tidak ada orang yang belajar, nanti *Alukta* tidak ada. Dan, saya tidak mau itu.

T. D.: [*Tertawa.*]

E. H. S. B.: Saya juga tidak mau itu.

T. D.: Saya kira hal-hal yang begini, ya, pasti bahwa kemusnahan di muka bumi ini Tuhan yang menentukan. Bahkan, keadaan yang ada di dunia ini semoga masih bisa bertahan hidup bersama, toh, nah, baik-baiklah di dunia ini. Karena saya terkenang dengan negeri-negeri yang tersohor dari dulu, seperti Ambon. Ambon dulu dikatakan Ambon Manise. Maaf, ya, karena Ambon Manise itu dipengaruhi oleh kekuasaan dari luar sehingga mungkin tradisinya amblas dari muka bumi. Dikatakan Ambon Manise akhirnya “*manisak*”: hancur. *Manisak*, ya. Jadi, hal-hal yang sebegini semoga tidak terjadi di muka bumi ini. Seperti Toraja sekarang ini; Toraja ini karena ada simbol pemerintah yang masuk: Toraja Jelita, Toraja apa saja, Toraja Indah. Dan lain, aeh banyak simbol apa, istilah-istilah yang masuk. Tapi, sekarang ya, begitu-begitulah Toraja ini. Ya, boleh dikatakan bahwa Toraja ini adalah daerah tujuan wisata yang kedua di seluruh Indonesia setelah Bali. Tapi, Bali bertahan. Toraja ini kayaknya mau hancurlah, begitu. Di ambang pintu kehancuran.

E. H. S. B.: Saya punya, apa ya namanya, bukan penelitian, mungkin semacam opini, di daerah Jawa itu, di pulau Jawa itu banyak agama-agama yang memang sendiri-sendiri. Jadi, tidak bisa dimasukkan ke dalam Islam, atau agama yang lain. Dan, kalau saya lihat, caranya mereka untuk, apa namanya, tidak punah, adalah dengan mengawinkan agama mereka, agama adat mereka dengan agama Islam.

T. D.: Ya.

E. H. S. B.: Kalau menurut bapak bagaimana, apakah bapak rela apabila untuk, agar agama *Aluk Todolo* itu tidak punah dikawinkan dengan satu agama lain misalnya Katolik atau Kristen? Atau lebih rela punah tapi tidak terkawinkan?

T. D.: Saya kira begini, toh. Saya rela saja untuk terkawinkan. Yang penting bahwa kita hanya hidup itu ada. Sebab apa, kamu sudah lihat acara yang di Tondon, toh, itu kan mereka sudah mengawinkan adat dengan agama Katolik yang ada. Sepanjang agama itu menjalankan ibadahnya tidak merusak sesama manusia, saya kira itu hal benar. Jadi, semoga semuanya terang; terang pada Katolik, terang pada Protestan, terang pada Pantekosta, sepanjang tidak merusak muka bumi Toraja ini. Itulah dasar anu saya, dasar ide saya. Biarkan mengaku Kristen semua, sepanjang tidak merusak. Tapi, kalau seperti Ambon Manise, itu yang kita sayangkan. Ah, inilah dia.

Wawancara n. 14

M. B.: Itu yang saya mau tanya hari ini. Ada waktu tertentu kalau seorang yang pemeluk *Alukta* harus berdoa?

T. D.:³³² Hmm, memang setiap waktu pasti ada doanya, tapi singkat, tidak terlalu jauh.

M. B.: Dan itu terserah pada orang kapan ia mau?

T. D.: Ya. Seperti kalau kita mau makan. “Ya, *kurre sumanga’ e takumandemo.*” Itu *kurre sumanga’* di situ berarti ya, syukurlah kepada Tuhan Yang Maha Esa. Jadi, seperti tadi toh, saya meletakkan sesajen sebelum memotong ayam, ada kata, toh. Bahkan sebelum melakukan, ada rencana. Nah, setelah meletakkan sirih-pinang, pasti ada suatu doa singkat untuk memotong ayam, untuk mencabut nyawa ayam. Ya, gitulah.

M. B.: Dan itu kata-kata itu selalu sama atau ...?

T. D.: Tidak. Setiap langkah berbeda, contohnya kalau ...

R.:³³³ Kita lihat dari tujuannya.

T. D.: Ya, letakkan sirih-pinang, kita harus laksanakan apa-apa arti daripada acara itu. Perlu kita lampiaskan kepada Tuhan Yang Maha Esa bahwa acara ini saya laksanakan. Semoga berkenan, ya. Karena acara ini, kulit bumi ini kita akan ratakan, bukan untuk dirusak. Nah, itu maksudnya, doa itu.

M. B.: Tapi setiap kali saya meletak sirih, ada kata-kata yang sama, atau tidak? Atau umpamanya setiap kali saya mau meratakan tanah, ada syair yang khusus atau ...?

T. D.: Ada syair-syair yang khusus. Setiap perlakuan itu, ada hulu kata, namanya. Hulu kada, artinya apa tujuan daripada doa itu. Contoh, eee, acara untuk membongkar rumah, untuk mendirikan rumah nanti, untuk meratakan tanah, bahkan untuk menghimpun kayu. Jadi, justru itulah dalam setiap langkah nenek moyang, setiap acara itu diberi nama. Itulah yang menjadi hulu kata. Jadi, perlakuan manusia atau... apa ya, sandaran hidup ini, pandangan hidup nenek moyang bahwa kita harus meletakkan karya itu, atau, perlakuan itu pada dasar yang tepat. Kalau salah, ya, salah juga jadinya. Jadi, kita harus susun rapi apa-apa, sih. Jadi, sebenarnya semua itu mempunyai aturan. Baik itu acara pertanian, baik itu acara perumahan, baik itu acara perkawinan, bahkan mensyukuri kelahiran anak, yang sehubungan dengan perkawinan, ada semua dia punya aturan itu. [*Tertawa.*] Sebagaimana yang saya sudah sampaikan pada kamu toh, yang kamu tanyakan itu, bahwa acara perkawinan itu mempunyai tahap-tahap toh.

M. B.: Tapi kalau umpamanya sekarang di tempat yang lain ada seorang yang mau meratakan tanah juga, ia akan pakai kata yang persis sama?

T. D.: Ah, tidak akan mungkin, karena perbedaan seorang *tominaa* itu, dan *tominaa* berbeda-beda juga.

M. B.: Bukan seperti kalau Katolik mereka punya susunan doa yang selalu, “Dududu” (*sama*), tidak ada seperti itu?

T. D.: Karena sudah tertulis Katolik punya, bahkan Kristiani punya barangkali, sudah ada yang tertulis. Tapi, dari *Alukta* itu masih mentradisi. Bahkan milih seseorang, eee apa ya, *tominaa*, belum tentu dia tahu apa dasarnya. Biasa dia hanya makan, minum. Jadi, kita mau mencari dasar katanya seorang *tominaa*, belum tentu ada yang benar. Ya, belum tentu. Justru itulah maka kamu sebagai peneliti

³³² Tato’ Dena’.

³³³ Rimba.

sangat-sangat membutuhkan orang yang bisa, toh, memberi informasi yang sebenarnya. Karena banyak orang *tominaa* di muka bumi Toraja ini, tapi kalau kamu mau tanya, “Apa itu?”, dia akan bingung-bingung menjawab. Jadi ...

M. B.: Dan bisa jadi bahwa, eee, saya kira ini sangat lucu. Saya dengar itu, tapi ... bisa menjadi bahwa seorang *tominaa* ada agama Kristen?

T. D.: [*Tertawa.*] Sekarang begini, ya. Dari dulu, belum ada juru bicara di daerah ini, apalagi di upacara-upacara kedukaan yang besar-besar. Tapi, yang dulu sebagai gurunya adalah saya sendiri sebagai perintis. Karena pertama-tama diadakan setelah adanya pembesar suara atau corong yang ditata begitu tertib. Pernah dulu A. Y. K. Andilolo memerintah negeri ini, tantenya meninggal namanya Puang Ne’ Songkeng dengan pamannya, namanya Ambe’ Bungin. Acaranya besar-besar di sini. Dari situ, ya, saya diundang sebagai jubir, sebagai juru bicara untuk menyambut tamu-tamu sebagaimana yang kamu sudah lihat, toh. Di situlah orang dengar, “Ah, sedap ini bicara adat, bahasanya *tominaa* ini, bahasanya Ne’ Sando, ya.” Ada peminatnya! Jadi, saya sangat bersyukur sekarang karena sudah banyak juru bicara di setiap acara, baik di Rantepao, di Mengkendek, di Sangalla’ sudah ada. Jadi, yaahh, tinggal saya santai mendengar kembali, apakah kata-katanya sudah benar atau tidak. Tapi, ya, saya hanya sebagai pemantau sekarang ini. Namun, saya sebagai pemula, artinya guru daripada perlakuan itu. Tapi, sekarang saya sebagai pemantau, bahkan penonton. [*Tertawa.*]

M. B.: Ya, tapi kalau mereka bicara itu bukan artinya mereka *tominaa*, ya? Atau, bagaimana?

T. D.: Saya kira wajar-wajar saja disebut *tominaa*, karena kewajaran dalam berbicara bisa-bisa. Tapi, *tominaa* sangat sebenarnya harus pandai *mapesung* dan mendoa kepada Deata, bahkan kepada segala-galanya. Barusan disebut *tominaa*. Kalau tidak tahu *mapesung*, wah, guna apa mau disebut *tominaa*? Bahkan pintar menyusun acara. Pintar mengetahui semua kata yang ada di dunia ini, di dunia Toraja, maksud saya, di bahasa daerah ini.

M. B.: Mereka orang Kristen, dan mereka belajar dari bapak bagaimana harus diucapkan, dan mereka sekarang ucapkan, tapi mereka bukan *tominaa*, benar?

T. D.: Sebenarnya begini. Mereka itu bukan saya ajarin, dia hanya menyimak, bahkan mendengar. Jadi, dia belajar secara, apa ya ...

M. B.: Mereka mendengar dan mencuri.

E. H. S. B.:³³⁴ Sembunyi-sembunyi.

T. D.: [*Tertawa.*]

R.: Mereka menirukan. Setiap ada acara resmi, mereka pada datang untuk mendengarkan. Jadi, dari pendengarannya itu, dibahasakan dalam bahasa Kristiani.

T. D.: Jadi, saya juga sangat bersyukur sekarang ini karena, yaaa, terlalu capek kalau orang minjam saya. Bahkan, sampai sekarang ini saya sudah pantang barangkali untuk pergi. Karena apa? Sudah banyak jubir, juru bayaran; juru bicara yang bisa dibayar. Tapi, kalau saya ndak bisa. Ndak ada bayarannya.

M. B.: Mereka dibayar untuk itu?

T. D.: Iya, betul! Karena setiap kali mereka yang berbicara seperti protokol yang ada di sana, pasti ada tarifnya itu. Tapi, kalau saya diundang, nihil. Tidak ada dasar untuk mengambil uangnya orang di acara

³³⁴ Erik Herlambang Satrio Budiman.

duka. Inilah dasarnya nenek moyang kami di sini.

M. B.: Ya, tapi, saya tidak mengerti bagaimana seorang Kristen bisa panggil dia sendiri *tominaa*?

T. D.: Ah, itu kan karena dia sudah juru bicara. Dia sudah mampu katanya.

M. B.: Seperti kalau pendeta beragama Islam.

T. D.: Itu kan banyak kelucuan di muka bumi Toraja sekarang. Bisa kamu lacak itu, bu, bahwa apabila seseorang, apa, ya, mengaku *tominaa*, tanya dulu, “Apa kamu masih *Alukta*?” Kalau dia bilang Kristiani, ah, itu sudah *tominaa* gado-gado. Jangan dipercaya! Kalau dia bisa *mapesung*, itu sudah *tominaa* yang sebenarnya. Tapi kalau tidak tahu *mapesung*, jangan disebut *tominaa*, maaf. Itulah inti pokoknya untuk meneliti seorang *tominaa*.

M. B.: Dan, kenapa bapak kira bahwa agama Kristen di Toraja diterima dengan, apa, saya kira terlalu, apa, sangat cepat? Dan, dengan cara yang sangat mudah. Dan, saya tidak tahu kenapa karena pasti *Alukta* ada di sini selama bertahun-tahun.

T. D.: Ya, semenjak dari dulu.

M. B.: Dan kenapa ada banyak orang yang ...

R.: Begini, sekarang kan alat-alat canggih. Jadi, setiap kadang *tominaa* itu membawakan acara, itu mereka rekam. Sehingga dia bisa tiru.

M. B.: Bisa apa?

E. H. S. B.: Tiru, direkam, semacam dicuri.

T. D.: [*Tertawa.*]

M. B.: Tapi maksud saya ...

R.: Yang seperti itu modernnya. Sehingga dia mempelajari di mana kira-kira kelemahannya, lalu dia memperbaiki. [*Rekaman yang tidak jelas.*]

M. B.: Tapi pada abad dua puluh, waktu pendeta-pendeta pertama Protestan datang, dan pada tahun, berapa, tiga sembilan yang Katolik datang, saya rasa, ada apa, cepat ada banyak pemeluk orang Kristen. Dan, saya ingin tahu kenapa itu? Kenapa? Karena pasti lama-lama ada *Alukta*, dan itu ... kenapa orang di Toraja, kenapa kebanyakan sekarang Kristen?

R.: Kalau kita lihat sejarahnya, orang yang datang dulu itu orang berpendidikan dan berpolitik tinggi. Sehingga setiap kali ngomong, didengar oleh orang-orang kalangan orang banyak. Lalu ada penekanan dulu begini, bahwa tidak boleh sekolah kalau tidak Kristen.

T. D.: Ditekan di bidang pendidikan!

R.: Ditekan di bidang pendidikan. Contohnya saya dulu, saya kan orang ini masih ikut dengan anu (*Alukta*) ini. Saya pigi sekolah, kalau tidak pigi gereja pada hari Minggu, ini ditumbuk ini, dipukul, di situ letaknya. Sehingga kalau orang-orang tua kita sekarang ini mungkin kan tinggal satu dua. Tapi generasi yang sebaya dengan saya mau tidak mau harus ikut ke sana, seperti itu.

M. B.: Tapi saya wawancara beberapa orang tua, yang mereka masuk Kristen waktu sekitar sepuluh tahun, dan mereka bilang bahwa mereka terima Kristen karena diajar di sekolah dan karena mereka suka dan saya rasa ...

R.: Lalu kemudian, lalu kemudian ajaran-ajaran nenek moyang kita dulu kan tidak diajarkan di sekolah. Sedangkan mereka itu hanya, ya, Kitab Suci diajarkan, apakah itu Protestan atau Katolik. Di situ bedanya.

T. D.: Bahkan dikatakan bahwa agama yang termudah untuk mengubur kita kalau mati ialah Kristiani: cukup didoakan, dibawa ke kubur tanpa apa-apa. Jadi, banyak sekali politik yang dipakai.

M. B.: Iya tapi sekarang semua orang Kristen diupacarakan dengan cara *Alukta*, ya? Hanya dicampur, karena Kristen.

T. D.: [*Tertawa.*] Seperti kamu katakan bahwa ada orang *ma'popendeme*, itu *Alukta* punya.

Ma'badong pun dalam seni budaya Toraja, *Alukta* punya itu *ma'badong*. Tidak ada dari Kristen. Dari ajaran dulu, hanya menyanyi atau memuji Yesus Kristus, waktu baru datang.

M. B.: Kami ... hari apa ... hari Rabu pada malam kami *ma'badong*.

T. D.: [*Tertawa.*]

E. H. S. B.: Dia bisa sekarang *ma'badong*! [*Tertawa.*]

M. B.: Tidak! [*Tertawa.*]

R.: Sekarang itu *ma'badong* itu hanya sebagai pelengkap karena adanya adat. Tapi yang sesungguhnya di dalam itu, tidak ada adat di dalamnya. Kisahnya ada itu, tetapi adat tradisi untuk memeluk agama-agama yang tradisi, tidak ada. Yang seharusnya juga itu, ya, menurut saya, di dalam Kitab suci itu tidak ada orang Kristen itu kalau mati harus *dibadong*. Harus menyanyi orang, sembahyang. Justru menurut saya bahwa ini keliru mungkin di agama Kristen. Saya Kristen, Katolik.

T. D.: Kamu sama-sama Katolik, lho.

R.: Tapi dari agama Katolik, saya kutip bahwa Katolik itu tidak ada bedanya dengan agama seperti ini. Hanya bedanya kita Katolik tidak membuat sesajian seperti ini.

T. D.: Tapi kalau *Alukta* bikin sesajen, bikin *pesung*.

R.: Kalau *Alukta* bikin sesajian. Contohnya sekarang kita mau sembahyang untuk meratakan ini, tapi harus menyediakan sesajian. Sesajian itu bertujuan untuk meminta mohon agar supaya ini bisa selesai tanpa ada halangan yang muncul. Seperti itu saja, sama dengan di Kristen juga, "Mari kita sembahyang supaya nanti semua pekerjaan ini bisa selesai dengan selamat."

M. B.: Tapi kenapa anda kira bahwa Kristen diterima di Toraja dengan mudah?

T. D.: Iya, mudah.

M. B.: Tapi kenapa? Kenapa?

T. D.: Itu kan banyak pengaruhnya, karena dalam masa, waktu-waktu dulu, pengaruh modernisasi, yang bersamaan dengan agama Kristiani memasuki daerah ini, jadi penguasa-penguasa daerah, penguasa kecamatan, penguasa kelurahan, pada Kristen semua. Jadi, jarang sekali dari oknum *Alukta*. Malah, itu sudah dijalankan secara pemerintahan. Jadi, bergugurlah kami sebagai penganut *Aluk Todolo*. Sebab apa? Pertama-tama dikatakan buku sucinya tidak ada. Tak punya Al-Quran, tak punya Bibel. Jadi, hanya ... inilah maka pesat sekali kemajuan di daerah ini, menerima modernisasi toh, secara agama. Tapi, mereka, ya, sayang. Sehingga, ya, kamu tidak heran melihat acara yang di Tondon ini hampir-hampir kembali ke *Alukta*, karena *ma'popendeme* itu milik *Alukta* dari *bala'kaan*, mereka juga laksanakan toh. Jadi inilah aneh. Karena kamu menulis artinya perubahan daerah ini toh. Susah sekali, ya. Jadi untuk meneliti masalah begini, terlalu banyak, apanya, dasarnya sehingga mereka-mereka yang sekarang ini, ada yang tidak mau repot. Contohnya acara di Tondon itu kalau andaikata *Aluk Todolo*, banyak orang tidak makan nasi di sana, *maro'* namanya. Tapi, sekarang tidak ada, semuanya pada makan nasi, aahh Jadi, di sinilah perbedaan-perbedaan yang sangat langka, atau sangat, ya Kita

belum tahu juga apakah Tuhan setuju atau tidak. Saya belum tahu.

M. B.: Tapi anda kira bahwa mungkin pada awal abad dua puluh mungkin *Alukta* terlalu toleran dan terlalu santai?

T. D.: Iya!

M. B.: Karena itu Kristen bisa masuk?

T. D.: Ya, saya kira begitu.

R.: Saya kira politiknya kan begini bahwa *Aluk Todolo* ini tidak ada yang sponsor dari pihak pemerintahan. Karena politik.

M. B.: Tapi maksud saya, saya mau bicara tentang, abad, awal abad dua puluh. Kenapa ...

R.: Abad kesembilan belas, abad kesembilan belas itu sudah mulai masuk yang namanya Van der Veen. Dia itu kan yang pertama membawa agama Kristen ke sini. Kemudian disusul oleh orang Katolik pada tahun seribu sembilan ratus tiga puluh sembilan, kan begitu, pada masa penjajahan.

M. B.: Tapi kenapa, saya mau tau kenapa masuk cepat dan mudah, karena mungkin *Alukta* tidak terlalu melindungi?

T. D.: Ya, karena terlalu toleran.

M. B.: Ya, itu yang saya kira.

T. D.: Karena *Alukta* itu hanya menonton. Karena pemerintah juga mengatakan tidak boleh melarang, toh. Tidak ada sesuatu kekuatan yang diberikan pada tua-tua. Jadi boleh dikata hal-hal yang sehubungan ...

R.: Lalu dalam masalah segi pendidikan, mereka-mereka ini orang yang pendidik. [*Rekaman yang tidak jelas.*] Orang-orang dulu di sini kan kelihatannya kan boleh kata orang buta huruf semua.

M. B.: Waktu Belanda masuk?

T. D.: Iya, tidak ada sekolah. Seperti orang tua kami buta huruf. Neneknya Bapak Rimba ini ... bapaknya juga buta huruf. Saya cuman menginjak bangku SMP, tapi bisa-bisa bertahan sekarang ini. Sebagaimana Eric Crystal bilang bahwa, "Pertahankan *Alukta* di daerah Tana Toraja!", ya. Itu pesanan yang saya simak. Bukan untuk itu, tapi dalam jiwa saya sendiri. Jadi, mentang-mentang saya mempertahankan *Aluk Todolo* ini karena saya katakan benar adanya. Sepanjang tidak-tidak melanggar hukum. Tapi, biasa saya bertahan, juga bertarung, kadang-kadang apa, ya, pada biasanya kita mau adu ayam, pemerintah melarang; wah, susah, ya. Adu ayam itu lekas nyata. Karena kita dilahirkan ke bumi ini itu kayaknya kita disabung oleh Tuhan masuk dunia apa berhasil atau tidak? Tapi agama lain melarang. Dari mana untuk melihat karya kita berhasil atau tidak, kalau bukan itu? Kurunglah ayam tiga ekor, kalau semuanya pada kalah, eeehh, tidak ada berkat Tuhan. Jadi untuk meneliti berkat Tuhan turun ke bumi, hal yang paling nyata, yang paling lekas, kita lihat ialah mengurung ayam, mengadu ayam, mengadu kerbau. Hah, adu fisik kalau perlu. Siapa yang berani dan siapa yang kalah, ahh itu lah.

E. H. S. B.: Adu fisik: berkelahi maksudnya?

T. D.: Iya, maksud saya. Kalau perlu perang. [*Tertawa.*] Supaya nyata berkat Tuhan kepada kita. Tapi berperang pada kebenaran. Jangan berperang pada hal yang salah.

Wawancara n. 15

H.:³³⁵ Dan, yang paling saya tidak suka itu, ada seorang guide barangkali, maunya saya adili secara khusus itu. Mereka menyebut-nyebut kami sebagai orang-orang yang atheis. Ada itu. Saya pernah simpan korannya *Mebali Pos*. Siapakah? Paulus Sali,³³⁶ siapakah namanya? Tetapi, hilang itu anak. Mau saya adili secara pribadi, kah. “Kau minta maaf kepada orang *Aluk Todolo*, atau kami melakukan pemotongan hewan untuk kematian Anda!” Dan, dari dulu kami sebut tidak ada orang hidup kalau diperlakukan seperti itu. Karena itu saya tidak terima. Apakah kami orang atheis atau lain, gak perlu dia pusingkan. Dan, saya tidak mau, saya tidak suka dia bicara di depan media, mempromosikan, menyebutkan, mencemari nama baik kami secara umum tentang hal-hal yang tidak benar. Kami memotong kerbau, memotong ayam, dalam bentuk telur kah atau dalam bentuk beras kah, sasarannya adalah keselamatan. Tetapi, kalau dia mengkategorikan kami sebagai orang atheis, saya tidak terima. Masalah itu saya masih simpan-simpan dalam kepala. Bagaimana caranya bisa bicarakan dengan sesama umat *Aluk Todolo*. Ya, kita banyak di sini sembilan belas ribu. Sembilan belas ribu masih.

M. B.: Sembilan belas ribu ...

T. D.:³³⁷ Jiwa.

H.: Ya.

M. B.: ... yang masih *Alukta*.

H.: Jelas, saya tidak suka kalau ibu datang ke sini baik-baik, terus kembali ke sana: “Saya ketemu dengan orang atheis. Saya baru saja bertemu dengan orang-orang yang menyembah setan”, ya, saya tidak mendoakan keselamatan ibu. Ya, tapi mungkin saya katakan semoga kapal yang ditumpangi di udara nanti jatuh.

T. D.: [*Ia tertawa, tapi dari suaranya saya menyimpulkan ia sebenarnya sangat stres karena sikap anaknya.*]

H.: Dia melakukan itu karena cari uang. Biar menarik wartawan ini, kan? Dia bicara begitu, kan, dia pahlawan di mata orang lain. Jelas, sebagai seorang penganut *Aluk Todolo*, saya tidak terima, saya tersinggung jadinya. Saya merasa dilecehkan. Ada begitu. Dan, ini terjadi tahun tujuh puluhan, orang Kristen mengatakan begitu. Kenapa orang Toraja meninggalkan adat istiadatnya? Ini karena wacana seperti itu. Mereka mengatakan kita ini menyembah batu.

T. D.: Penyembah berhala.

H.: Penyembah berhala, mereka katakan begitu. Semua agama berhala. Mereka ke gereja, sejak kapan ada Yesus masuk di situ? Tidak akan pernah sampai berbulu giginya tidak akan pernah hadir di situ. Berhala, kan? Ya, Katolik juga begitu, ada patung itu. Siapa katakan bahwa itu adalah Yesus? Itu tidak lebih dari kayu yang dipahat; apa bedanya? Tidak bisa agama itu dipikir secara logis. Saya percaya bahwa *Puang Matua* itu ada, saya percaya bahwa dewa-dewa itu ada. Saya percaya Tuhan ada. Dalam diri saya juga ada percikannya, namanya jiwa. Iya, toh? Kalau saya tidak diberkati dengan Tuhan, ya, untuk apa saya dilahirkan di dunia? Ya, begitulah kenyataannya. Karena kita juga sebagai manusia

³³⁵ Hendra.

³³⁶ Bukan nama sebenarnya.

³³⁷ Tato' Dena'.

biasa, ya, dan kadang tidak sadar, atau mungkin karena kebodohan, mungkin karena kebodohan, ketidaksabaran jadinya. Yang saya inginkan itu adalah melaksanakan lurus, melaksanakan agama secara murni. Dan, akan seperti itu. Ya, kalau Kristen, jadilah orang Kristen yang benar. Jadi, orang Islam, jadilah orang Muslim yang benar. Saya yakin tujuan agama itu sama: menginginkan kehidupan yang harmonis. Tetapi kapan itu dibelok-belokkan, wah, apalagi kalau mau menjadikan suatu agama itu jelek. Agama itu berdasarnya bagus; cuma pelaksanaannya kadang-kadang, orang yang melakukan itu, yang mentarikh itu buruk. Jadinya, agama juga kelihatan seakan-akan buruk. Ya, sebenarnya orang yang meneliti kadang-kadang harus jujur juga kepada, apa, maksud saya kalau memberikan pemberitaan itu harus objektif. Harus objektif. Dan, kemudian kalau orang lain yang menulis seperti apa itu *Aluk Todolo*, saya tidak yakin bahwa akan maksimal sampai pada sasaran yang benar.

Terkecuali contohnya seorang *Aluk Todolo* yang memiliki kemampuan menulis. Tapi, kalau orang Belanda yang tulis, seperti Van der Veen Pernah dengar, ya? Salah. Saya dapatkan bukti yang salah, tidak pernah saya diajar oleh *Aluk Todolo* bahwa Tuhan itu masih punya bapak, punya ibu. Tapi, dalam bukunya dia menyebut begitu, akibatnya orang Toraja semua lepas dari *Aluk Todolo*. Ya, itu penyebab besarnya. Mudah-mudahan ...

M. B.: Ia tulis bahwa Tuhan punya ibu ...

H.: Masih bapak disebutkan dalam buku itu, gak tahu siapa. Jadi, saya mendoakan semoga Van der Veen itu sudah mati, begitu!

T. D.: [*Ia tertawa, lagi tapi dari suaranya saya menyimpulkan ia sebenarnya stres.*]

H.: Karena dia adalah pengkhianat saya. Dia orang besar, tapi saya tidak respek, karena saya menemukan kesalahannya. Ada maksudnya! Ada maksud politiknya: maksudnya supaya orang Toraja semua lepas dari *Aluk Todolo*, masuk Kristen semua.

M. B.: Tapi, kenapa? Saya tidak mengerti!

H.: Karena dia itu seorang misionaris, kan?

T. D.: *Puang Matua* punya ibu dan bapak. Padahal di situlah saya berdebat dengan Dimitri bahwa milik kami di sini, *Puang Matua* tak punya ibu, tak punya bapak. Ah, Dia itu ada sendiri.

H.: Dia, Dia yang menjadikan dirinya sendiri. Berarti di atasnya tidak ada lagi, yang lebih di atas lagi.

T. D.: Itulah sebabnya disebut *Puang Matua*; Dia yang tertua di atas segala-galanya. Barusan saya bilang bahwa planet yang lebih dulu diwujudkan oleh *Puang Matua* adalah bumi. Belakangan matahari, bulan, dan bintang-bintang, bagaimana dengan keadaan agama di dunia barat. Apakah sudah benar? Dia bilang, "Tunggu satu bulan, baru saya jawab." Setelah sampai tiba waktunya ketemu lagi, "Apa benar itu *Aluk Todolo* punya anu, pesanan?" "Ah, itu sudah benar.", katanya. Jadi, semoga ibu datang di lingkungan ini, atau di rumah, di gubuk ini, jangan menulis salah nanti.

M. B.: Ya.

T. D.: Karena *Puang Matua* adalah Tuhan, adalah Sang Hyang Widhi, kalau di Bali, adalah, bahkan barangkali dalam dunia Eropa: Yahui.

H.: The God.

T. D.: Ya.

H.: The Almighty. Sama kalau ...

T. D.: Jadi, sebenarnya *Aluk Todolo* itu berTuhan satu, bukan dua, bukan tiga. Tapi, adapun kekuatan-

kekuatannya menciptakan dewa, menciptakan sesamanya, artinya kekuatannya dari Dia itu tersebar ke mana-mana.

H.: Dari kuasanya Dia lah muncul penguasa laut, udara, bumi, seluruh zat itu, kekuasaan itu muncul dari diriNya semua.

M. B.: Tapi, kalau Van der Veen bilang bahwa Tuhan punya ibu dan bapak, kenapa ini alasan untuk orang Toraja untuk pindah ke agama Kristen? Saya tidak mengerti.

T. D.: Tidak mengerti?

M. B.: Ya.

T. D.: Ah, itu kan sudah dipolitisir bahwa mereka adalah animisme, politeisme: banyak Tuhannya. Kafir!

H.: Dibaca oleh orang bahwa *Aluk Todolo* ini ...

T. D.: Orang kafir.

H.: ... orang gadungan, orang-orang animis, orang ini ... karena Masak Tuhannya *Aluk Todolo* masih ada bapaknya! Masih ada ibunya! Bisa dipahami begitu. Makanya saya bilang saya benci sekali dengan Van der Veen.

M. B.: Kalau Ia punya ibu dan bapak itu seperti kalau ada tiga Tuhan?

T. D.: Ya, jadi politeisme.

H.: Tidak. Bukan Tuhan namanya kalau masih ada zat ...

T. D.: ... yang lebih tinggi dari Dia.

H.: Dalam filsafat Veda ada disebut *puruṣa*: kesadaran yang tertinggi, keberadaan yang tertinggi, kebahagiaan yang tertinggi. Tidak ada lagi di atasnya lagi. Ada menyebutnya dengan istilah Brahman, sama saja. Orang di Bali menyebutnya Sang Hyang Widhi Wasa, di sini kita menyebutnya dengan *Puang Matua*. Keberadaan yang tertinggi, penguasa yang tertinggi. Kenapa Van der Veen mengatakan lagi ada bapaknya, ada ibunya? Suatu tulisan yang sangat membenci, saya benci sekali. Jadi, gara-gara banyak orang, bahkan pendeta juga menyebutnya begitu, ya, orang Toraja lepas semua dari agamanya.

T. D.: Tidak mau tinggal.

M. B.: Dan, anda kira dia tulis ini dengan sengaja?

H.: Saya rasa sengaja.

T. D.: Ya, mungkin saja dari informannya yang salah dari dulu, karena itu dia dapat dari namanya *tominaa* So' Sere. Jadi, beliau juga, ya, semoga tidak terkutuk. Eh, So' Sere yang salah, karena milik daripada kata-kata dibawakan dalam bahasa daerah sehingga diterjemahkan dalam bahasa Indonesia, belakangan diterjemahkan ke level internasional, maka sangat salah.

M. B.: Ya, ini bisa jadi. Ya, kalau menerjemah ... diterjemahkan ...

T. D.: Iya, terjemahkan.

H.: Bisa jadi begitu. Tapi, kenyataannya buku yang sudah diprint, dan bahkan sekian banyaknya orang ilmuwan yang pegang itu isinya salah dan tidak sesuai dengan apa yang kita harapkan.

T. D.: Tidak sesuai dengan kepribadian.

H.: Tidak sesuai dengan kenyataan, begitu.

T. D.: Kenyataan yang ada. Malah dikatakan di dalamnya *Puang Matua* meninggal! Mana ada *Puang Matua* meninggal? Aduh duh duh duh...! Dialah penguasa segalanya!

H.: Itu, Puang Tandiminanga³³⁸ katanya pernah membaca, Puang Tandiminanga, ya, pernah membaca di hadapannya Puang Makale.³³⁹

T. D.: Puang Makale bilang, “Buang ke selokan!”

H.: “Buang ke sungai itu!”

T. D.: Kata itu buang ke selokan, tidak ada gunanya.

M. B.: Dan, apa namanya buku itu? Tahu?

H.: Saya kurang tahu judulnya.

T. D.: Keterangan dari Van der Veen dalam judul *Massomba Tedong* dari Van der Veen. Jadi, bisa ibu tulis bahwa karangan Van der Veen dalam judul *Massomba Tedong* tidak benar.

H.: Dan detik ini saya katakan saya tidak mendukung itu, dan itu salah! Siapa lagi yang berhak menyatakan salah, ialah *tominaa*, ya?

Wawancara n. 16

T. D.:³⁴⁰ Sering kerukunan di daerah ini dipantau oleh pusat, demi untuk menjadi panutan atau percontohan. Sehingga, singkat sekali saya punya tulisan bahwa muka bumi ini adalah ... dihuni oleh semua penganut agama yang ada. Tapi, saya mohon supaya kita mengerti jangan saling mengutuk, jangan saling mempersalahkan. Hal-hal yang salah di mata kita, jangan kita persalahkan orang lain; lebih baik menghindar. Kalau tiada yang setuju di benak hati kita, tinggalkanlah orang itu, apa boleh buat. Adakah mereka punya mau ...

H.:³⁴¹ Ada yang, ada yang anu ... dengan pastur Tanning.³⁴² Selama dia ikuti kegiatan pastor, dia dibesarkan di pendidikan pastor.

T. D.: Ya.

H.: Setelah dia sadar sebagai orang Toraja, “Saya siapa?” Kaget! Akhirnya dia meninggalkan posisinya, karena dia berada dalam posisi generasi yang hilang. Sama menurut saya jadi dia adalah emas, sudah tertutup-tutupi oleh perak. Ya, seperti itu. Bahkan dia ingin memperlihatkan kembali jati dirinya sebagai orang Toraja yang murni: terlambat.

T. D.: [*Tertawa.*]

H.: Sangat terlambat. Seharusnya dia itu mendidik dirinya menjadi seorang *to burake*, seorang *tominaa*.

T. D.: Ya.

H.: Kemudian ada yang lucu. Seorang pendidik Katolik datang ke sini, pak Pakan,³⁴³ bahwa seekor kerbau ketika gerejanya ditahbiskan, pastor melakukan *massomba tedong*. *Massomba tedong* itu suatu doa yang selayaknya dilakukan oleh orang-orang *tominaa* pada ... siapa yang kerja jadi *tominaa*. Saya tidak terima kalau semuanya ... suatu ritual keagamaan yang dilakukan oleh orang *Aluk Todolo*, yang notabene ada di bawah pengawasan Departemen Agama di bawah Dinas Hindu dan Budha, itu

³³⁸ Bukan nama sebenarnya.

³³⁹ Bukan nama sebenarnya.

³⁴⁰ Tato’ Dena’.

³⁴¹ Hendra.

³⁴² Bukan nama sebenarnya.

³⁴³ Bukan nama sebenarnya.

dilakukan oleh orang-orang Katolik. Suatu pelecehan yang sangat besar. Otomatis saya mengutuk. Saya tidak suka itu. Perlakukan orang Katolik sebagaimana ajaran Katolik! Didik orang-orang Katolik sesuai misi-misinya orang Katolik. Jangan dong dibawa ke sana, dibelok-belokin begitu, ah saya tidak suka begitu. Saya mendidik orang *Aluk Todolo* menjadi orang *Aluk Todolo* yang benar yang menghargai ... sekaligus juga menghargai ajaran Katolik, ajaran Muslim. Saya kalau di Toraja pergi di Palopo, sebagai seorang *Aluk Todolo* saya menghargai bahwa daerah itu adalah miliknya Opu, yang dari sejak dahulu kala memang orang Muslim. Saya menghargai itu dan saya menerima mereka. Mereka juga menghargai saya datang ke sana. Ya, mungkin penampilan saya agak lain, karena mereka mengetahui bahwa saya orang Hindu. Ya, mereka mengetahui itu. Tapi, kalau orang-orang pastor di sini, ah. Mereka yang ambil yang punya kepentingan, yang tidak menurut mereka tidak penting, dibuang begitu saja. Dan, itu saya tidak suka. Tidak suka itu. Jadi, gak bisa dilarang juga. Cuman, secara ideal sebagai seorang guru, ya, harus saya tahu sejauh mana perkembangan mereka. Seperti doa-doa seperti itu ... ya, Puang ya, bukan Yesus yang disebut. Jadi, saya perkirakan pastor Tanning sudah kembali dia ke *Aluk Todolo*, bukan pastor lagi. Sayang sekali mungkin tidak bisa lagi dikirim potong ayam, ambil hatinya dengan anu di dalam bentuk sesaji. Dan, sekali kemampuannya tidak ada lagi itu. Siapa suruh sibuk di Katolik selama ini? Dia adalah generasi yang hilang. Sempat kaget, nah, akhirnya begitu. Ya, menurut saya begitu. Barangkali dia bisa menangis seandainya masih hidup kalau ketemu dengan saya. Memang terlalu banyak menggelapkan diri. Kenapa tidak bicara ...? Kenapa tidak belajar tentang doa-doa orang *Aluk Todolo*, sebagai orang Toraja? Sempat, sempat! Tapi, masih dibanding pastor yang lain, masih mending pastor Tanning: sempat sadar. Ya. Orang-orang sekelas anda yang memberi tahu, bahwa anda adalah orang Toraja yang sesat, setelah ilmuwan-ilmuwan, orang-orang Eropa itu menarik sekali apa yang ada di Toraja, mereka berhamburan ke sini. Sementara dia sendiri tidak pernah tahu apa itu. Ya, akhirnya dia ikut lari ke sini. Setelah ketemu dengan bapak, baru dia sadar. Begitu ceritanya.

T. D.: [*Tertawa.*] Ini lelucon, kan?

M. B.: Sangat menarik.

T. D.: Sangat, sangat menarik.

Wawancara n. 17

T. D.:³⁴⁴ Kepala kampung bilang sama saya: “Eh, ada yang mau kita mau bicarakan, Ne’ Sando.” “Wah, bicara apa ini?” “Kebetulan kami mau mengambil berkas Pilkada untuk saya sebagai ketua KPPS.” Pak kepala lingkungan bilang, “Eh, ini tanaman padi-padian di sawah sudah habis dimakan ulat, kita mau bikin apa?” Saya bilang begini, “Eh, banyak, kan, *to parengnge*’. Ada *to parengnge*’, ada *to bara*’. Kenapa kamu tidak berdoa di gereja?” Dia bilang, “Ah, kami sudah bertubi-tubi berdoa. Setiap hari Minggu kami berdoa, bahkan kumpulan rumah tangga kami mendoakan, tapi tidak pernah sembuh-sembuh. Ulat itu tetap menyerang tanaman.” Ah, saya bilang begini, “Kalau mau, berkumpullah kamu sebagai *to parengnge*’, *to bara*’ karena masih dapat bagian dari *rambu solo*’, *rambu tuka*’ pun kamu dapat bagian sebagai *to parengnge*’, kita akan berkumpul dan saya akan

³⁴⁴ Tato’ Dena’.

berperan mendoakan kamu. Mendoakan kita bersama, semoga ulat itu keluar dari persawahan, tidak menyerang padi lagi.” Eh, dalam waktu yang ditentukan, kami berkumpul di bawah di situ. Itu kan tongkonan *to parengnge*’ di bawah. Kita selesai itu kita potong dua ekor ayam, bahkan dua ekor babi kecil, ah, ulat-ulat pun sudah membusuk di bawah persawahan. Serangan yang kepada padi-padian sudah selesai. Ah, inilah saya katakan bahwa doa agama secara *Aluk Todolo* lebih menunjang hidup daripada doa-doa yang sekarang ini, karena ini merupakan sandiwara, saya bilang. [*Tertawa.*]

M. B.: Setelah dua ayam dan dua babi dipotong, ulat ...

T. D.: Ulat sudah busuk, sudah mati sendiri.

M. B.: Itu langsung?

T. D.: Ya.

M. B.: Atau setelah beberapa hari?

T. D.: Beberapa hari dilaksanakan, setelah selesai, terus membusuk. Mati semua itu.

H.:³⁴⁵ Memang itulah aturan yang ada dari dahulu kala sampai sekarang. Di agama Kristen tidak ada itu. Di *Aluk Todolo* ji ada. Jadi, kalau orang Kristen yang suruh lakukan tidak bisa.

M. B.: Dan, mereka berdoa di gereja, tapi mereka berdoa dengan cara Kristen ...

H.: Ya, barangkali. Kita tidak pernah lihat.

T. D.: Kita tidak lihat.

H.: Tapi, barangkali mereka juga bohong bahwa, “Kami sudah berdoa”, barangkali tidak [*Tertawa.*]

T. D.: Waktunya kita berkumpul secara adat, secara kebiasaan, secara tradisi, kita, saya pakai siring pinang, ya, untuk berdoa. Jadi, diterimalah oleh Tuhan, sehingga, ya, matilah semua ulat-ulat yang menyerang padi. Inilah kenyataan yang sebenarnya. Bisa ditanyakan ke pemerintahan ini, apakah benar itu atau tidak? Ya, saya kira demikian adanya.

M. B.: Dan, kalau kita mau supaya ulat itu meninggal, kita harus berdoa kepada dewa tertentu?

T. D.: Ya, dewa-dewa tertentu ...

H.: Penguasa tanaman.

T. D.: Bahkan munculnya kita harus kaji dari mana datangnya. Karena kita tidak heran di Mandetek ini. Semua mayat-mayat, bahkan orang yang sudah mau meninggal datang di rumah sakit Lakipadada, untuk divisum, bahkan untuk diperiksa, apakah ...

M. B.: Datang ke mana?

T. D.: Di rumah sakit Lakipadada, karena di sini pusat pengobatan, toh. Rumah sakit Lakipadada itu biar mayat yang sudah busuk di lembah-lembah, apakah itu orang dibunuh, orang dibawa hanyut oleh air, masih datang divisum. Itu kan pantang dari dulu, karena dari dulu kalau ada mayat yang melewati negeri kita, harus kita berperan untuk mendoakannya, supaya ulat-ulatnya jangan tinggal di negeri itu.

Wawancara n. 18

T. D.:³⁴⁶ Jadi, saya sebenarnya, ya, saya merasa sangat-sangat anu, ya, meneliti oknum-oknum yang masih mengaku *Alukta* di sini. Saya tidak percaya kepada siapa saja. Saya lebih percaya kepada orang

³⁴⁵ Hendra.

³⁴⁶ Tato’ Dena’.

Kristen. Karena seseorang umat Katolik, yang sudah dua kali *merok*, namanya Nene' Sera dari Sangalla³⁴⁷ ini melakukan ritual keagamaan secara *Aluk Todolo*, itulah yang benar.

M. B.: Ya?

T. D.: Namun dia mengaku orang Katolik.

H.:³⁴⁸ Ada.

T. D.: Ada.

H.: Mau ketemu dengan Ne'? Jalan ke dia, apa namanya, tokoh masyarakat Sangalla'. Secara formil di atas kertas, dia itu orang Katolik, tapi aktivitasnya hampir menyeluruh adalah penganut *Aluk Todolo*.

Rumahnya semua diupacarakan secara *Aluk Todolo*. Maka bulan ... sekian bulan dilaksanakan dengan biaya yang entah berapa ratus juta ...

M. B.: Dan, kenapa ia Katolik kalau ia ...

T. D.: Ah, ya, itulah aneh-aneh, toh. Karena dia adalah seorang *to parengnge'*, menguasai dua wilayah: wilayah Suaya dengan wilayah Kambira.³⁴⁹ Nah, karena keunikannya sebagai *to parengnge'*, dia harus berbuat untuk *Alukta*. Di Londa³⁵⁰ juga, ada *to parengnge'* baru yang ngakunya kalau tidak salah Protestan. Tapi, baru-baru ini dia melaksanakan ritual keagamaan murni secara *Aluk Todolo*. Jadi, saya lebih condong percaya kepada orang Kristen untuk membangunkan *Aluk Todolo* ini, daripada penganut atau pemimpin *Aluk Todolo* itu sendiri. Jadi, saya tidak ragu-ragu, toh. Saya berjalan di atas bumi, muka bumi Toraja ini kerjasama dengan orang Kristen, kerjasama dengan Islam, dan lain-lain, saya tidak ragu-ragu. Yang penting bahwa mencari kebenaran.

³⁴⁷ Bukan nama dan tempat sebenarnya.

³⁴⁸ Hendra.

³⁴⁹ Bukan tempat-tempat sebenarnya.

³⁵⁰ Bukan tempat sebenarnya.

ROZPIS POHRBU YOHANY MARIE SUMBUNG
UPACARA PEMAKAMAN ALMH. YOHANA MARIA SUMBUNG
TONGKONAN TO'PAO – LAMPIO, SANGALLA' – TANA TORAJA

=====

W A K T U			NAMA - ACARA		KEGIATAN		PEN-TJ	KET
HARI	TGL	JAM	A D A T	L I T U R G I	A D A T	LITURGI		
KAMIS	4 MEI	<i>SORE</i>	<i>Mangissi Lantang</i>					
		<i>18:00</i>		Doa Keluarga			P. Stanis Dammen	
JUMAT	5 MEI	10:00	<i>Ma'pasa' Tedong</i>		<i>Semua tedong masuk halaman</i>		Sie Adat - Acara	
		14:00	<i>Ma'karu'dusan</i>		<i>Potong dua kerbau</i>		Sie Adat - Daging	
		17:00		Ibadat Pembuka		Doa diurus oleh Stasi	Desto Bun-Sal	
SABTU	6 MEI	09:00	<i>Manombon</i>		Mangriyu' batu, Ma' pabendan simbuang / bala'kayan, dll.		Sie Adat- Acara Siemanombon	
		10:00		Ibadat Rante	<i>Potong satu kerbau</i>	Ibadat di halaman sebelum berkati simbuang dan tedong.	Sie Liturgi P. John Manta'	
		15:00	<i>Mellao alang</i>		Jenasah diantar ke Lumbung		Sie Adat -Acara	
MINGGU	7 MEI		<i>Ditorroi</i>					
		21:00		Doa Keluarga			Sr. Yulitha Dammen	
SENIN	8 MEI	08:00	<i>Ma' tombi</i>		Persiapan		Keluarga	
		09:00			Ma'badong		Sie Pa'badong	
		11:00			I s t i r a h a t		Keluarga	
		12:05	<i>Ma'pasonglo'</i>		Perarakan mulai		Sie Ma'pasonglo'	
		14:00			Jenazah di Lakkian, <i>Potong dua tedong</i>		Sie Protokol Sie Adat - Daging	
		15:00			Terima Tamu		Sie Terima Tamu	
		16:30			Ma'pasilaga		Sie Adat - Acara	
		18:00		Ibadat Bersama			P. John Manta'	
SELASA	9 MEI	09:00	<i>Mantunu: Terima Tamu</i>		<i>Potong tiga kerbau Manta Padang</i>		Sie Adat – Daging Sie Adat / Protokol	
		12:30		Doa Makan			P. Nathan Runtung	
RABU	10 MEI	09:00	<i>Mantunu: Terima Tamu</i>		<i>Potong empat kerbau</i>		Sie Adat – Daging	
		12:30		Doa Makan			P. Wilem Tulak	
KAMIS	11 MEI	09:00	<i>Mantunu</i>		<i>Potong sisa kerbau</i>		Sie Adat - Daging	
		12:30		Doa Makan			P. Marinus Tellu	
JUMAT	12 MEI	08:00	<i>Mea / pemakaman</i>					
		10:00		Misa Requiem			Pastor Paroki	
		12:00	<i>Mea</i>					
		13:00			Istirahat		Keluarga	

Nejdůležitější informanti

U informantů uvádím pohlaví, věk, dosažené vzdělání (nezjistila jsem jej ve všech případech), povolání, vyznání, místo a čas rozhovoru. Základní škola (SD – *Sekolah Dasar*) je v Indonésii šestiletá, následuje tříletá nižší střední škola (SMP – *Sekolah Menengah Pertama*) a poté tříletá vyšší střední škola (SMA – *Sekolah Menengah Atas*).

1. Tato' Dena' – muž, 69 let, základní, *tominaa* a *tomenani*, *Aluk Todolo*, Mandetek, duben a květen 2006.

2. Drs. Lucas Paliling, Lic.IC – muž, 51 let, vysokoškolské, katolický kněz, katolík, Rantepao, leden – květen 2006.

3. Drs. Stanislaus A. Dammen, MPS, MA. – muž, 51 let, vysokoškolské, katolický kněz, katolík, Rantepao, To' Pao, leden – květen 2006.

4. Drs. Yohanes Manta' Rumengan – muž 45 let, vysokoškolské, katolický kněz, katolík, Rantepao, To' Pao, únor – květen 2006.

5. Paulus Pasang Kanan – muž, 70 let, vysokoškolské, středoškolský učitel, t. č. v důchodu, Salu Allo, 24.3.2006.

6. Drs. Paulus Palondongan, MM – muž, 36 let, vysokoškolské, vysokoškolský učitel, katolík, Rantepao, leden – květen 2006.

7. Hendra – muž, 33 let, *Aluk Todolo*, Mandetek, duben 2006.
Poznámka: Je synem Tato' Dena'.

8. Rimba – muž, cca 50 let, katolík, Mandetek květen 2006.
Poznámka: Je příbuzným Tato' Dena'.

9. Elisabeth Sau' Datuan – žena, 66 let, žena v domácnosti, katolička, Sangalla', únor 2006.

10. Duma' Rante Tasik – muž, 65 let, zemědělec, protestant – pentekostalista, Tonga, 7. 3. 2006.

11. Yustina Limbong Allo – žena, 34 let, žena v domácnosti, katolička, Tonga, 7. 3. 2006.

Poznámka: Je dcerou Duma' Rante Tasika.

12. Samuel Minggu – muž, 64 let, zemědělec, katolík, Tampo Makale, 19. 2. 2006.

13. Juchri Layuksugi – muž, 38 let, zemědělec, protestant, Rantepao, 7. 4. 2006.

14. Herman Remang Rante Tandung – muž, 31 let, vysokoškolské, středoškolský učitel, katolík, Rantepao, březen 2006.

15. Kassa' Rante Allo – muž, 46 let, starosta, *Aluk Todolo*, Lembang Tallung Penanian, 19. 3. 2006, 26. 3. 2006, 9. 4. 2006.

16. Yulita Pindan Tangkeallo – žena, 42 let, osvětová pracovnice v oblasti zemědělství, katolička, Lembang Tallung Penanian, 19. 3. 2006, 26. 3. 2006.

Poznámka: Je manželkou Kassa' Rante Allo.

17. Nene Joksi – muž, 50 let, zemědělec, *Aluk Todolo*, Lembang Tallung Penanian, 1. 4. 2006.

18. Lusiana Suka' – žena, 64 let, šamanka, žena v domácnosti, katolička, Tampo Makale, 16. 4. 2006.

- 19. Efrain Padindik** – muž, 51 let, vysoce postavený policejní úředník, adventista sedmého nebe, Makale, 12. 4. 2006.
- 20. Ir. Robby Paliling** – muž, 29 let, vysokoškolské, inženýr, katolík, Makassar, únor a květen 2006.
Poznámka: Je bratrem kněze Lucase Palilinga.
- 21. Yulianus Roge Paliling** – muž, 21 let, středoškolské, student Vysoké školy katechetické a pastorální (STIKPAR), katolík, Rantepao, leden – květen 2006.
Poznámka: Je bratrancem kněze Lucase Palilinga.
- 22. Nova Paliling** – žena, 18 let, středoškolské, studentka Zdravotnické akademie Rantepao (Akademi Kebidanan Rantepao), katolička, Rantepao, leden – květen 2006.
Poznámka: Je sestřenicí kněze Lucase Palilinga.
- 23. Alde Aldegonda** – žena, 20 let, středoškolské, studentka Vysoké školy katechetické a pastorální (STIKPAR), katolička, Rantepao, leden – květen 2006.
- 24. Febri** – žena, 19 let, středoškolské, studentka Vysoké školy katechetické a pastorální (STIKPAR), katolička, Rantepao, leden – květen 2006.
- 25. Lily** – žena, 53 let, hospodyně, katolička, Rantepao, březen a květen 2006.
- 26. Petrus Pangi** – muž, 19 let, středoškolské, student Vysoké školy katechetické a pastorální (STIKPAR), katolík, Rantepao, leden – květen 2006.
- 27. Yasinta Rumengan Ronting** – žena, 62 let, učitelka na základní škole, t.č. v důchodu, katolička, To' Pao, 5. 5. 2006.
- 28. Martha Pudi** – žena, 78 let, žena v domácnosti, protestantka, To' Pao, 9. 5. 2006.

29. Abigail Gali Payungallo – žena 78 let, žena v domácnosti, protestantka, To' Pao, 9. 5. 2006.

30. Gisberta Balla Tandiayu' – žena, 66 let, zdravotní sestra, katolička, To' Pao, 9. 5. 2006.

31. Puang Toding Rante Allo – žena, 77 let, žena v domácnosti, katolička, To' Pao, 9. 5. 2006.

32. Yunus Padang, STh. – muž, 62 let, vysokoškolské, protestantský kněz, protestant – pentekostalista, Rantepao, 30. 4. 2006.

33. Nehemia Tangkin, Sm.Th. – muž, 39 let, vysokoškolské, protestantský kněz, protestant – pentekostalista, Bolu, 21. 4. 2006.

34. Saarah Salino, Sm. Th. – žena, 38 let, vysokoškolské, protestantská kazatelka, protestantka – pentekostalistka, Bolu, 21. 4. 2006.

Poznámka: Je manželkou Nehemia Tangkin.

35. Nurhayati – žena, 46 let, žena v domácnosti, muslimka, Rantepao, 20. 4. 2006.

36. Drs. H. Bumbun Pakata, MAg. – muž, 58 let, vysokoškolské, státní zaměstnanec na úřadu Ministerstva náboženství, muslim, Rantepao, 19. 4. 2006.

37. Drs. Arifuddin – muž, 38 let, vysokoškolské, státní úředník na úřadu Ministerstva náboženství v Makale, muslim, Makale, 12. 4. 2006.

38. Rafika Adriana L.A – žena, 24 let, vysokoškolské, státní úřednice, muslimka, Rantepao, začátek února 2006.

39. Tulak Datu Allo – žena, 45 let, žena v domácnosti, muslimka, Rantepao, začátek února 2006.

Slovníček nejdůležitějších toradžských a indonéských slov uvedených v práci

adat (ind.) – zvykové právo, zvyk, tradice

alang (tor.) – sýpka

aluk (tor.) – náboženství, náboženská pravidla

Aluk Rambu Solo' (tor.) – obřady klesajícího kouře; pohřební obřady; viz též *Aluk Rampe Matampu'*

Aluk Rambu Tuka' (tor.) – obřady stoupajícího kouře; rituály, kterými si lidé zajišťují blahobyt na zemi pro sebe, svá zvířata i polnosti; viz též *Aluk Rampe Matallo*

Aluk Rampe Matallo (tor.) – obřady místa východu slunce; viz *Aluk Rambu Tuka'*

Aluk Rampe Matampu' (tor.) – obřady západu; viz *Aluk Rambu Solo'*

Alukta (tor.) – autochtonní náboženství Toradžů; viz též *Aluk Todolo*

Aluk Todolo (tor.) – autochtonní náboženství Toradžů; viz též *Alukta*

ambero (tor.) – ozdoba tvořená velmi malými barevnými korálky, při slavnostních příležitostech ji nosí ženy uvázanou kolem pasu

badong (tor.) – nejvýznamnější toradžský pohřební tanec

bala'kaan (tor.) – dřevěná věž, ze které se při pohřbech šlechticů hází a rozděljuje maso

bala tedong (tor.) – viz též *sulluk* – prostor pod domem, kde se dříve chovali buvoli

balo' (tor.) – magický kámen tvarem připomínající tělo buvola, nebo jeho hlavu s rohy

belo tedong (tor.) - trojúhelníková ozdoba, kterou nesou muži při průvodu vesnicí při pohřebním obřadu šlechticů

bongi memanuk (tor.) – večer znamená; první večer při tradičních námluvách předcházejících *Alukta* svatbě

bua' (tor.) – rituál oslavující úspěšnou úrodu a blaho společnosti

bupati (ind.) – vysoký státní hodnostář stojící v čele správního celku *kabupaten*; obdoba našeho hejtmána

deata (tor.) – božstvo

dipalimang bongi (tor.) – pohřební obřad trvající pět dní

dipapitung bongi (tor.) – pohřební obřad trvající sedm dní

dipasang bongi (tor.) – pohřební obřad trvající jeden den

dipatallung bongi (tor.) – pohřební obřad trvající tři dni
disilli' (tor.) – pohřební obřad vykonávaný v případě úmrtí malého dítěte
erong (tor.) – visutý hrob
gayang (tor.) – tradiční toradžská dýka
gembala (ind.) – pastýř
issong (tor.) – dřevěné koryto sloužící k vytloukání rýže
kabongo' (tor.) – dřevěná plastika zpodobňující hlavu buvola v životní velikosti
kabupaten (ind.) – územní správní celek, odpovídá přibližně okresu v České republice
kandaure (tor.) – ozdoba tvořená velmi malými barevnými korálky, při slavnostních příležitostech ji nosí ženy na horní části těla, nebo je rozprostřena na bambusové konstrukci svým tvarem připomínající napůl rozevřený deštník
katik (tor.) – plastika ptáka s dlouhým krkem, jehož hlava připomíná slepici; bývá umístěna na domě
kebaya (ind.) – část ženského oděvu podobající se blůze
kecamatan (ind.) – územní správní celek, odpovídá přibližně podokresu v České republice
kurre sumanga' (tor.) – děkovat
ladang (ind.) – nezavlažované pole
lakkian (tor.) – dřevěná věž, na které během pohřbu šlechticů spočívá rakev po dobu několika dnů
lamba-lamba (tor.) – rudé sukno, pod kterým kráčejí příbuzní zesnulého šlechtice během pohřebního průvodu
liang (tor.) – skalní hrob
ma'bugi (tor.) – očistný rituál
Ma'dika (tor.) – šlechtický titul
katia (tor.) – pohřební tanec určený k vítání hostů
ma'lambuk (tor.) – vytloukání zrněk z rýžových klasů
malam empat puluh (ind.) – obřad čtyřicátého večera, vykonávají jej toradžští muslimové jako jeden z obřadů následující po pohřbení nebožtíka
mana' (tor.) – rodinný majetek, který nesmí být prodán
ma'pasilaga tedong (tor.) – buvolí zápasy

ma'popendeme' (tor.) – házení masa z věže *bala'kaan* na pohřbech šlechticů

maro (tor.) – očistný rituál

ma'tallang (tor.) – systém dělení zděděného majetku, při kterém se zohledňuje počet buvolů, které jedinec na pohřbu obětoval

merok (tor.) – rituál, který vykonává jedinec nebo celá příbuzenská skupina *rapu* jako vyjádření díky za to, že se jim v životě daří

musik bambu (ind.) – bambusová hudba; hudebníci hrají na dechové nástroje vyrobené z bambusu.

pa'barre allo (tor.) – řezba znázorňující slunce s paprsky

panasuan (tor.) – náboženský obřad na usmíření; vykonává se například, když jsou snoubenci příbuznými

pangkarō (tor.) – typ hrobu, který se dnes již nestaví; domeček z bambusu umístěný na uměle vytvořeném kopci z hlíny byl určen jen představitelům nejvyšší vrstvy

pa' piong (tor.) – tradiční toradžský pokrm; maso a zelenina připravované v bambusu

parangka (tor.) – několik metrů vysoká ozdoba z bambusu; muži ji nesou při pohřebním průvodu vesnicí, poté je vystavena před věží *lakkian*

Passomba Tedong (tor.) – nejdůležitější a nejdelší modlitba, která se přednáší před obětováním buvola při rituálech, jimiž se vzdává dík Bohu

patane (tor.) – moderní typ hrobky ve formě zděného domu

pa'tedong (tor.) – stylizovaná hlava buvola, často vyřezávaná na tradčních domech

pemali (tor.) – zákaz

pesung (tor.) – obětina připravená na banánových listech z rýže, kousků masa z různých částí těla obětovaného zvířete, kostí i uvařené krve, betelového listu, arekového oříšku a vápna

pradula (tor.) – sarkofág

Puang (tor.) – šlechtický titul

Puang Matua (tor.) – významný Bůh v *Aluk Todolo*

puya (tor.) – říše duší

rampanan kapa' (tor.) – svatba

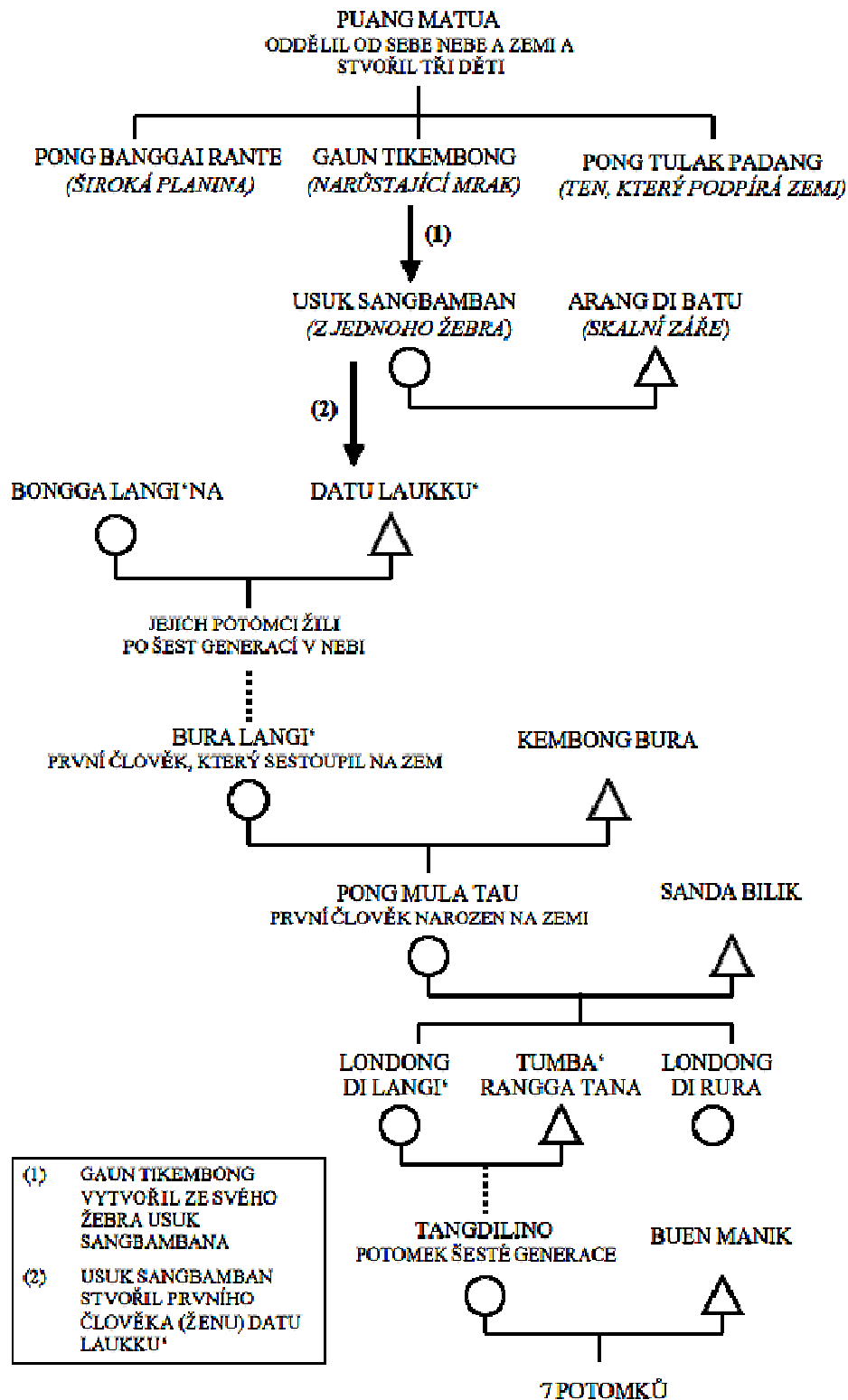
rante (tor.) – prostranství, na kterém se odehrává pohřeb šlechticů

rapasan (tor.) – nejvyšší pohřební obřad

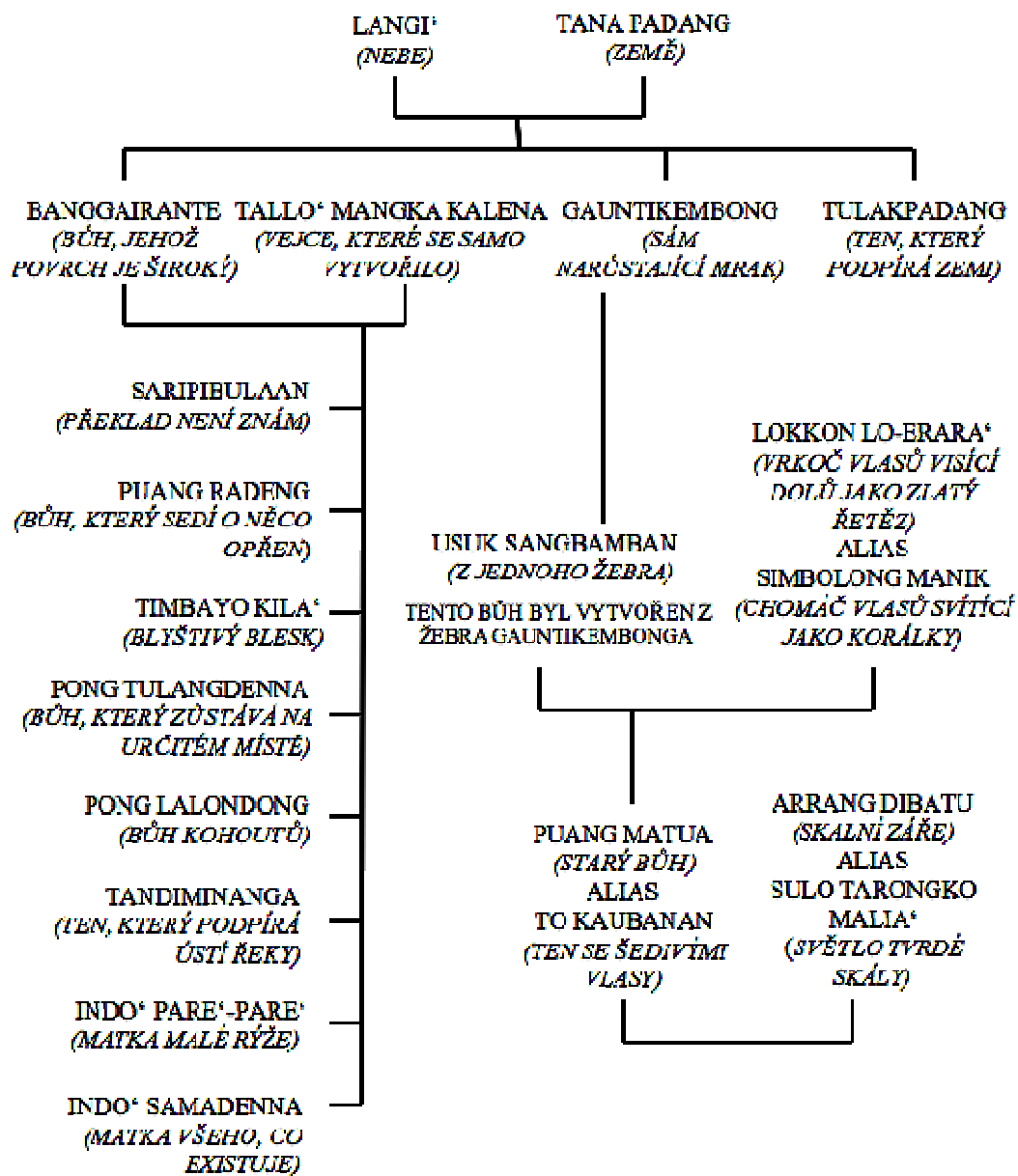
rapu (tor.) – příbuzenská skupina
sanda bongi (tor.) – večer sudých čísel; večer při námluvách, kdy počet mužů jdoucích s ženichem do domu nevěsty musí být sudý
sarong (ind.) – široký kus látky, jehož konce jsou sešity; nosí se omotaný kolem beder a slouží k zakrytí spodní části těla.
sawah (ind.) – zavlažované pole
sepu' (tor.) – látková taštička sloužící k uschovávání betelu
Siambe' (tor.) – mužský šlechtický titul
sibamba (tor.) – tradiční sport provozovaný vždy po sklizni; muži se při něm šlehají žebry palmových listů
simbuang batu (tor.) – kamenné stély z vápence či andezitu vytesané do tvaru kvádrů nebo nalezené v přírodě; zasadí se do země na místě konání pohřbu šlechtice
simbuang kayu (tor.) – vzrostlé stromy, které jsou vyvráceny a poté zasazeny do země na místě konání pohřbu šlechtice
Sindo' (tor.) – ženský šlechtický titul
sisemba' (tor.) – tradiční forma zápasu
sulluk (tor.) – viz *bala tedong*
sumbung (tor.) – jižní část domu, kde je uchováno tělo zesnulého až do započetí pohřbu
tana' bassi (tor.) – nižší šlechta
tana' bulaan (tor.) – vyšší šlechta
tana' karurung (tor.) – svobodné většinové obyvatelstvo
tana' kua-kua (tor.) – otroci
tanduk (tor.) – rohy
tau-tau (tor.) – dřevěná figurína znázorňující zesnulého
tau-tau lampa (tor.) – bambusová figurína znázorňující zesnulého
tedong (tor.) – buvol
to makula' (tor.) – člověk, který je fyzicky mrtvý, ale až do obětování prvního buvola během pohřebního rituálu se o něm hovoří jako o nemocném
tomanurun (tor.) – nebešťané, pravděpodobně se jednalo o Jávance, kteří na území dnešní Tana Toraja dorazili přibližně ve 13. století
to mate (tor.) – člověk, který je fyzicky i rituálně mrtvý

To Membali Puang (tor.) – duše předků; jeden ze třech pilířů *Aluk Todolo*
tomenani (tor.) – obřadník v *Aluk Todolo*, jehož funkce je dědičná, jako jediný vlastní
mosazné rohy *tomenani*
tominaa (tor.) – nejvýznamnější obřadník v *Aluk Todolo*, zajišťuje komunikaci mezi
Bohem a lidmi
tondok (tor.) – vesnice
tongkonan (tor.) – tradiční toradžský dům
to parengge' (tor.) – lokální vládce šlechtického původu
topusa (tor.) – člověk, který byl pochován na nevhodném místě
tuak (tor.) – palmové víno

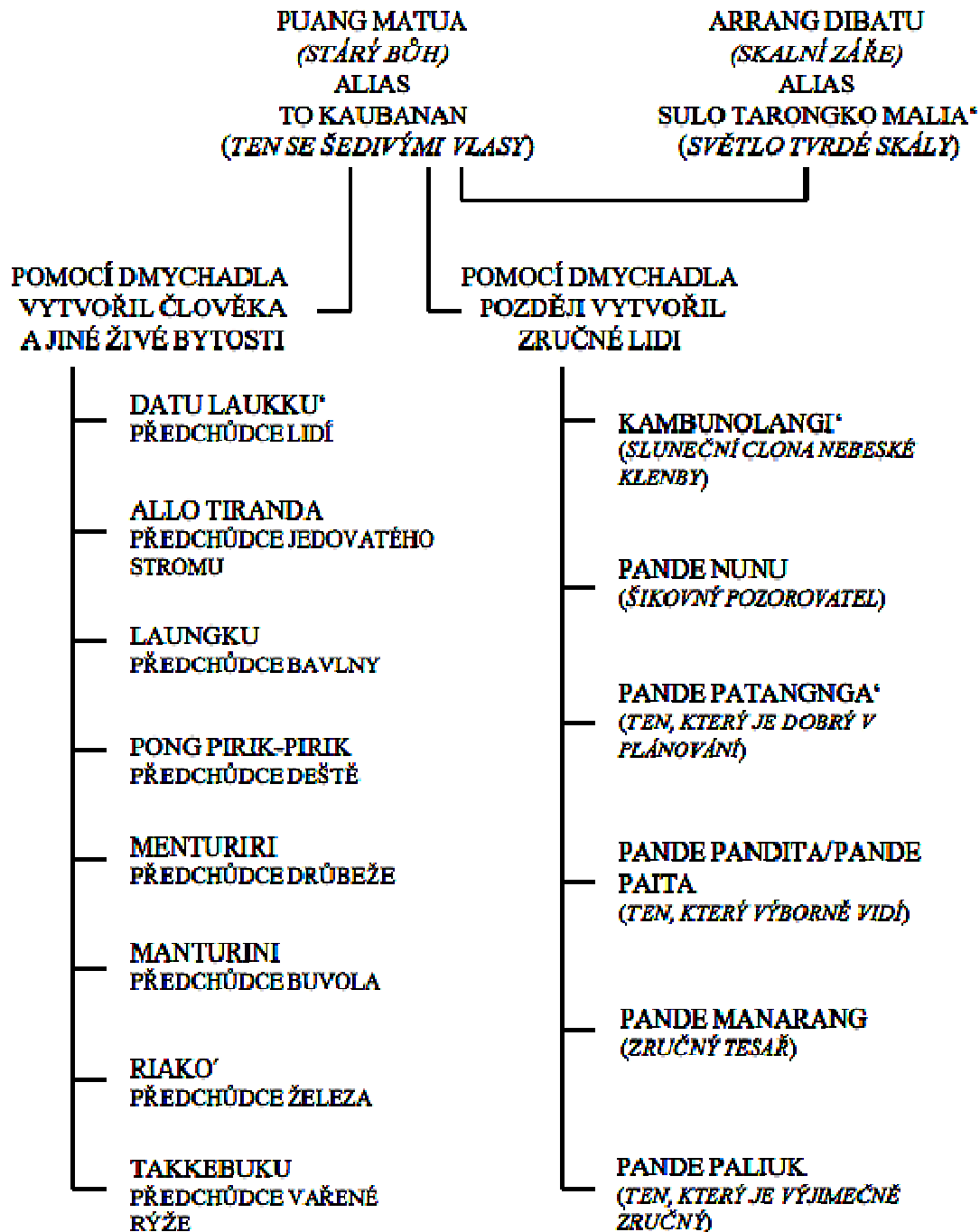
RODOKMEN BOHŮ Č. 1

RODOKMEN BOHŮ Č. 2

RODOKMEN BOHŮ Č. 3

Fotodokumentace

Foto č. 1 Typická toradžská vesnice s domy na jedné a sýpkami na druhé straně (Ke'te' Kesu')

Foto č. 2 Kameny *simbuang* (Bori)

Foto č. 3 Tradiční toradžský dům (Lembang Tallung Penanian)

Foto č. 4 Skalní hroby *liang* (Lo'ko' Mata)

Foto č. 5 Pozůstatky visutých hrobů *erong* (Ke'te' Kesu')

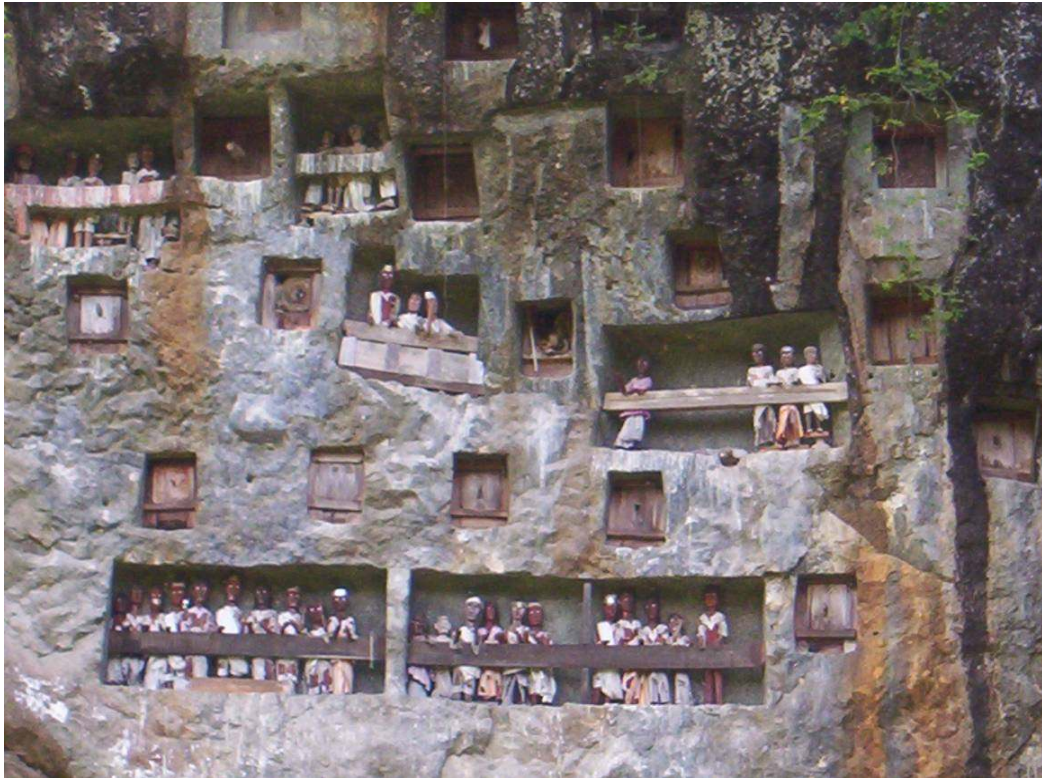

Foto č. 6 Skalní hroby *liang* se soškami *tau-tau* (Lemo)

Foto č. 7 Sošky *tau-tau* (Lemo)

Foto č. 8 Socha *tau-tau* Ne' Robin (To' Pao)

Foto č. 9 Příprava obětín *pesung* (Randan Batu)

Foto č. 10 Obětiny *pesung* (Mandetek)

Foto č. 11 Autorka ve vyzdobené místnosti se zesnulou Yohanou Marií Sumbung (Kalolu)

Foto: Stanislaus Dammen

Foto č. 12 Malé tanečnice v tradičním oděvu (Ke'te' Kesu')

Foto č. 13 Tanečnice a zpěvačky *katia* (To' Pao)

Foto č. 14 Katolický kněz John Manta' na pohřbu (To' Pao)

Foto č. 15 Vztyčování kamene *simbuang* (To' Pao)

Foto č. 16 Nejcennější buvol *saleko* (okolí Pangli)

Foto č. 17 Mladý buvol přivázaný k *simbuangu* (Ke'te' Kesu')

Foto č. 18 Buvolí zápasy (To' Pao)

Foto č. 19 Obětování buvolí (To' Pao)

Foto č. 20 Porcování masa (To' Pao)

Foto č. 21 Rohy z obětovaných buvolů (Ke'te' Kesu')

Foto č. 22 *Bala'kaan* – věž, ze které se přiděluje maso (To' Pao)

Foto č. 23 Chlapci chytající kousky masa hozené z *bala'kaanu* (To' Pao)

Foto č. 24 Hosté usazeni na tribuně (To' Pao)

Foto č. 25 Obřadní tribuna (To' Pao)

Foto č. 26 Průvod pozůstalých pod rudým suknem *lamba-lamba* (To' Pao)

Foto č. 27 Příprava na přenesení rakve na věž *lakkian* (To' Pao)

Foto č. 28 Pozůstalé ženy fotící se u rakve (To' Pao)

Foto č. 29 Sarkofág *pradula* (Sangalla')

Foto č. 30 Mše v kostele před uložením rakve do hrobky (Sangalla')

Foto č. 31 Novomanželé v „západním“ oděvu po svatebním obřadu v kostele (Tandung La'bo)

Foto č. 32 Novomanželé na svatební hostině převlečení do tradičního oděvu (Tandung La'bo)

Foto č. 33 Pódium určené pro novomanžele, jejich rodiče, družičky a družby (Tandung La'bo)

Foto č. 34 Svatební auto (Tallunglipu)

Foto č. 35 Chlapci v tradičním oděvu na svatbě (Tandung La'bo)

Foto č. 36 Chlapecek na rýžovém poli (okolí Rembonu)

Foto č. 37 Toradžská dívka (Batutumonga)

Foto č. 38 Bambusové tyčinky často používané pro svou názornost (To' Pao)

Foto č. 39 Stará žena na pohřbu (Ke'te' Kesu')

Foto č. 40 Můj hlavní informant Tato' Dena' s vnučkou a synem sousedů (Mandetek)

Foto č. 41 Obědvající děti

Foto č. 42 Tato' Dena' chystající *pa'piong* – pokrm vařený v bambusu (Mandetek)

Foto č. 43 Tato' Dena' při přípravě obětí *pesung* (Mandetek)

Foto č. 44 Tato' Dena' s obětinou *pesung* (Mandetek)

Foto č. 45 Katolický kněz Lucas Paliling (Lili' Kira')
Foto: Martin Točík

Foto č. 46 Katolický kněz Stanislaus Dammen (To' Pao)
Foto: Robin Sente Pasau

Foto č. 47 Autorka v tradičním toradžském oděvu
Foto: Stanislaus Dammen

Foto č. 48 Ozdoby *kandaure* a *ambero* (kolem pasu)
Foto: Stanislaus Dammen